

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Науковий юридичний журнал

Заснований у 1993 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік

Том 30, № 1
2023

Харків
«Право»
2023

УДК 34
DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-1

ISSN 1993-0909
E-ISSN 2663-3116

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 7 від 24 березня 2023 р.)*

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 23993-13833ПР від 11.07.2019 р.

**Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «А») у галузі юридичних наук
(наказ МОН України № 735 від 29.06.2021 р.)**

Вісник Національної академії правових наук України / редкол.: О. Петришин та ін. – Харків : Право, 2023. – Т. 30, № 1. – 272 с.

Засновники:

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Видавець:

Національна академія правових наук України

Відповідальний за випуск

В. А. Журавель

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 70, Національна академія правових наук України.

Офіційний сайт: visnyk.kh.ua

e-mail: visnyk_naprnu@ukr.net

© Національна академія правових наук
України, 2023

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

JOURNAL

OF THE NATIONAL ACADEMY
OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE

Scientific Legal Journal

Founded in 1993

Periodicity – 4 issues per year

Volume 30, Issue 1
2023

Kharkiv
«Pravo»
2023

UDC 34

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-1

ISSN 1993-0909

E-ISSN 2663-3116

*Recommended for publication by the academic Council
Yaroslav Mudryi National Law University
(Protocol No. 7 dated 24 March 2023)*

The certificate of state registration
KB № 23993-13833IIP date 11.07.2019

**Journal included in the List of scientific professional publications
(category «A») in the field of legal sciences**
(the order of MES of Ukraine No. 735 dated on 29.06.2021)

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine / editorial board:
O. Petryshyn et al. – Kharkiv : Pravo, 2023. – Vol. 30, № 1. – 272 p.

The founders:

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

Publisher:

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Responsible for the release of

V. Zhuravel

The Editorial Board address: 61024, Kharkiv, 70 Pushkinska Street, National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Official website: visnyk.kh.ua
e-mail: visnyk_naprnua@ukr.net

© 2023 National Academy of Legal
Sciences of Ukraine

НАУКОВА РАДА

Вячеслав Борисов – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (голова наукової ради) (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна);

Юрій Барабаш – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Валентина Борисова – кандидат юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Гаращук – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Голіна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Вячеслав Комаров – кандидат юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олександр Крупчан – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Україна);

Микола Кучерявенко – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Василь Лемак – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Конституційний Суд України, Україна);

Сергій Максимов – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Микола Панов – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Пилипчук – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», Україна);

Сергій Прилипка – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Україна);

Петро Рабінович – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна);

В'ячеслав Рум'янець – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олександр Святоцький – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Видавництво «Право України», Україна);

Анатолій Селіванов – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

Інна Спасибо-Фатєєва – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Тихий – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

Юрій Шемшученко – доктор юридичних наук, професор, академік НАН України та НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна);

Михайло Шульга – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Олександр Петришин – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (голова редакційної колегії) (Конституційний Суд України, Україна);

Володимир Журавель – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (заступник голови редакційної колегії) (Національна академія правових наук України, Україна);

Наталія Кузнєцова – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (заступник голови редакційної колегії) (Національна академія правових наук України, Україна);

Флаувіс Антоній Байас – професор (Бухарестський Університет, Румунія);

Юрген Базедов – професор (Інститут іноземного та міжнародного приватного права імені Макса Планка, Німеччина);

Владислава Батиргарєєва – доктор юридичних наук, професор (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна);

Вільям Еліот Батлер – професор (Школа права, Університет штату Пенсильванія, США);

Юрій Баулін – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Серджио Биєшу – доктор юридичних наук, професор (Факультет права, Молдавський державний університет, Молдова);

Юрій Битяк – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, Україна);

Станіслав Бука – професор (Балтійська міжнародна академія, Латвія);

Єрмек Бурібасєв – доктор юридичних наук, професор (Казахський національний педагогічний університет імені Абая, Республіка Казахстан)

Чаба Варга – професор (Інститут правових досліджень, Угорська академія наук, Угорщина);

Марина Великанова – доктор юридичних наук, доцент (Національна академія правових наук України, Україна);

Анатолій Гетьман – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Євген Гетьман – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна)

Сергій Глібо – кандидат юридичних наук, доцент (Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України, Україна)

Андрій Гриняк – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України, Україна);

Костянтин Гусаров – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Наталія Гуторова – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна);

Томас Давуліс – професор (Вільнюський державний університет, Литва);

Микола Іншин – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна);

Оксана Капліна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Фархад Карагусов – доктор юридичних наук, професор (Інститут приватного права Каспійського університету, Республіка Казахстан);

Емануель Каstellяран – професор (Університет Страсбурга, Франція);

Танел Керікмає – професор (Школа права, Таллінський технічний університет, Естонія);

Рольф Кніпер – професор (Університет Гете, Німеччина);

Олексій Кот – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України, Україна);

Олена Кохановська – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна);

Райнер Кульмс – професор (Інститут іноземного та міжнародного приватного права імені Макса Планка, Німеччина);

Дмитро Лук'янов – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Вища рада правосуддя, Україна);

Снєголе Матюльєне – професор (Університет імені Миколаса Ромеріса, Литва);

Катерін Меа – професор (Лісабонський університет, Португалія);

Василь Настюк – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олена Орлюк – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій», Україна);

Світлана Серьогіна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, Україна);

Ізабела Скомерська-Муховська – професор (Лодзинський університет, Польща);

Олександр Скрипнюк – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Україна);

Жанна Хамзіна – доктор юридичних наук, професор (Казахський національний університет імені Абая, Республіка Казахстан);

Віктор Шевчук – доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Валерій Шепітько – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Ханс Іоахім Шрамм – професор (Інститут Східного права Університету технології, бізнесу і дизайну, Німеччина);

Раймундас Юрка – професор (Університет Миколаса Ромеріса, Литва);

Іван Яковюк – доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олег Ярошенко – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна).

SCIENTIFIC COUNCIL

Viacheslav Borysov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Chairman of the Scientific Council) (Scientific and Research Institute for Study of Crime Problems named after Academician V. V. Stachys of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Yurii Barabash – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Valentyna Borysova – Phd (Law), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Garashchuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Golina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Viacheslav Komarov – Phd (Law), Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oleksandr Krupchan – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Mykola Kucheriavenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Vasyl Lemak – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The Constitutional Court of Ukraine, Ukraine);

Sergii Maksymov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Mykola Panov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Pylypchuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine», Ukraine);

Sergii Prylypko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Petro Rabinovych – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine);

Viacheslav Rumiantsev – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oleksandr Sviatotskyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Publishing House «Law of Ukraine», Ukraine);

Anatolii Selivanov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Inna Spasybo-Fateieva – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Tykhyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Yurii Shemshuchenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Mykhailo Shulga – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine).

EDITORIAL BOARD

Oleksandr Petryshyn – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Chairman of the Editorial Board) (The Constitutional Court of Ukraine, Ukraine);

Volodymyr Zhuravel – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Vice-chairman of the Editorial Board) (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Nataliia Kuznietsova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Vice-chairman of the Editorial Board) (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Flavius Antoniu Baias – Professor (The University of Bucharest, Romania);

Jürgen Basedow – Professor (Max Planck Institute of the foreign and international private law, Germany);

Vladyslava Batyrgareieva – Doctor of Law, Professor (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Ukraine);

William Eliot Butler – Professor (The School of Law, University of Pennsylvania, USA);

Yurii Baulin – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Sergiu Băieșu – Doctor in Law, University Professor (Faculty of law of Moldova State University, Moldova);

Yurii Bytiak – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of State Building and Local Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Stanislav Buka – Professor (Baltic International Academy, Latvia);

Yermek Buribayev – Doctor of Law, Professor (Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan);

Csaba Varga – Professor (The Institute of Legal Studies, Hungarian Academy of Sciences, Hungary);

Maryna Velykanova – Doctor of Law, Associate Professor (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Anatolii Getman – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Yevhen Hetman – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Serhii Hlibko – Phd (Law), Associate Professor (Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Andriy Hryniak – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Kyiv Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Konstantyn Gusarov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Nataliia Gutorova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Tomas Davulis – Professor (Vilnius State University, Lithuania);

Mykola Inshyn – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine);

Oksana Kaplina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Farkhad Karagusov – Doctor of Law, Professor (The Institute of private law of Caspian university, Republic of Kazakhstan);

Emanuel Castellarin – Professor (The University of Strasbourg, France);

Tanel Kerikmäe – Professor (The School of Law, Tallinn Technical University, Estonia);

Rolf Knieper – Professor (Coethe University Frankfurt, Germany);

Oleksii Kot – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Kyiv Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Olena Kokhanovska – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine);

Rainer Kulms – Professor (Max Planck Institute of the foreign and international private law, Germany);

Dmytro Lukianov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (High Council of Justice, Ukraine);

Snieguolė Matulienė – Professor (The University of Mykolas Romeris, Lithuania);

Catherine Maia – Professor (The University of Lisbon, Portugal);

Vasyl Nastyuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Olena Orlyk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The State Organization «Ukrainian National Office for Intellectual Property and Innovation», Ukraine);

Svitlana Serohina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of State Building and Local Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Isabela Skomerska-Mukhovska – Professor (The University of Lodz, Poland);

Oleksandr Skrypniuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Zhanna Khamzina – Doctor of Law, Professor (Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan);

Viktor Shevchuk – Doctor of Law, Professor (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Valerii Shepitko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Hans Joachim Schramm – Professor (The Institute of Eastern Law of the University of Technology, Business and Design, Germany);

Raimundas Jurka – Professor (The University of Mykolas Romeris, Lithuania);

Ivan Yakoviyk – Doctor of Law, Professor (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oleg Yaroshenko – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine).

Зміст

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

- ГИЛЯКА О. С.
Право на приватність та захист персональних даних в умовах цифровізації 15
- МЕРНИК А. М.
Контроль за дотриманням прав людини під час їх обмежень в умовах
особливих правових режимів 31

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

- ЗАЄЦЬ А. П., ПОГОРСЛОВА З. О.
Посилення наукової і фахової складової законотворчої діяльності
Верховної Ради України – вимога часу 44
- КОЛОДІЙ А. М., ТЕРНАВСЬКА В. М., КОЛОДІЙ О. А.
Правотворчість Українського народу як форма реалізації
конституційно-правової політики держави 64

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ

ПРАВознавство. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

- ГЕТЬМАН Є. А., ПОЛТАНСЬКИЙ В. С., ГЕТЬМАН К. О.
До питання практики становлення та розвитку міжнародної інформаційної
безпеки, як правового механізму здійснення електронного урядування 91

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

- ПИЛИПЧУК В. Г., БОГУЦЬКИЙ П. П., ХЕНДЕЛЬ Н. В.
Правовий режим біологічної безпеки у системі забезпечення національної
безпеки: національний та міжнародно-правовий аспекти 109
- ГРИЦАЙ С. О.
Класифікація віртуальних активів в Україні 135

ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

- ОРЛЮК О. П., БИСАГА Ю. М., ГАРАГОНІЧ О. В.
Основні вектори модернізації корпоративного законодавства України 153
- ГУСАРОВ К. В., БУЛГАКОВ А. О.
Неповнолітні особи як можливі сторони договору про надання
юридичних послуг 178

ВЕЛИКАНОВА М. М., АТАМАНЧУК Н. І., ТОМКІНА О. О. Гармонізація законодавства України про захист прав споживачів з правом Європейського Союзу: аналіз законодавчих ініціатив.....	190
БОНДАРЕНКО-ЗЕЛІНСЬКА Н. Л. Врегулювання правових спорів онлайн: поняття та сутність, стан впровадження в Україні.....	213

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

ЖУРАВЕЛЬ В. А. Закономірності, які вивчає криміналістика	227
СИВОДЕД І. С. Криміналістичні аспекти визначення типової слідчої ситуації для розслідування правопорушень проти основ національної безпеки України.....	250

РЕЦЕНЗІЇ

НОСІК В. В. Сучасна парадигма і перспективи розвитку аграрного та земельного права України.....	261
ПОДЦЕРКОВНИЙ О. П. До проблем розвитку транспортних коридорів на території України.....	265

Contents

THEORY AND METHODOLOGY OF LAW

- HYLIAKA O. S.
Right to privacy and protection personal data in digitalization conditions..... 15
- MERNYK A. M.
Control of observance of human rights during their restrictions
in the conditions of special legal regimes 31

CONSTITUTIONAL LAW. DEVELOPMENT OF UKRAINIAN STATES

- ZAIETS A. P., POHORYELOVA Z. O.
Strengthening of scientific and professional component of legislative activity of the
Verkhovna Rada of Ukraine – time requirement..... 44
- KOLODIY A. M., TERNAVSKA V. M., KOLODIY O. A.
Law-making of the Ukrainian people as a form of implementation of the
constitutional and legal policy of the state 64

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE JURISPRUDENCE. EUROPEAN INTEGRATION

- HETMAN Ye.A., POLITANSKYI V. S., HETMAN K. O.
On the question of the practice of establishment and development of international
information security as a legal mechanism for the implementation of electronic
government..... 91

PROBLEMS OF PUBLIC LAW

- PYLYPCHUK V. G., BOHUTSKYI P. P., HENDEL N. V.
Legal regime of biological security in the system of national security: national and
international legal aspects 109
- HRYTSAI S. O.
Classification of virtual assets in Ukraine..... 135

PROBLEMS OF PRIVATE LAW

- ORLIYK O. P., BYSAHA Yu.M., HARAHOBYCH O. V.
Main vectors of modernization of corporate legislation of Ukraine 153
- GUSAROV K. V., BULGAKOV A. O.
Minors as possible parties to an agreement on providing legal services 178

VELYKANOVA M. M., ATAMANCHUK N. I., TOMKINA O. O. Harmonization of the legislation of Ukraine on the protection of consumer rights with the European Union Law: analysis of Legislative Initiatives	190
BONDARENKO-ZELINSKA N. L. Online dispute resolution: the concept, signs and state of implementation in Ukraine	213

PROBLEMS OF PREVENTION AND COUNTERING CRIME

ZHURAVEL V. A. Regularities of criminalistics	227
SYVODIED I. S. Criminal aspects of determining a typical investigative situation for the investigation of offenses against the basis of national security of Ukraine	250

REVIEW

NOSIK V. V. Modern paradigm and perspectives of the development of agrarian and land law of Ukraine	261
PODTSERKOVNY O. P. To the problems of the development of transport corridors in the territory of Ukraine	265

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 342.7

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-1-15

Олег Сергійович Гиляка

Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Кафедра міжнародного приватного права та порівняльного правознавства
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна

ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ ТА ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. У статті досліджуються окремі аспекти права людини на приватність, а також особливості захисту персональних даних в умовах цифровізації. Мета дослідження полягає у здійсненні теоретико-правового аналізу права на приватність та визначення правових механізмів та сучасних тенденцій їх розвитку у сфері захисту персональних даних в умовах цифровізації. Для досягнення поставленої мети у роботі використовується система методів наукового пізнання, зокрема загальнонаукові, приватні, а також спеціально-юридичні. Зроблено висновок, однією з найбільш суттєвих проблем цифрової епохи стає захист персональних даних. Дані, збережені на цифрових платформах, стають потенційною мішенню шахраїв та злочинців, легко втрачаються, з ними досить складно оперувати пересічному користувачу. У сфері, пов'язаній з використанням персональних даних, відмічається зростання злочинів та правопорушень. Задля можливого усунення порушень у цій сфері та захисту персональних даних постійно оновлюється законодавство та правила, спрямовані на забезпечення безпечного зберігання цифрових даних. Законодавство, зокрема, встановлює механізми захисту від несанкціонованого доступу, використання та відновлення даних осіб. Основою для забезпечення безпеки персональних даних є належним чином законодавчо врегульовані процеси та технології, призначені для підтримки та спостереження за роботою цифрових систем та даних. Цифрові технології безпеки, такі як ідентифікація, авторизація користувачів, аутентифікація протоколів, шифрування і контроль доступу, дають фізичні засоби захисту даних. Але не менш важливим для забезпечення захисту персональних даних є дотримання правил та методик безпечного використання цифрових технологій. Процес встановлення компетентних та модернізованих механізмів захисту даних допоможе поліпшити безпеку цифрових ресурсів та захистити персональні дані всіх користувачів.

Ключові слова: права людини, право на приватність, персональні дані, захист персональних даних, цифровізація.

Oleh S. Hyliaka

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Department of Private International and Comparative Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine

RIGHT TO PRIVACY AND PROTECTION PERSONAL DATA IN DIGITALIZATION CONDITIONS

Abstract. *The article examines certain aspects of the human right to privacy, as well as the features of personal data protection in the conditions of digitalization. The purpose of the study is to carry out a theoretical and legal analysis of the right to privacy and to determine the legal mechanisms and modern trends in their development in the field of personal data protection in the conditions of digitalization. To achieve the set goal, the work uses a system of methods of scientific knowledge, in particular, general scientific, private, as well as special legal methods. It was concluded that one of the most significant problems of the digital age is the protection of personal data. Data stored on digital platforms become a potential target of fraudsters and criminals, are easily lost, and are quite difficult for the average user to operate with. In the area related to the use of personal data, there is an increase in crimes and offenses. In order to possibly eliminate violations in this area and protect personal data, legislation and regulations aimed at ensuring the safe storage of digital data are constantly being updated. The legislation, in particular, establishes mechanisms for protection against unauthorized access, use and recovery of personal data. The basis for ensuring the security of personal data is properly regulated processes and technologies designed to support and monitor the operation of digital systems and data. Digital security technologies such as identification, user authorization, protocol authentication, encryption and access control provide physical means of data protection. But no less important to ensure the protection of personal data is compliance with the rules and methods of safe use of digital technologies. The process of establishing competent and modernized data protection mechanisms will help improve the security of digital resources and protect the personal data of all users.*

Key words: *human rights, right to privacy, personal data, protection of personal data, digitization.*

ВСТУП

Пандемія COVID-19 спричинила суттєві зміни в економічному та соціальному житті більшості країн світу. Однією з таких характерних змін стало прискорене впровадження цифрових технологій у різних сферах. Повномасштабна військова агресія російської федерації проти України викликала ще більшу потребу в використанні цифрових технологій, виходячи першочергово із безпекової ситуації. В умовах обмежень на пересування, неможливості організувати нормальний навчальний та трудовий процес, заборони проведення різного роду

масових заходів, які були введені на території України, почали активно використовуватись цифрові рішення для продовження діяльності у віддаленому форматі.

Цифровізація сприяє переходу в онлайн-середовище більшості сфер, зокрема таких як медицина та освіта, дозволяє здійснювати онлайн-покупки, отримувати більше інформації та здійснювати її обмін. Розвиток передових технологій неминуче вимагає повноцінного законодавчого врегулювання їх використання, створення відповідної правової бази, яка б забезпечила стандарти та правила широкого використання цифрових технологій. При цьому варто наголосити, що ефективна національна правова база має вирішальне значення для забезпечення захисту від незаконного чи свавільного втручання, адже національне законодавство в більшій мірі не пристосоване до розвитку комунікаційних технологій та заходів спостереження, що здійснюють нові технології. Крім того, відсутній такий важливий запобіжник від зловживань, як належний нагляд за заходами стеження та їх повноцінна перевірка.

Не викликає жодного сумніву, що технологічний прогрес істотно покращив спілкування та обмін інформацією, зокрема в режимі онлайн. Завдяки йому спростилися процеси обміну, зберігання, отримання інформації, можливість проведення різного роду дистанційних переговорів тощо. Але разом з цим виникають й певні складнощі, адже нові пристрої та технології нерідко здійснюють електронне стеження та перехоплення інформації. Причому інколи розробники цифрових рішень використовують їх відверто для безпосереднього шпигунства.

Захист прав людини в мережі Інтернет невинно стає надважливим завданням для всіх країн. Ті самі права, які люди мають офлайн, повинні бути ефективно захищені онлайн, зокрема мова йде про свободу вираження поглядів та право на приватність. Права людини в цифровій сфері необхідно захищати та заохочувати так само, як і права людини у фізичному світі.

Проблеми, пов'язані з захистом права на приватне життя та персональних даних в епоху цифрових технологій неодноразово ставали предметом обговорень на засіданнях Організації Об'єднаних Націй. Зокрема, наголошувалось на тому, що технологічний розвиток розширив можливості держав і комерційних суб'єктів для стеження, дешифрування та масового збору даних, що може серйозно порушити право людей на приватність, назріла потреба знайти відповідний баланс між законними інтересами національної безпеки та індивідуальними свободами. Відзначено, що хоча сучасні комунікаційні технології є потужним інструментом для демократії, вони також сприяли стиранню меж між публічною та приватною сферами, тому виникають занепокоєння щодо широкого спектру режимів стеження за безпекою та потенційних вторгнень, яким сприяють сучасні технології [1].

Окремі аспекти права на приватність та захисту персональних даних стали предметом дослідження таких учених, як О. Баранов [2], В. Брижко [3], О. Рогова [4] та ін. Розгляд цього питання здійснювали й зарубіжні вчені – Х. Ніссенбаум

[5], Д. Солове [6], М. Фрумкін [7] та ін. Незважаючи на те, що порушеною проблематикою займалася значна кількість науковців, багато її аспектів нині залишаються малодослідженими чи дискусійними, особливо в контексті постійної зміни відносин у цій сфері та відповідно необхідності оновлення законодавства. Слід також враховувати, що тенденції розвитку правового регулювання захисту персональних даних в Європейському Союзі є досить динамічними.

Мета дослідження полягає у здійсненні теоретико-правового аналізу права на приватність та визначення правових механізмів та сучасних тенденцій їх розвитку у сфері захисту персональних даних в умовах цифровізації.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для здійснення дослідження було застосовано систему методів наукового пізнання, зокрема загальнонауковий метод аналізу, приватні методи наукового пізнання (порівняльний, кількісного й якісного аналізу), а також спеціально-юридичні (формально-юридичний, порівняльно-правовий). Загальнофілософський (універсальний) метод пізнання використовувався на всіх етапах пізнавального процесу.

За допомогою методу аналізу розкриті характерні ознаки та вивчені окремі особливості права на приватність та захист персональних даних в умовах цифровізації. Він надав змогу встановити, що вперше нормативне закріплення норм з правового регулювання захисту персональних даних відбулося в тих положеннях міжнародних договорів з прав людини, які гарантували право на приватність та визначити правові механізми та сучасні тенденції їх розвитку у сфері захисту персональних даних в умовах цифровізації. За допомогою методу узагальнення сформовано основні особливості та підходи, закріпелені в міжнародних нормативних актах щодо захисту персональних даних.

Метод дедукції надав можливість на основі загального терміну «право на приватність» зробити висновок, що відповідно до європейського підходу, захист персональних даних впливає із права на захист приватного життя. Відповідні питання займають важливе місце у діяльності Європейського Союзу та таких організацій, як Організація Об'єднаних Націй та Рада Європи. На міжнародному та наднаціональному рівнях розрізняється захист персональних даних загалом та захист даних при автоматизованій обробці. Саме останньому все частіше присвячується найбільш детальна правова регламентація. Індуктивний метод пізнання надав можливість одержати загальний висновок щодо характерних ознак захисту персональних даних особи в умовах цифрової трансформації.

Порівняльний метод пізнання надав можливість виявити різні підходи до захисту персональних даних в країнах світу, встановити країни з найвищим рівнем такого захисту.

У статті застосовувались також й спеціально-юридичні методи, зокрема формально-юридичний і системно-структурний, які було використано під час розробки та вивчення термінологічного апарату даної роботи, а саме при з'ясуванні

та розкритті особливостей правових підстав для обмеження використання персональних даних.

Нормативна база для цього дослідження включає міжнародні акти та нормативно-правові акти України, зокрема: Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ [8], Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. № 2939-VI [9] та Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р. № 2297-VI [10].

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Цифрова трансформація стала новим етапом розвитку цивілізації, процесом суспільно-економічної, гуманітарної та інформаційної модернізації. В умовах цієї трансформації здійснюється глобальна електронізація даних, а значні обсяги персональних даних зберігаються у формі, доступній для передачі, поширення чи обміну на різних рівнях, в тому числі транснаціональному. Проте, такі процеси можуть бути ризикованим з погляду захисту персональних даних.

Захист персональних даних – досить актуальна тема, й з кожним днем її актуальність зростає. Захист персональних даних полягає у забезпеченні їх конфіденційності, безпечного поширення та захисту від несанкціонованого використання. З цього погляду, цифрова трансформація створює ряд викликів щодо захисту даних та забезпечення їх достовірності, належного зберігання та використання. Основні засоби та методи захисту персональних даних в умовах цифрової трансформації включають шифрування даних у доступній формі, використання анонімізації даних, визначення правил та процедур для безпечного управління даними, щоб визначити те, як доступ до них буде організовано, і забезпечити їх мінімальне затребування з метою вирішення різних питань.

Як відзначила Хелен Ніссенбаум, професор кафедри інформаційних технологій Корнельського університету, недоторканність приватного життя – це не право на секретність чи контроль, а право на належний потік особистої інформації. Це означає, що залежно від ситуації та контексту, людина може оцінити та вирішити, чим поділитися з іншими у цифровому середовищі. Іншими словами, людина має право знати, як і для яких цілей використовуються її дані, хто і як довго їх зберігає, а також кому доступна така інформація. Особа повинна мати можливість звернутись про видалення особистих даних або їх виправлення [5].

У більшості країн право на захист персональних даних розглядається як фундаментальне. Так, відповідно до європейського підходу, захист персональних даних впливає із права на захист приватного життя. Відповідні питання займають важливе місце у діяльності Європейського Союзу та таких організацій, як Організація Об'єднаних Націй та Рада Європи. На міжнародному та наднаціональному рівнях розрізняється захист персональних даних загалом та захист даних при автоматизованій обробці. Саме останньому все частіше присвячується найбільш детальна правова регламентація.

Зростання штучного інтелекту значною мірою впливає на суспільство, і в цьому контексті забезпечення права на приватність стає гострою соціальною проблемою, яка заслуговує на особливу увагу. Велика кількість особистої інформації, особливо конфіденційного характеру, збирається з багатьох джерел, проходить через певні операції, а потім акумулюється. Це становить велику загрозу безпеці права громадян на конфіденційність.

Вперше нормативне закріплення норми з правового регулювання захисту персональних даних відбулося в тих положеннях міжнародних договорів з прав людини, які гарантували право на приватність. Зокрема, у ст. 12 Загальної декларації прав людини встановлено, що ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань [11].

Згідно зі статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12] право на захист щодо обробки персональних даних є частиною права на повагу до приватного та сімейного життя, до житла та кореспонденції. Конвенція Ради Європи від 28 січня 1981 року № 108 «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» [13] – перший міжнародний юридично зобов'язальний документ, який стосується виключно питань захисту персональних даних. Конвенція пройшла процес оновлення, який було завершено прийняттям Протоколу про внесення змін до Конвенції CETS № 223 [14].

У праві Європейського Союзу право на захист персональних даних визнано як основоположне право. Це було підтверджено у Договорі про функціонування Європейського Союзу, а також у Хартії основних прав Європейського Союзу. Директива про захист персональних даних 1995 року [15] була першим документом, який регулював захист персональних даних у праві Європейського Союзу. Враховуючи швидкі технологічні зміни, з метою адаптування правил захисту персональних даних до ери цифрових технологій Європейський Союз у 2016 році прийняв нове законодавство. Загальний регламент захисту персональних даних набув чинності у 2018 році, а Директива про захист персональних даних втратила чинність.

Так, Регламентом 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб стосовно обробки персональних даних та про вільне переміщення таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) [16] передбачаються відповідні повноваження для моніторингу та забезпечення дотримання правил захисту персональних даних та санкції за їх порушення в державах-членах. Документом зазначається, що обробка персональних даних є законною тільки в тому разі і в тій мірі, в якій виконується щонайменше одна з таких умов:

– суб'єкт персональних даних дав згоду на обробку своїх персональних даних для однієї чи кількох конкретних цілей;

- обробка персональних даних є необхідною для виконання договору, в якому суб'єкт даних є стороною або з метою вжиття заходів на прохання суб'єкта даних для укладення договору;
- обробка персональних даних є необхідною для відповідності юридичним зобов'язанням, покладеним на контролера;
- обробка персональних даних є необхідною для захисту важливих інтересів суб'єкта, його даних або іншої фізичної особи;
- обробка персональних даних є необхідною для виконання поставленого завдання, що проводиться в інтересах суспільства або під час виконання службових обов'язків, покладених на контролерів;
- обробка персональних даних є необхідною для цілей захисту законних інтересів, які переслідує контролер або третя сторона, за винятком випадків, коли такі інтереси перекриваються інтересами основоположних прав і свобод суб'єкта даних, який потребує захисту персональних даних, зокрема, коли суб'єктом даних є дитина.

У національному законодавстві відправною точкою в сфері захисту права на приватність та персональних даних є положення Конституції України [17]. Так, ст. 32 Конституції України проголошує, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Саме ці норми Конституції становлять основу для побудови та розвитку національного законодавства щодо захисту персональних даних.

В Україні діють три основних закони, що регулюють питання доступу до інформації та захисту персональних даних: Закон України «Про інформацію» [8], Закон України «Про доступ до публічної інформації» [9] та Закон України «Про захист персональних даних» [10]. Їх положення передбачають режим доступу до публічної інформації, захист персональних даних та юридичні механізми, які застосовуються для пошуку балансу між правом знати та правом на приватність. Так, частина 2 статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [9] містить юридичний механізм, який є обов'язковим до застосування у переважній більшості випадків обмеження доступу до інформації. Винятки становлять лише ті категорії інформації, які, у відповідності до норм чинного законодавства, не можуть бути обмежені в доступі.

Проте, стрімкий розвиток відносин та ускладнення технологій зумовлюють необхідність подальшого удосконалення правової регламентації в цій сфері. Зокрема, важливим питанням на сьогодні є можливість видалення персональних даних, які надавались особою раніше. Закон України «Про захист персональних даних» [10] передбачає таку можливість, але не допускає можливості це зробити особою самостійно за власним зверненням. Підставами для видалення персональ-

них даних можуть бути лише рішення суду або припис Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Враховуючи складність таких звернень та відповідних розглядів, завантаженість цих органів, процес видалення персональних даних може затягуватись на невизначений термін.

У щоденному житті користувачі продовжують залишати чимало особистих даних в мережі Інтернет, навіть не здогадуючись про можливість використання їх третіми особами. Тому важливим постає питання щодо контролю за дотриманням правил збору, зберігання та захисту персональних даних. Врегулювання спорів щодо захисту персональних даних та доступу до інформації може відбуватися через оскарження до суду, який повноважний приймати рішення по суті справи чи оскарження до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, представники якого проводять перевірки та складають протоколи про факти порушення права на захист персональних даних та права на доступ до інформації, і на основі таких протоколів суд може накласти адміністративне стягнення. Однак, на сьогодні в Україні діє здебільшого модель парламентського контролю за дотриманням приписів законодавства України про захист персональних даних та про доступ до публічної інформації (через Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини).

Відповідно до Додаткового протоколу до Конвенції про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних щодо органів нагляду та транскордонних потоків даних [14], який Україна ратифікувала у 2010 році, кожна сторона має створити контролюючий орган, який би здійснював контроль за дотриманням права на захист персональних даних. Для виконання цих функцій такий орган повинен бути незалежним від інших органів влади. У 2018 році як у праві Ради Європи, так і в праві Європейського Союзу відбулись реформи та модернізація правил захисту права на захист персональних даних. З цього часу незалежний нагляд за дотриманням права на захист персональних даних є суттєвим елементом європейського права із захисту персональних даних.

У зв'язку з цим в Україні точаться дискусії, який саме орган буде здійснювати відповідний контроль. Задля того, аби привести законодавство України у відповідність до міжнародних стандартів у сфері захисту персональних даних, зокрема щодо створення окремого незалежного контролюючого органу у сфері захисту персональних даних, у 2021 році було внесено проект Закону України «Про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації» [18]. Наразі законопроект перебуває на розгляді профільного комітету. Варто зазначити, що експерти у сфері захисту персональних даних вже висловили певні зауваження до законопроекту, та відмітили, що він потребує доопрацювання, адже окремі його положення не відповідають вимогам правової визначеності та передбачуваності, потребують запровадження більш чітких критеріїв необхідності втручання [19].

Варто відмітити, що досить багатою є практика Європейського Суду з прав людини у цій сфері. ЄСПЛ розглядав велику кількість справ, де йшлося про захист

персональних даних, включно з перехопленням інформації, різними формами спостереження з боку як державного, так і приватного сектору та захист від зберігання персональних даних державними органами. Право на повагу до приватного життя не є абсолютним правом, оскільки його реалізація може становити втручання в інші права, наприклад право на свободу вираження поглядів та доступ до інформації і, навпаки, реалізація цих прав може обмежувати право на приватність. Отже, ЄСПЛ намагається знайти баланс між різними правами. Суд роз'яснював, що стаття 8 ЄКПЛ не тільки зобов'язує держави утримуватися від будь-яких дій, які могли б порушити гарантоване Конвенцією право, але й за певних обставин передбачає позитивні зобов'язання держав активно забезпечувати ефективне дотримання права на приватне і сімейне життя.

Так, Європейський Суд у справі *S. and Marper v. The United Kingdom* вказав, що захист даних особистого характеру має найважливіше значення для можливості особи здійснювати право на недоторканність приватного і сімейного життя. Однією з гарантій дотримання таких прав є зобов'язання органів державної влади і приватних компаній дотримуватися певних правил і процедур при обробці персональних даних. Так, персональні дані повинні оброблятися тільки у випадках, встановлених законом або у випадках, коли особи самі дали на це згоду. В цілому громадяни повинні мати змогу здійснювати контроль над власними персональними даними (перевіряти їх точність, виправляти, видаляти або робити запити, щоб вони не зберігалися довше необхідного терміну) [20].

Одним із найбільш значущих прецедентних рішень ЄСПЛ, присвячених питанням анонімності в мережі Інтернет, стало рішення у справі *Делфі А. проти Естонії (Delfi AS v. Estonia, no. 64569/09, 10 October 2013)*. Вказавши в рішенні у даній справі на важливість онлайн-анонімності для вільного вираження ідей і думок, суд тим не менше зазначив специфіку мережі Інтернет як безпрецедентного за доступністю, швидкістю і охопленням засобом поширення інформації, здатного довгий час зберігати дані після їх розкриття, що значно погіршує наслідки незаконних висловлювань порівняно з традиційними ЗМІ. Більш того, суд допустив і охарактеризував різні ступені онлайн-анонімності, вказавши, що користувач Інтернету може бути анонімним для широкого загалу, але при цьому ідентифікуватися постачальником послуг через обліковий запис або контактні дані. Надання (розкриття) цих даних, як правило, вимагає припису слідчого або судового органу і підлягатиме обмежувальним умовам. Проте в деяких випадках це може знадобитися для виявлення і переслідування винних [20].

Досить цікавою є судова практика щодо захисту персональних даних в контексті так званої нейтральності мережі Інтернет. Нейтральність мережі Інтернет – один із основних її принципів, який розуміється як забезпечення рівної швидкості доступу до будь-яких веб-ресурсів незалежно від їхнього контенту, без будь-яких пріоритетів чи привілеїв. Найбільш очевидно конфлікт між питанням захисту персональних даних та нейтральності мережі проявляється у зв'язку з поширен-

ням так званих фейкових новин, а також застарілої інформації, що зазвичай має наслідком втручання в персональні дані.

Такий конфлікт знайшов відображення у практиці Європейського Суду у справі Google Spain SL and Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González [21]. Заявник просив представників пошукової системи видалити посилання на публікацію 1998 року, де йшлося про розпродаж його майна за борги, аргументуючи тим, що проблема боргів давно врегульована і відповідна інформація застаріла. Представники пошукової системи Google зазначали, що керуються принципом нейтральності мережі Інтернет та відкритості інформації, що не передбачає контролю контенту. Однак Суд вказав, що діяльність пошукової системи з пошуку, зберігання та надання інформації через мережу Інтернету є обробкою даних в контексті Директиви 95/46/ЕС про захист персональних даних, а компанія, що використовує пошукову систему, відповідальна за таку обробку та зобов'язана контролювати процес обробки даних та забезпечувати суб'єктам персональних даних реалізацію всіх передбачених Директивою прав, зокрема і права на забуття. Суд дійшов висновку, що у цій справі захист персональних даних важливіший, ніж мережева нейтральність, та зобов'язав Google видалити відповідну інформацію.

Починаючи з 2013 року ООН прийняла дві резолюції з питань приватного життя під назвою «право на приватність у цифрову еру». Ці резолюції були ухвалені у відповідь на розвиток нових технологій та оприлюднення фактів масового спостереження в певних державах. У резолюціях засуджується масове спостереження і наголошується на його можливому впливі на такі засадничі права, як приватне життя та свобода вираження поглядів, а також на функціонування динамічного демократичного суспільства. Хоча резолюції не є юридично обов'язковими, вони дали поштовх важливій міжнародній дискусії високого рівня щодо приватності, нових технологій та спостереження. Вони також привели до запровадження посади Спеціального доповідача щодо права на приватне життя з повноваженнями щодо популяризації та захисту цього права. Його конкретним завданням є збір інформації про підходи та досвід різних країн у питаннях приватності та про виклики, пов'язані з новими технологіями, обмін та популяризація найкращим досвідом, а також визначення потенційних перешкод.

Як зазначає дослідник Солове Д., окрему проблему становлять сучасні агресивні стратегії збору персональної інформації. Основною умовою доступу до продуктів та сервісів з використанням програмного забезпечення є згода із запропонованими правилами користування, яка досить часто є засобом отримання персональних даних користувача. Безкоштовне користування певними послугами та цифровими продуктами фактично надається в обмін на доступ до персональних даних. Можлива загроза конфіденційності користувача та негативні наслідки, які можуть виникнути в зв'язку з цим у майбутньому, розробники програмного забезпечення намагаються компенсувати перевагами свого продукту, такими як до-

ступ до важливої інформації, активну соціальну взаємодію, новими прогресивними технологіями тощо [6, с. 44].

Оцінка загроз недоторканості приватного життя стає ще складнішим завданням у світлі розвитку алгоритмів штучного інтелекту та машинного навчання. Інформація використовується все більш несподіваними способами, абсолютно всупереч очікуванням осіб, які її надають. Вже очевидно, що навіть обмежений обсяг персональних даних, що вводиться в алгоритми штучного інтелекту, розкриває іншу інформацію про особу, поширювати яку вона не мала жодного наміру. Передбачити обсяг інформації, яка може бути розкрита таким чином, не можуть навіть фахівці.

М. Фрумкін запропонував термін «міопія розуміння конфіденційності» (privacy myopia) для позначення системної нездатності людини коректно оцінити загрози збереження своїх персональних даних. Для звичайної людини неможливо залишатися обізнаною про зростаючі можливості використання інформації, яка на перший погляд не викликає занепокоєння. Навіть якщо уявити, що довгострокові наслідки розкриття інформації пізнаються, занадто дорого розігрувати всі можливі сценарії того, як дані можуть бути використані в майбутньому [7, с. 1465].

У науці широкого розповсюдження набуває підхід, згідно якого персональні дані набувають економічної оцінки. Так, В. Багнолі виступає за введення у науковий обіг поняття «релевантний ринок великих даних». На думку автора, персональні дані стають джерелом нематеріальних благ з метою створення об'єктів, які мають вартісне вираження на рівні з авторськими правами, патентами, діловою репутацією тощо. Таким чином, організації, які збирають персональну інформацію, можуть претендувати на захист авторських прав щодо форм даних баз даних. У свою чергу, споживачі електронних сервісів зберігають авторські права на оригінальні публікації, фотографії та відео, які розміщують на онлайн-сервісах [22, с. 80–82].

Однак варто зазначити, що такий підхід має певні застороги, адже встановити механізм формування вартісного вираження персональних даних надзвичайно складно. Більш того, при такому підході наслідком може стати повна декларативність права на недоторканність приватного життя, яке стане виключно предметом торгу. Конфіденційність має соціальний вимір, тому її не можна використовувати як об'єкт ринкових відносин.

В цьому аспекті Д. Солове вказує на ряд найважливіших, на його думку, причин соціальної цінності права на приватність: обмеження втручання влади, повага до особистості, встановлення соціальних бар'єрів, свобода думки та вираження поглядів, свобода соціальної та політичної активності. Право на приватність та недоторканність приватного життя має надзвичайно велике значення як конститутивний елемент вільного демократичного суспільства. Конфігурація відносин конфіденційності має важливе інструментальне значення у досягненні і суспільних, і індивідуальних цілей. Правове регулювання не може будуватись на тому, наскільки охоче люди «торгують» своїми персональними даними [6, с. 35].

Підсумовуючи, варто відзначити, що захист конфіденційності в цифрову епоху стає дедалі складнішим. Люди щодня публікують персональні дані (власні та своїх друзів і знайомих) через соціальні мережі та інтернет-сервіси. Методи збору та обробки даних швидко змінюються. Швидкий технологічний розвиток істотно збільшив обсяг і масштаб збору та обміну персональними даними. Це призвело до необхідності змінити спосіб захисту даних, оскільки старі методи не відповідають новим реаліям.

Оскільки більшість дій людей залишає за собою певний слід цифрових даних, контролювати поведінку таких осіб стало дедалі простіше. Часто люди не розуміють, як легко використовувати їх особисті дані в злочинних чи комерційних цілях. Про таку можливість використання персональних даних не говориться на момент їх збирання. Економічна цінність персональних даних постійно зростає, що робить персональні дані наріжним каменем для різних бізнес-моделей як онлайн, так і офлайн.

Крім того, міждержавні потоки даних значно зросли, і для забезпечення стабільного функціонування Європейського Союзу було визнано необхідним на законодавчому рівні врегулювати співпрацю між державами щодо обміну персональними даними з метою її уніфікації, адже до цього існували значні відмінності в правилах щодо захисту персональних даних у різних державах-членах Європейського Союзу.

ВИСНОВКИ

Можливості для захисту персональних даних змінились з приходом цифрової епохи. Умови цифрової епохи прискорили розповсюдження інформації в глобальній системі та додали до цієї системи більш широкі рівні можливостей. Завдяки поступовій еволюції цифрових мереж і сервісів з кожним роком збільшується кількість цифрової інформації і даних, яка зберігається на цифрових платформах.

Однією з найбільш суттєвих проблем цифрової епохи стає захист персональних даних. Дані, збережені на цифрових платформах, стають потенційною мішенню шахраїв та злочинців, легко втрачаються, з ними досить складно оперувати пересічному користувачу. У сфері, пов'язаній з використанням персональних даних, відмічається зростання злочинів та правопорушень. Задля можливого усунення порушень у цій сфері та захисту персональних даних постійно оновлюється законодавство та правила, спрямовані на забезпечення безпечного зберігання цифрових даних. Законодавство, зокрема, встановлює механізми захисту від несанкціонованого доступу, використання та відновлення даних осіб.

Основою для забезпечення безпеки персональних даних є належним чином законодавчо врегульовані процеси та технології, призначені для підтримки та спостереження за роботою цифрових систем та даних. Цифрові технології безпеки, такі як ідентифікація, авторизація користувачів, аутентифікація протоколів, шиф-

рування і контроль доступу, дають фізичні засоби захисту даних. Але не менш важливим для забезпечення захисту персональних даних є дотримання правил та методик безпечного використання цифрових технологій. Процес встановлення компетентних та модернізованих механізмів захисту даних допоможе поліпшити безпеку цифрових ресурсів та захистити персональні дані всіх користувачів.

Оскільки поняття приватного цифрового життя людини поступово розширюється, це стало справжнім викликом для людства, адже, з одного боку, таке право зазнає порушень та неправомірних втручань, а з іншого – важко піддається технологічному та юридичному контролю. Таким чином, методи контролю та захисту ускладнюються відповідно, адже відсутність адекватних законодавчих положень щодо захисту від втручання у приватне життя ставить під загрозу майбутнє приватного електронного життя особи, не дозволяє належним чином реагувати на порушення у цій сфері та притягувати до відповідальності порушників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] The right to privacy in the digital age: report of the United Nations High Commissioner for Human Rights (A/HRC/39/29) 3 August 2018. URL: [https:// documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/239/58/PDF/G1823958.pdf?OpenElement](https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/239/58/PDF/G1823958.pdf?OpenElement) (дата звернення: 06.12.2022)
- [2] Баранов О. А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика : монографія. Київ : Едельвейс, 2014. 434 с.
- [3] Брижко В. М. Захист персональних даних: реалії та практика сучасності. *Інформація і право*. 2013. №3(9). С. 31–48.
- [4] Рогова О. Г. Захист персональних даних у законодавстві Європейського Союзу та України. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. праць. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. Вип. 3 (34). 512 с.
- [5] Nissenbaum H. Protecting Privacy in an Information Age: The Problem of Privacy in Public. *Law and Philosophy*. URL: <https://nissenbaum.tech.cornell.edu/papers/privacy.pdf> (дата звернення: 06.01.2023)
- [6] Solove D. The Myth of the Privacy Paradox. *The George Washington law review*. Washington. 2021. Vol. 89. N. 1. 51 p.
- [7] Froomkin M. The Death of Privacy? *Stanford Law Review*. 2000. Vol. 52. №5. P. 1461–1543.
- [8] Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 №2657-XII. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text) (дата звернення: 22.01.2023)
- [9] Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 №2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 23.01.2023)
- [10] Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 №2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 22.01.2023)
- [11] Загальна декларація прав людини ООН від 10.12.1948. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015 (дата звернення: 15.01.2023)
- [12] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 18.01.2023)

- [13] Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28.01.1981. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_326 (дата звернення: 18.01.2023)
- [14] Protocol amending the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (CETS № 223). URL: <https://rm.coe.int/16808ac918> (дата звернення: 19.01.2023)
- [15] Директива 95/46/ЄС Європейського парламенту і Ради про захист осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і вільним обігом цих даних від 24.10.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242 (дата звернення: 20.01.2023)
- [16] Регламент Ради ЄС 2016/679 про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних та про вільний рух таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент захисту даних) від 27.04.2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN> (дата звернення: 23.01.2023)
- [17] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
- [18] Проект Закону України № 6177 від 18 жовтня 2021 року «Про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72992 (дата звернення: 23.01.2023)
- [19] Аналіз проекту Закону України «Про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації» № 6177. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/analiz-proiektu-zakonu-ukrainy-pro-natsionalnu-komisiiu-z-putan-zakhystu-personalnykh-danykh-ta-dostupu-do-publichnoi-informatsii-6177/> (дата звернення: 18.01.2023)
- [20] Як ЄСПЛ захищає «цифрові» права людини в Інтернеті. Практика ЄСПЛ. Український аспект. URL: <https://www.echr.com.ua/yak-yespl-zaxishhaye-cifrovi-prava-lyudini-v-interneti/> (дата звернення: 15.12.2022)
- [21] Google Spain SL, Google Inc.v. Agencia Española de Protección de Datos (AEPD), Mario Costeja González. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 13 May 2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62012CJ0131&from=EN> (дата звернення: 15.12.2022)
- [22] Bagnoli V. The big data relevant market. *Concorrenza e mercato*. Rome, 2016. P. 73–94.

REFERENCES

- [1] The right to privacy in the digital age : report of the United Nations High Commissioner for Human Rights (A/HRC/39/29). (2018, August). Retrieved from: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/239/58/PDF/G1823958.pdf?OpenElement>.
- [2] Baranov, O. A. (2014). *Legal support of the information sphere: theory, methodology and practice: monograph*. Kiev: Edelweiss.
- [3] Bryzhko, V. M. (2013). Protection of personal data: realities and modern practice. *Information and law*, 3(9), 31–48.
- [4] Rogova, O. G. (2011). Protection of personal data in the legislation of the European Union and Ukraine. *Theory and practice of public administration*, 3(34), 512.

- [5] Nissenbaum, H. Protecting Privacy in an Information Age: The Problem of Privacy in Public (2000, September). Retrieved from: <https://nissenbaum.tech.cornell.edu/papers/privacy.pdf>.
- [6] Solove, D. (2021). The Myth of the Privacy Paradox. *The George Washington law review*, 89, 1, 51.
- [7] Froomkin, M. (2000). The Death of Privacy? *Stanford Law Review*. 52, 5. 1461–1543
- [8] On Information: Law of Ukraine. (1992, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
- [9] On Access to Public Information: Law of Ukraine. (2011, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
- [10] On Protection of Personal Data: Law of Ukraine. (2010, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
- [11] UN Universal Declaration of Human Rights. (1948, December). Retrieved from http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_015
- [12] Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. (1950, November). Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- [13] Convention on the Protection of Individuals in Connection with Automated Processing of Personal Data. (1981, January). Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_326
- [14] Protocol amending the Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (CETS No. 223). (2018, October). Retrieved from <https://rm.coe.int/16808ac918>
- [15] On the protection of individuals in connection with the processing of personal data and the free circulation of this data. Directive 95/46/EC of the European Parliament and the Council. (1995, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242
- [16] EU Council Regulation 2016/679 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, as well as on the repeal of Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). (2016, April). Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>
- [17] Constitution of Ukraine: Law of Ukraine. (1996, June). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1996. №. 30. Art. 141.
- [18] On the National Commission for the Protection of Personal Data and Access to Public Information: Draft Law of Ukraine (2021, October). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72992
- [19] Analysis of the draft Law of Ukraine «On the National Commission on Personal Data Protection and Access to Public Information» No. 6177. Ukrainian Helsinki Human Rights Union. (2021, November). Retrieved from <https://www.helsinki.org.ua/articles/analiz-proiektu-zakonu-ukrainy-pro-natsionalnu-komisiiu-z-pytan-zakhystu-personalnykh-danykh-ta-dostupu-do-publichnoi-informatsii-6177/>
- [20] How the ECtHR protects «digital» human rights on the Internet. Practice of the ECtHR. Ukrainian aspect. (2021, May). Retrieved from <https://www.echr.com.ua/yak-yespl-zaxishhaye-cifrovi-prava-lyudini-v-interneti/>
- [21] Google Spain SL, Google Inc. v. Agencia Española de Protección de Datos (AEPD), Mario Costeja González. (2014, May). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62012CJ0131&from=EN>
- [22] Bagnoli, V. (2016). The big data relevant market. *Concorrenza e mercato*, 23, 73–94.

Олег Сергійович Гиляка

Кандидат юридичних наук, старший дослідник
Начальник управління стратегічного розвитку
Національна академія правових наук України
61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна

Доцент кафедри міжнародного приватного права і порівняльного правознавства
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

Oleh S. Hyliaka

Candidate of Law, Senior Researcher
Head of the Strategic development department
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Associate professor of the Department of Private International and Comparative Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Гиляка О. С. Право на приватність та захист персональних даних в умовах цифровізації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 15–30.

Suggested Citation: Hyliaka, O. S. (2023). Right to privacy and protection personal data in digitalization conditions. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 15–30.

Стаття надійшла / Submitted: 10/02/2023
Доопрацьовано / Revised: 10/03/2023
Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЇХ ОБМЕЖЕНЬ В УМОВАХ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Анотація. У статті досліджується інститут контролю за дотриманням прав людини як засіб захисту та відновлення прав людини під час дії особливих правових режимів та після їх припинення, що є актуальним в умовах сучасності, виходячи з наявності воєнного стану в Україні. Мета дослідження полягає у здійсненні правового аналізу інституту контролю за дотриманням прав людини в умовах особливих правових режимів, з'ясування основних особливостей громадського, державного, судового контролю, висвітлення повноважень інституцій громадянського суспільства, органів державної влади, Конституційних судів при здійсненні контролю за дотриманням прав людини в умовах їх тимчасового обмеження. Для досягнення поставленої мети у роботі використовується система методів наукового пізнання, зокрема загальнонаукові та спеціально-юридичні. Практична цінність дослідження полягає у висвітленні повноважень органів публічної влади щодо контролю за не порушенням прав людини в умовах війни та надзвичайних станів. Оскільки застосування особливих правових режимів завжди передбачає використання надзвичайних повноважень органами державної та муніципальної влади і їх не правове використання може негативно вплинути на демократію, на основні права людини, а також на верховенство права, контроль за введенням та впровадженням особливих правових станів й застосуванням дискреційних повноважень органами публічної влади є життєво важливим. Зроблено висновок, що контроль є багатограним і багатоплановим соціальним явищем, який можна визначити як діяльність уповноважених суб'єктів, що полягає у визначенні результатів впливу суб'єкта управління на об'єкт для визначення його відповідності тим правомірним оціночним критеріям, які припускають застосування адекватних одержаному результату заходів реагування з метою підвищення загальної соціальної ефективності системи. Наголошено, що у разі порушення органами державної та муніципальної влади прав людини судова система повинна забезпечувати людям ефективний захист (одна із вимог верховенства права). Суди мають здійснювати контроль для того, щоб заходи, які торкаються прав людини, не виходили (загалом чи в окремих справах) за рамки законності та за межі того, що є необхідним для подолання та усунення суспільної безпеки. Право на розгляд справи в суді з питань пов'язаних із законністю надзвичайних заходів, має бути захищене незалежністю судової влади. Змістовний судовий розгляд надзвичайних заходів незалежними судами зобов'язує уряд надати переконливі підтвердження того, що заходи узгоджуються з принципами необхідності та співрозмірності.

Ключові слова: права людини, контроль, військовий стан, надзвичайний стан, судовий контроль, парламентський контроль.

Anastasiia M. Mernyk

Department of Theory of Law
Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

CONTROL OF OBSERVANCE OF HUMAN RIGHTS DURING THEIR RESTRICTIONS IN THE CONDITIONS OF SPECIAL LEGAL REGIMES

Abstract. *The article examines the institution of control over the observance of human rights as a means of protecting and restoring human rights during the operation of special legal regimes and after their termination, which is relevant in modern conditions, based on the presence of martial law in Ukraine. The purpose of the research is to carry out a legal analysis of the institution of control over the observance of human rights in the conditions of special legal regimes, to clarify the main features of public, state, and judicial control, to highlight the powers of institutions of civil society, state authorities, and Constitutional Courts in exercising control over the observance of human rights in the conditions of their temporary limitation. To achieve the goal, the work uses a system of methods of scientific knowledge, including general scientific and special legal methods. The practical value of the research lies in highlighting the powers of public authorities to monitor the non-violation of human rights in war and emergency situations. Since the application of special legal regimes always involves the use of extraordinary powers by state and municipal authorities and their illegal use can negatively affect democracy, basic human rights, as well as the rule of law, control over the introduction and implementation of special legal states and the use of discretionary authorities public authority is vital. It was concluded that control is a multifaceted and multifaceted social phenomenon, which can be defined as the activity of authorized subjects, which consists in determining the results of the control subject's influence on the object in order to determine its compliance with those legitimate evaluation criteria that presuppose the application of adequate to the received the result of response measures aimed at increasing the overall social efficiency of the system. It was emphasized that in case of violation of human rights by state and municipal authorities, the judicial system must provide people with effective protection (one of the requirements of the rule of law). Courts must exercise control to ensure that measures affecting human rights do not go (in general or in individual cases) beyond the limits of legality and beyond what is necessary to overcome and eliminate public security. The right to a court hearing on issues related to the legality of emergency measures must be protected by the independence of the judiciary. A meaningful judicial review of emergency measures by independent courts obliges the government to provide convincing evidence that the measures are consistent with the principles of necessity and proportionality.*

Key words: *human rights, control, martial law, state of emergency, judicial control, parliamentary control.*

ВСТУП

Сучасний етап розвитку Української держави характеризується постійним удосконаленням змісту, форм і методів публічного управління, більш чітким роз-

поділом повноважень між окремими гілками державної влади та структурною перебудовою вертикалі виконавчої влади.

Оскільки держава – один із головних суб'єктів здійснення контрольної функції в суспільстві, державний контроль є важливим видом її діяльності, що здійснюється уповноваженими державними органами, посадовими особами, та спрямований на забезпечення законності й дисципліни. Способи та прийоми державного контролю різноманітні, а їх вибір залежить від суб'єкта й об'єкта контролю.

Здійснення державного контролю є необхідною складовою для оптимального виконання та дотримання законодавства, полягає в застосовуванні необхідних заходів у разі порушення або здійсненні спостереження за певними підконтрольними об'єктами для ліпшого виконання роботи.

Без належного здійснення державного контролю та його організації неможливо виконати належним чином роботу державного апарату та інших державних структур, які знаходяться під її контролем. Державний контроль виступає дисциплінарним чинником для суспільства в цілому.

Окрім цього, права людини як спільні цінності держави і громадянського суспільства необхідно розглядати з урахуванням контролю громадянського суспільства за процесами здійснення державної влади, проблем легітимації влади, участі такого суспільства в реалізації та захисті прав і свобод людини та громадянина, спільного прагнення до їх утвердження з боку правової держави та громадянського суспільства.

Окремі аспекти інституту контролю в правовій науці стали предметом дослідження І. Орехова [1, с. 484], О. Андрійко [2, с. 120], С. Косинова [3, 65], П. Кане [4] та ін.

Мета дослідження полягає у здійсненні правового аналізу інституту контролю за дотриманням прав людини в умовах особливих правових режимів, з'ясування основних особливостей громадського, державного, судового контролю, висвітлення повноважень інституцій громадянського суспільства, органів державної влади, Конституційних судів при здійсненні контролю за дотриманням прав людини в умовах їх тимчасового обмеження.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ.

Нормативна база для цього дослідження включає нормативно-правові акти України та інтерпретаційні акти Конституційного суду Латвії, зокрема: постанову Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 року № 380 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» [5]; Constitutional Court of the Republic of Latvia, judgment in Case No 2004-14-01, 6.12.2004 [6]; Constitutional Court of the Republic of Latvia, dissenting opinion in Case No 2000-03-01, 30.08.2000 [7].

Для здійснення дослідження було застосовано систему методів наукового пізнання, зокрема загальнонауковий метод аналізу, приватні методи наукового

пізнання, а також спеціально-юридичні. Загальнофілософський (універсальний) метод пізнання використовується на всіх етапах пізнавального процесу.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Визначення прав людини в контексті громадянського суспільства є його фундаментальною основою, але встановлення певного обсягу прав людини може ускладнитися ототожненням їх з певними міжнародними стандартами або положеннями внутрішньодержавного законодавства. Отже, постає проблема захищеності прав людини, можливості їх реалізації. До того ж, ступінь захищеності й багатогранність шляхів реалізації даних прав є мірою ефективної діяльності представників громадянського суспільства. Якщо надати кожному громадянину основоположні права та свободи, то це не є висвітленням саме цінності ідеї громадянського суспільства. Для вирішення даної проблеми потрібно визначити шляхи її усунення, а саме: наповнення даних прав не тільки декларативним змістом, а й створення органів адміністративної та судової влади, за допомогою яких буде здійснюватися захист прав людини, їх відновлення та відшкодування шкоди у випадку порушення [8, с. 111].

На думку Р. Дворкіна, особисті права – політичні козирі в руках індивідів [9, с. 67]. Ця ідея полягає в наступному: кожен індивід, маючи певні права в громадянському демократичному суспільстві, має впевненість у захисті від свавілля як з боку інших людей, так і держави. Індивіди мають права тоді, коли з певної причини колективна мета не є достатнім виправданням, щоб відмовити їм у тому, що вони бажають мати чи робити, чи щоб не завдати їм певних збитків або шкоди. Це стає гарантією захисту прав індивіда в реалізації його особистих майнових та громадських прав, та відшкодування шкоди в разі їх порушень.

Оскільки застосування особливих правових режимів завжди передбачає використання надзвичайних повноважень органами державної та муніципальної влади і їх не правове використання може негативно вплинути на демократію, на основні права людини, а також на верховенство права, контроль за введенням та впровадженням особливих правових станів і застосуванням дискреційних повноважень органами публічної влади є життєво важливим.

Для того щоб надати чітку характеристику контролю над державною владою та державного контролю необхідно почати з визначення терміну «контроль», що має французьке походження «controle», утворилося від латинського «contra» – префікс, що означає «протиію», «протилежність» тому, що виражено в другій частині слова «контроль», яке містить слово «роль» (від латинського «role»), тобто «міра впливу, значення, ступінь участі в чомусь». У цьому випадку у змісті слова «контроль», окрім «перевірки» або «нагляду з метою перевірки», впливає ще один зміст цього слова, який іноді не береться до уваги, – протидія чомусь небажаному. Тоді буде більш доречно слово «контроль» тлумачити як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажа-

ному, виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки з боку кого-небудь.

Контроль, будучи обов'язковою стадією чи елементом процесу управління, водночас є і функцією діяльності суб'єкта, що його здійснює. Останній, у свою чергу, з метою проведення контролю може створювати структурні підрозділи відповідного функціонального призначення або покладати контрольні функції на лінійні або, їх ще називають, галузеві структури. Державний контроль – це форма здійснення державної влади, що забезпечує дотримання законів і інших нормативних актів, видаваних органами держави. У ході державного управління контроль може здійснюватись у таких сферах: народне господарство, соціально-культурна, адміністративно-політична діяльність, міжгалузеве державне управління.

Сутність та призначення державного контролю полягає в наступному:

- 1) відбувається нагляд та спостереження за відповідним об'єктом, що знаходиться під контролем;
- 2) отримується об'єктивна та достовірна інформація про стан законності й правопорядку;
- 3) виявляються факти та причини щодо порушення норм права, які закріплені на законодавчому рівні та при цьому встановлюються причини й умови їх здійснення;
- 4) здійснюються заходи примусового або іншого характеру для необхідного уникнення проблем у разі їх настання;
- 5) підвищуються загальні соціальні ефективності діяльності підконтрольного об'єкта [1, с. 484–485].

Наведені положення характеризують контроль як багатогранне і багатопланове соціальне явище, дозволяють визначити контроль як діяльність уповноважених суб'єктів, що полягає у визначенні результатів впливу суб'єкта управління на об'єкт для визначення його відповідності тим правомірним оціночним критеріям, які припускають застосування адекватних одержаному результату заходів реагування з метою підвищення загальної соціальної ефективності системи.

Державний контроль являє собою внутрішній контроль, який здійснюється суб'єктами публічної влади один щодо одного всередині самої системи реалізації публічної влади.

Державний контроль як юридична форма діяльності характеризується такими ознаками:

- є виключною компетенцією органів державної влади або спеціально уповноважених ними суб'єктів, яким такі повноваження делеговані, і результат діяльності яких забезпечується державою;
- є нормативно врегульованою і такою, що спрямована на досягнення певного результату правового характеру, діяльністю;
- виступає елементом механізму правового регулювання суспільних відносин, що спрямований на охорону різноманітних соціальних благ, забезпечення стабільності та на захист суспільних відносин;

- являє собою систему послідовно здійснюваних суб'єктами права в установлених процесуальних формах дій;
- об'єктом державного контролю є суспільні відносини із реалізації публічно-владних повноважень;
- результати контрольної діяльності здобувають формальну визначеність, оскільки закріплюються в офіційних документах.

Державний контроль як одна з юридичних форм діяльності держави має здійснюватися із дотриманням вимог усієї системи принципів права, системи загальних вимог, що діють у сфері державного управління (принцип демократизму та соціальної спрямованості, принцип публічності та гласності тощо), і принципів власне контрольної діяльності (принцип об'єктивності, доцільності та цілеспрямованості, поєднання плановості та систематичності, економічності, оперативності, компетентності та професійності та ін.) [2, с. 120].

Особливість контролю над державною владою проявляється в її характеристиках, а саме:

1) контроль над владою виступає різновидом соціального контролю. Контроль є об'єктивним соціальним явищем, яке сформувалося у процесі еволюції суспільства. Без застосування контролю суспільство тим більше не може обійтися на шляху свого подальшого розвитку, який потрібен і може здійснюватися, спираючись на аналіз існуючого стану та використовуючи нові фактори розвитку. При цьому наука соціального управління виходить із того, що контроль здійснюється у таких основних напрямках:

- визначення меж або умов, які спрямовують поведінку об'єкта і в яких його поведінка розглядається як бажана;
- забезпечення за допомогою специфічних методів і інструментів руху об'єкта в завданому напрямі;
- вияв і припинення відхилення від соціально визнаної поведінки;

2) контроль являє собою поєднання суб'єктно-об'єктних властивостей на різних рівнях управління. Сутність такої характеристики полягає у тому, що:

- кожен суб'єкт, виконуючи свої функції, одночасно виступає як об'єкт для суб'єктів більш високих рівнів;
- кожен об'єкт виконує двоїстого роду функції суб'єкта: у найбільшому обсязі в межах конкретної організації в порядку саморегулювання і в певних межах і формах участі в діяльності вищого та інших суб'єктів;
- наявність змішаних суб'єктів та об'єктів, коли існують об'єкти, що є спільними для багатьох суб'єктів. У цьому випадку виникає необхідність чіткого розмежування способів впливу на один об'єкт різних суб'єктів;

3) суб'єктом контролю над державною владою можуть виступати як народ, так і органи державної влади, що наділені певними повноваженнями.

Забезпечення влади народу – базова позиція політичної функції демократичної держави. Вона передбачає реалізацію народом трьох повноважень:

- по-перше, участь у формуванні органів влади представниками уповноваженими від імені народу здійснювати в країні державну владу і вирішувати місцеві питання в муніципальних структурах;
- по-друге, гарантувати участь народу в прийнятті державних рішень шляхом проведення референдуму;
- по-третє, забезпечення права контролю за здійсненням державної влади і реалізацією прийнятих рішень;

4) відбувається об'єднання елементів державного контролю, громадського та міжнародного [3, с. 66].

За обмеженням прав людини в умовах особливих правових режимів повинен здійснюватися парламентський та судовий контроль: парламентське вивчення прийнятих органами виконавчої влади рішень та судовий розгляд юридичних документів парламенту або виконавчої влади. Законодавчий контроль за актами й діями органів влади під час надзвичайного стану та спеціальні процедури такого контролю мають важливе значення для реалізації верховенства права й демократії.

Верховна Рада України повинна мати змогу здійснювати контроль на всіх етапах функціонування особливих правових режимів: введення, продовження та скасування надзвичайного та військового станів, запровадження та застосування дискреційних повноважень. Будь-які нормативно-правові акти щодо надзвичайного або військового станів, у яких органи виконавчої та місцевої влади застосували законодавчі повноваження, які під час звичайного стану належать законодавчим органам влади, належить негайно подавати до парламенту, який повинен мати можливість скасовувати їх у випадку порушення прав людини.

Вищий орган законодавчої влади повинен мати повноваження переглядати питання надзвичайного та військового станів з регулярними проміжками в часі та відтермінувати його в разі необхідності. Повноваження парламенту здійснювати запити та проводити розслідування щодо використання надзвичайних повноважень є важливими для оцінки діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо непорушності прав людини.

Уже після завершення надзвичайної ситуації та військових дій парламент може розробити план щодо вивчення заходів уряду надзвичайного характеру, здійснені в рамках відвернення суспільної небезпеки для визначення дотримання або порушення принципів необхідності та пропорційності. Після такого дослідження можлива критика та інші заходи щодо підзвітності органів виконавчої влади органам законодавчої влади. Таким чином, національна оцінка та ретельне дослідження, яке відбудеться вже після завершення надзвичайного та військового станів надасть можливість виявлення можливих зловживань дискреційними повноваженнями або надмірної реакції з боку уряду, вдосконалення чинного законодавства України з метою недопущення схожих порушень у майбутньому.

У правовій державі вбачається необхідним забезпечення участі опозиції в процесі схвалення введення режиму надзвичайного та військового станів, перевірки

нормативно-правових актів про введення особливих правових режимів. Для продовження особливих правових режимів після завершення його першопочаткового періоду необхідна правочинна більшість голосів. До обговорення перед можливим прийняттям рішення про відтермінування проведення виборів мають бути залучені всі політичні партії.

Поруч із законодавчим органом влади важливу роль у контролі за дискреційними повноваженнями виконавчої влади під час особливих правових режимів відіграє судовий контроль. Судова влада ухвалює рішення про законність запровадження надзвичайного та військового станів, а також переглядає законність конкретних надзвичайних заходів.

Судовий контроль введення особливих правових режимів може бути обмежений контролем процедурних аспектів. Однак, оскільки надзвичайні заходи майже завжди передбачають обмеження прав людини, то матеріально-правові підстави також підлягають судовому розгляду.

У кожному разі повинен бути судовий контроль за законодавчими нормативно-правовими актами органів державної та муніципальної влади щодо ведення особливих правових режимів, окрема увага має бути спрямована на рішення щодо застосування дискреційних повноважень. Прийняті органами влади рішення під час дії особливих правових режимів є адміністративними актами та діями, тому саме адміністративні суди України повинні їх переглядати. Навіть якщо певні рішення підлягали негайному виконанню, має бути передбачена можливість їх судового перегляду.

У разі порушення органами державної та муніципальної влади прав людини судова система повинна забезпечувати людям ефективний захист (одна із вимог верховенства права). Суди мають здійснювати контроль для того, щоб заходи, які торкаються прав людини не виходили (загалом чи в окремих справах) за рамки законності та за межі того, що є необхідним для подолання й усунення суспільної безпеки. Право на розгляд справи в суді з питань, пов'язаних із законністю надзвичайних заходів, має бути захищене незалежністю судової влади. Змістовний судовий розгляд надзвичайних заходів незалежними судами зобов'язує уряд надати переконливі підтвердження того, що заходи узгоджуються з принципами необхідності та співрозмірності.

Судовий розгляд обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів здійснюють не лише суди загальної юрисдикції та спеціалізовані суди, а й Конституційний Суд України, в якого повинні бути відповідні повноваження.

Найголовніше, судова система має продовжувати свою діяльність в умовах особливих правових режимів та гарантувати громадянам їх право на справедливий суд. Функціонування судової системи не повинно обмежуватися, за винятком ситуацій, коли таке функціонування фактично неможливе. В останньому випадку повноваження окремих судів має покладатися на інші суди, які мають можливість здійснювати судочинство.

Окремо слід зупинитися на важливості нагляду за дотриманням прав людини в умовах особливих правових режимів, що здійснює омбудсмен та національні правозахисні інституції. Завдяки своїм повноваженням сприяти та захищати права людини, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та національні правозахисні інституції (на кшталт, Харківської правозахисної групи) можуть принципово впливати на вирішення питань захисту та непорушності прав людини під час особливих правових режимів, надавати допомогу громадянам, які постраждали від надзвичайних заходів. Таким чином, вони можуть ефективно доповнювати парламентський та судовий контроль. Наостанок, істотно важливим є контроль за дотриманням прав людини в умовах особливих правових режимів з боку вільних засобів масової інформації. Тому заходи обмеження прав в умовах особливих правових режимів не повинні позначатися на свободі діяльності засобів масової інформації. Останні, у свою чергу, мають професійно, свідомо та коректно відображати реальність подій з метою недопущення розповсюдження суспільної небезпеки в умовах особливих правових режимів.

Як наголошує П. Кане, «режим контролю» можна визначити як набір інститутів, норм і практик контролю над державною адміністративною владою. Вивчивши розвиток та інституційну структуру систем управління та режимів контролю державних юрисдикцій, слід виокремити найбільш фундаментальні з норм, які полягають у тому, що 1) адміністратори повинні дотримуватися закону та 2) остаточне застосування закону є функцією суду. Щодо поняття «закон» для цілей дослідження контролю за державною адміністративною владою, право можна розділити на «жорстке» та «м'яке». М'яке право можна визначити як норми, адресовані адміністраторам, які можуть безпосередньо впливати на законні права й обов'язки людини. В американській літературі такий закон іноді загалом називають «внутрішнім законом адміністрації», «незаконодавчими правилами» чи навіть «адміністративним правом». Перша з цих фраз свідчить, що такий закон адресований адміністраторам і зазвичай приймається адміністраторами [4, с. 58]. Прикладом м'якої норми може слугувати пункт 9 постанови Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 року № 380 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» [5], відповідно до якої адміністратор центру надання адміністративних послуг або нотаріус у день звернення особи з метою подання інформаційного повідомлення: встановлює особу; заповнює інформаційне повідомлення, та роздруковує зареєстроване інформаційне повідомлення. «Жорсткий» закон можна поділити на чотири категорії: 1) «вищий» закон; 2) «первинне» законодавство; 3) «вторинне» або «делеговане» законодавство; 4) судове право. Вторинне законодавство може бути визначене як закон, створений адміністратором у порядку здійснення права видавати жорсткий закон, наданий первинним законодавством. Навпаки, м'яке право зазвичай є законом, породженим (побічним) продуктом здійснення вста-

новлених законом повноважень, відмінних від повноважень приймати жорсткі закони [4, с. 60].

У контексті судового права та здійснення контролю за обмеженням прав людини в умовах особливих правових режимів, окремо слід зупинитися на конституційному контролі, що в Україні здійснюється Конституційним Судом України.

Тлумачення тексту Конституції України нам дозволяє говорити про те, що забезпечення національної або державної безпеки може виступати законною метою обмеження основних прав людини. Захист державної безпеки, у свою чергу, передбачає такі законні цілі, як захист демократичного устрою держави і захист суспільної безпеки.

Як зазначає Конституційний суд Латвії, для того, щоб використовувати громадську безпеку в якості законної мети обмеження прав, законодавець повинен обґрунтувати об'єктивно існуючий або потенційний зв'язок між прийняттям тієї чи іншої правової норми, посиленням громадської безпеки та усуненням або зниженням загрози безпеки [6]. Таким чином, суд виключає можливість законодавцю якимось чином «сховатися» за необґрунтованими посиланнями на державну безпеку.

В якості законної цілі обмеження прав людини розглядається й «захист демократичного устрою держави». Принцип самозахисту демократії вимагає, щоб демократичний устрій держави було захищено від спроб його ліквідації або обмеження його здатності функціонувати. Права людини не повинні використовуватися проти демократії як такої [7].

Таким чином, якщо існує законна мета обмеження основних прав, то Конституційний Суд повинен виконати свою особливу задачу зі зважування, з одного боку, конкретного обмеженого права, а з іншого – національної безпеки. У разі недотримання балансу між зазначеними категоріями суд має ухвалювати рішення про визнання обмеження невідповідним, а оскаржувану норму – неконституційною, вказавши законодавцеві на необґрунтованість посилання на інтереси державної безпеки.

Цікавим прикладом з цього питання може слугувати рішення Конституційного суду Латвії щодо міграції, яка в даний час викликає великий інтерес в українському суспільстві. Норма, що оскаржувалась у Конституційному суді була частиною Закону Латвії «Про імміграцію» та передбачала, що рішення міністра закордонних справ і міністра внутрішніх справ про включення особи до списку осіб, для яких в'їзд у Латвійську Республіку є заборонений не підлягав оскарженню. Законодавець обмежив право людини на справедливий суд, вказавши, що метою норми є захист державної та громадської безпеки, а також створення швидких і ефективних засобів для ситуацій, коли державна і суспільна безпека перебуває під загрозою. Крім того, як зазначив законодавець, це необхідно не тільки для захисту державної і громадської безпеки, а й для запобігання розголошенню інформації з обмеженим доступом [6].

Посилаючись на практику Європейського суду з прав людини, Конституційний суд Латвії підтвердив, що в компетенцію держави входить визначення порядку контролю в'їзду та проживання іноземців, і особливо – регулювання висилки іноземців, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення. Суд, оцінюючи в рамках справи, чи був забезпечений баланс між інтересами захисту національної безпеки і впливом на право заявника на звернення до суду, не тільки визначив межі розсуду законодавця, а й наголосив на кількох важливих моментах:

– по-перше, суд указав, що демократичне суспільство має право на національну безпеку;

– по-друге, він указав, що служби внутрішньої безпеки повинні бути уповноважені виконувати їх законну мету – охороняти державну безпеку, але їм не можна давати неконтрольовану можливість порушення основних прав і свобод. Суд визнав необхідність процесуальних обмежень для запобігання витоку інформації, що завдає шкоди національній безпеці, а також необхідність щодо великих кордонів при оцінці виконавчої влади в питаннях національної безпеки;

– по-третє, суд визнав, що кордони реалізації прав, закріплених Конституції Латвії (тобто права на справедливий суд), можуть бути звужені в справах, пов'язаних з державною безпекою. Однак повне виключення засобів правового захисту не може бути виправдане, і влада не може бути звільнені від ефективного контролю з боку судової системи, коли вони заявляють, що справа пов'язана з національною безпекою і тероризмом;

– по-четверте, Конституційний суд, дотримуючись меж своєї юрисдикції, вказав на той факт, що тільки законодавець має право приймати правові норми в державі, але суд у певному сенсі може «підказати» законодавцю, як досягти балансу між правом на справедливий суд і інтересами національної безпеки. Зазвичай Конституційний суд уникає формулювання правових положень у своїх постановках або визначення того, як законодавець повинен їх формулювати, проте в цьому вирокі суд зазначив, що захист інтересів національної безпеки не забороняє державі визначати порядок, відповідно до якого судові органи в певних випадках і в певній процедурі можуть знайомитися з матеріалами, пов'язаними з державною безпекою. Суд послався на канадський досвід, а саме на діючий у Канаді ефективний контрольний механізм, що забезпечує захист законних інтересів безпеки щодо розвідувальної інформації й її джерел, і в той же час гарантує окремій особі істотну міру процесуального правосуддя.

ВИСНОВКИ

На завершення слід підкреслити, що національна безпека – це необхідна умова, що дозволяє державі захищати й підтримувати свої цінності. Національна безпека – це необхідна умова для реалізації людьми своїх прав. При врівноважені інтересу підтримки національної безпеки та захисту прав людини обидва само-

обмежують один одного, коли врівноважуються основні права людини і національна безпека, вони обидва отримують захист. Функція контролю за дотриманням прав людини в умовах особливих правових режимів допомагає забезпечити непорушність як основних прав людини, так і національної безпеки країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Орехова І. Поняття і сутність державного контролю у сфері господарської діяльності. *Актуальні проблеми держави та права*. 2011. С. 483–490.
- [2] Андрійко О. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. Київ : Наук. думка. 2004. 300 с.
- [3] Косинов С. Контроль над публичной властью: теоретико-правовая характеристика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. №4 (75). С. 65–68.
- [4] Cane P. *Controlling Administrative Power: an Historical Comparison*. Cambridge University Press Pages, 2016. 583 с.
- [5] Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації : постанова Каб. Міністрів України від 26.03.2022 №380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.02.2023)
- [6] Constitutional Court of the Republic of Latvia, judgment in Case No 2004-14-01, 06.12.2004, Para 9.2. URL: https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/cases/?advanced_search=&page=39 (дата звернення: 09.02.2023)
- [7] Constitutional Court of the Republic of Latvia, dissenting opinion in Case No 2000-03-01, 30.08.2000, Para 8. URL: https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/cases/?advanced_search=&page=39 (дата звернення: 09.02.2023)
- [8] Разметаєва Ю. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: до постановки питання. *Юридичний вісник*. 2006. №1. С. 110–113.
- [9] Дворкін Р. Серйозний погляд на права / пер. з англ. А. Фролкін. Київ : Основи, 2000. 519 с.

REFERENCES

- [1] Orekhova, I. (2011). The concept and essence of state control in the sphere of economic activity. *Actual problems of the state and law*, 483–490.
- [2] Andriyko, O. (2004). State control in Ukraine: organizational and legal foundations. Kyiv: Science. Opinion.
- [3] Kosinov, S. (2013). Control over public power: theoretical and legal characteristics. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4 (75), 65–68.
- [4] Cane, P. (2016). *Controlling Administrative Power: An Historical Comparison*. Cambridge University Press.
- [5] On the collection, processing and accounting of information on damaged and destroyed real estate as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the military aggression of the Russian Federation: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2022, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text>
- [6] Constitutional Court of the Republic of Latvia, judgment in Case No 2004-14-01. (2004). Retrieved from https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/cases/?advanced_search=&page=39

- [7] Constitutional Court of the Republic of Latvia, dissenting opinion in Case No 2000-03-01. (2004). Retrieved from https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/cases/?advanced_search=&page=39
- [8] Razmetayeva, Yu. (2006). Human rights as a fundamental value of civil society: before the question. *Legal Bulletin*, 1, 110–113.
- [9] Dworkin, R. (2000). Serious view of rights (trans. from English A. Frolikin). Kyiv: Osnovy.

Анастасія Муслімівна Мерник

Кандидат юридичних наук, доцент

Доцент кафедри теорії права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

Anastasiia M. Mernyk

Candidate of Law, Associate Professor

Associate Professor of the Department of Theory of Law

Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Мерник А. М. Контроль за дотриманням прав людини під час їх обмежень в умовах особливих правових режимів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 31–43.

Suggested Citation: Mernyk, A. M. (2023). Control of observance of human rights during their restrictions in the conditions of special legal regimes. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 31–43.

Стаття надійшла / Submitted: 09/02/2023

Доопрацьовано / Revised: 09/03/2023

Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

УДК 340.1

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-1-44

Анатолій Павлович Заєць

*Національна академія правових наук України
Харків, Україна*

*Кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права
Національний університет «Кієво-Могилянська академія»
Київ, Україна*

Зоя Олександрівна Погорєлова

*Кафедра теорії та історії держави і права
Ужгородський національний університет
Ужгород, Україна*

ПОСИЛЕННЯ НАУКОВОЇ І ФАХОВОЇ СКЛАДОВОЇ ЗАКОНОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ – ВИМОГА ЧАСУ

Аногація. У статті досліджуються питання вдосконалення наукової і фахової складової законотворчої діяльності Верховної Ради України, як важливої умови ухвалення досконалого законодавства. Акцентується увага на відсутності наукової методології і обґрунтування законотворчої діяльності, яка за своєю природою і значимістю вимагає наукового підходу до всіх складових цієї діяльності, а саме необхідності врахування у пропонувані законодавчих ініціативах сучасних досягнень економічних, соціальних і природничих наук, повинна ґрунтуватися на ефективній роботі парламентських комітетів, науково обґрунтованій законодавчій процедурі ефективній діяльності державних і громадських експертних інститутів. Висвітлюється питання підвищення фахового рівня законопроектувальників середньої ланки (міністерств, державних і національних служб, інших центральних органів виконавчої влади). Аналізуються потреби організаційного і правового реформування парламентських підрозділів, що здійснюють інформаційне, наукове і експертне забезпечення законотворчої діяльності Верховної Ради України, зокрема, обґрунтовується потреба утворення Дослідницької служби парламенту, утворення у ній відповідних експертних підрозділів, формування необхідних інформаційних бібліотечних ресурсів. Розглядаються пропозиції по вдосконаленню фахової експертизи законопроектів на різних рівнях підготовки законопроектів, що подаються на розгляд Верховної Ради України, в тому числі відомчому і урядовому рівні (загальної правової експертизи, гендерно-правової експертизи, експертизи законопроектів стосовно зобов'язань України у сфері європейської інтеграції та права Європейського Союзу – асқіс ЄС, антикорупційної експертизи та інших видів експертиз), та належного врахування їх результатів при розгляді і прийнятті законів.

Ключові слова: *правова теорія, якість закону, нормотворча діяльність, законотворча діяльність, законодавча процедура, нормопроєктування, наукова методологія нормотворчої діяльності, наукова експертиза законопроектів.*

Anatolii P. Zaiets

*National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

*Theoretical Jurisprudence and Public Law Department
National University of Kyiv-Mohyla Academy
Kyiv, Ukraine*

Zoya O. Pohoryelova

*Department of Theory and History of State and Law
Uzhhorod National University
Ukraine, Uzhhorod*

STRENGTHENING OF SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL COMPONENT OF LEGISLATIVE ACTIVITY OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE – TIME REQUIREMENT

Abstract. *The article examines the issues of improving the scientific and professional component of the legislative activity of the Verkhovna Rada of Ukraine, as an important condition for the adoption of perfect legislation. Emphasis is placed on the lack of scientific methodology and justification of legislative activity, which by its nature and importance requires a scientific approach to all components of this activity, namely the need to take into account the proposed legislative initiatives of modern economic, social and natural sciences, scientifically substantiated legislative procedure for effective activity of state and public expert institutes. The issue of raising the professional level of middle-level lawmakers (ministries, state and national services, other central executive bodies) is covered. The needs of organizational and legal reform of the parliamentary subdivisions that provide informational, scientific and expert support to the legislative activity of the Verkhovna Rada of Ukraine are analyzed, in particular, the need for the establishment of the Parliamentary Research Service, the establishment of appropriate expert units in it, the formation of the necessary information library resources is substantiated. Proposals to improve the professional expertise of draft laws at various levels of drafting submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine, including the departmental and governmental level (general legal expertise, gender and legal expertise, examination of draft laws on Ukraine's commitments in the field of European integration and the rights of the European Union – the EU *acquis*, anti-corruption expertise and other types of expertise), and due consideration of their results in the consideration and adoption of laws.*

Key words: *legal theory, quality of law, normative activity, legislative activity, legislative procedure, rulemaking, scientific methodology of normative activity, scientific examination of draft laws.*

ВСТУП

Питання досконалості законів у всіх сферах суспільного життя, що ухвалюється національними парламентами, – виникло разом із виникненням національних парламентів, а на початку ХХ століття, з бурхливим розвитком науки і можливістю застосування відповідного наукового інструментарію у процесі розробки законів, стало одним з ключових питань для демократичних країн. Так, наприклад, на початку 1920-х років у США ряд відомих американських філософів, психологів, журналістів (М. Ліпман [1], Дж. Д'юї [2], В. Джеймс [3]) розробив теорію критичного мислення, яка основним завданням демократії визначала формування, вплив і врахування громадської думки в усіх сферах управління і політики розумно й раціонально. Нові ідеї наукової експертизи були покладені в основу реформування наукових експертних установ і створення на їх основі нової моделі наукового консультування [4]. Посилення експертної складової парламентської і урядової нормотворчої діяльності було характерним для всіх демократичних країн Західної Європи упродовж ХХ століття.

Ще більш актуального звучання це питання набуває на сучасному етапі розвитку парламентаризму у зв'язку з інтенсифікацією законодавчої діяльності й проникненням законодавчого регулювання в різні сфери, що потребує серйозного наукового осмислення, наукової оцінки, експертизи проектів законів, що розробляються і подаються на розгляд парламентів (включаючи навіть експертизу законопроектів з точки зору моралі [5]). Тому різноманітні аспекти наукової експертизи як проектів законів, так і вже прийнятих законів досліджувалися із посиленою увагою. Зокрема, мова йде про сферу економіки [6], медицини [7], культури [8] політики [9] судової експертизи [10], міжнародних відносин [11], різноманітних аспектів міжнародних відносин [12].

Стосовно України, то починаючи зі здобуття незалежності питання досконалості законів, що ухвалюються Верховною Радою України, також ніколи не втрачало своєї актуальності й ніколи не знімалося з порядку денного як з теоретичної, так і практичної точок зору. Серед правознавців та спеціалістів у сфері правознавства і державного управління, що досліджують питання вдосконалення законотворчої діяльності Верховної Ради України, слід назвати Л. Л. Богачову [13], А. Єзерова [14], Д. Ковраженко [15], О. Л. Копиленка [16], В. М. Косовича [17], І. М. Мишак [18], Є. Піддубну [19], Н. С. Погребняк [20], Р. Радейко [21], А. М. Ришелюка [22] та багатьох ін. Водночас, незважаючи на спільні зусилля, що їх вживають теоретики і практики, ціла низка питань залишається як на рівні теорії законотворчої діяльності, так і на рівні їх впровадження у парламентську практику невирішеною, що зумовлює потребу більш поглибленого дослідження цієї проблематики на сучасному етапі розвитку українського парламентаризму та необхідності розробки правових механізмів забезпечення високого рівня досконалості законодавства. Слід підкреслити, що особливої актуальності це питання набуває в періоди діяльності Верховної Ради України після проведення чергових виборів, оскільки

її склад суттєво оновлюється, а народним депутатам потрібен певний час, щоб опанувати всіма таємницями законотворчої діяльності, що впливає на професійність рішень, що ухвалюються парламентом. У цій ситуації суттєво зростає значення рівня кваліфікації професійних нормопроектувальників, що працюють у міністерствах, Кабінеті Міністрів України, Офісі Президента України й у самому парламенті, а також експертів з усіх галузей знань, що здійснюють експертизу на різних управлінських рівнях. Після здобуття Україною незалежності були сформовані основні інститути, що були покликані забезпечувати якість законопроектної роботи і вироблені механізми для відповідної селекції законопроектів. Зокрема, в Секретаріаті Верховної Ради України були утворені науково-експертне й юридичне управління, що здійснювали відповідно експертизу законопроектів, що подавалися на розгляд парламенту, і техніко-юридичне опрацювання їх при підготовці до другого читання й підготовці на підпис Голови Верховної Ради України. Була запроваджена практика передачі на експертизу законопроектів до Національної академії правових наук України, провідних правничих вузів. Певний внесок у аналітично-правове забезпечення законотворчої діяльності парламенту вносив і Інститут законодавства при Верховній Раді України. З метою забезпечення високого фахового рівня законопроектів, що подавалися Президентом України і Кабінетом Міністрів України була запроваджена відповідно їх експертиза на рівні Головного державно-правового управління Апарату Президента України та урядова і відомча експертиза. Щодо відомчої експертизи, то вона здійснювалася силами підрозділів Міністерства юстиції України, які накопили досить позитивний досвід професійного опрацювання значної кількості проектів законів, що подавалися на розгляд Верховної Ради України Президентом України і Кабінетом Міністрів України. Ця система продовжує бути практично незмінною сьогодні. Однак неупереджений аналіз засвідчує, що рівень досконалості законопроектів хоча поступово й підвищується, однак ще не відповідає вимогам, що висуваються на сьогодні до чинного законодавства і правового регулювання суспільних відносин. У цій сфері існує впродовж усього цього часу низка невирішених питань, пов'язаних з професійністю розробників законопроектів, належною організацією й укомплектуванням відповідних підрозділів, статусом нормопроектувальників і експертів.

Метою статті є теоретичне осмислення існуючих у сфері наукового забезпечення законотворчої діяльності Верховної Ради України існуючих недоліків та вироблення пропозицій щодо їх усунення.

1. МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ

Методологічною основою даного дослідження слугують сучасні філософсько-світоглядні підходи до права, що ґрунтуються на природно-правовій доктрині, теорії народного суверенітету і визнання народу не лише джерелом, а й джерелом права, що дають можливість пояснити не тільки природу права і його роль

у сучасному суспільстві, відносну незалежність права від політики, а й більш точно зрозуміти сутність і співвідношення між такими юридичними категоріями як нормотворчість, правотворчість і законотворчість, нормотворча, правотворча і законотворча діяльність та сприяти їх більш коректному використанню у правовій доктрині, правових прикладних дослідженнях.

Мета, призначення і пошук шляхів удосконалення законотворчої діяльності розкривалися у даному дослідженні за допомогою таких загальнонаукових методів як аксіологічний, антропологічний, аналітичний і синтетичний, порівняльно-історичний, порівняльно-правовий, герменевтичний, а також формально-юридичного методу. Аксіологічний метод дав можливість акцентувати увагу в проведеному дослідженні на ціннісних аспектах законотворчої діяльності, що полягають у потребі забезпечення високого рівня досконалості чинного законодавства, ухвалюваного парламентом, на засадах людської гідності, свободи, справедливості, рівності, забезпечення вільного підприємництва, з використанням при цьому сучасних досягнень економічних, соціальних, технічних і природничих наук.

Слідуючи таким вихідним методологічним засадам, законотворча діяльність з точки зору соціального призначення розглядається в якості потужного засобу досягнення високих стандартів у гарантуванні прав людини, забезпечення її потреб, цінностей та інтересів, реформування економіки й соціальної сфери, реалізації завдань і функцій держави. З точки зору її природи законотворча діяльність може бути визначена як спеціальна організаційна юридична діяльність парламенту та його комітетів, народних депутатів, інших уповноважених суб'єктів по визначенню потреб у регулюванні суспільних відносин законом, ініціюванні розробки, складанні, узгодженні, правовій експертизі, розгляду та прийняттю (виданню), державній реєстрації, опублікуванню, вступі в силу (набрання чинності) законів, дослідження їх ефективності і перегляду.

Важливе місце у методології дослідження займали аналітичний і синтетичний методи, що спрямовувались, з одного боку, на якісний комплексний і багатовимірний синтез законотворчої діяльності парламенту, її наукового забезпечення шляхом мисленого або практичного розчленування на складові елементи, а з іншого боку, – на відповідний аналіз їх складових у єдності, цілісності й взаємному зв'язку. Аналізувалася також роль, мета і шляхи вдосконалення наукової експертизи і її видів, як важливого засобу забезпечення високого рівня досконалості законів. В якості інструментарію аналітичного і синтетичного методів використовувалися також інституціональний, функціональний, структурний та інші аспекти законотворчої діяльності парламенту. До арсеналу інструментарію аналітичного та синтетичного методів слід віднести використану також у даному дослідженні методику експертних оцінок громадських організацій стосовно реалізації внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України з використанням відповідних індикаторів, що дало мож-

ливість більш глибоко з'ясувати стан реформування законотворчої діяльності парламенту на сучасному етапі.

Порівняльно-історичний, порівняльно-правовий, герменевтичний методи були використані для критичної оцінки стану законотворчої діяльності українського парламенту в його порівнянні з сучасними досягненнями європейського і світового парламентаризму, оцінки процесу історичного становлення експертних установ і інститутів в Україні, починаючи з часів проголошення її незалежності, пошуку кращих практик законотворчої діяльності та їх значення для України. Це дало можливість оцінити зусилля Верховної Ради України й Європейського парламенту по підвищенню інституційної спроможності, підвищенню прозорості, передбачуваності, ефективності та відкритості діяльності українського парламенту, по модернізації й реформуванню тих його підрозділів, які зорієнтовані на його організаційне, інформаційне та науково-експертне забезпечення.

Формально-юридичний метод був використаний для оцінки стану належної реалізації юридичних заходів, у тому числі розробки й ухвалення відповідних нормативних актів, спрямованих на реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Серед недоліків у сфері законотворчої діяльності та заходів, які сприяли б їх подоланню, слід виокремити наступні.

1. Відсутність наукової методології й обґрунтування законотворчої діяльності. Законотворча діяльність, як вид нормотворчої діяльності, як це підкреслювалося у попередніх публікаціях, за своєю природою і значимістю вимагає наукового підходу до всіх складових цієї діяльності, а саме реалізації загальнолюдських цінностей (гідності, свободи, справедливості, рівності), необхідності врахування в пропонувані законодавчих ініціативах сучасних досягнень економічних, соціальних і природничих наук. Вона також має ґрунтуватися на ефективній роботі парламентських комітетів, науково обґрунтованій законодавчій процедурі.

Останнім часом у цій сфері відбуваються певні зрушення, в тому числі й за сприяння Ради Європи. Так, розширення можливостей Верховної Ради щодо перегляду законодавчої бази і зміцнення спроможності апарату Верховної Ради щодо підтримки законодавчої роботи її депутатів було передбачено також Планом дій для України на 2018–2021 рр., затвердженим 21.02.2018 рішенням Комітету Міністрів РЄ [23]. 1 липня 2020 року Комітет Міністрів Ради Європи ухвалив рішення щодо подовження терміну дії Плану дій РЄ для України до кінця 2022 року задля забезпечення досягнення всіх визначених у цьому документі цілей [24].

3 липня 2015 року було укладено Меморандум про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським парламентом про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності одним із пріоритетів партнерства визначено підвищення прозорості, передбачуваності, ефек-

тивності та відкритості діяльності Верховної Ради України, який передбачав модернізацію і реформування Апарату Верховної Ради України [25]. У лютому 2016 року Місія Європейського парламенту з оцінки потреб під головуванням Пета Кокса, Президента Європейського парламенту 2002–2004 рр. розробила й презентувала Доповідь і Дорожню карту щодо підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Амбітна мета, сформульована у Меморандумі, потребує реформування Регламенту Верховної Ради та підвищення ефективності її роботи, зміцнення спроможності щодо участі в процесах вироблення політики, вдосконалення міжвідомчої співпраці та консультуванні з громадянським суспільством. У цьому документі міститься перелік кроків, спрямованих на виконання Меморандуму, зокрема, підвищення якості законотворчості шляхом підвищення культури парламентаризму, схвалення концепції законодавчого процесу «від початку до кінця» на засадах посиленої координації між ініціаторами законопроектів у Кабінеті Міністрів України, Адміністрації Президента України та Верховній Раді України; запровадження системи голосування за звичайні закони простою більшістю за умови наявності кворуму; забезпечення пропорційного представництва народних депутатів у парламентських комітетах та парламентських делегаціях; перехід до електронного парламентаризму; розробку та схвалення всеохоплюючої комунікаційної стратегії; всеохоплюючу стратегію розбудови кадрового потенціалу парламенту; створення окремого підрозділу з питань міжпартійного діалогу (посередницького відділу), який забезпечував би підтримку та координацію діяльності міжфракційних угруповань, скликав зустрічі та наради представників політичних партій з метою подолання суперечностей, що виникають у рамках законодавчого процесу та низку інших заходів [26]. На виконання Меморандуму, рекомендацій Місії Європейського Парламенту, що викладені у Доповіді та Дорожній карті щодо підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, було прийнято Постанову Верховної Ради «Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України». Ця постанова передбачала, крім ряду організаційних заходів (зокрема, створення робочих груп для підготовки і сприяння реалізації у співпраці з Європейським Парламентом плану заходів, спрямованих на забезпечення впровадження Рекомендацій Місії Європейського Парламенту), передбачала рекомендації щодо схвалення цілісної концепції законодавчого процесу, яка базувалась би на значно посиленій координації між суб'єктами права законодавчої ініціативи. Зокрема, передбачалося, що буде здійснений перегляд Регламенту з метою посилення контролю за його дотриманням, включаючи перевірку всіх законопроектів до офіційної реєстрації на предмет відповідності нормам Регламенту Верховної Ради України, гарантування достатньої кількості часу для розгляду законопроектів комітетами Верховної Ради України, оптимізацію засідань Погоджувальної ради депутатських фракцій (депутатських груп), створення (організації) системи роботи групи спеціальних парламентських кореспондентів, яка

б включала в себе постійне представництво у парламенті політичних кореспондентів – представників ключових засобів масової інформації держави, запровадження системи голосування за звичайні закони простою більшістю голосів народних депутатів України за умови мінімального наявності кворуму, встановленого з урахуванням міжнародної практики, забезпечення відкритості, прозорості, підзвітності й ефективності парламенту, розробку та схвалення стратегії переходу до електронного парламентаризму, включаючи середньострокову стратегію Інформаційних та Комунікаційних технологій (на 3–5 років) та ряд інших заходів [27].

Упродовж 2016 року ці заходи не дали належного ефекту, оскільки більшість із цих заходів не реалізована, а інші реалізувалися несистемно, фрагментарно, зі значними часовими інтервалами, неузгодженість дій парламентських інститутів та ряд інших причин. Так, за оцінкою Лабораторії законодавчих ініціатив оцінка реалізації внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України на основі індикаторів, запропонованих авторами Дорожньої карти, стан реалізації всіх 52-х рекомендацій Дорожньої карти в 2019 році оцінено на 87 з 208 балів, що становить 41,8% [28]. У 2020 році за твердженням представників Апарату Верховної Ради України ситуація дещо поліпшилася, із передбачених планом на 2020 рік 36 заходів 16 були реалізовані [29], хоча громадські експерти цілком слушно звертають увагу на те, що станом на кінець серпня 2020 року не реалізовано найбільш важливі положення Дорожньої карти, а саме не ухвалено якісно нову концепцію законодавчого процесу; не ухвалено Закон України «Про особливості проходження державної служби в Апараті Верховної Ради України»; не розроблено та не ухвалено Кодекс депутатської етики [30], а однією з найбільших проблем у реалізації парламентської реформи залишається реальний дисбаланс влади між суб'єктами системи вироблення рішень [31].

2. Низький фаховий рівень законопроектувальників середньої ланки (міністерств, державних і національних служб, державних і національних агентств, інших центральних органів виконавчої влади). Як результат на рівень міністерств і згодом Кабінету Міністрів подаються проекти законодавчих актів, що не відповідають не лише вимогам їх наукової обґрунтованості, а й правилам законотворчої техніки. Над виправленням їх недоліків працюють експертні підрозділи Міністерства юстиції, Кабінету Міністрів України, однак і ці служби впродовж останніх років були серйозно послаблені, оскільки престиж нормопроектувальної роботи був серйозно підірваний і значна кількість досвідчених працівників мігрувала у приватні юридичні компанії.

3. Корупційні ризики, що несуть у собі пропоновані зміни до чинного законодавства. На сьогодні всі законопроекти, що подаються на розгляд Верховної Ради України відповідно до статті 55 Закону України «Про запобігання корупції» [32] підлягають антикорупційній експертизі, що здійснюється Національним агентством з питань запобігання корупції відповідно до наказу від 29.07.2020 № 325/20

«Про затвердження Порядку проведення антикорупційної експертизи Національним агентством з питань запобігання корупції» за Методологією проведення антикорупційної експертизи, затвердженою Національним агентством [33]. Проекти законів, що розробляються міністерствами і відомствами, на етапах проходження через галузеві міністерства і Міністерство юстиції підлягають антикорупційній експертизі відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 24.04.2017 № 1395/5 «Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи». Вагоме значення має громадська антикорупційна експертиза, що здійснюється відповідно до затвердженої самими громадськими утвореннями методики. Зокрема, Методологія проведення громадської антикорупційної експертизи затверджена Центром політико-правових реформ [34], а також Українським юридичним товариством [35].

Водночас, далеко не всі законопроекти, що несуть корупційні ризики, зупиняються на етапі опрацювання у Верховній Раді України і не стають законами. Так, наприклад, Громадське об'єднання «Інститут законодавчих ідей» проаналізувало законодавчі ініціативи Верховної Ради України VIII і за два роки роботи IX скликання і дійшло висновку, що із загального числа всіх поданих законопроектів (6240) у 2545 законопроектах містилися корупційні ризики, що можуть сприяти виникненню корупційних правопорушень. За два останні роки роботи Верховної Ради IX скликання експерти нарахували 257 таких корупційно-ризикових законопроектів, найбільша кількість із яких припадає на податково-бюджетну, промислово-економічну, соціальну, правоохоронну сфери, а також сферу децентралізації. Незважаючи на те, що всі вони могли сприяти виникненню корупційних правопорушень, десять відсотків із цих законопроектів усе ж стали законами [36].

8. Недостатнє врахування при прийнятті законів висновків усіх інших видів експертиз проектів законодавчих актів. На сьогодні проекти законодавчих актів проходять експертну оцінку на багатьох стадіях. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 Міністерство здійснює загальну правову експертизу проектів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проектів законів, які подаються на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи [37]. Здійснення такої експертизи відбувається відповідно до Методичних рекомендацій щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів, схвалених постановою колегії Міністерства юстиції України від 21.11.2000 № 41 [38]. Це ж Міністерство здійснює й гендерно-правову експертизу проектів законодавчих актів відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 28.11.2018 № 997 «Питання проведення гендерно-правової експертизи» [39] та наказу Міністерства юстиції від 27.11.2018 № 3719/5 «Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення гендерно-правової експертизи актів законодавства та проектів нор-

мативно-правових актів, визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства юстиції України від 12.05.2006 № 42/5». Результати проведення Мін'юстом гендерно-правової експертизи проекту нормативно-правового акта відображаються у відповідному висновку Мін'юсту, в якому зазначається інформація про наявність норм, які не відповідають принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, та подаються пропозиції щодо необхідності доопрацювання проекту нормативно-правового акта в разі їх виявлення або про відсутність таких норм.

Експертно-аналітичний супровід законопроектів при проходженні їх у Кабінеті Міністрів здійснюють юридичний і галузеві департаменти Секретаріату Кабінету Міністрів. Провідна роль у цьому, зокрема, належить юридичному департаменту, який готує до кожного законопроекту відповідний правовий висновок.

Важливою є експертиза законопроектів стосовно зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, у тому числі міжнародно-правових, та права Європейського Союзу (*acquis EC*) що здійснюється щодо урядових законопроектів Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України відповідно до параграфу 71 Регламенту Кабінету Міністрів.

Нарешті, при надходженні законопроекту до Верховної Ради України він також проходить низку експертиз. Відповідно до ст. 93 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» кожен законопроект після його реєстрації не пізніше як у п'ятиденний строк направляється в комітет, який відповідно до предметів видання комітетів визначається головним з підготовки й попереднього розгляду законопроекту, проекту іншого акта, а також у комітет, до предмета видання якого належать питання бюджету, для проведення експертизи щодо його впливу на показники бюджету та відповідності законам, що регулюють бюджетні відносини, комітет, до предмета видання якого належать питання боротьби з корупцією, для підготовки експертного висновку щодо його відповідності вимогам антикорупційного законодавства та в комітет, до предмета видання якого належить оцінка відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції для підготовки експертного висновку. Такі висновки мають бути подані до головного комітету в 21-денний строк з дня отримання законопроекту.

Кожен законопроект не пізніше як у триденний строк направляється комітетом, до предмета видання якого належать питання бюджету, до Кабінету Міністрів України для здійснення експертизи щодо його впливу на показники бюджету та відповідності законам, що регулюють бюджетні відносини [40].

Експертизу законопроектів здійснюють також відповідні апаратні підрозділи Апарату Верховної Ради України, зокрема, головне наукове управління – до першого читання законопроекту і головне юридичне управління – до другого і наступних читань законопроекту. Водночас, у питанні здійснення експертизи законопроектів у Верховній Раді існує чимало недоліків.

Так, згідно з Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції зобов'язаний здійснювати експертизу законопроектів на їх відповідність міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та надавати відповідний експертний висновок або ж відповідно до статті 103 Регламенту направляти законопроекти до Кабінету Міністрів України для здійснення експертизи на предмет їх відповідності нормам, принципам, цілям та завданням Угоди. Проте, як справедливо підкреслюється в юридичній літературі, незважаючи на цей обов'язок урахування висновків Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції не є обов'язковим для подальшого розгляду законопроекту. В результаті така експертиза орієнтовно проводиться лише щодо п'ятої частини проектів законодавчих актів [41].

Значному вдосконаленню рівня законотворчої діяльності і підвищенню якості законопроектів слугувало б посилення уваги до фахової експертизи законопроектів у Верховній Раді, що здійснюються головним науково-експертним управлінням до першого читання законопроектів, і головним юридичним управлінням Апарату Верховної Ради України – до другого читання, а також, у випадку, коли законопроекти, які мають системний характер для окремих галузей законодавства і необхідність наукового опрацювання яких при підготовці до першого читання встановив профільний комітет, направляються для одержання експертних висновків до Національної академії наук України, або для одержання експертних висновків – до Кабінету Міністрів України, відповідних міністерств, інших державних органів, установ і організацій або окремих фахівців.

Незважаючи на те, що відповідно до ст. 103 Регламенту наукова і юридична експертиза є обов'язковими, на сьогодні склалася практика, коли не всі висновки експертного й юридичного управлінь беруться до уваги парламентськими комітетами при доопрацюванні законопроектів, так само як і Верховною Радою України при розгляді їх на пленарних засіданнях, а це нерідко призводить до неусунення суттєвих недоліків законопроектів, включаючи навіть невідповідність положенням Конституції України. З метою посилення фахового опрацювання законопроектів слід урегулювати на рівні Регламенту статус висновків зазначених підрозділів, обов'язкову участь експертів при розгляді законопроектів у комітетах, необхідність належної мотивації комітетом у разі відхилення ними зауважень до законопроектів, інформування про зміст відхилених зауважень на пленарних засіданнях при розгляді законопроекту. Слід визнати за доцільне врегулювання правового статусу експерта, що здійснює фахову експертизу законопроекту, як учасника нормотворчого процесу.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, слід підкреслити, що одним із головних чинників досягнення високої якості законів, що ухвалюються Верховною Радою України, є високе

наукове і професійне забезпечення законотворчої діяльності. Оцінка сучасного стану наукової і професійної складової законотворчої діяльності свідчить про необхідність суттєвого посилення цих складових з метою врахування у законодавчих ініціативах Президента України, Кабінету Міністрів України, народних депутатів України сучасних досягнень економічних, соціальних і природничих наук та використання найкращих практик, що використовуються у законотворчому процесі.

Має бути насамперед суттєво підвищений фаховий рівень законопроектувальників середньої ланки (міністерств, державних і національних служб, державних і національних агентств, інших центральних органів виконавчої влади), які беруть участь у складанні проектів законів, ініційованих суб'єктами законодавчої ініціативи. Це зумовлює потребу належної фахової підготовки і перепідготовки зазначених фахівців, необхідність їх кадрового і матеріального забезпечення.

Цілком очевидно, що вкрай нагальною є потреба переосмислення ролі наукового і експертного забезпечення законотворчого процесу на засадах глибокої реорганізації існуючих традиційних форм наукового супроводу і експертизи законопроектів і створення на їх основі консультаційних і експертних установ, що відповідали б сучасним потребам у комплексному незалежному інформаційному, науковому і експертному забезпеченні законотворчого процесу.

Одним із найважливіших організаційних заходів, спрямованих на підвищення наукоємності законодавчих рішень могло б слугувати утворення Дослідницької служби парламенту. Така Дослідницька служба парламенту мала би мати незалежний організаційний статус, у рамках якої був би утворений потужний експертний підрозділ, сформований із висококваліфікованих фахівців з різних галузей знань, а сама Дослідницька служба мала б відповідний бібліотечний ресурс, доступний як експертам, так і консультантам і самим народним депутатам України, парламентським комітетам, що дозволив би забезпечити інформаційні потреби при підготовці проектів законів і їх прийнятті.

Слід серйозно посилити значення всіх видів експертиз проектів законодавчих актів, що проводяться на різних етапах підготовки і проходження законопроектів, зокрема, загально-правової, антикорупційної, гендерної, на відповідність праву ЄС (*acquis communautaire*), на відповідність Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, фінансово-економічній, екологічній, на відповідність Регламенту Верховної Ради України та іншим. З метою посилення фахового опрацювання законопроектів уже на сьогодні слід урегулювати на рівні Регламенту статус висновків експертних підрозділів Апарату Верховної Ради України, обов'язкову участь їх представників при розгляді законопроектів у комітетах, необхідність належної мотивації комітетом у разі відхилення ними зауважень до законопроектів, інформування про зміст відхилених зауважень на пленарних засіданнях при розгляді законопроекту. Слід урегулювати правовий статус експерта, що здійснює фахову експертизу законопроекту, як учасника нормотворчо-

го процесу, законодавчо встановивши відповідні гарантії незалежності експерта, його права і обов'язки в процесі здійснення такої експертизи.

Указані заходи сприятимуть тому, щоб законодавство набуло більш професійного характеру, ґрунтувалося на наукових засадах, засадах верховенства права (законності, узгодженості, стабільності, передбачуваності, рівності і захисту прав людини, недискримінації), і тим самим відповідало сучасним потребам законодавчого регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Essays in the public philosophy by Lippmann, Walter, 1889–1974. *A Mentor Book Published by The New American Library*. 1955. URL: <https://archive.org/details/essaysinpublicph00lipp/page/n147/mode/2up>.
- [2] Creative Intelligence: Essays in the Pragmatic Attitude by Boyd Henry Bode, John Dewey, Addison W. Moore, Harold Charman Brown at al. *The Quinn & Bden Co. Press, Ranwey, N. J.* 1917. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/33727>.
- [3] James William, Kallen Horace M. *The Philosophy of William James*. The Modern Library. New York, 1925. URL: <https://www.indianculture.gov.in/ebooks/philosophy-william-james-selected-his-chief-works>.
- [4] Douglas H. The role of scientific expertise in democracy. *The Routledge Handbook of Political Epistemology*. 2021. P. 435–445. URL: <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85108675323&origin=recordpage>.
- [5] Dietrich F. Moral expertise and democratic legitimacy. *Analyse und Kritik*. 2012. Iss. 2. P. 275–284. URL: https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-84878512810&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=Law-Making+Expertise&nlo=&nlr=&nls=&sid=46435f56b976dc6e4ef2c62136dc7703&sot=b&sdt=b&sl=35&s=TITLE-ABS-KEY%28Law-Making+Expertise%29&relpos=25&citeCnt=2&searchTerm=&featureToggles=FEATURE_NEW_DOC_DETAILS_EXPORT:1
- [6] Maesse J., Pühringer S., Rossier T., Benz P. Power and Influence of Economists: Contributions to the Social Studies of Economics. 2021. P. 1–276. URL: <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85109119484&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=economy+science+expertise&sid=617cee8a6a2a64a917ba067015c90fe7&sot=b&sdt=b&sl=40&s=TITLE-ABS-KEY%28economy+science+expertise%29&relpos=13&citeCnt=0&searchTerm=>
- [6¹] Tsiliyannis C. A. A fundamental law relating stock and end-of-life flow in cyclic manufacturing. *Journal of Cleaner Production*. 2016. N 127. P. 461–474. URL: <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-84992304052&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=economy+legislation+and+science&nlo=&nlr=&nls=&sid=a9c64a3fd852f12fc7fee8dab763d217&sot=b&sdt=b&sl=46&s=TITLE-ABS-KEY%28economy+legislation+and+science%29&relpos=150&citeCnt=10&searchTerm=>
- [7] Hauray B., Boullier H., Gaudillière J.-P., Michel H. Conflict of Interest and Medicine: Knowledge, Practices, and Mobilizations. 2022. P. 1–270. URL: <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-84864512520&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=scientific+expertise++of+legislation&nlo=&nlr=&nls=&sid=2f26378033d4e530fc0f1f8f3d793592&sot=b&sdt=b&sl=51&s=TITLE-ABS-KEY%28scientific+expertise++of+legislation%29&relpos=168&citeCnt=5&searchTerm=>

- [8] Black A. Cultural expertise in Australia: Colonial laws, customs, and emergent legal pluralism. *Studies in Law Politics and Society*. 2019. N 78. P. 133–155. URL: <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85067062611&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=science+expertise+cultural+law&sid=83e4e55370ff6e86d06a1181a10a73bc&sot=b&sdt=b&sl=45&s=TITLE-ABS-KEY%28science+expertise+cultural+law%29&relpos=7&citeCnt=0&searchTerm=>
- [9] Elsensohn J. E., Anderson T., Cryan J. R., (...), Rivers A., Spafford H. From Research to Policy: Scientists Speaking for Science. 2019. URL: <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85063202362&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=scientific+expertise++of+legislation&nlo=&nlr=&nls=&sid=2f26378033d4e530fc0f1f8f3d793592&sot=b&sdt=b&sl=51&s=TITLE-ABS-KEY%28scientific+expertise++of+legislation%29&relpos=43&citeCnt=2&searchTerm=>
- [10] Smits P., Denis J.-L., Couturier Y., (...), Boucher G., Rochon J. Implementing public policy in a non-directive manner: capacities from an intermediary organization. *Canadian Journal of Public Health*. N 111(1). P. 72–79. URL: <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85074683238&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=scientific+expertise++of+legislation&nlo=&nlr=&nls=&sid=2f26378033d4e530fc0f1f8f3d793592&sot=b&sdt=b&sl=51&s=TITLE-ABS-KEY%28scientific+expertise++of+legislation%29&relpos=28&citeCnt=1&searchTerm=>
- [11] Lopes J. T., Leão A. C., Ferro L. Assessing cultural expertise in Portugal: Challenges and opportunities. *Studies in Law Politics and Society*. 2019. N 78. P. 57–74. URL: <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85067025904&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=science+expertise+ethnic+laws&sid=80ca046382ddd66b581543cb9af15c6&sot=b&sdt=b&sl=44&s=TITLE-ABS-KEY%28science+expertise+ethnic+laws%29&relpos=0&citeCnt=0&searchTerm=>
- [12] Desai B. H. International Environmental Law-Making. *Environmental Policy and Law*. 2020. N 50(6). P. 489–508. URL: <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85116230565&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=International+Environmental+Law-Making.&sid=8b1f810bba750e67f24a244ce5e9b529&sot=b&sdt=b&sl=54&s=TITLE-ABS-KEY%28International+Environmental+Law-Making.%29&relpos=1&citeCnt=0&searchTerm=>
- [13] Богачова Л. Л. Правова експертиза проєктів нормативних актів як гарантія дотримання прав людини. *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина* : збірник тез наук. доп. і повідомл. II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 06 груд. 2013 р.). Харків : Право, 2013. С. 462–465.
- [14] Єзеров А. Конфліктологічна експертиза актів конституційного законодавства. *Право України*. 2013. № 1/2. С. 275–283.
- [15] Ковриженко Д. Правове регулювання законодавчого процесу: досвід країн ЄС та пропозиції для України. *Часопис ПАРЛАМЕНТ*. 2001. № 1. С. 18–25.
- [16] Копиленко О. Л., Богачова О. Л. Законотворчий процес: стан і шляхи вдосконалення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2010. № 1. С. 5–14.
- [17] Косович, В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти. Львів : ЛНУ, 2015. 566 с.
- [18] Мищак І. деякі питання удосконалення контрольної функції парламенту. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2010. № 3. С. 37–43.

- [19] Піддубна Є. Реформа парламенту: потрібна справжня реставрація, а не косметичний ремонт. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/10/10/7228661/> (дата звернення: 17.12.2021).
- [20] Погребняк Н. С. Експертиза у сфері законотворчості: на прикладі діяльності Апарату Верховної Ради України (теоретичний аспект). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 31. С. 39–51.
- [21] Радейко Р. І. Види експертиз законопроектів у законодавчому процесі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 109–115. URL: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/37461/1/16_109-115.pdf (дата звернення: 18.12.2021).
- [22] Ришелюк А. М. Законотворчість в Україні : навч. посіб. Київ : І-т закон-ва Верхов. Ради України, 2015. 334 с.
- [23] План дій для України на 2018–2021 рр., затв. 21.02.2018 рішенням Комітету Міністрів Ради Європи. URL: <https://rm.coe.int/ap-ukraine-2018-2021-ukr-local-lang-official-non-web/16809e4563> (дата звернення: 17.12.2021).
- [24] Моніторинг ПА РС виконання Україною обов'язків та зобов'язань перед РС, 25 жовтня 2019 року. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/monitoring-ra-rye-vikonannya-ukrayinoyu-obovyazkiv-ta-zobovuzan-pered-rye> (дата звернення: 17.12.2021).
- [25] Меморандум про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським парламентом про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002001-15#Text> (дата звернення: 29.12.2021).
- [26] Доповідь та Дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України, підготовлена Місією Європейського парламенту з оцінки потреб під головуванням Пета Кокса, Президента Європейського парламенту 2002–2004, Вересень 2015 – Лютий 2016. URL: <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf> (дата звернення: 17.01.2022).
- [27] Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України : постанова Верхов. Ради України від 17.03.2016 № 1035-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 14. Ст. 149.
- [28] Оцінка реалізації внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Лабораторія законодавчих ініціатив, Київ, 2019. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/parliament_roadmap_report_ukr.pdf (дата звернення: 17.05.2022).
- [29] Представники Європарламенту та Представництва ЄС в Україні долучилися до обговорення результатів парламентської реформи в країні (20.07.2020). URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2020/parliamentary-reform-progress-discussed-ukraine.html> (дата звернення: 17.01.2022).
- [30] Оцінка політики реформ Парламенту й Уряду за період вересень 2019 – серпень 2020 рр. та її відповідності «Принципам Торонто» (на основі аналізу Програми Уряду, планів міністерств і ухвалених / відхилених нормативно-правових актів). URL: <https://uareforms.org/reforms/parliamentary-reform> (дата звернення: 17.08.2022).

- [31] Заславський О., Матвієнко С. Галузевий бриф «Парламентська реформа». URL: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/Parlament.pdf> (дата звернення: 17.01.2022).
- [32] Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. №49. Ст. 2056.
- [33] Методологія проведення антикорупційної експертизи, затверджена Національним агентством з питань запобігання корупції відповідно до Наказу від 29.07.2020 №325/20. *Офіційний вісник України*. 2020. №67. Ст. 2181.
- [34] Методологія проведення громадської антикорупційної експертизи: загальні засади. URL: <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/11/methodology.pdf> (дата звернення: 30.09.2021).
- [35] Методологія проведення громадської антикорупційної експертизи. URL: <http://justice.org.ua/teoriya-i-praktika/ekspertni-visnovki/metodologiya-provedennya-gromadskoj-antikoruptionsijnoj-ekspertizi> (дата звернення: 10.12.2021).
- [36] Рейтинги авторів корупційних законопроектів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3266228-rejtingi-avtoriv-korupciynih-zakonoproektiv.html> (дата звернення: 15.01.2022).
- [37] Положення про Міністерство юстиції України, затв. постановою Каб. Міністрів України від 02.07.2014 №228. *Офіційний вісник України*. 2014. №54. Ст. 1455.
- [38] Методичні рекомендації щодо проведення правової експертизи проектів нормативно-правових актів, схв. постановою колегії М-ва юстиції України від 21.11.2000 №41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/va041323-00> (дата звернення: 11.01.2022).
- [39] Питання проведення гендерно-правової експертизи : постанова Каб. Міністрів України від 28.11.2018 №997. *Офіційний вісник України*. 2018. №96. Ст. 3173.
- [40] Про Регламент Верховної Ради України : Закон України. *Офіційний вісник України*. 2010. №12. Ст. 565.
- [41] Малуґа Л. Контроль за відповідністю проектів нормативно-правових актів соціального законодавства України праву Європейського союзу. *Право соціального забезпечення*. 2019. №8. С. 51–57. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/8/11.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).

REFERENCES

- [1] Essays in the public philosophy by Lippmann, Walter, 1889–1974. (1955). *A Mentor Book Published by The New American Library*. Retrieved from <https://archive.org/details/essaysinpublicph00lipp/page/n147/mode/2up>.
- [2] Creative Intelligence: Essays in the Pragmatic Attitude by Boyd Henry Bode, John Dewey, Addison W. Moore, Harold Charman Brown at al. (1917). *The Quinn & Bden Co. Press, Ranwey, N. J.* Retrieved from <https://www.gutenberg.org/ebooks/33727>
- [3] James, William, Kallen, Horace M. (1925). *The Philosophy of William James. The Modern Library*. New York. Retrieved from <https://www.indianculture.gov.in/ebooks/philosophy-william-james-selected-his-chief-works>.
- [4] Douglas, H. (2021). The role of scientific expertise in democracy. *The Routledge Handbook of Political Epistemology*, 435–445. Retrieved from <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85108675323&origin=recordpage>.

- [5] Dietrich, F. (2012). Moral expertise and democratic legitimacy. *Analyse und Kritik*, 2, 275–284. Retrieved from https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-84878512810&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=Law-Making+Expertise&nlo=&nlr=&nls=&sid=46435f56b976dc6e4ef2c62136dc7703&sot=b&sdt=b&sl=35&s=TITLE-ABS-KEY%28Law-Making+Expertise%29&relpos=25&citeCnt=2&searchTerm=&featureToggles=FEATURE_NEW_DOC_DETAILS_EXPORT:1
- [6] Maesse, J., Pühringer, S., Rossier, T., & Benz, P. (2021). Power and Influence of Economists: Contributions to the Social. *Studies of Economics*, 1–276. Retrieved from <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85109119484&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=economy+science+expertise&sid=617cee8a6a2a64a917ba067015c90fe7&sot=b&sdt=b&sl=40&s=TITLE-ABS-KEY%28economy+science+expertise%29&relpos=13&citeCnt=0&searchTerm=>
- [6¹] Tsiliyannis, C. A. (2016). A fundamental law relating stock and end-of-life flow in cyclic manufacturing. *Journal of Cleaner Production*, 127, 461–474. Retrieved from <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-84992304052&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=economy+legislation+and+science&nlo=&nlr=&nls=&sid=a9c64a3fd852f12fc7fee8dab763d217&sot=b&sdt=b&sl=46&s=TITLE-ABS-KEY%28economy+legislation+and+science%29&relpos=150&citeCnt=10&searchTerm=>
- [7] Hauray, B., Boullier, H., Gaudillière, J.-P., & Michel, H. (2022). Conflict of Interest and Medicine. *Knowledge, Practices and Mobilizations*, 1–270. Retrieved from <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-84864512520&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=scientific+expertise++of+legislation&nlo=&nlr=&nls=&sid=2f26378033d4e530fc0f1f8f3d793592&sot=b&sdt=b&sl=51&s=TITLE-ABS-KEY%28scientific+expertise++of+legislation%29&relpos=168&citeCnt=5&searchTerm=>
- [8] Black, A. (2019). Cultural expertise in Australia: Colonial laws, customs, and emergent legal pluralism. *Studies in Law Politics and Society*, 78, 133–155. Retrieved from <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85067062611&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=science+expertise+cultural+law&sid=83e4e55370ff6e86d06a1181a10a73bc&sot=b&sdt=b&sl=45&s=TITLE-ABS-KEY%28science+expertise+cultural+law%29&relpos=7&citeCnt=0&searchTerm=>
- [9] Elsensohn, J. E., Anderson, T., Cryan, J. R., (...), Rivers, A., & Spafford, H. (2019). From Research to Policy: Scientists Speaking for Science. Retrieved from <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85063202362&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=scientific+expertise++of+legislation&nlo=&nlr=&nls=&sid=2f26378033d4e530fc0f1f8f3d793592&sot=b&sdt=b&sl=51&s=TITLE-ABS-KEY%28scientific+expertise++of+legislation%29&relpos=43&citeCnt=2&searchTerm=>
- [10] Smits, P., Denis, J.-L., Couturier, Y., (...), Boucher, G., & Rochon, J. Implementing public policy in a non-directive manner: capacities from an intermediary organization. *Canadian Journal of Public Health*, 111(1), 72–79. Retrieved from <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85074683238&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=scientific+expertise++of+legislation&nlo=&nlr=&nls=&sid=2f26378033d4e530fc0f1f8f3d793592&sot=b&sdt=b&sl=51&s=TITLE-ABS-KEY%28scientific+expertise++of+legislation%29&relpos=28&citeCnt=1&searchTerm=>
- [11] Lopes, J. T., Leão, A. C., & Ferro, L. (2019). Assessing cultural expertise in Portugal: Challenges and opportunities. *Studies in Law Politics and Society*, 78, 57–74. Retrieved from <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85067025904&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=science+expertise+ethnic+laws&sid=80ca046382ddd66b581543cb9af15c6&sot=b&sdt=b&sl=44&s=TITLE-ABS-KEY%28science+expertise+ethnic+laws%29&relpos=0&citeCnt=0&searchTerm=>

- [12] Desai, B. H. (2020). International Environmental Law-Making. *Environmental Policy and Law*, 50(6), 489–508. Retrieved from <https://www-scopus-com.ezp.ukma.edu.ua:8043/record/display.uri?eid=2-s2.0-85116230565&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=International+Environmental+Law-Making.&sid=8b1f810bba750e67f24a244ce5e9b529&sot=b&sdt=b&sl=54&s=TITLE-ABS-KEY%28International+Environmental+Law-Making.%29&relpos=1&citeCnt=0&searchTerm=>
- [13] Bogachova, L. L. (2013, December). *Legal examination of draft regulations as a guarantee of human rights*. Paper presented at International conference, Poltava, Ukraine.
- [14] Yezerov, A. (2013). Conflict examination of acts of constitutional legislation. *Law of Ukraine*, 1–2, 275–283.
- [15] Kovryzhenko D. (2001). Legal regulation of the legislative process: the experience of EU countries and proposals for Ukraine. *PARLIAMENT Magazine*, 1, 18–25.
- [16] Kopilenko, O. L., & Bogachova, O. L. (2010). Legislative process: state and ways of improvement. *Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 1, 5–14.
- [17] Kosovich, V. M. (2015). Improvement of normative-legal acts of Ukraine: technical-technological aspects, L'viv.
- [18] Myshchak, I. (2010). Some issues of improving the control function of the parliament. *Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 37–43.
- [19] Piddubna, E. (2019). Parliamentary reform: a real restoration is needed, not cosmetic repairs. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/10/10/7228661/>
- [20] Pogrebnyak, N. S. (2016). Expertise in the field of lawmaking: on the example of the Verkhovna Rada of Ukraine (theoretical aspect). *State building and local self-government*, 31, 39–51.
- [21] Radeiko, R. I. (2016). Types of examinations of bills in the legislative process. *Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Legal sciences*, 855, 109–115. Retrieved from http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/37461/1/16_109-115.pdf
- [22] Richelyuk, A. M. (2015). *Lawmaking in Ukraine: A Textbook*. Kyiv: Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.
- [23] Action Plan for Ukraine for 2018–2021 (2018, February) : the decision of the Committee of Ministers of the Council of Europe. Retrieved from <https://rm.coe.int/ap-ukraine-2018-2021-ukr-local-lang-official-non-web/16809e4563>.
- [24] Monitoring of the Council of Europe PA fulfillment of Ukraine's obligations and commitments to the Council of Europe (2019, October). Retrieved from <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/rada-yevropi/monitoring-pa-rye-vikonannya-ukrayinoyu-obovyazkiv-ta-zobovyazan-pered-rye>.
- [25] Memorandum of Understanding between the Verkhovna Rada of Ukraine and the European Parliament on a Common Framework of Parliamentary Support and Institutional Capacity Building. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002001-15#Text>.
- [26] Report and Roadmap on Internal Reform and Institutional Capacity Building of the Verkhovna Rada of Ukraine, prepared by the European Parliament Needs Assessment Mission chaired by Pete Cox, President of the European Parliament 2002–2004 (2015, September, 2016, February). Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf>.
- [27] On measures to implement recommendations on internal reform and increase the institutional capacity of the Verkhovna Rada of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine (2016, March). *Information of the Verkhovna Rada*, 2016, 14, 149.

- [28] Assessment of the implementation of internal reform and increasing the institutional capacity of the Verkhovna Rada of Ukraine (2019). Laboratory of Legislative Initiatives, Kyiv. Retrieved from https://parliament.org.ua/wp-content/uploads/2019/03/parliament_roadmap_report_ukr.pdf.
- [29] Representatives of the European Parliament and the EU Delegation to Ukraine joined the discussion on the results of parliamentary reform in the country (2020, July). Retrieved from <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2020/parliamentary-reform-progress-discussed-ukraine.html>.
- [30] Assessment of Parliament and Government Reform Policy September 2019–August 2020 and its compliance with the Toronto Principles (based on an analysis of the Government Program, Government Plans and approved / rejected regulations). Retrieved from <https://uareforms.org/reforms/parliamentary-reform>.
- [31] Zaslavsky, O., & Matvienko, S. Sectoral brief «Parliamentary reform». Retrieved from <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/Parlament.pdf>.
- [32] On Prevention of Corruption: Law of Ukraine (2014, October). *Information of the Verkhovna Rada*, 49, 2056.
- [33] Methodology of conducting anti-corruption expertise, approved by the National Agency for Prevention of Corruption in accordance with the Order N 325/20 (2020, June). *Official Gazette of Ukraine dated*, 67, 554.
- [34] Methodology of conducting public anti-corruption expertise: general principles. Retrieved from <https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2016/11/methodology.pdf>.
- [35] Methodology of conducting public anti-corruption expertise. Retrieved from <http://justice.org.ua/teoriya-i-praktika/ekspertni-visnovki/metodologiya-provedennya-gromadskoji-antikoruptionsijnoji-ekspertizi>.
- [36] Ratings of authors of corruption bills. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3266228-rejtingi-avtoriv-korupcijnih-zakonoproektiv.html>.
- [37] Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2014, July). *Official Gazette of Ukraine*, 54, 88.
- [38] Methodical recommendations for legal examination of draft regulations: Board of the Ministry of Justice of Ukraine (2000, November), 41. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/va041323-00>.
- [39] Issues of gender and legal examination: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2018, November). *Official Gazette of Ukraine*, 96, 40.
- [40] On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine (2010). *Official Gazette of Ukraine*, 12, 9.
- [41] Malyuga, L. (2019). Control over the compliance of draft regulations of social legislation of Ukraine with the law of the European Union. *The right to social security*, 8, 51–57. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/8/11.pdf>

Анатолій Павлович Засць

Доктор юридичних наук, професор

Член-кореспондент Національної академії правових наук України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна

Завідувач кафедри загальнотеоретичного правознавства та публічного права

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

04070, вул. Г. Сковороди, 2, Київ, Україна

Зоя Олександрівна Погорєлова

Кандидат юридичних наук, доцент

Доцент кафедри теорії та історії держави і права

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

88000, пл. Народна, 3, Ужгород, Україна

Anatolii P. Zaiets

Doctor of Juridical Sciences, Professor

Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Department of Theoretical jurisprudence and public law

National University of Kyiv-Mohyla Academy

04070, 2 Skovorody Str., Kyiv, Ukraine

Zoya O. Pohoryelova

Associate Professor

Associate Professor Department of Theory and History of State and Law

Uzhhorod National University

88000, Narodna Sq., Uzhhorod, Ukraine

Рекомендоване цитування: Заєць А. П., Погорєлова З. О. Посилення наукової і фахової складової законотворчої діяльності Верховної Ради України – вимога часу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 44–63.

Suggested Citation: Zaiets, A. P. & Pohoryelova, Z. O. (2023). Strengthening of scientific and professional component of legislative activity of the Verkhovna Rada of Ukraine – time requirement. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 44–63.

Стаття надійшла / Submitted: 09/01/2023

Доопрацьовано / Revised: 09/02/2023

Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

Анатолій Миколайович Колодій

*Науково-дослідний інститут правотворчості та
науково-правових експертиз
Національна академія правових наук України
Київ, Україна*

Вікторія Миколаївна Тернавська

*Науково-дослідний інститут правотворчості та
науково-правових експертиз
Національна академія правових наук України
Київ, Україна*

Олексій Анатолійович Колодій

*Кафедра теорії держави і права
Національна академія внутрішніх справ
Київ, Україна*

ПРАВОТВОРЧІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. *Актуальність дослідження народної правотворчості та її форм зумовлена демократичними перетвореннями, які тривають в Україні. Одержання Україною статусу кандидата у члени Європейського Союзу прискорило проведення правової реформи, метою якої є приведення національного законодавства у відповідність до *acquis communautaire*. Однак модернізація національної правової системи має відбуватися не лише відповідно до міжнародно-правових стандартів та права ЄС, але і з урахуванням національних інтересів. Виразником національних інтересів є Український народ, тому його участь у правотворчому процесі є вкрай важливою сьогодні, коли мають бути почуті широкі верстви населення щодо позиції народу з питань євроатлантичної інтеграції. Питання народної правотворчості є безпосередньо питанням конституційно-правової політики держави, яка має концептуально представити науково обґрунтовані правові ідеї щодо необхідності залучення інститутів громадянського суспільства до правотворчого процесу та впровадження всіх наявних у цивілізованому світі її форм. Саме тому у статті аналізуються особливості форм народної правотворчості в зарубіжних країнах, закріплених на конституційному рівні, а саме: прийняття нормативно-правових актів, різної юридичної сили на всеукраїнському та місцевому референдумі; народну ініціативу (народну правотворчу та народну референдну ініціативу); місцеву ініціативу; народне вето; народне обговорення проектів нормативно-правових актів; народне опитування стосовно нормативно-правових актів; народну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів. Ураховуючи це мета даного дослідження поля-*

гає у виявленні та обґрунтуванні сутності, змісту та форм правотворчості Українського народу. Очікуваним результатом дослідження є обґрунтування необхідності вдосконалення механізму організаційно-правового забезпечення широкої участі Українського народу в правотворчому процесі, що сприятиме підвищенню якості національного законодавства та рівня правового життя загалом.

Ключові слова: *правоутворення, правотворчість, народна правотворчість, референдум, народна правотворча ініціатива, народне вето, народне обговорення, народне опитування, народна експертиза.*

Anatoliy M. Kolodiy

*Research Institute of
Law-Making and Legal Expertise,
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Viktoriiia M. Ternavska

*Research Institute of
Law-Making and Legal Expertise,
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Oleksiy A. Kolodiy

*Department of Theory of State and Law
National Academy of Internal Affairs
Kyiv, Ukraine*

LAW-MAKING OF THE UKRAINIAN PEOPLE AS A FORM OF IMPLEMENTATION OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL POLICY OF THE STATE

Abstract. *The actuality of the study of popular law-making and its forms is determined by the democratic transformations that are going on in Ukraine. Acquisition by Ukraine of the status of a candidate for the European Union's member speeded up the implementation of the legal reform, the purpose of which is to bring the national legislation into conformity with *acquis communautaire*. However, the modernization of the national legal system should be carried out not only in accordance with international legal standards and EU law, but also taking into account national interests. The exponent of national interests is the Ukrainian people, therefore their participation in the law-making process is extremely important today, when various strata of society must be heard regarding the people's position on Euro-Atlantic integration issues. The issue of popular law-making is directly a matter of the state's constitutional and legal policy, which should conceptually present scientifically substantiated legal ideas regarding the need to involve civil society institutions in the law-making process and implement the whole its forms that are available in the civilized world. Therefore the peculiarities of the forms*

of popular law-making in foreign countries, fixed at the constitutional level, are analyzed in the article, namely: the adoption of normative legal acts of different legal force in the all-Ukrainian and local referendum; popular initiative (popular law-making and popular referendum initiative); local initiative; popular veto; popular discussion of draft regulatory acts; popular poll regarding normative legal acts; popular expertise of normative legal acts and drafts of normative legal acts. Taking this into account, the purpose of this study is to identify and ground the essence, content and forms of law-making of the Ukrainian people. The expected result of the study is the substantiation of the need to improve the mechanism of organizational and legal provision of broad participation of the Ukrainian people in the law-making process that will contribute to the improvement of the quality of national legislation and the level of legal life in general.

Key words: *law-making, popular law-making, referendum, popular law-making initiative, popular veto, popular discussion, popular poll, popular expertise.*

ВСТУП

Демократичні перетворення, які тривають сьогодні у різних сферах життєдіяльності суспільства, спрямовані на належне забезпечення прав та свобод людини і громадянина, регламентованих Конституцією України. Однак відсутність Концепції конституційно-правової політики, яка б скеровувала в єдине русло розпоршені правові ідеї суб'єктів права законодавчої ініціативи щодо пріоритетів правової реформи у світлі нагальності гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу внаслідок одержання Україною статусу кандидата в члени ЄС, дезорганізують процес державопротворення. Важливість концептуалізації правових ідей у сфері конституційного будівництва є очевидною: конституційно-правова політика є стратегічним видом правової політики держави, оскільки у межах даної політики розробляються, закріплюються на вищому законодавчому рівні і втілюються в життя найбільш принципові положення, що мають значення відправних начал для всіх інших галузей державної політики. О. Минькович-Слободяник наголошує, що саме цей вид правової політики є «необхідним стрижнем формування правової системи, оскільки саме конституційно-правова політика найближче знаходиться до загальнодержавної політики, адже основний нормативно-правовий акт нашої держави – це Конституція України, в якій закріплені стратегічні ідеї та цілі розвитку України як правової держави» [1, с. 22]. Крім того, правознавцями слушно наголошується, що в умовах правової глобалізації відбувається як активна інтернаціоналізація національних правових систем в першу чергу на конституційному рівні, так і вплив конституційного права на розвиток сучасного міжнародного права, тобто конституціоналізація міжнародного права [2, с. 10; 3, с. 531; 4, с. 179].

Конституційно-правова політика виникла як самостійний напрямок дослідження права в юриспруденції у другій половині XIX ст. («політика права»), її завданням стало критичне оцінювання діючого законодавства і розробка ідей

щодо удосконалення існуючого механізму правового регулювання. Категорію «конституційна політика» було введено до системи правознавства французьким вченим Б. Констаном, який обґрунтовував, оперуючи даним поняттям, у своїй праці «Курс конституційної політики» (1816–1820 рр.) необхідність деконцентрації влади держави шляхом її поділу, де глава держави виступає неупередженим арбітром між гілками влади, а також встановлення правових гарантій проти свавілля політиків та забезпечення суспільству громадянських свобод – свободи совісті, друку і промислової діяльності [5]. Сьогодні, вивчаючи актуальні питання державоуправління слід вживати термін «конституційно-правова політика», оскільки він містить більш ширший зміст, ніж термін «конституційна політика».

Конституційно-правова політика є різновидом загальнодержавної правової політики, що являє собою сукупність правових ідей стратегічного характеру, які продуковані органами державної влади та органами місцевого самоврядування за участю інститутів громадянського суспільства і втілені у правові акти, котрі передбачають удосконалення механізму конституційно-правового регулювання та охорони суспільних відносин [6, с. 75].

В юридичній літературі часто ототожнюють такі категорії, як «конституційно-правова політика» і «конституційна політика», «законодавча політика». Однак некоректно ототожнювати дані поняття внаслідок їх різних змістовних характеристик. Зокрема, *конституційна політика* спрямована на удосконалення Основного Закону держави і втілюється у проектах нової конституції, у конституційних поправках. *Законодавча політика* спрямована на удосконалення законодавства в цілому, починаючи із законотворчості і завершуючи ефективною реалізацією законів. Натомість *конституційно-правова політика* має більш ширше смислове наповнення, оскільки охоплює оптимізацію механізму конституційно-правового регулювання в цілому, включаючи Конституцію, поточне законодавство, підзаконні нормативно-правові акти, звичаї, правові пропозиції Конституційного Суду, а також міжнародні договори та акти, ратифіковані парламентом.

Конституційно-правовій політиці властиві державно-вольовий, засадничий і системоутворюючий характер, високий ступінь політизованості, цілеспрямованість, плановірність; цей вид правової політики реалізується у правових формах, за допомогою використання правових та неюридичних засобів, на відміну, наприклад, від кримінально-правової політики. Зміст конституційно-правової політики становлять політико-правові ідеї стратегічного характеру, що опосередковуються своєрідністю змісту вітчизняного конституційного права. Н. Оніщенко стверджує, що правова політика як важливий вид державної політики, крім інших факторів, прямо залежить від рівня правової культури, врахування традицій, моральних якостей, установ та цінностей пересічних громадян та посадових осіб різного рівня, особливостей їх менталітету та психології [7, с. 42]. Вважаємо, що ці фактори безпосередньо чинять прямий вплив на формування змісту саме конститу-

ційно-правової політики держави. Найбільш важливими завданнями конституційно-правової політики є: запровадження дієвої правотворчості Українського народу; удосконалення механізму правового регулювання та охорони; адаптація конституційного законодавства до *acquis communautaire*; забезпечення державою прав та свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, тощо.

Враховуючи характер та соціальну значимість питань, які є предметом конституційно-правової політики, інститути громадянського суспільства мають брати саму активну участь у формуванні цього різновиду правової політики, зокрема, спільно з суб'єктами правотворчої діяльності визначати вектори розвитку євроатлантичної інтеграції, а також соціальної, економічної та правової реформ. Однак, думка громадськості мало цікавить суб'єктів правотворчої діяльності, що не сприяє якості національного законодавства. О. Ющик прямо зазначає, що тільки заінтересованість верховної влади у продукції певного законодавчого акта є тим вихідним суттєвим визначенням законотворчості, що зумовлює початок та ефективність конкретного законодавчого процесу [8, с. 90]. На жаль, такий підхід превалює у вітчизняній юридичній науці. Натомість інститути громадянського суспільства безпосередньо є суб'єктами конституційно-правової політики держави. Враховуючи це, мета даного дослідження полягає у виявленні та обґрунтуванні сутності, змісту та форм правотворчості Українського народу, який є одним з елементів системи громадянського суспільства.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Прогнозування перспектив подальшого розвитку правової системи України потребує вивчення сучасних тенденцій правоутворення та правотворчості у країнах розвиненої демократії шляхом вивчення та аналізу конституційного законодавства зарубіжних держав, юридичної практики, міжнародних стандартів, а також враховуючи положення вітчизняної та зарубіжної конституційно-правової доктрини. Саме тому досліджено основні тенденції розвитку зарубіжного законодавства у сфері правотворчості за участі інститутів громадянського суспільства. Такі зарубіжні фахівці у сфері народної правотворчості, як Елліс Пакссон Оберхольцер, Шеррі Р. Арнштейн, Тімеа Дріноці, Наталіна Неу та Х'ю Макдональд та деякі інші присвятили свої праці різним аспектам забезпечення участі народу у правотворчому процесі в аспекті проблематики якості законодавства та забезпечення прав людини. В українській юридичній науці дослідження народної правотворчості поділяється на два основні періоди – період дії Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 03.07.1991 № 1286-ХІІ [9] та період, що розпочався лише після запровадження електронної демократії (е-петицій), насамперед в аспекті проблеми дистанційного правоутворення [10]. Українські та зарубіжні дослідники аналізують як позитивні сторони народної правотворчості (демократичний характер законодавства, врахування інтересів окремих соціальних груп населення тощо) [11], так і не-

гативні (псевдodemократичний характер законодавчих новел, прийнятих під тиском маргіналізованих осіб тощо) [12].

Нормативно-правовою базою наукового дослідження стали конституції та нормативно-правові акти, що регулюють питання участі народу та місцевих громад у вирішенні соціально значущих питань як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях [13–19], що є джерелами конституційного законодавства України та зарубіжних держав. Проаналізовано також документи ОБСЄ, в яких містяться рекомендації державам щодо забезпечення участі інститутів громадянського суспільства у правотворчості, а також акцентується увага на якості законодавства, прийнятого державами у спрощеному порядку в умовах всесвітньої пандемії COVID-19 [20].

Під час дослідження ключовими методичними інструментами виступили положення діалектичного підходу, який надав можливість розкрити сутність і ціль народної правотворчості, а також особливості практичних аспектів процесу формування права інститутами громадянського суспільства. Використання функціонального методу дозволило визначити основну функцію народної правотворчості – підвищення рівня правової культури громадян, почуття відповідальності за своє майбутнє і теперішнє життя, формування логіко-понятійного апарату пересічного громадянина, та правильне застосовування теорії правових знань на практиці.

Основним завданням при дослідженні процесу правоутворення та специфіки форм народної правотворчості у зарубіжних державах було визначення спільних та відмінних рис, переваг та недоліків народної правотворчості, та перенесення найкращих елементів зарубіжного конституційного законодавства у площину національної правотворчості, де важливим залишається дотримання загальнолюдських цінностей та збереження найкращих національних правових традицій. Виконання даного завдання стало можливим завдяки використанню порівняльно-правового методу.

Структурно-функціональний метод, сприяв дослідженню внутрішньої структури та реалізації функцій правотворчості Українського народу. Методи дедукції та індукції дозволили здійснити відповідний пошук ідей та висновків щодо особливостей організації участі народу в правотворчому процесі. За допомогою методу абстрагування у статті сформовано загальні висновки.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Інститути громадянського суспільства

Алексіс де Токвіль визначив поняття «громадянське суспільство» як систему добровільних громадських організацій, засобів формування громадської думки, тиску на політичну сферу, а також інших міжгрупових і міжособистісних стосунків, які створюють можливості для реалізації членами суспільства своїх інтересів [21]. Інституціоналізоване громадянське суспільство являє собою, на думку

А. Колодій, розгалужену, багатоаспектну мережу різноманітних форм асоціативного життя, волевиявлення й формування громадської думки, забезпечених певною інфраструктурою й автономних стосовно держави [22]. До інститутів громадянського суспільства здебільшого відносять політичні партії, громадські організації, громадянські рухи і громадських активістів, місцеве самоврядування та народ у цілому. Неоднозначно визначаються інститути громадянського суспільства та їхня роль у сучасних зарубіжних джерелах. Так, розрізняють організації громадянського суспільства галузевої (бізнес, торговельні асоціації та асоціації роботодавців) та соціальної сфери (споживчі, організації інтересів та групи тиску, професійні асоціації, постачальники послуг, благодійні організації, некомерційні та неурядові організації), де останні поділяють на правові (громадські правові центри, юридичні асоціації та товариства, інші професійні групи) та неправові [23, с. 197]. Однак, можна зустріти і достатньо вузьке його трактування, а саме – «некомерційна, позапартійна дослідницька та освітня організація, яка зосереджується на сприянні громадянській участі в питаннях, які безпосередньо стосуються окремих людей і спільнот, у яких вони живуть і виховують свої сім'ї. Дослідницькі та освітні зусилля надають пріоритет підтримці демократичних інституцій і залученню громадян до вирішення проблем за допомогою інноваційних стратегій і унікальних партнерств» [24].

У сучасній українській юридичній літературі існує велика кількість визначень поняття громадянського суспільства та його ознак, які узагальнено можна звести до трьох найбільш важливих, а саме: демократичність громадянського суспільства; його соціальна спрямованість; урегульованість соціально справедливим правом [25, с. 13]. Саме на демократичності ми хочемо зупинитись більш детально.

Правова доктрина інтерпретує поняття «демократія» як «форму організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства» [26, с. 61]. Тобто народовладдя передбачає активну участь громадян в управлінні важливими державними і суспільними справами. Однак, якщо участь у сфері державного управління опосередковується через інститут виборів, у сфері судочинства – через інститут присяжних засідателів, то у сфері правотворчості це право є суто декларативним. Свого часу Шеррі Р. Арнштейн, яка розподіляє форми громадської участі щодо створення державної політики на вісім рівнів, влучно зазначила, що ідея участі громадськості в державному управлінні шляхом прийняття рішень «схожа на поїдання шпинату», з одного боку ніхто не проти, оскільки участь представників громадськості в уряді є наріжним каменем демократії, але як тільки мова заходить про участь малозабезпечених соціальних груп у перерозподілі влади, то «американський консенсус щодо фундаментального принципу вибухає багатьма відтинками відвертої расової, етнічної, ідеологічної та політичної опозиції» [27, с. 216].

Залучення інститутів громадянського суспільства до правотворчості є базовим принципом демократичного законотворення, міцно вкоріненого в зобов'язаннях ОБСЄ. Вважається, що тільки демократична законотворчість гарантує, що процес прийняття законів є відкритим, інклюзивним і консультативним, а прийняті в результаті широкої участі представників різних соціальних груп (включаючи політичну участь жінки, молодь, особи з обмеженими можливостями, меншини та ін.) закони відповідають правам людини [20]. В Австралії, наприклад, соціологічні опитування демонструють, що організації громадянського суспільства сприймаються як важливий сполучний місток між урядом та певними незахищеними групами під час консультацій щодо реформування законодавства (участь у правовій реформі) [23, с. 198–200].

Вплив інститутів громадянського суспільства на державу в особі органів публічної влади у процесі правотворчості та безпосередня їх участь у цьому процесі є важливим чинником рівня демократії у країні та інструментом забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Українські правознавці у більшості одностайні у думці, що право не може існувати і розвиватися як абсолютно незалежне явище від функціонування громадянського суспільства [28], оскільки залежно від рівня участі інститутів громадянського суспільства у правотворчому процесі залежить безпосередньо відображення у праві інтересів різних соціальних груп [29, с. 44]. Як зазначив Ф. А. Хаск, у суспільстві лише деякі з правил є продуктом свідомого заміру, а саме норми права, решта – це наслідок спонтанного розвитку [30, с. 46].

Суть політики, яку сповідує активна частина українського суспільства, полягає у створенні належних умов для вільного та всебічного розвитку особистості в Україні, викорінення чи хоча б зменшення впливу негативних явищ на кшталт корупції, злочинності, соціальної нерівності і несправедливості, що впливають на стан основоположних прав і свобод в Україні, можливості їх фактичної реалізації для кожного громадянина. Держава як чільний інститут політичної системи суспільства відіграє основоположну роль у правотворчому процесі, проводячи за допомогою права свою політику в життя, у тому числі правову політику. Однак такий підхід є правильним, на нашу думку, якщо йдеться про такі види правової політики, як адміністративно-правова, фінансово-правова та кримінально-правова політика, де монополія держави на вироблення правових рішень імперативного характеру є дійсно виправданою. Що ж стосується конституційно-правової політики, ми відзначаємо більш ширше коло її суб'єктів, виходячи з основ доктрини народного суверенітету. Тому ми підтримуємо позицію Г. Степеняна, який стверджує, що розглядати правотворчість як виключно діяльність держави та уповноважених нею органів є некоректно [31, с. 183]. Однак, переходячи від теорії до практики, можемо лише прикро констатувати, що інститути громадянського суспільства де-факто усунуто від прямої участі у правотворчому процесі. Введення надзвичайного чи воєнного стану немає стати на заваді демократії та усунути

інститути громадянського суспільства від участі в законодавчому процесі. Про такі тривожні тенденції застерігає безпосередньо Місія ОБСЄ, аналізуючи наслідки пандемії, яка продемонструвала слабкі законодавчі процеси в окремих країнах, де влада використовувала швидкі законодавчі процедури в обхід гарантій, встановлених для забезпечення обговорення, та уникнення публічності, консультацій для прийняття непропорційних законів, що обмежують права людини та основні свободи [20]. Крім того, слід погодитися з твердженнями, що незабезпечення повноцінної участі народу у вирішенні найбільш важливих для українського суспільства питань, фактичного його усунення, має своїм наслідком брак легітимності установчих актів, що яскраво демонструють події 31 серпня 2015 року, пов'язані з голосуванням за закон України про внесення змін до Конституції України [32, с. 8].

2. Народна правотворчість

Дослідження правотворчості та її суб'єктів необхідно розпочати із сучасного розуміння понять «правоутворення», «правотворчість» та, можливо, інших дотичних до них понять. Правоутворення – це відносно тривалий процес формування юридичних норм, що починається з визнання державою певних суспільних відносин, усвідомлення необхідності їхнього правового регулювання, формального закріплення і державного захисту юридичних приписів. Процес правоутворення складається з кількох етапів. На першому «... відбувається формування певних суспільних відносин, які в результаті багаторазового повторення набувають нормативного характеру», на другому, який можна назвати правозакріпленням, «... відбувається державне санкціонування суспільної та державної (в історичному аспекті передусім судової) практики, її розгорнуте законодавче закріплення», на третьому – держава «... самостійно створює широке коло правових приписів [33, с. 320]. Саме цей етап ми будемо називати *правотворчістю*.

Треба відверто визнати, що існують різні, інколи протилежні точки зору, відносно правотворчості і це, напевно, що, не є недоліком сучасної юридичної науки, а скоріше свідчить про багатоманітність, масштабність та різновекторність цього поняття. Так, правотворчість, за визначенням Ю. Перерви, це «спрямована на досягнення цілей розвитку суспільства організаційно оформлена діяльність держави щодо виявлення потреб у нормативному правовому регулюванні суспільних відносин і створення згідно з виявленими потребами нових правових норм, заміни чи скасування діючих» [34, с. 9]. Більш ширше розглядає дане поняття П. Рабінович, вважаючи, що «правотворчість – це діяльність компетентних державних органів, уповноважених державою громадських об'єднань, трудових колективів або (у передбачених законом випадках) усього народу із встановлення, зміни чи скасування юридичних норм» [35, с. 52]. Схожою є позиція українських правознавців, які визначаючи правотворчість як завершальну стадію процесу правоутворення, розглядають її як правову форму діяльності держави в особі

уповноважених нею компетентних органів публічної влади, а також інститутів громадянського суспільства і народу щодо встановлення, зміни, скасування та систематизації правових норм [36, с. 225].

Виходячи з аналізу вищезазначених визначень правотворчості, в яких серед інших суб'єктів завжди називається народ, варто, насамперед, звернути увагу на *безпосередньо правотворчі повноваження Українського народу*. Адже, держава, у демократичних суспільствах, не може бути єдиним суб'єктом правотворчості, оскільки саме участь у цьому процесі народу, національних меншин, корінних народів, громадських об'єднань, трудових колективів, місцевого самоврядування забезпечує демократію, розвиток громадянського суспільства. Ґрунтуючись на вищевикладеному можна стверджувати, що не викликають сумнівів правоутворюючі повноваження Українського народу, адже існування права в ненормативному вигляді (правосвідомість, загальносоціальні принципи, правові теорії і концепції, конкретні правовідносини, моделі правової поведінки, що повторяються, ще до їх правового врегулювання), усе це і багато чого іншого зароджується та існує саме у середовищі Українського народу. З цих позицій дійсно треба погодитися із тим, що право спочатку виникає як певний тип суспільних відносин, які в результаті багаторазового повторення набувають нормативного характеру. Лише із часом відбувається правове закріплення певної моделі поведінки, принципу, теорії і т. д., які набувають вигляду норми права.

До того ж, є сенс звернути увагу на ч. 2 ст. 5 Конституції України, яка передбачає не тільки те, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, але й його право здійснювати владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування [13]. Є зрозумілим, що здійснювати владу безпосередньо та й через органи державної влади та місцевого самоврядування не можливо не приймаючи нормативно-правових актів, тобто не займаючись правотворчістю.

Ще більш конкретно у цьому відношенні є ч. 3 ст. 5 Конституції України, яка регламентує абсолютне право Українського народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні [13]. Оскільки є цілком зрозумілим, що визначати і змінювати конституційний лад, мирним шляхом, можна виключно шляхом прийняття нового, внесення змін і доповнень, відміни окремих положень існуючого, розділу I «Загальні засади» Конституції України. Таким чином пророчими видається теза згідно якої «Нарід» – це юридично загал горожан управнених приймати безпосередню участь в творенні законів, передусім голосувати над законопроектами, в міру відповідних постанов давати ініціативу і т.д.» [37, с. 102].

Враховуючи усе вищевикладене та аналізуючи і синтезуючи розуміння понять «правоутворення», «правотворчість», основоположних конституційних положень стосовно правоутворюючих та правотворчих повноважень Українського народу можна із повною впевненістю стверджувати, що *правотворчі повноваження Українського народу* – це сукупність його первинних, основоположних прав

та обов'язків, що закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об'єктивно для забезпечення спроможності ініціювати, обговорювати, приймати, вносити зміни та доповнення, відмінити нормативно-правові акти, різної юридичної сили та територіального масштабу дії.

Із зазначеного визначення можна вичленити наступні ознаки правотворчих повноважень Українського народу:

- це сукупність прав та обов'язків Українського народу або його певної частини, тобто це, насамперед, колективні права та обов'язки;

- правотворчі повноваження Українського народу є первинними, основоположними, засновницькими, невідчужуваними а це означає, що реалізуючи їх Український народ визначає головні закономірності правотворчих повноважень усіх інших суб'єктів;

- закріплюються у нормативно-правових актах або існують об'єктивно;

- надаються для забезпечення спроможності ініціювати, обговорювати, приймати, вносити зміни та доповнення, відмінити нормативно-правові акти. При цьому під ініціюванням розуміють внесення Українським народом пропозиції про прийняття, зміну або скасування нормативно-правового акту. Під обговоренням обмін поглядами, міркуваннями, враженнями і т. ін., у середовищі Українського народу, з приводу нормативно-правового акту. Під прийняттям треба розуміти їх ухвалення Українським народом у формах, визначених нормативно-правовими актами. Під внесенням змін та доповнень – запровадження їх якісних відмінностей у порівнянні із попередніми редакціями, а під відміною нормативно-правового акту (окремих його положень) – припинення в установленому порядку його реалізації або окремих його положень, що передбачається нормативно-правовими актами;

- зазначені нормативно-правові акти можуть бути різної юридичної сили. А саме: Конституція та закони України, підзаконні нормативно-правові акти, статути територіальної громади і т. д.;

- зазначені нормативно-правові акти можуть мати різний територіальний масштаб дії. Мається на увазі, що вони можуть бути загальнодержавними, прийнятими на всеукраїнському референдумі, Українським народом та місцевими, прийнятими на місцевому референдумі, територіальною громадою села, селища міста, як його частиною [38, с. 75–80].

Таким чином одним із найбільш важливих правотворчих повноважень Українського народу є його *право приймати нормативно-правові акти різної юридичної сили на всеукраїнському та місцевому референдумі*. У зв'язку із зазначеним необхідно погодитися із думкою Т. Рябченко, яка вважає, що «... пріоритетною правовою формою безпосередньої реалізації повновладдя народу у світі й в Україні є референдуми. Саме на всеукраїнському референдумі народ має легітимну можливість приймати правові акти, значна частина яких має нормативно-правовий характер» [39, с. 1]. При цьому дослідниця розрізняє конституційну референду

правотворчість, що забезпечує реалізацію установчої влади народу під час прийняття Конституції України чи внесення до неї змін на всеукраїнському референдумі, та законодавчу референдну правотворчість, яка забезпечує реалізацію права Українського народу приймати, змінювати чи скасовувати закони з найважливіших для суспільства та держави питань» [39, с. 4]. Погоджуючись з такою позицією правознавиці, ми, однак розглядаємо поняття референдної правотворчості більш ширше, а тому пропонуємо вирізняти: а) конституційну референдну правотворчість Українського народу; б) законодавчу референдну правотворчість Українського народу; в) підзаконну референдну правотворчість Українського народу; г) міжнародно-правову референдну правотворчість Українського народу. У США, після визнання на початку XIX ст. в американському праві конституції як закону, що має найвищу юридичну силу, вирізняють чотири основні типи прямої демократичної законотворчості залежно від широти правового визнання та частоти вживання: конституційний референдум (найбільш прийнятний), законодавчий референдум, законодавча ініціатива та конституційна ініціатива (найменш прийнятний) [40, с. 485–486].

При цьому варто врахувати, що чинна Конституція України розглядає референдум, по-перше, як конституційне право громадян, адже, у ч. 1 ст. 38, стверджується, що «Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [13] і, по-друге, як форму народного волевиявлення, оскільки у ст. 69 зазначається, що «Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії» [13], тобто форму у процесі якої реалізується право Українського народу, його певної частини, на вирішення найбільш важливих питань безпосередньо. Кидається у вічі те, що редакція ст. 69 Конституції України є невдалою, оскільки сформульована як така, що регламентує форму реалізації виборів, референдумів та інших форм безпосередньої демократії, а, насамперед, треба було б передбачити, що це права Українського народу, а уже потім регламентувати форми реалізації цих прав. Можливо саме таке, неоднозначне, викладення ст. 69 Конституції України і зумовлює «віртуальність» повноважень Українського народу. До того ж, зовсім не зрозуміло, що мається на увазі під «... іншими формами безпосередньої демократії» [13]. Переконані, що не закінчених змістовно та логічно статей, які містять недовершені переліки, у нормативно-правових актах, рівня конституції, та й інших нормативно-правових, загалом не повинно бути, особливо стосовно Українського народу або його частини, особливо якщо держава визнає себе демократичною, соціальною та правовою. У зв'язку із зазначеним є сенс змінити назву і текст Розділу III Конституції України виклавши його у редакції «Безпосередня демократія».

При цьому ми чітко усвідомлюємо, що законопроект про внесення змін до розділу III «Вибори. Референдум» подається до Верховної Ради України Президентом

України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України. Але, оскільки, зміни до Розділу III «Вибори. Референдум», затверджуються всеукраїнським референдумом, то є усі підстави стверджувати, що нова його редакція, як і уся майбутня Конституція України, також має бути прийнятою на всеукраїнському референдумі.

Ще одним правотворчим повноваженням Українського народу є право на *народну законодавчу ініціативу*, яка визначається «... як право чітко встановленої конституцією чи законом кількості громадян, які мають право голосу, запропонувати законопроект, що підлягає обов'язковому розгляду парламентом або виборцями на референдумі, за результатами якого приймається рішення про прийняття чи відхилення цього нормативно-правового акта» [32, с. 13]. Або її визначають «... як окресленого Конституцією України та законами України права народу самостійно та безпосередньо розробляти або брати участь у розробці проектів законів України та ініціювати перед парламентом або на референдумі їх обов'язковий розгляд. Запропоновано в класичному розумінні народну законодавчу ініціативу розглядати як форму вираження безпосередньої волі народу через ініціювання у встановленому порядку перед законодавчим органом прийняття закону, внесення змін до чинного закону або його скасування за умови зібрання необхідної кількості підписів громадян, які мають право голосу» [41, с. 8].

Враховуючи це можна стверджувати, що народна законодавча ініціатива може реалізовуватись у наступних формах: а) шляхом визнання народу суб'єктом права законодавчої ініціативи у парламенті, тобто встановлена у законодавстві кількість громадян отримує право ініціювати прийняття конкретного закону або іншого нормативно-правового акту, внесення до нього змін, у тому числі і щодо конституції, і цьому їх праву відповідає обов'язок парламенту розглянути ініціативу (право народної законодавчої ініціативи); б) шляхом прийняття закону або іншого нормативно-правового акту з ініціативи народу на референдумі (право народної референдної ініціативи); в) комбінованим використанням вищезазначених двох прав.

На відміну від національного законодавства право народної законодавчої ініціативи передбачається конституціями багатьох країн світу. Загалом, вважається, що воно було вперше проголошене у «Декларації прав людини і громадянина» від 26.08.1789, у ст. 6 якої передбачалося, що «Закон є виразом загальної волі. Усі громадяни мають право брати участь особисто або через своїх представників у його створенні. Він має бути однаковим для усіх, захищає він чи карає. Усі громадяни рівні перед ним і тому мають у рівній мірі доступ до всіх посад, місць і занять, відповідно до їх здібностей і без будь-яких розрізень, крім тих, що обумовлені їхніми чеснотами і талантами» [14]. Згідно абз. 4 ст. 29 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23.05.1949 питання зміни прина-

лежності території, яка розташована у декількох землях та населення якої налічує не менше одного мільйона мешканців, десята частина яких користується правом обирати до Бундестагу, вирішується шляхом народної ініціативи введення на цій території єдиної приналежності до землі, а федеральний закон протягом двох років має визначити, чи буде змінена приналежність даної території до певної землі відповідно до абзацу 2 або в зацікавлених землях буде проведено народне опитування [15]. Частина 2 ст. 41 Конституції Австрійської Республіки Федерального Конституційного Закону від 10.11.1920, врегульовуючи порядок внесення пропозицій до Національної ради, яка разом із Федеральною радою здійснює законодавчу владу передбачає, що кожна пропозиція, що надходить від ста тисяч громадян, які мають право голосу, або від однієї шостої частини громадян трьох земель, які наділяються правом голосу (народна ініціатива), повинна бути переданою Центральною виборчою комісією на обговорення Національної ради. Пропозиція, що висувається у порядку народної ініціативи, повинна бути представлена у формі законопроекту [16]. Стаття 65 Конституції Латвійської Республіки від 15.02.1922 передбачає що законопроекти можуть вносити у Сейм: Президент Республіки, Кабінет Міністрів, різні комісії Сейму, групи депутатів у кількості, не менше п'ять осіб, а також у випадках та в порядку, передбаченому Конституцією, одна десята частина виборців [17].

Аналізуючи викладене, можна сформулювати висновок, що необхідно внести зміни до Конституції та законів України передбачивши інститут права народної ініціативи, а у його межах *право народної законодавчої ініціативи та право народної референдної ініціативи, можливості комбінованого використання вищезазначених двох прав.*

Право народної законодавчої ініціативи доцільніше було б називати *правом народної правотворчої ініціативи*, оскільки, у його межах, може ініціюватися прийняття, внесення змін, доповнень до конституції, законів, підзаконних, міжнародно-правових нормативно-правових актів. Але найбільш важливим є конкретне врегулювання, у майбутньому Законі України «Про народну правотворчу ініціативу»: кількості громадян або виборців, що є ініціаторами; вимог, що висуваються до ініціаторів (право голосу, строк проживання, належність до певної територіальної одиниці); предмету ініціативи (конституція, закони, підзаконні, міжнародно-правові нормативно-правові акти); застережень до предмету ініціативи (не ініціюються законопроекти про податки, амністію, бюджет, ратифікацію міжнародних договорів); порядку внесення пропозиції (вимога, обґрунтування, законопроект); порядку реалізації пропозиції (через парламент або референдум); юридичних наслідків народної правотворчої ініціативи [42, с. 313–316]. До речі, приблизно аналогічну структуру майбутнього Закону України «Про народну законодавчу ініціативу» або, що є більш вірним, з нашої точки зору, «Про народну правотворчу ініціативу» пропонували й інші науковці, що займалися зазначеною проблемою [43, с. 16].

Досліджуючи народну ініціативу, яка реалізується шляхом прийняття закону або іншого нормативно-правового акту з ініціативи народу на референдумі або *право народної референдної ініціативи* хотілося б також згадати, що ч. 2 ст. 72 Конституції України запровадила проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області [13].

Одразу ж хотілося б наголосити на тому, що це правотворче повноваження Українського народу, яке, до речі, може бути не тільки правотворчим, є надзвичайно важливим, адже поєднує у собі фактично два його права – право на народну ініціативу і право на референдум. І як тут не погодитися із думкою О. Чернеженко згідно якої «... інститути прямої демократії в Швейцарії (референдум та право народної ініціативи) є взаємодоповнюючими інструментами, що дозволяють народу та суб'єктам федерації (кантонам) найбільш ефективно та напряду брати участь у здійсненні публічної влади, а також в ухваленні важливих для держави та суспільства рішень» [44, с. 5].

При цьому надзвичайно важливо з'ясувати відмінності між референдумом і народною законодавчою ініціативою, які проглядаються у наступному. По-перше, якщо на референдум може виноситися будь-яке питання, у тому числі і законопроект, то здійснення народної законодавчої ініціативи стосується тільки конкретного законопроекту, який вноситься до законодавчого органу або виноситься на розгляд референдуму. По-друге, у референдумі приймає участь увесь народ (загальнодержавний референдум), або його певна частина (місцевий референдум), а для реалізації народної законодавчої ініціативи достатньо участі чітко визначеної кількості представників народу.

Дуже близьким до попереднього, правотворчим повноваженням частини Українського народу, а саме територіальної громади села, селища, міста, району у місті, є *право на місцеву ініціативу*. Адже, ч. 1 ст. 9 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР встановлює, що «Члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд у раді (в порядку місцевої ініціативи) будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування» [45]. Тобто, йдеться саме про право ініціювати розгляд у раді будь-якого питання у тому числі і нормативно-правового акту. При цьому в ч. 2 ст. 9 зазначеного Закону регламентується, щоправда дуже схематично, порядок внесення ініціативи на розгляд ради, у частині 3 – порядок її розгляду, а у частині 4 – порядок обнародування рішення ради. При цьому прикметно, що у частині 4 йдеться саме про рішення ради, як її нормативно-правовий акт, що також є доказом того, що це право є, насамперед, правотворчим.

На підтвердження того, що право територіальної громади села, селища, міста, району у місті на місцеву ініціативу та й багато інших прав, цієї частини Україн-

ського народу, має більш детально регулюватися саме загальнодержавним нормативно-правовим актом хотілося б зазначити, що уже достатньо тривалий час у вітчизняних юридичних джерелах вноситься пропозиція про необхідність прийняття Закону України «Про територіальні громади» та єдиного «Моделного статуту територіальних громад України» [46, с. 8].

До цієї ж групи повноважень Українського народу належить право *народного вето*, яке, на жаль, також не регламентується вітчизняними нормативно-правовими актами. На противагу цьому ст. 72 Конституції Латвійської Республіки від 15.02.1922 регламентує право Президента Республіки затримати опублікування закону на два місяці з власної ініціативи та на вимогу третини членів Сейму. Затриманий таким чином закон має бути винесений на народне голосування, якщо цього вимагатиме не менш як одна десята частина виборців. Якщо протягом зазначених вище двох місяців таку вимогу не буде висунуто, то після спливу зазначеного строку закон підлягає опублікуванню. Народне голосування, однак, не відбувається, якщо Сейм удруге висловиться за цей закон і якщо прихильниками його прийняття виявляться не менш як три четвертини всіх депутатів [17]. Ще більш конкретнішою є ч. 1 ст. 75 Конституції Італійської Республіки від 22.12.1947, яка проголошує, що референдумзначається для повної або часткової відміни законів або актів, що мають силу закону, коли цього вимагає 500 тис. виборців або п'ять обласних рад [18].

Разом з тим хотілося б застерегти, що народне вето, як правотворче повноваження Українського народу, яке стосується виключно нормативно-правових актів і яке реалізується через народне голосування, тобто, фактично, шляхом проведення референдуму, необхідно відрізнити від права на референдум за народною ініціативою, загалом, на який може бути винесено будь-яке питання. І ще одне зауваження, з цього приводу, беззаперечно, що запровадження інституту народного вето у вітчизняне конституційне законодавство та, особливо, у практику значно демократизує їх, забезпечить можливість Українському народу впливати на владу, правову систему, систему національного законодавства, загалом якісно посилить конституційно-правовий статус Українського народу.

З цих позицій вірною є думка, що запровадження механізмів народної законодавчої (правотворчої) ініціативи та народного вето є безпосередньо посиленням народного суверенітету у сфері правотворчості, де народне вето визначається як «форма безпосередньої участі народу як носія суверенітету і джерела публічної влади у реалізації законодавчої функції держави шляхом відхилення (або заперечення) законопроекту (закону), попередньо прийнятого парламентом» [47, с. 11].

Не можна не згадати за таке правотворче повноваження Українського народу, як право на *народне обговорення проектів нормативно-правових актів*, яке є різновидом народного обговорення, загалом. Народне обговорення проектів нормативно-правових актів, на жаль, відверто недостатньо регламентоване чинними нормативно-правовими актами, але воно витікає із аналізу конституційних та ін-

ших галузевих правових норм. Це, наприклад, ч. 4 ст. 15 Конституції України, яка передбачає, що «Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України» [13], ч. 1 ст. 34 де йдеться про те, що «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» [13] та багато ін.

Народне обговорення проєктів нормативно-правових актів, насамперед, передбачене Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 № 1861-VI, який у п. 4 ч. 1 ст. 114 передбачив, що за наслідками розгляду законопроекту в першому читанні Верховна Рада України може прийняти рішення про «... опублікування законопроекту у визначеному Верховною Радою друкованому засобі масової інформації для всенародного обговорення, доопрацювання його головним комітетом з урахуванням наслідків обговорення і подання на повторне перше читання» [48].

До того ж, народне обговорення проєктів нормативно-правових актів передбачене Законом України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05.02.2015 № 157-VIII, який врегульовуючи ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад, у ч. 3 ст. 5 передбачив, що «Сільський, селищний, міський голова забезпечує вивчення пропозиції щодо ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад та її громадське обговорення, яке проводиться протягом 30 днів з дня надходження такої пропозиції. Після завершення громадського обговорення пропозиція подається до відповідної ради на наступну сесію для прийняття рішення про надання згоди на добровільне об'єднання територіальних громад та делегування представника (представників) до спільної робочої групи», а у частині 4, що «Порядок проведення громадського обговорення з питань, передбачених цим Законом, визначається сільською, селищною, міською радою» [49]. Тобто, у процесі цього громадського обговорення тільки вивчається пропозиція щодо ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад. Про вивчення пропозиції щодо ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад йдеться також у статтях 6, 8¹, вищезазначеного законодавчого акту.

Не можна не зазначити, що на протигагу вітчизняним нормативно-правовим актам, які тільки починають передбачати народне обговорення проєктів нормативно-правових актів, конституційним законодавством окремих зарубіжних держав це давно вже визначено. Так, частина 1 ст. 40 Глави другої «Нові права та гарантії» Конституції Держави Аргентина від 1 травня 1853 р. (з поправками 1860, 1866, 1898, 1957 і 1994 років) передбачає, що «За ініціативою Палати депутатів Конгрес може винести законопроект на всенародне обговорення» [19].

Отже сутність народних обговорень з питань проєктів нормативно-правових актів криється у тому, що виявляється суспільний інтерес та воля Українського народу стосовно проєктів нормативно-правових актів, з метою набуття ними чинності, їх зміни, доповнення або відміни. Завдяки тому, що народне обговорен-

ня проєктів нормативно-правових актів майже не передбачається нормативно-правовими актами воно має найбільш неформалізований характер і відображає дійсні вподобання Українського народу.

Дуже близьким до попереднього і, насамперед, правотворчим, є таке повноваження Українського народу, як *право народного опитування* у тому числі і стосовно нормативно-правових актів. Розглядаючи його, є сенс наголосити, що абз. 5 ст. 29, яка регламентує зміни території Федерації, Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23.05.1949 встановлює, що «Мета народного опитування має бути спрямована на те, щоб встановити, схвалюється чи ні запропонована законом зміна приналежності території до землі. Закон може виносити на народне опитування різні пропозиції, але їх має бути не більше двох. Якщо більшість ухвалить запропоновану зміну приналежності до землі, то протягом двох років федеральний закон має встановити, змінюється чи ні приналежність до землі відповідно до абзацу 2 чи ні», а абзац 6 цієї ж статті, що «Більшістю на референдумі та при народному опитуванні визнається більшість поданих голосів, якщо вона охоплює не менше четвертої частини виборців, які мають право голосу на виборах у Бундестаг. Подробиці проведення референдуму, народної ініціативи та народного опитування регулюються федеральним законом; закон може також передбачити, що народна ініціатива не може бути повторно запропонована раніше ніж через п'ять років» [15].

Зазначене дає підстави стверджувати, що вищезазначені абзаци статті 29 Основного закону Федеративної Республіки Німеччини від 23.05.1949 передбачають мету, спосіб та кількість внесення пропозицій на народне опитування, його юридичні наслідки, визначення більшості голосів на референдумі та при народному опитуванні і, навіть, подробиці проведення референдуму, народної ініціативи та народного опитування, що, беззаперечно, заслуговує на його наслідування. До того ж, абсолютно впевнено можна стверджувати, що Основний закон Федеративної Республіки Німеччини від 23.05.1949 розрізняє референдум, народну ініціативу та народне опитування.

Ураховуючи викладене, дбаючи про вдосконалення правотворчих повноважень Українського народу є необхідним у Конституції України передбачити, а у законах України відновити право на народне опитування у тому числі й стосовно нормативно-правових актів, передбачене вже не чинним Законом України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 03.07.1991 № 1286-XII [9]. Для прикладу можна згадати за ч. 2 ст. 40 Конституції Держави Аргентина від 01.05.1853 (з поправками 1860, 1866, 1898, 1957 і 1994 років), яка закріплює, що Конгрес або президент Держави відповідно до своїх повноважень мають право оголошувати проведення консультативного народного референдуму і в цьому випадку голосування не є обов'язковим [19].

Правотворчим повноваженням Українського народу є *право на народну експертизу нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів*.

Народну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів інколи називають громадською або суспільною. Досліджуючи народну експертизу нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, як правотворче повноваження Українського народу не можна не згадати за постанову Кабінету Міністрів України «Питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проектів нормативно-правових актів» від 30.01.2013 № 61, в якій передбачено, що громадська антидискримінаційна експертиза проводиться громадськими організаціями, фізичними та юридичними особами у рамках публічного громадського обговорення проектів нормативно-правових актів [50].

До того ж, п. 3 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII передбачає, що громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції мають право «... проводити, замовляти проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів, подавати за результатами експертизи пропозиції до відповідних органів, отримувати від відповідних органів інформацію про врахування поданих пропозицій» [51].

З приводу чого можна стверджувати, що народна експертиза нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів це вимога часу, яка зумовлена сучасним рівнем демократії, необхідністю організації взаємодії Українського народу та інститутів публічної влади, налагодження їх спільної відповідальності за майбутній розвиток суспільства та держави. А тому, беззаперечно, що це право Українського народу має знайти своє конституційно-правове утвердження, тим більше, що воно інтенсивно популяризується.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене можна сформулювати наступні висновки:

1. Держава як чільний інститут політичної системи суспільства відіграє основоположну роль у правотворчому процесі, проводячи за допомогою права свою політику в життя, у тому числі правову політику. Однак такий підхід є правильним, на нашу думку, якщо йдеться про такі види правової політики, як адміністративно-правова, фінансово-правова та кримінально-правова політика, де монополія держави на вироблення правових рішень імперативного характеру є дійсно виправданою. Що ж стосується конституційно-правової політики, ми відзначаємо більш ширше коло її суб'єктів, виходячи з основ доктрини народного суверенітету.

Конституційно-правова політика – це різновид загальнодержавної правової політики, що являє собою сукупність правових ідей стратегічного характеру, які вироблені органами державної влади та органами місцевого самоврядування за участю інститутів громадянського суспільства і втілені у правові акти, котрі передбачають удосконалення механізму конституційно-правового регулювання та охорони суспільних відносин.

2. Правотворчі повноваження Українського народу – це сукупність його первинних, основоположних прав та обов’язків, що закріплені за ним у нормативно-правових актах або існують об’єктивно для забезпечення спроможності ініціювати, обговорювати, приймати, вносити зміни та доповнення, відмінити нормативно-правові акти, різної юридичної сили та територіального масштабу дії.

3. До правотворчих повноважень Українського народу можна віднести його права на: прийняття нормативно-правових актів, різної юридичної сили на всеукраїнському та місцевому референдумі; народну ініціативу (народну правотворчу та народну референдну ініціативу); місцеву ініціативу; народне вето; народне обговорення проєктів нормативно-правових актів; народне опитування стосовно нормативно-правових актів; народну експертизу нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів.

4. Правотворчих повноважень Українського народу не може не існувати зовсім, вони не можуть бути символічними або такими, що існують тільки для легалізації заздалегідь відпрацьованих і вигідних органам публічної влади нормативно-правових актів. Вони повинні знаходити повноцінне закріплення у нормативно-правових актах. У всякому іншому випадку влада буде не розуміти, віддалятися та конфліктувати із Українським народом.

На підтвердження зазначеного В. Мухін, посилаючись на відомого канадського філософа права Мелкевік Б. стверджує, що «... відбувається рух до демократичного автономного законодавства, більш точно, до втілення ідеї автономної законотворчості громадян. Йдеться про те, що суб’єкти права повинні мати можливість через процес автономної законотворчості утвердитися реально й взаємно як автори і законодавці їх норм, їх прав і їх інститутів, як юридичних, так і політичних. Питання про легітимність фактично зводиться прямо до реальної здатності суб’єктів права розглядати себе як авторів прав, підтверджуючи і стверджуючи це. Там, де суб’єкти права розглядаються позбавленими частково або повністю можливості бути авторами своїх прав, ми не маємо нічого іншого, крім несучасних «юридичних» систем, очевидно автократичних або «ідеологічних». Там, де суб’єкти права не мають можливості бути «авторами» своїх «прав», як, наприклад, в релігійних системах з даним в одкровенні текстом або без нього, ми не можемо міркувати про «права» всерйоз, чи не помиляючись або не обманюючись на цей рахунок» [52, с. 2–3]. Тобто, у демократичних країнах уже фактично йдеться за реалізацію ідеї автономної законотворчості громадян, а правові системи, які не передбачають цього визнаються несучасними, автократичними або ідеологічно заангажованими. Уже протягом довгого часу вітчизняній владі необхідно замислитися над зазначеним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Минькович-Слободяник О. В. Види правової політики України. *Часопис Київського університету права*. 2012. №2. С. 21–24.

- [2] Schwartz, Herman. The Internationalization of Constitutional Law. *Human Rights Brief*. 2003. Vol. 10. № 2. P. 10–12. URL: <https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1402&context=hrbrief>
- [3] Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму : монографія. 2-ге вид. Ужгород : Гельветика, 2020. 647 с.
- [4] Шамрай В. Методологічні засади впливу сучасних процесів глобалізації на розвиток конституційного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 176–180.
- [5] Benjamin Constant. *Cours de politique constitutionnelle*. Tom premier. Paris: Édouard Laboulaye, 1872. Internet Archive djvu. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/Livre:Constant_-_Cours_de_politique_constitutionnelle,_t._1,_%C3%A9d._Laboulaye,_1872.djvu
- [6] Тернавська В. М. Категорія «конституційно-правова політика» (теоретико-правовий аналіз). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. Вип. 6. Том 1. С. 74–77.
- [7] Оніщенко Н. М. Нормотактика як складова державної правової політики. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 4. С. 37–42.
- [8] Ющик О. І. До питання методології пізнання законодавчого процесу в Україні. *Право України*. 2009. № 10. С. 89–95.
- [9] Про всеукраїнський та місцеві референдуми : Закон України від 03.07.1991 № 1286-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12#Text>
- [10] Національна стратегія у сфері прав людини: Указ Президента України від 25.08.2015 № 501/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364>
- [11] Ellis Paxson Oberholzer. Law-Making by Popular Vote; Or, the American Referendum. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1891. Vol. 2. P. 36–56. URL: <https://www.jstor.org/stable/pdf/1008994.pdf>
- [12] Шакун В. І. Громадянське суспільство України у кримінологічному вимірі. *Взаємодія громадянського суспільства, особи і держави: вектор удосконалення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 25-й річниці Конституції України (м. Київ, 22 черв. 2021 р.). Київ : Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. С. 45–53.
- [13] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- [14] Declaration of Human and Civic Rights of August 1789. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/cst2.pdf
- [15] Germany's Constitution of 1949 with Amendments through 2012. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2012.pdf
- [16] Austria the Federal Constitution Law of 1920 as amended in 1929 as to Law No. 153/2004, December 30, 2004. URL: https://constitutionnet.org/sites/default/files/Austria%20FULL_%20Constitution.pdf
- [17] Latvia's Constitution of 1922, Reinstated in 1991, with Amendments through 2016. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016.pdf?lang=en
- [18] Constitution of the Italian Republic. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf
- [19] Argentina's Constitution of 1853, Reinstated in 1983, with Amendments through 1994. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Argentina_1994.pdf?lang=en

- [20] Webinar Democratic Law-making: Principles of Law-making and Public Consultations. OSCE. 28 October 2020. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/468177.pdf>
- [21] Токвиль Алексис де. Демократия в Америке: пер. с фр. / предисл. Гарольда Дж. Ласки. Москва : Издательство «Весь Мир», 2000. 560 с.
- [22] Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. *Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні* : моногр. Львів : Червона калина, 2002. 272 с. URL: https://political-studies.com/wp-content/uploads/2010/01/Kolodiy_Na_Slyahu.pdf
- [23] Natalina Nheu, Hugh McDonald. By the people, for the people? Community participation in law reform. *Law and Justice Foundation of NSW*. 2010. 330 p. URL: <http://www.lawfoundation.net.au/report/lawreform>
- [24] Civil society institute. URL: <https://www.civilsocietyinstitute.org/>
- [25] Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови. *Право України*. 2010. № 7. С. 12–17.
- [26] Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1999. Т. 2: Д-Й. 744 с.
- [27] Sherry R. Arnstein. A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*. 1969. Vol. 35. Iss. 4. P. 216–224. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/01944366908977225>
- [28] Дідич Т. О. Поглиблення взаємодії держави та громадянського суспільства як передумова вдосконалення правотворчості в Україні. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 3 (4). URL: <http://lclslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-4-2013>
- [29] Берназюк Я. О. Форми участі інститутів громадянського суспільства у нормотворчому процесі. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. № 1. С. 43–51.
- [30] Hayek F. A. *Law, Legislation and Liberty, Volume 1: Rules and Order*. University of Chicago Press, 1978. 180 p.
- [31] Степенян Г. С. Провідна роль принципів конституційного права в процесі формування ефективної системи права. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2008. Вип. 11. С. 183–186.
- [32] Рябченко Т. О. Форми безпосередньої участі громадян у правотворчості. *Правові горизонти*. 2016. № 1 (14). С. 7–15.
- [33] Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.
- [34] Перерва Ю. М. Законодавчий процес в Україні : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2009. 19 с.
- [35] Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. Київ : НМК ВО, 1992. 100 с.
- [36] Теорія держави і права : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків, 2018. 416 с.
- [37] Старосольський В. Й. Держава і політичне право. Київ : Видавництво: Логос Україна, 2017. Ч. 2. 472 с.
- [38] Kolodiy Alexey. Lawmaker's powers of the Ukrainian people. *Visegrad Journal on human rights*. 2018. Vol. 1. № 2. P. 75–80.
- [39] Рябченко Т. О. Референдум як форма безпосередньої правотворчості Українського народу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 20 с.
- [40] William B. Fisch. Constitutional Referendum in the United States of America. *The American journal of Comparative Law*. 2006. Vol. 54. P. 485–504. URL: <https://scholarship.law.missouri.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1411&context=facpubs>

- [41] Смуk М. М. Народна законодавча ініціатива: конституційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2016. 216 с.
- [42] Колодій О. А. Право народної законодавчої ініціативи в Україні та світі. *Глобальні імперативи розвитку бізнесу та права* : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 листоп. 2018 р.) / відп. ред. А. А. Мазараки. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2018. С. 313–316.
- [43] Крутько А. Л. Народна законодавча ініціатива: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2017. 20 с.
- [44] Чернеженко Т. О. Конституційно-правова модель місцевого самоврядування в Швейцарії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2013. 20 с.
- [45] Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
- [46] Альошина Н. М. Територіальна громада як суб'єкт права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2014. 20 с.
- [47] Марченко М. В. Конституційно-правове регулювання участі глави держави у законодавчому процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2018. 18 с.
- [48] Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
- [49] Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
- [50] Питання проведення антидискримінаційної експертизи та громадської антидискримінаційної експертизи проєктів нормативно-правових актів : постанова Каб. Міністрів України від 30.01.2013 № 61. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2013-%D0%BF#Text>
- [51] Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
- [52] Мухін В. В. Індивідуальне регулювання у механізмі децентралізації у праві : автореф. ... дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2018. 40 с.

REFERENCES

- [1] Minkovich-Slobodianik, O. V. (2012). Types of legal policy of Ukraine. *Law Review of Kyiv University of Law*, 2, 21–24.
- [2] Schwartz, Herman. (2003). The Internationalization of Constitutional Law. *Human Rights Brief*, 10(2), 10–12. Retrieved from <https://digitalcommons.wcl.american.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1402&context=hrbrief>
- [3] Savchyn, M. V. (2020). Modern constitutionalism tendencies in the context of globalization and legal pluralism. 2nd edition. Uzhgorod: Helvetica
- [4] Shamrai, V. (2018). Methodological principles of impact of modern processes of globalization on the development of constitutional law. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 5, 176–180.
- [5] Benjamin Constant. (1872). *Cours de politique constitutionnelle*. Tom premier. Paris: Édouard Laboulaye, Internet Archive djvu. Retrieved from https://fr.wikisource.org/wiki/Livre:Constant_-_Cours_de_politique_constitutionnelle,_t._1,_%C3%A9d._Laboulaye,_1872.djvu
- [6] Ternavska, V. M. (2018). Category «Constitutional and Legal Policy» (Theoretical and Legal Analysis). *Actual problems of domestic jurisprudence*, 6 (1), 74–77.

- [7] Onishchenko, N. (2012). Legal literacy in the context of levels of legal education. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 4, 37–42.
- [8] Yushchuk, O. I. (2009). To the issue of the methodology of learning the legislative process in Ukraine. *Law of Ukraine*, 10, 89–95.
- [9] On All-Ukrainian and local referendums: Law of Ukraine (1991, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-12#Text>
- [10] National strategy in the field of human rights: Decree of the President of Ukraine (2015, August). Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/5012015-19364>
- [11] Ellis Paxson Oberholtzer. (1891). Law-Making by Popular Vote; Or, the American Referendum. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 2, 36–56. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/pdf/1008994.pdf>
- [12] Shakun, V. I. (2021, June). Civil society of Ukraine in the criminological dimension. *Interaction of civil society, personality and the state: a vector of improvement: materials of the International scientific and practical conference dedicated to the 25-th anniversary of the Constitution of Ukraine*. Kyiv: Kyiv Regional Center of National Academy of Sciences of Ukraine, 45–53.
- [13] Constitution of Ukraine: Law of Ukraine (1996, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- [14] Declaration of Human and Civic Rights of August 1789. Retrieved from https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/cst2.pdf
- [15] Germany's Constitution of 1949 with Amendments through 2012. Retrieved from https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2012.pdf
- [16] Austria the Federal Constitution Law of 1920 as amended in 1929 as to Law (2004, December). Retrieved from https://constitutionnet.org/sites/default/files/Austria%20FULL_%20Constitution.pdf
- [17] Latvia's Constitution of 1922, Reinstated in 1991, with Amendments through 2016. Retrieved from https://www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016.pdf?lang=en
- [18] Constitution of the Italian Republic. Retrieved from https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf
- [19] Argentina's Constitution of 1853, Reinstated in 1983, with Amendments through 1994. Retrieved from https://www.constituteproject.org/constitution/Argentina_1994.pdf?lang=en
- [20] Webinar Democratic Law-making: Principles of Law-making and Public Consultations. OSCE. (2020, October). Retrieved from <https://www.osce.org/files/f/documents/a/a/468177.pdf>
- [21] Tocqueville, Alexis de. (2000). *Democracy in America: Trans. from French / Preface* Harold J. Lasky. Moscow: «Ves Mir» Publishing House.
- [22] Kolodiy, A. F. (2002). On the way to civil society. *Theoretical foundations and sociocultural prerequisites of democratic transformation in Ukraine*. Lviv: Chervona Kalina. Retrieved from https://political-studies.com/wp-content/uploads/2010/01/Kolodiy_Na_Slyahu.pdf
- [23] Natalina, Nheu, & Hugh, McDonald. (2010). By the people, for the people? Community participation in law reform. *Law and Justice Foundation of NSW*. Retrieved from <http://www.lawfoundation.net.au/report/lawreform>
- [24] Civil society institute. Retrieved from <https://www.civilsocietyinstitute.org/>
- [25] Kolodiy, A. (2010). Civil society and the rule of law: problems and ways of development. *Law of Ukraine*, 7, 12–17.

- [26] Legal encyclopedia: in 6 volumes. (1999). Yu. S. Shemshuchenko (head) and oth. Kyiv: «Ukr. encyclopedia», Т. 2: D-Y.
- [27] Sherry, R. Arnstein. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1080/01944366908977225>
- [28] Didych, T. O. (2013). Deepening the interaction between the state and civil society as a prerequisite for improving law-making in Ukraine. *Law and civil society*, 3(4). Retrieved from <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-4-2013>
- [29] Bernaziuk, Ya.O. (2017). Forms of participation of civil society institutions in the rule-making process. *Constitutional and legal academic studies*, 1, 43–51.
- [30] Hayek, F. A. (1978). *Law, Legislation and Liberty, Vol. 1: Rules and Order*. University of Chicago Press.
- [31] Stepanyan, G. S. (2008). The leading role of the principles of constitutional law in the process of forming an effective legal system. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Law series*. Issue, 11, 183–186.
- [32] Ryabchenko, T. O. (2016). Forms of direct participation of citizens in law-making. *Legal horizons*, 1(14), 7–15.
- [33] *The general theory of the state and law*. (2002). In M. V. Tsvika, V. D. Tkachenko, & O. V. Petryshyn (resp. ed.). Kharkiv: Pravo.
- [34] Pererva, Yu.M. (2009). Legislative process in Ukraine (PhD in Law thesis, Kyiv, Ukraine).
- [35] Rabinovych, P. M. (1992). Basics of the general theory of law and the state: Education. manual. Kyiv: NMK VO.
- [36] Bandurka, O. M., Golovko, O. M., Perederii, O. S., & etc. Theory of the state and law. (2018). In O. M. Bandurka (Ed.). Kharkiv.
- [37] Starosolsky, V. Y. (2017). State and political law. Part 2. Kyiv: Publishing Logos Ukraine.
- [38] Kolodiy, Alexey. (2018). Lawmaker's powers of the Ukrainian people. *Visegrad Journal on human rights*, 2 (1), 75–80.
- [39] Ryabchenko, T. O. (2015). Referendum as a form of direct law-making of the Ukrainian people (PhD in Law thesis, Kyiv, Ukraine).
- [40] Fisch, William B. (2006). Constitutional Referendum in the United States of America. *The American journal of Comparative Law*, 54, 485–504. Retrieved from <https://scholarship.law.missouri.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1411&context=facpubs>
- [41] Smuk, M. M. (2016). People's legislative initiative: constitutional and legal aspect (PhD in Law thesis, Uzhhorod, Ukraine).
- [42] Kolodiy, O. A. (2018, November) The right of popular legislative initiative in Ukraine and the world. *Global imperatives of business development and law: theses of the reports of the International of science-practice conf*. In A. A. Mazaraki (Ed.). Kyiv: Kyiv. national trade and economy University Kyiv, 313–316.
- [43] Krutko, A. L. (2017). People's legislative initiative: theoretical and legal aspect (PhD in Law thesis, Kharkiv, Ukraine).
- [44] Chernenzenko, T. O. (2013). Constitutional and legal model of local self-government in Switzerland (PhD in Law thesis, Kharkiv, Ukraine).
- [45] On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine (1997, May). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
- [46] Alyoshina, N. M. (2014). Territorial community as a subject of law (PhD in Law thesis, Kharkiv, Ukraine).

- [47] Marchenko, M. V. (2018). Constitutional and legal regulation of the participation of the head of state in the legislative process (PhD in Law thesis, Kyiv, Ukraine).
- [48] On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine (2010, February). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
- [49] On the voluntary association of territorial communities: Law of Ukraine (2015, February). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
- [50] The issue of anti-discrimination examination and public anti-discrimination examination of draft legal acts: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2013, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/61-2013-%D0%BF#Text>
- [51] On prevention of corruption: Law of Ukraine (2014, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
- [52] Mukhin, V. V. (2018). Individual regulation in the mechanism of decentralization in law (autoref. thesis Doctor in Law, Kharkiv, Ukraine).

Анатолій Миколайович Колодій

Доктор юридичних наук, професор

Член-кореспондент Національної академії правових наук України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Пушкінська, 60, Харків, Україна

Головний науковий співробітник

Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз

Національна академія правових наук України

01024, вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, Україна

Вікторія Миколаївна Тернавська

Кандидат юридичних наук, доцент

Провідний науковий співробітник

Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз

Національна академія правових наук України

01024, вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, Україна

Олексій Анатолійович Колодій

Доктор юридичних наук

Старший викладач кафедри теорії держави і права

Національна академія внутрішніх справ

03035, пл. Солом'янська, 1, Київ, Україна

Anatoliy M. Kolodiy

Doctor of Law, Professor

Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Senior researcher

Research Institute of Law-Making and Legal Expertise of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
01024, 3 Pylypa Orlyka Str., Kyiv, Ukraine

Viktoriiia M. Ternavska

Candidate of Legal Sciences, Associated Professor

Leading researcher

Research Institute of Law-Making and Legal Expertise of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
01024, 3 Pylypa Orlyka Str., Kyiv, Ukraine

Oleksiy A. Kolodiy

Doctor of Law

Senior teacher of Department of Theory of State and Law

National Academy of Internal Affairs

03035, 1 Solomjanska Square, Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Колодій А. М., Тернавська В. М., Колодій О. А. Правотворчість Українського народу як форма реалізації конституційно-правової політики держави. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 64–90.

Suggested Citation: Kolodiy, A. M., Ternavska, V. M., & Kolodiy, O. A. (2023). Law-Making of the Ukrainian people as a form of implementation of the constitutional and legal policy of the state. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 64–90.

Стаття надійшла / Submitted: 25/01/2023

Доопрацьовано / Revised: 25/02/2023

Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

УДК 340.12:316.352. 004.9

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-1-91

Євген Анатолійович Гетьман

*Національна академія правових наук України
Харків, Україна*

*Кафедра міжнародного приватного права та порівняльного правознавства
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна*

В'ячеслав Станіславович Політанський

*Відділ науково-організаційного забезпечення діяльності
президії, відділень та наукових установ
Національна академія правових наук України
Харків, Україна*

*Сектор теоретико-методологічних проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національна академія правових наук України
Харків, Україна*

Катерина Олегівна Гетьман

*Відділення правознавство
Харківський фаховий автомобільно-дорожній коледж
Харків, Україна*

ДО ПИТАННЯ ПРАКТИКИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ, ЯК ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗДІЙСНЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Анотація. У статті досліджуються особливості становлення, розвитку та функціонування міжнародної інформаційної безпеки в практиці провідних країн світу, як одного з ключових правових механізмів здійснення електронного урядування. Досліджено міжнародну інформаційну безпеку разом із її основними елементами та моделями системи глобальної інформаційної безпеки. Проаналізовано сучасні концепції міжнародної інформаційної безпеки. Встановлено, що в основу проблематики міжнародної інформаційної безпеки в широкому розумінні мають бути покладені принципи неподільності безпеки та відповідальності держав за свій інформаційний простір. Вивчено основні елементи та два основних підходи щодо змісту міжнародної інформаційної безпеки. За результатами досліджень аналітики визначено та проаналізовано загальні моделі системи глобальної інформаційної безпеки. Проаналізовано практику становлення та розвитку ін-

формаційної безпеки в США та в країнах Європейського Союзу де ключовими напрямками розвитку інформаційної безпеки, стало забезпечення національної безпеки. Досліджено практику співробітництва України в галузі інформаційної безпеки з найбільш впливовими міжнародними організаціями. Відзначено, що транскордонний характер загроз інформаційній безпеці обумовлює необхідність вироблення і реалізації комплексних зусиль для ефективної протидії їм у взаємодії з міжнародними організаціями. Зроблено висновок про те, що внутрішні і зовнішні аспекти міжнародної інформаційної безпеки, покликані надійно захищати культурне надбання кожної окремої країни світу, її інтелектуальну власність господарюючих суб'єктів і громадян, а також спеціальні відомості, що становлять державну і професійну таємницю. А також те, що інформаційна безпека, як сфера правового регулювання, априорі не може розвиватись без врахування міжнародного правового поля та досвіду зарубіжних країн.

Ключові слова: інформаційна безпека, електронне урядування, інформаційно-комунікаційні технології, система, досвід, захист.

Yevhen A. Hetman

*National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Kharkiv, Ukraine*

*Department of Private International Law and Comparative Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine*

Viacheslav S. Politanskyi

*Department of Scientific and Organizational Support of Presidium Activities,
Departments and Scientific Institutions
National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Kharkiv, Ukraine*

*Sector of Theoretical and Methodological Problems of the Organization of State Power
Scientific Research Institute of State Building AND Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

Kateryna O. Hetman

*Department of jurisprudence
Kharkiv Vocational Automobile and Road College
Kharkiv, Ukraine*

ON THE QUESTION OF THE PRACTICE OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL INFORMATION SECURITY AS A LEGAL MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF ELECTRONIC GOVERNMENT

Abstract. *The article examines the peculiarities of the formation, development and functioning of information security in the practice of the leading countries of the world, as one of the key*

legal mechanisms for the implementation of e-government. International information security is studied as one of the key aspects of the international security system, along with its main elements and models of the global information security system. Modern concepts of international information security are analyzed. It was established that the principles of the indivisibility of security and the responsibility of states for their information space should be the basis of the problems of international information security in a broad sense. The main elements and two main approaches to the content of international information security have been studied. Based on the results of analytics research, general models of the global information security system have been defined and analyzed. The practice of formation and development of information security in the USA and in the countries of the European Union, where national security has become the key direction of information security development, has been analyzed. The practice of cooperation of Ukraine in the field of information security with the most influential international organizations was studied. It should be noted that the cross-border nature of threats to information security necessitates the development and implementation of complex efforts to effectively counter them in cooperation with international organizations. It was concluded that the internal and external aspects of international information security are designed to reliably protect the cultural heritage of each individual country of the world, its intellectual property of business entities and citizens, as well as special information constituting state and professional secrets. And also the fact that information security, as a field of legal regulation, a priori cannot develop without taking into account the international legal field and the experience of foreign countries.

Keywords: *informational security, electronic governance, information and communication technologies, system, experience, protection.*

ВСТУП

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростаючою роллю інформаційної сфери, що представляє собою сукупність інформації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, здійснюють збір, формування, поширення і використання інформації, а також системи регулювання що виникає при таких суспільних відносинах.

Зміни, що відбулися в результаті комп'ютеризації за останні 30 років, виявилися такими глибокими й масштабними, що вони торкнулися серцевини соціального буття, способу життя людей, їх безпеки. Ці соціальні зміни знайшли теоретичне висвітлення у низці нових концепцій суспільного розвитку, що з'явилися наприкінці ХХ століття [1, с. 131].

Сьогодні назріла об'єктивна потреба у державно-правовому регулюванні науково-технологічної та інформаційної діяльності, що відповідала б реаліям сучасного світу та рівню розвитку інформаційних технологій, нормам міжнародного права, але водночас ефективно захищала б власні українські національні інтереси [2, с. 71]. Відносини, пов'язані із забезпеченням міжнародної інформаційної безпеки, як найважливіші на сьогодні для суспільства та держави вимагають найшвидшого дослідження та законодавчого регулювання. Крім того, у вітчизняній науці це питання є малодослідженим, а велика кількість вчених й досі не дійшли згоди з багатьох ключових питань представленої проблематики [3, с. 71].

Інформаційна безпека з одного боку виступає частиною концепції електронного урядування, з іншого є значно ширшим поняттям, яке з'явилося значно раніше досліджуваного нам явища. Питання інформаційної безпеки, що тим чи іншим чином стосуються легітимації політичної влади можуть бути розподілені на чотири великі групи. Електронне урядування, як вже неодноразово наголошувалося, тут виступає у своїх інструменталістських проявах, як модель організації взаємодії держави, громадян та бізнесу на основі використання можливостей ІКТ [4, с. 93].

Загальноприйнятним вважається той факт, що на сьогодні у світі сформувався два основних підходи щодо змісту міжнародної інформаційної безпеки. Перша група країн демонструє підхід до проблематики міжнародної інформаційної безпеки в широкому розумінні, в основу якої мають бути покладені принципи неподільності безпеки та відповідальності держав за свій інформаційний простір. Друга група країн звужує питання міжнародної інформаційної безпеки до міжнародної кібербезпеки і такий підхід зосереджується на боротьбі із злочинами у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, у т.ч. боротьбу із кібертероризмом. Як наслідок, при цих підходах простежується різне розуміння місця інформаційної безпеки людини в складній системі інформаційної безпеки як на міжнародному, так і на національному рівнях. Перший підхід, на нашу думку, передбачає узаконення значного простору для обмеження інформаційних прав і свобод людини на користь гарантування інформаційного безпеки міжнародної спільноти і окремих держав. При цьому прихильниками такого розвитку міжнародної політики виступають здебільшого держави, що мають значні проблеми щодо реалізації конституційних засад демократії, або ж взагалі не визнають демократичних цінностей.

Другий підхід визначається значно більшим соціальним і економічним спрямуванням, передбачає встановлення міжнародних стандартів для інформаційних прав та свобод людини (особливо пов'язаних з використанням мережі) на достатньо високому рівні. При цьому не передбачає втурчання в питання інформаційного суверенітету, ведення інформаційних воєн та деякі інші аспекти політичної і військової сфери [5, с. 382–383].

Досліджуються практики становлення, розвитку та функціонування міжнародної інформаційної безпеки в практиці провідних країн світу, як одного з ключових правових механізмів здійснення електронного урядування є непростим, що пояснює його наукову малодослідженість. Окремі аспекти цього питання, у той чи інший спосіб досліджували такі закордонні і вітчизняні учені, як: V. Akhramovych [2], B. Cathy [4], T. Damian [4], T. Muzhanova [2], Y. Pepa [2], G. Shuklin [2], R. Tsagarousianou [4], S. Zozulia [2], O. Бусол [11], O. Г. Данильян [1], O. П. Дзюбань [1], O. Д. Довгань [13], I. М. Доронін [13], С. Б. Жданенко [1], I. М. Забара [6], O. О. Золотар [5], В. А. Ліпкан [16], Т. В. Попова [16], А. Федоров [8], I. Г. Ханін [7], В. Г. Щепанківський [10].

Мета статті полягає в дослідженні практики становлення й розвитку міжнародної інформаційної безпеки в практиці провідних країн світу й узагальнення існуючого масиву напрацювань з цієї проблематики відомих, вітчизняних і закордонних науковців й вчених, а також у наданні авторських висновків.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для досягнення сформульованих мети і завдань у дослідженні застосовуються загальнонаукові та спеціальні для правознавства методи та способи наукового пізнання. Це дозволило якнайретельніше проаналізувати всі питання стосовно особливостей практики становлення й розвитку міжнародної інформаційної безпеки в практиці провідних країн світу та можливої її рецепції для України. Так, історичний метод дав змогу встановити, що ідея міжнародної інформаційної безпеки зародилася ще у 50-ті роки ХХ ст., де головною метою її формування було забезпечення національної безпеки кожної країни світу. Де ще на початку ХХІ ст. в рамках Ради Європи була прийнята Конвенція про злочинність у сфері комп'ютерної інформації «Конвенція про кіберзлочинність» будучи фактично єдиним міжнародним документом у сфері захисту міжнародної інформаційної безпеки.

Діалектичний метод дав змогу дослідити й отримати нові знання про зміст та ідеї системи міжнародної інформаційної безпеки в США та країнах Європейського Союзу, яка є одними із ключових правових механізмів здійснення електронного урядування, тобто створення і підтримка відповідних інженерно-технічних потужностей та інформаційної організації, що відповідають реальним і потенційним загрозам, а також демографічному й економічному становищу країни.

Порівняльно-правовий метод використовувався для дослідження й порівняння систем інформаційної безпеки в США та країнах Європейського Союзу, що дало можливість встановити той факт, що інформаційна безпека більшості країн світу характеризується високим ступенем захищеності, стійкістю основних сфер життєдіяльності по відношенню до небезпечних інформаційних впливів.

Метод синтезу допоміг отримати нові знання про те, що міжнародна інформаційна безпека людини має на меті не стільки забезпечення збереження цілісності особи та її здатності до розвитку, а скільки збереження її інформації й даних про неї, при цьому враховуючи реалії становлення сучасного інформаційного суспільства.

Крім того, цей метод допоміг встановити, що сьогодні цілий ряд міжнародних організацій займаються питаннями розробки міжнародних стандартів і рекомендацій щодо посилення рівня міжнародної інформаційної безпеки.

Метод аналізу допоміг встановити, що в сучасних умовах рівень розвитку та безпека інформаційного простору країни є системоутворюючими факторами у забезпеченні безпеки, що активно впливають на стан політичної, економічної, воєнної, інформаційної та інших складових національної безпеки держави. Крім

того, інформаційна безпека є складним, системним, багаторівневим явищем, на стан і перспективи розвитку якого мають безпосередній вплив зовнішні і внутрішні чинники, найважливішими з яких є: 1) політична обстановка у світі; 2) наявність потенційних зовнішніх і внутрішніх загроз; 3) стан і рівень інформаційно-комунікаційного розвитку країни; 4) внутрішньополітична обстановка в державі.

Більш того, за допомогою методу аналізу явним стало те, що міжнародна інформаційна безпека в ХХІ столітті виходить на перше місце в системі національної безпеки держави, тому лише та держава може розраховувати на лідерство в економічній, військово-політичній та інших сферах, мати стратегічну і тактичну перевагу, гнучкіше регулювати економічні витрати на розвиток озброєнь і військової техніки, підтримувати перевагу з ряду передових технологій, яка має перевагу в засобах інформації та інформаційної боротьби. Крім того, ефективність системи забезпечення інформаційної безпеки будь якої держави стає вирішальним чинником в політиці будь-якого суб'єкта геополітичної конкуренції. Неефективність системи інформаційної безпеки може стати чинником, здатним привести до великомасштабних аварій і катастроф, наслідки яких можуть викликати, зокрема, дезорганізацію державного управління, крах національної фінансової системи тощо.

Метод узагальнення допоміг зробити висновок про те, що забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства і держави, на рівні національного законодавства і зусиллями виключно однієї держави, в сучасних умовах вбачається неефективним; оскільки загрози інформаційній безпеці набувають глобального виміру, отже вимагають спільних зусиль на міжнародному рівні.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1 Місце інформаційної безпеки у системі міжнародної безпеки.

Загальновідомим є той факт, що інформаційна безпека людини є складовою частиною міжнародної інформаційної безпеки. Під міжнародною інформаційною безпекою в термінології ООН розуміється захищеність глобальної інформаційної системи від т.зв. «тріади загроз» – терористичних, злочинних і військово-політичних.

З цього приводу правильною є думка Золотар О. О., стосовно того, що інформаційна безпека людини у глобалізованому суспільстві належить до предметної сфери міжнародного публічного права. Тому серед джерел слід звернути увагу на 1) міжнародні договори, 2) міжнародно-правові звичаї і 3) загальні принципи права, а також 4) судові рішення і 5) доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм, що закріплені у пункті 1 статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН в якості застосовуваних джерел міжнародного права, крім згаданих трьох основних джерел. До джерел міжнародного права також відносяться рішення (акти) міжнародних міжурядових організацій. Хоча вони і не застосовуються при розгляді

спорів Міжнародним судом ООН, в той же час виконують регуляторну функцію, визначаючи поведінку держав як основних суб'єктів міжнародного права [5, с. 299–300].

Тоді як на думку Забари І. М., сучасні концепції міжнародної інформаційної безпеки характеризуються однаковим усвідомленням і розумінням: 1) місця і значення інформаційних технологій, їх взаємозв'язку в рамках інформаційного простору (кіберпростору), ролі в реалізації загальної концепції інформаційного суспільства; 2) необхідності захисту найважливіших національних інфраструктур, глобальних інформаційно-комунікаційних мереж і систем, а також цілісності накопиченої інформації; 3) складності, серйозності та чисельності загроз для інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), пов'язаних як з процесами природного і антропогенного характеру, так і діяльністю людини; 4) неефективності традиційних стратегій (таких, як заходи, що аналогічно застосовуються в процесі контролю за озброєнням або їх стримування); 5) державних завдань, що постають на національному і міжнародному рівнях; 6) необхідності об'єднання зусиль з метою збереження і розширення внеску, який ІКТ роблять у забезпечення безпеки і цілісності держав; 7) необхідності міжнародної взаємодії в питанні розробки стратегій зменшення ризиків для ІКТ [2].

Поруч із цим існує думка про те, що міжнародну інформаційну безпеку необхідно розглядати в якості одного з ключових аспектів системи міжнародної безпеки, що безумовно потребує міжнародно-правового регулювання. В основу проблематики міжнародної інформаційної безпеки в широкому розумінні мають бути покладені принципи неподільності безпеки та відповідальності держав за свій інформаційний простір. Таким чином, протидія загрозам військового (військово-політичного), терористичного і кримінального характеру з використанням ІКТ, повинна здійснюватись системно і узгоджено. Відповідно, міжнародно-правове регулювання повинно бути поширено на всі зазначені структурні елементи, і задля досягнення цього запропоновано прийняття міжнародної угоди на універсальному рівні. Прикладом реалізації такого поєднання виступає Угода між урядами держав-членів ШОС про співробітництво в області забезпечення міжнародної інформаційної безпеки від 16.06.2009, в якій знайшли відображення відповідні положення цієї концепції [5, с. 316].

При цьому до основних елементів міжнародної системи інформаційної безпеки, що формується, на думку І. Ханіна, слід відносити: 1) міжнародні доктринальні документи універсального характеру, присвячені інформатизації, інформаційному суспільству та інформаційній безпеці; 2) міжнародні стандарти у галузі інформаційної безпеки; 3) міжнародні професійні (спеціалізовані) установи, які займаються питаннями інформаційної безпеки у різних галузях; 4) міжнародно-регіональні інститути та структури, які створюються інтеграційними об'єднаннями (наприклад, ЄС); 5) інститути, що створюються військово-політичними організаціями (наприкладі НАТО); 6) національні доктрини, концепції та стратегії [7].

Ще у серпні 2000 р. Всесвітня організація учених на своїй 25-й сесії у переліку загроз людству на перше місце поставила загрозу міжнародній інформаційній безпеці. Декілька разів Генеральна Асамблея ООН закликала світову спільноту обговорити проблему і прийняти рішення по усуненню можливості використання інформації в цілях не сумісних із забезпеченням безпеки людства. Прийняття таких рішень блокувалося державами, що домінують в інформаційній сфері і здійснюють активну розробку інформаційної зброї [8, с. 91].

Тому участь України в двосторонніх і багатосторонніх міжнародних структурах забезпечення як регіональної, так і власної інформаційної безпеки, є актуальним напрямом державної політики у цій галузі.

Важливо відзначити, що на початку XXI ст. у рамках Ради Європи була прийнята Конвенція про злочинність у сфері комп'ютерної інформації «Конвенція про кіберзлочинність» будучи фактично єдиним міжнародним договором, учасники якого не тільки члени Ради Європи, а й деякі інші країни. Україна підписала цю концепція 23.11.2001, ратифікувала її 10.03.2006, а вступила в силу вона аж 01.07.2006, згідно якої головною метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між її членами [9].

Проблематика міжнародної інформаційної безпеки стабільно займає одне з центральних місць в порядку денному ШОС. Учасники організації ще в 2006-му на саміті в Шанхаї прийняли Заяву глав держав-членів ШОС по міжнародній інформаційній безпеці. У документі висловлювалася стурбованість «Використанням ІКТ з метою, що завдають шкоди безпеці людини, суспільства і держави». Пріоритетною метою виражався намір держав скоординовано вживати заходів для реагування на загрози безпеки в інформаційній сфері. В ході подальших заходів ШОС приймалися нові документи, що регулюють поведінку держав у інформаційному просторі і відповідальне використання ІКТ, що базувався на єдиному баченні і довірі між країнами об'єднання. У 2009 році був підписаний основоположний документ, який визначив формат, цілі та принципи співробітництва країн Організації в галузі міжнародної інформаційної безпеки – Угода між урядами держав-членів Шанхайської організації співробітництва про співпрацю в області забезпечення міжнародної інформаційної безпеки [5, с. 323].

Слід підкреслити, що стратегії глобального інформаційного протиборства лежать в основі аналітичних розробок дослідницьких інституцій різних країн, метою яких є саме забезпечення інформаційного лідерства у сфері міжнародної безпеки. За результатами досліджень аналітики виділяють такі моделі системи глобальної інформаційної безпеки:

1) Модель А – створення абсолютної системи захисту країни – інформаційного лідера проти будь-якого виду наступальної інформаційної зброї, що обумовлює об'єктивні переваги в потенційній інформаційній війні, змушує інші країни шукати альянсу у військово-інформаційних діях з країною-інфолідером. При цьому може бути використано систему жорсткого контролю над інформаційним озбро-

енням противника на підставі потенційних міжнародних документів з інформаційної безпеки;

2) Модель В – створення значної переваги держави – потенційного ініціатора інформаційної війни в наступальних видах озброєнь, у знешкодженні систем захисту держави-противника засобами інформаційного впливу, координація дій із союзними державами з використаннями визначених засобів інформаційної зброї для ідентифікації джерел і типів інформаційних загроз;

3) Модель С – наявність кількох країн – інфолідерів та потенційного протиборства між ними, визначення фактору стримування експансії інформаційних загроз, забезпечення в перспективі домінування однієї з держав у сфері міжнародної інформаційної безпеки з можливостями значного впливу на глобальну інфосферу та переважного права вирішення проблем глобального світового порядку;

4) Модель D – всі конфліктуючі сторони використовують транспарентність інформації для формування ситуативних альянсів, для досягнення переваг локальних рішень, які спроможні заблокувати технологічне лідерство, для використання можливостей інфоінфраструктури на окремих територіях з метою організації внутрішнього конфлікту між опозиційними силами (політичні, сепаратистські, міжнаціональні конфлікти) для проведення міжнародних антитерористичних інформаційних операцій;

5) Модель E – протиборство світової спільноти та міжнародної організованої злочинності, здатної контролювати перебіг політичних, економічних, суспільних і, зрештою, цивілізаційних процесів. Можливість такої моделі передбачена в дослідженні Національної ради розвідки США «Mapping the global future» – 2020 у версії «Коло страху» («Cycle of fear»), яка є найбільш песимістичним сценарієм майбутнього світової спільноти [9, с. 222–224].

Феномен міжнародної інформаційної безпеки обумовлюється стратегічною спрямованістю інформаційних озброєнь проти критично важливих структур життєдіяльності і функціонування міжнародного співтовариства, визнання інформаційної зброї як нового глобального виду зброї масового ураження, катастрофічного за наслідками свого застосування (деякі дослідники називають інформаційні озброєння «інформаційним апокаліпсисом»).

Тому, питання міжнародної інформаційної безпеки є вагомим складовим геополітичного образу країни у сфері міжнародних відносин і проявом тенденцій нових глобальних викликів і глибинних процесів [10, с. 228].

2.2 Практика становлення та розвитку інформаційної безпеки в США

Що стосується практики становлення та розвитку інформаційної безпеки в США, то з цього приводу існує декілька варіантів. Так на думку Бусола О., державна політика США у сфері інформаційної безпеки пройшла тривалий еволюційний шлях, який складається з чотирьох етапів: виникнення – 1939–1947 рр.; станов-

лення – 1947–1982 рр.; активний розвиток – 1983–2001 рр.; докорінне вдосконалення – 2001 р. – дотепер [11].

Її історичні корені сягають початку значно глибше, ніж утворення у 1957-му році військового агентства передових досліджень ARPA (Advanced Research Projects Agency), мережевий проект якої ARPANET і став першим кроком до повстання інтернету.

Очевидно, що ключовим напрямом розвитку інформаційної безпеки, стало забезпечення національної безпеки. Початки нормативно-правового регулювання сфері інформаційної безпеки сягають початку ХХ століття.

Зокрема, перший закон у сфері інформаційної безпеки держави – «Про захист інформації» був прийнятий у США ще в 1906 р. Проте інтенсивний розвиток законодавства щодо інформаційної безпеки розпочався після винайдення комп'ютерів та створення мережі ARPANET, в основу якої були покладені ідеї, спрямовані на: – цілковиту приватизацію і лібералізацію ринку інформаційних технологій, зокрема, підкреслювалася непотрібність громадського контролю за розвитком мереж і їх контенту; – первинну роль побудови мереж, на базі яких і розвиваються послуги (на відміну від європейської моделі, де відзначається пріоритетний розвиток сектора послуг, а вже потім – його технічного, мережевого забезпечення); – універсалізацію телекомунікаційного обслуговування для всіх [5, с. 331].

Важливою складовою системи правового забезпечення інформаційної безпеки США стало встановлення на федеральному рівні кримінальної відповідальності за злочини у сфері комп'ютерної інформації в Акті про підробку засобів доступу, комп'ютерне шахрайство та зловживання (Counterfeit Access Device and Computer Fraud and Abuse Act).

Важливою ознакою американської моделі правового забезпечення інформаційної безпеки є пріоритет національних інтересів при вирішенні питань безпеки інформації (у тому числі і приватної). Зокрема, вже згадуваний Computer Security Act декларує, що вимоги державних органів щодо забезпечення необхідного рівня захисту інформації можуть бути поширені на будь-яку «важливу інформацію» [5, с. 333–334].

А початком сучасної цілеспрямованої систематичної організаційної діяльності у сфері інформаційної безпеки на національному рівні можна вважати директиви адміністрації Президента Білла Клінтона Presidential Decision Directive 63 (PDD 63) «Захист критично важливої інфраструктури» 1998 року, та підписаний на його основі «Загальнонаціональний план захисту інформаційних систем» у 2000 р., який визначив основні напрями діяльності держави та суспільства у сфері забезпечення інформаційної безпеки.

Суттєвих змін зазнала система інформаційної безпеки США після подій 11 вересня 2001 року. Актом про посилення повноважень спецслужб було визначено як одна з форм тероризму, несанкціоноване проникнення в державні комп'ютерні мережі з метою отримання вигоди чи нанесення шкоди, а також

суттєво збільшено повноваження ФБР США щодо моніторингу інтернету [5, с. 334–335].

Виходячи із цього, склалася думка про те, що практика формування політики США в сфері інформаційної безпеки поєднує в собі такі аспекти: зміцнення системи забезпечення інформаційної безпеки США; домінування США в глобальному інформаційному просторі; намагання поєднати ринкові інструменти в регулюванні інформаційної сфери з широкими повноваженнями держави в особі уповноважених органів по контролю над інформаційними ресурсами.

2.3 Практика становлення та розвитку інформаційної безпеки країн Європейського Союзу.

У свою чергу, що стосується практики впровадження інформаційної безпеки в країнах ЄС, то позиція, яка відображала її спільну європейську політику була окреслена Європейською Комісією в документі під назвою «Мережева та інформаційна безпека: європейський політичний підхід» у 2001 р. [12]. Під «мережевою та інформаційною безпекою» розумілись здатність мережі або інформаційної системи чинити опір випадковим подіям або зловмисним діям, які становлять загрозу доступності, аутентичності, цілісності та конфіденційності даних, що зберігаються або передаються, а також послуг, що надаються через ці мережі і системи. Більш широкий підхід до розуміння змісту поняття «інформаційна безпека» був висловлений представником Швеції при обговоренні питань міжнародної інформаційної безпеки на 56-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, згідно з якою інформаційна та мережева безпека означає захист особистої інформації про відправників і одержувачів, захист інформації від несанкціонованих змін, захист від несанкціонованого доступу до інформації і створення надійного джерела постачання обладнання, послуг та інформації, а також охоплює захист інформації, що стосується військового потенціалу та інших аспектів національної безпеки. При цьому недостатній захист життєво важливих інформаційних ресурсів та інформаційних і телекомунікаційних систем, може створити загрозу міжнародній безпеці.

Також заслуговує на увагу Резолюція Ради ЄС №2003/С 48/01 від 18.02.2003 про Європейський підхід до культури мережі та інформаційної безпеки, якою запропоновано державам-членам сприяти забезпеченню безпеки, як суттєвому аспекту в управлінні як на державному так і приватному рівні [5, с. 341].

Окрім того, у 2004 р. було створено європейське агентство по мережевій і інформаційній безпеці (ENISA) з метою підвищення ефективності функціонування внутрішнього ринку. Агентство виступає в ролі консультанта і центру передових технологій у сфері мережевої і інформаційної безпеки для країн-членів і інститутів Євросоюзу. Крім того, агентство сприяє розвитку зв'язків між країнами-членами Євросоюзу, інститутами Євросоюзу, господарюючими суб'єктами і приватним бізнесом [13, с. 16].

У програмі «є-Європа 2005» констатувалось, що забезпечення інформаційної безпеки не є суто технологічною проблемою, вона стосується значною мірою людської поведінки, знання та передбачення погроз і засобів захисту [14].

У 2016 році Європейський парламент прийняв Директиву ЄС щодо мережевої та інформаційної безпеки, метою якої є встановлення загальних стандартів кібербезпеки та покращення співпраці між країнами ЄС [15]. Її положення мають допомогти компаніям більш ефективно боротися з хакерами та запобігати нападам на цифрову інфраструктуру, над якою мережа охоплює багато країн або весь Європейський Союз.

У свою чергу неможливо не відмітити доволі цікаву та правильну думку Т. В. Попової, В. А. Ліпкана, які у своїй спільній праці під інформаційною безпекою Європейського Союзу вважають захист особистої інформації про відправників і одержувачів, захист інформації від несанкціонованих змін, захист від несанкціонованого доступу до інформації і створення надійного джерела постачання обладнання, послуг та інформації. Інформаційна безпека Європейського Союзу також охоплює захист інформації, що стосується військового потенціалу та інших аспектів національної безпеки. Недостатній захист життєво важливий інформаційних ресурсів та інформаційних і телекомунікаційних систем може створити загрозу міжнародній безпеці. Позиція Європейського Союзу з приводу інформаційної безпеки відзначається раціоналізмом, адже предметом безпеки називаються конкретні поняття різних видів інформації. Крім того простежується доволі чітке розмежування особливостей інформаційної безпеки людини і суспільства (особиста інформація, інформаційне забезпечення життя суспільства) та інформаційної безпеки держави (інформаційне забезпечення національної безпеки) [16, с. 138].

2.4 Питання забезпечення інформаційної безпеки в Україні

Варто зазначити, що на сьогодні законодавець постійно акцентує увагу на проблемі інформаційної безпеки в електронному урядуванні. Більш того, прагнення України бути повноцінним членом Європейського Союзу обумовлюють необхідність слідування європейським принципам, нормам і стандартам і у сфері управління інформаційним суспільством та захисту інформації.

Для України, яка зіткнулася з гібридом інформаційної війни, питання забезпечення інформаційної безпеки останнім часом набули важливого значення. Зважаючи на це, розроблення та вдосконалення основ забезпечення інформаційної безпеки України є одним із найважливіших та особливо актуальних завдань держави.

У межах нашого дослідження важливо відзначити, що транскордонний характер загроз інформаційній безпеці обумовлює необхідність вироблення і реалізації комплексних зусиль для ефективної протидії їм у взаємодії з міжнародними організаціями. Так, найбільш активне співробітництво України в галузі інформаційної безпеки спостерігається з НАТО в рамках програми «Безпека через науку».

Ця програма використовує такі механізми підтримки в галузі інформаційної безпеки: гранти на налагодження та укріплення зв'язків, які існують; візити експертів та трансфер технологій; створення дослідницьких центрів; підтримку проектів досліджень.

У цілому співробітництво між НАТО і країнами-партнерами, одним з яких є Україна, в рамках Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП) та програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ) передбачає певні зобов'язання сторін щодо обміну та захисту інформації. Для збільшення транспарентності військового планування й оборонних бюджетів, забезпечення демократичного контролю над збройними силами сторони можуть брати участь у взаємному обміні інформацією про виконання певних заходів. Перед обміном будь-якою таємною інформацією між країною-учасницею ПЗМ і НАТО, органи з безпеки інформації мають бути взаємно впевненими, що сторона, яка приймає інформацію, готова забезпечити захист інформації.

Приєднання України до програми ПЗМ передбачало підписання і ратифікацію у 2002 р. Угоди про безпеку між Урядом України і Організацією Північноатлантичного Договору [17]. Пізніше 27.04.2015 Україною була підписана і ратифікована Угода про співробітництво у сфері підтримки між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання (ОНПП) [18]. Згідно з цими угодами сторони погоджуються консультуватися в політичних питаннях і питаннях безпеки, розширювати й інтенсифікувати політичне і військове співробітництво в Європі, усвідомлюючи, що ефективність співробітництва в цих сферах має на увазі обмін таємною інформацією та/або інформацією обмеженого доступу.

Необхідно відмітити, що Угода про безпеку між Урядом України і Організацією Північноатлантичного Договору й Угода про співробітництво у сфері підтримки між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання (ОНПП) стали значними досягненнями України в галузі інформаційної безпеки і визначають основні вимоги щодо обміну таємною або конфіденційною інформацією між Україною та НАТО та її захисту і можуть стати основою прийняття відповідних документів у процесі подальшого співробітництва чи повної інтеграції України в Альянс.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах рівень розвитку та безпека інформаційного простору країни є системоутворюючими факторами у забезпеченні безпеки, що активно впливають на стан політичної, економічної, воєнної, інформаційної та інших складових національної безпеки держави. Тенденція забезпечення національної безпеки та її складових враховується провідними державами світу та оборонними блоками при модернізації власних стратегій, але назва документів, що розкривають зміст концепції національної безпеки, у державах різний. Зокрема, в США – це «Стратегія національної безпеки», Канаді – «Політика національної безпеки»,

Італії – «Стратегічна концепція національної оборони», Великобританії, Китаї та низці інших країн подібними документами є так звані «Білі книги». В Україні – «Біла книга», нова редакція від 8 червня 2012 року № 389/2012 «Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» [19] і № 390/2012 «Військова доктрина України» [20].

Саме тому, внутрішні і зовнішні аспекти міжнародної інформаційної безпеки, покликані надійно захищати культурне надбання кожної окремої країни світу, її інтелектуальну власність господарюючих суб'єктів і громадян, а також спеціальні відомості, що становлять державну і професійну таємницю.

Підсумовуючи, зазначимо, що забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства і держави, на рівні національного законодавства і зусиллями виключно однієї держави, в сучасних умовах вбачається неефективним; оскільки загрози інформаційній безпеці набувають глобального виміру, отже вимагають спільних зусиль на міжнародному рівні.

Отже, склалася думка про те, що інформаційна безпека, як сфера правового регулювання, апріорі не може розвиватись без врахування міжнародного правового поля та досвіду зарубіжних країн. Це обумовлено самою істотою інформаційної сфери, яку складно обмежити національними кордонами в демократичній державі. При цьому важливо, що правове регулювання має відповідати не лише обраному політичному курсу, а й базуватись на існуючій суспільній практиці, відповідати нагальним інтересам громадян і запитам суспільства. Становлення правового забезпечення інформаційної безпеки людини відбувається в конкретних історичних умовах та невіддільне від правового статусу людини в державі, ступеня розвитку демократичних процесів та правової культури суспільства.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Цінність теми дослідження проявляється в тому, що серйозне занепокоєння викликає поширення фактів протизаконного збору і використання інформації, несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів, незаконного копіювання інформації в електронних системах, порушення технологій обробки інформації, запуску програм-вірусів, знищення та модифікації даних в інформаційних системах, маніпулювання суспільною та індивідуальною свідомістю тощо. Багато держав укріплюють станом інформаційної безпеки, залежність від якої зростатиме у процесі технічного прогресу. Вони розробляють і впроваджують комплекс правових, організаційно-технічних та економічних заходів забезпечення інформаційної безпеки. Тому актуальним постає питання захисту інформації за допомогою формування міцної інформаційної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2016. 488 с.

- [2] Akhramovych V., Shuklin G., Pepa Y., Muzhanova T., Zozulia S. Devising a procedure to determine the level of informational space security in social networks considering interrelations among users. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2022. N 1(9-115). P. 63–74.
- [3] Quezada-Tavárez K. Impact of the right of access on the balance between security and fundamental rights: Informational power as a tool to watch the watchers. *European Data Protection Law Review*. 2021. N 7(1). P. 59–73.
- [4] Tsagarousianou R., Damian T., Cathy B. *Cyberdemocracy: Technology, Cities, and Civic Networks*. London and New York : Routledge, 1998. 324 p.
- [5] Золотар О. О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика : монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018 446 с.
- [6] Забара І. М. Міжнародна інформаційна безпека: сучасні концепції в міжнародному праві. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_77 (дата звернення: 03.01.2023).
- [7] Ханін І. Г. Формування міжнародної системи інформаційної безпеки: економічні орієнтири для України. URL: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=%20efektyvnaekonomika&s=ua&z=4457> (дата звернення: 03.01.2023).
- [8] Федоров А. Семь тезисов противников «Международной информационной безопасности». *Международная жизнь*. 2001. № 12. С. 89–92.
- [9] Конвенція про кіберзлочинність. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text. (дата звернення: 03.01.2023).
- [10] Щепанківський В. Г. Інформаційна безпека як складова сучасного образу країни. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 102(1). С. 219–228.
- [11] Бусол О. Інформаційна безпека США: законодавче регулювання та перспективи співпраці для України. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2988:informatsijna-bezpeka-ssha-akonodavche-regulyuvannuyata-perspektivi-spivpratsi-dlya-ukrajini&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 03.01.2023).
- [12] Communication from the European Commission: «Network and Information Security: Proposal for a European Policy Approach». 2001, June 6. URL: http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2002/news_library/pdf_files/netsec_en (дата звернення: 03.01.2023).
- [13] Довгань О. Д., Доронін І. М. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту : монографія; НАПрН України, НДІП Київ : Вид. дім «АртЕк». 2017. 107 с.
- [14] EU: eEurope 2005 – An Information Society For All. Action Plan. URL: http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2005/all_about/action_plan/index_en.htm (дата звернення: 03.01.2023).
- [15] The Directive on security of network and information systems (NIS Directive) URL:<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/network-and-information-security-nisdirective> (дата звернення: 03.01.2023).
- [16] Попова Т. В., Ліпкан В. А. Стратегічні комунікації : словник / за заг. ред. В. А. Ліпкана. Київ : ФОП О. С. Яіпкан, 2016. 416 с.
- [17] Угода про безпеку між Урядом України і Організацією Північноатлантичного Договору від 13.03.1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/%20950_002#Text (дата звернення: 03.01.2023).
- [18] Угода про співробітництво у сфері підтримки між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання (ОНПП) від 27.04.2015. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_029 (дата звернення: 03.01.2023).

- [19] Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» : Указ Президента України від 08.06.2012 № 389/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007> (дата звернення: 03.01.2023).
- [20] Воєнна доктрина України : Указ Президента України від 08.06.2012 № 390/2012. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/648/2004> (дата звернення: 03.01.2023).

REFERENCES

- [1] Danylian, O. H., Dzoban, O. P., Zhdanenko, S. B. & and oth. (2016). *Modern society: a philosophical and legal study of current problems*. In O. H. Danyliana (Ed.). Kharkiv: Pravo.
- [2] Akhramovych, V., Shuklin, G., Pepa, Y., Muzhanova, T., & Zozulia, S. (2022). Devising a procedure to determine the level of informational space security in social networks considering interrelations among users. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 1(9-115), 63–74.
- [3] Quezada Tavárez, K. (2021). Impact of the right of access on the balance between security and fundamental rights: Informational power as a tool to watch the watchers. *European Data Protection Law Review*, 7(1), 59–73.
- [4] Tsagarousianou, R., Damian, T., Cathy, B. (1998). *Cyberdemocracy: Technology, Cities, and Civic Networks*. London; New York: Routledge, 1998.
- [5] Zolotar, O. O. (2018). *Human information security: theory and practice*. Kyiv: LLC «Publishing house» ArtEk.
- [6] Zabara, I. M. (2013). International information security: modern concepts in international law. *Theory and practice of jurisprudence*, 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_77.
- [7] Khanin, I. H. *Formation of the international system of information security: economic guidelines for Ukraine*. Retrieved from <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=%20efektyvnaekonomika&s=ua&z=4457>
- [8] Fedorov, A. (2001). Seven theses of opponents of «International Information Security». *International life*, 12, 89–92.
- [9] Cybercrime Convention. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text
- [10] Shchepankivskiy, V. H. (2011). Information security as a component of the modern image of the country. *Actual problems of international relations*, 102(1), 219–228.
- [11] Busol, O. Information security of the USA: legislative regulation and prospects for cooperation for Ukraine. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2988:informatsijna-bezpeka-ssha-akonodavche-regulyuvanniyata-perspektivi-spivpratsi-dlya-ukrajini&catid=8&Itemid=350
- [12] Communication from the European Commission: «Network and Information Security: Proposal for a European Policy Approach» (2001, June). Retrieved from http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2002/news_library/pdf_files/netsec_en
- [13] Dovgan, O. D., Doronin, I. M. (2017). *Escalation of cyber threats to the national interests of Ukraine and legal aspects of cyber protection*. Kyiv: Publishing house «ArtEk».
- [14] EU: eEurope 2005 – An Information Society For All. Action Plan. Retrieved from http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2005/all_about/action_plan/index_en.htm
- [15] The Directive on security of network and information systems (NIS Directive). Retrieved from <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/network-and-information-security-nisdirective>

- [16] Popova, T. V., & Lipkan, V. A. (2016). Strategic communications: a dictionary. In V. A. Lipkan (Ed.). Kyiv: FOP OS Yaipkan.
- [17] Security Agreement between the Government of Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization (1995, March). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/%20950_002#Text
- [18] Agreement on cooperation in the field of support between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the NATO Support and Supply Organization (SSO) (2015, April). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_029
- [19] National Security Strategy of Ukraine «Ukraine in a Changing World»: Decree of the President of Ukraine (2012, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>
- [20] Military doctrine of Ukraine: Decree of the President of Ukraine (2012, June). Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/648/2004> (data zvernennia: 03.01.2023).

Євген Анатолійович Гетьман

Доктор юридичних наук, професор

Головний учений секретар

Член-кореспондент Національної академії правових наук України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна

Кафедра міжнародного приватного права та порівняльного правознавства

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

В'ячеслав Станіславович Політанський

Кандидат юридичних наук

Начальник відділу науково-організаційного забезпечення діяльності президії відділень та наукових установ

Національна академія правових наук України

61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна

Провідний науковий співробітник

Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування

Національної академії правових наук України

61002, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна

Катерина Олегівна Гетьман

Кандидат юридичних наук

Відділення правознавство

Харківський фаховий автомобільно-дорожній коледж

610201, вул. Котельниковська, 3 Харків, Україна

Yevhen A. Hetman

Doctor of Legal Science, Professor

Chief Scientific Secretary

Corresponding Member National Academy of Legal Sciences of Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Department of Private International Law and Comparative Law

Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Viacheslav S. Politanskyi

Candidate of Legal Sciences

Head of the Department scientific and organizational support

for the activities of the presidium, departments and scientific institutions

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Leading Researcher

Research Institute of State Construction and local self-government

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61002, 80 Chernyshevska Str., Kharkiv, Ukraine

Kateryna O. Hetman

Candidate of Legal Sciences

Department of jurisprudence

Kharkiv Vocational Automobile and Road College

610201, 3 Kotelnikovska Str. Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Гетьман Є. А., Політанський В. С., Гетьман К. О.

До питання практики становлення та розвитку міжнародної інформаційної безпеки, як правового механізму здійснення електронного урядування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 91–108.

Suggested Citation: Hetman, Ye.A., Politanskyi V. S., & Hetman K. O. (2023). To the question of the practice of establishing and developing international information security as a legal mechanism for implementing electronic governance. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 91–108.

Стаття надійшла / Submitted: 02/02/2023

Доопрацьовано / Revised: 02/03/2023

Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 340.1+ 351.86(477)

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-1-109

Володимир Григорович Пилипчук

*Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
Київ, Україна*

Павло Петрович Богуцький

*Наукова лабораторія регіональної безпеки та військового права
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
Київ, Україна*

Наталія Володимирівна Хендель

*Кафедра міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародний гуманітарний університет
Одеса, Україна*

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ БІОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Анотація. Проблема формування національних систем протидії біологічним загрозам у контексті глобального поширення COVID19 залишається актуальною для більшості держав світу. Залежність національних систем біобезпеки від якісних нормативних та інституційних національних і міжнародно-правових механізмів стає очевидною. Метою дослідження є розкриття особливостей правового режиму біобезпеки у контексті забезпечення національної та міжнародної безпеки. Під час дослідження використано діалектичний, формально-логічний, порівняльно-аналітичний, статистичний, герменевтичний методи. У характеристиці правового режиму біобезпеки першочергового значення набуває питання нормативно-правового врегулювання та упровадження інституційного контролю за виробництвом і використанням сучасних біотехнологій, генетичних ресурсів тощо. Здійснення такого контролю є винятково необхідним з початкового етапу лабораторних досліджень, у яких використовуються біологічні патогени. Відтак важливим у попередженні поширення інфекційних захворювань є нормативно-правова передбачуваність відкритість і прозорість лабораторних досліджень, які мають перебувати під реальним санкційним превентивним контролем завдяки ефективним інституційним механізмам. Іншим аспектом вирішення проблеми посилення нормативно-правових та інституційних спроможностей реагування на біозагрози є обґрунтованість виключна гуманітарна необхідність втручання у біологічне різноманіття, що має здійс-

снюватися відповідно до існуючих міжнародно-правових принципів і правил. Застосування найбільш жорстких заходів контролю та санкцій у національній та міжнародно-правовій системах стосовно випадків викриття виробництва і використання біологічної зброї, насамперед, тих зразків, які можуть використовуватися у терористичній діяльності, суттєво підвищує ефективність забезпечення біобезпеки як складової національної та міжнародної безпеки в умовах глобальних трансформацій сучасного світового порядку. Національний та міжнародний правовий режим протидії біологічним загрозам має використовувати існуючу у світі правову модель забезпечення ядерної безпеки, з відповідним обмеженням неконтрольованих біологічних досліджень і виробництва, де використовуються патогенні організми. Практична цінність дослідження полягає у визначенні нормативно-правових та інституційних механізмів правового режиму протидії біологічним загрозам для забезпечення біологічної безпеки як складової національної безпеки.

Ключові слова: біологічна безпека, біологічні загрози, біологічний тероризм, нормативно-правове забезпечення, національна та міжнародна безпека.

Volodymyr G. Pylypchuk

*State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine*

Pavlo P. Bohutskyi

*Scientific Laboratory of Regional Security and Military Law
State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine*

Nataliia V. Hendel

*Department of International Law and Comparative Law
International Humanitarian University
Odesa, Ukraine*

LEGAL REGIME OF BIOLOGICAL SECURITY IN THE SYSTEM OF NATIONAL SECURITY: NATIONAL AND INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS

Abstract. *The problem of forming national systems to combat biological threats in the context of the global spread of COVID19 remains relevant for most countries. The dependence of national biosecurity systems on high-quality regulatory and institutional national and international legal mechanisms is becoming apparent. The purpose of the study is to reveal the features of the legal regime of biosecurity in the context of national and international security. During the research dialectical, formal-logical, comparative-analytical, statistical, hermeneutic meth-*

ods were used. In the description of the legal regime of biosecurity of paramount importance is the issue of legal regulation and implementation of institutional control over the production and use of modern biotechnology, genetic resources. The implementation of such control is extremely necessary at the initial stage of laboratory studies that use biological pathogens. Therefore, regulatory predictability, openness and transparency of laboratory tests are important in preventing the spread of infectious diseases, which should be under real sanction preventive control due to effective institutional mechanisms. Another aspect of solving the problem of strengthening the regulatory and institutional capacity to respond to biothreats is the validity and the exceptional humanitarian need to intervene in biological diversity, which must be carried out in accordance with existing international legal principles and rules. The application of the strictest control measures and sanctions in the national and international legal systems regarding cases of exposure to the production and use of biological weapons, especially those that can be used in terrorist activities, significantly increases the effectiveness of biosecurity as a component of national and international security in the context of globalization transformations of the modern world order. The national and international legal regime for combating biological threats should use the world's existing legal model for nuclear safety, with appropriate restrictions on uncontrolled biological research and production using pathogens. The practical value of the study is to determine the regulatory and institutional mechanisms of the legal regime of combating biological threats to ensure biological security as a component of national security.

Keywords: *regulatory and legal support of biological security, institutional mechanism for counteracting biological threats, biological terrorism, national and international security.*

ВСТУП

Серед загроз національній та міжнародній безпеці біологічні загрози розглядаються як одні з найнебезпечніших за своїми наслідками. Таке ставлення до біологічних загроз пояснюється розумінням небезпеки, яку несуть для людини та суспільства біологічні патогенні агенти, насамперед, у складі біологічної зброї, утворюючи потужну руйнівну силу інфекційних станів [1]. Світова статистика про наслідки глобального впливу чуми¹, холери², грипу³, ВІЛ/СНІД⁴,

¹ З 2010 по 2015 рік у світі було зареєстровано 3248 випадків захворювання чуми, у тому числі 584 летальних випадків. Історично чума була причиною широко поширених пандемій з високою смертністю, відома як «Чорна смерть» протягом XIV століття спричинила понад 50 мільйонів смертей в Європі [14].

² У XIX столітті холера поширилася по всьому світу з дельти річки Ганг в Індії. Шість наступних пандемій вбили мільйони людей на всіх континентах, поточна (сьома) пандемія розпочалася в Південній Азії у 1961 році, у 1971 році досягла Африки, а в 1991 році – Америки [15]. Дослідники ВООЗ підрахували, що щороку в світі спостерігається приблизно від 1,3 до 4,0 мільйонів випадків цього захворювання та від 21 000 до 143 000 смертей через холера [15]. Наразі холера є ендемічною хворобою в багатьох державах.

³ Дослідження ВООЗ показало, що в усьому світі до 650 000 людей щороку помирають від респіраторних захворювань, викликаних сезонним грипом, до 72 000 випадків таких смертей у Європейському регіоні [16].

⁴ У 2020 році 680 000 людей померли від хвороб, пов'язаних зі СНІДом. З початку епідемії ВІЛ/СНІДу від неї загинуло 36,3 млн. осіб [17].

COVID-19¹ на життя людства за усі часи нараховує сотні мільйонів жертв, що перевищує жертви світових і локальних воєн. Ґрунтовною є думка про те, що біологічні загрози становлять основну небезпеку для людства². Ось чому спроможність побороти такі загрози не лише полягає у застосуванні відповідних медичних, біологічних, протиепідемічних засобів, але й повинна визначатись певним правовим режимом, який є необхідним для цього як на національному, так і на міжнародному рівнях. Відтак проблема забезпечення біологічної безпеки має вирішуватися у правовому вимірі із застосуванням заснованих на вимогах права інституційних механізмів, які діють у системі національної безпеки.

Біологічна безпека як важлива складова національної безпеки не може розглядатися виключно національною проблемою, як і не може вважатися лише глобальною проблемою без урахування національних особливостей. Національні системи біобезпеки засновуються на загальних, міжнародних нормах і правилах та повинні відповідати вимогам цих норм і правил, що не викликає сумнівів, адже система національної безпеки є залежною від системи міжнародної безпеки у її глобальному та у регіональному значеннях.

Проте біологічна безпека стикається з тими загрозами, які зазвичай не сприймаються як загрози до певної межі. Такою межею є інфікування людей захворюваннями біологічного походження, які передаються з непередбачуваною швидкістю і вимагають термінового вжиття медико-соціальних заходів, що не завжди є соціально прийнятними, оскільки можуть деструктивно впливати на звичний спосіб людського життя. Адже подібні заходи розраховані на усвідомлене ставлення до необхідності докорінних змін життєдіяльності не лише окремих груп людей, окремих спільнот, але й частини людства загалом – за умови глобального поширення інфекційних агентів. За цих умов є вкрай необхідним встановити баланс свободи і безпеки, що виходить із сутності права та визначається певним правовим режимом. Вирішення проблеми забезпечення біологічної безпеки – це правове вирішення проблеми ідентифікації біологічних загроз на попередньому і початковому етапі, локалізація та нейтралізація таких загроз внаслідок заснованої на праві інституційної діяльності з метою забезпечення національної безпеки, а в більш широкому розумінні – міжнародної безпеки. Саме тому ефективність заходів біобезпеки напряму залежить від своєчасного та ефективного реагування на біологічні загрози на національному та глобальному рівнях [2], що може бути здійснено через упровадження відповідного правового режиму.

Правові проблеми біологічної безпеки та протидії біологічним загрозам досліджували різні вчені, зокрема, І. Беззуб, А. Білецька-Одер, Р. Зайтчук, М. Кандава-Шульц, Д. І. Коен, Дж. Комен, А. Кохе, М. А. Маклін, О. Нарзуллаєв, А. М. Сер-

¹ ВООЗ зареєструвало 195 886 929 підтверджених випадків COVID-19, у тому числі 4 189 148 смертей станом на 29 липня 2021 року [18].

² На думку засновника Microsoft Білла Гейтса біотероризм стане ще більшою загрозою для людства аніж пандемія COVID-19 [26].

дюк, Ю. М. Скалецький, П. Л. Трейнор, Д. Р. Франц, Р. Дж. Фредерік, Б. Р. Шнайдер та іншими науковцями.

Метою дослідження є розкриття особливостей правового режиму біологічної безпеки у контексті забезпечення національної та міжнародної безпеки.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для досягнення мети дослідження використано необхідні відомості про стан протидії біологічним загрозам, наукові розробки українських та зарубіжних вчених, національне законодавство, міжнародно-правові акти, а також – обумовлений предметом дослідження відповідний методологічний інструментарій.

Діалектичний метод сприяв визначенню загальних ознак біологічних загроз і спрямуванню дослідження у напрямі правового узагальнення інституційної протидії виникненню біологічних загроз та поширенню найбільш небезпечних з них – інфекційних захворювань. Формально-логічний метод дозволив визначитись у характеристиці ознак біологічних загроз, у понятті правового режиму біологічної безпеки, у нормативних та інституційних складових системи правового забезпечення національної безпеки. Отримані за допомогою статистичного метода відомості й дані проілюстрували емпіричні вихідні проблеми забезпечення біологічної безпеки та шляхи їх вирішення. Водночас, порівняльно-аналітичний метод дослідження засвідчив подібність та розбіжність правового режиму національних систем біобезпеки і надав можливість запропонувати певну модель ефективного правового режиму, подібного до правового режиму ядерної безпеки. Герменевтичний метод застосовано для розуміння положень національного законодавства та міжнародно-правових актів щодо протидії біологічним загрозам, забезпечення біологічної безпеки.

Емпіричною основою дослідження є реальний стан забезпечення біологічної безпеки в сучасних умовах поширення пандемії COVID-19 та протидії її впливу на соціальні умови життєдіяльності людини на національному та міжнародному рівнях. Визначення ризиків пандемії для національних спільнот та міжнародного співтовариства виявило низку суттєвих прогалин у правовому режимі національних систем та міжнародної системи біологічної безпеки. Пандемія спричинила значні втрати для економік держав світу і соціальних комунікацій між людьми та усієї міжнародної спільноти. За таких обставин виявилось важливим світоглядне ставлення до місця та ролі права, визначених правом національних та міжнародних інститутів протидії пандемії, забезпечення права людини на безпечні умови життєдіяльності, на добробут та загалом – права людини на життя, що складає зміст і сутність національної та міжнародної безпеки.

За цих умов ціннісні ознаки соціетального існування суспільств і держав світу зазнають змін, суттєво актуалізуються, що покликала необхідність використання під час дослідження аксіологічного підходу. Системний підхід, утворюючи універсальну методологічну платформу, набув пріоритетності за рахунок важли-

вості права у побудові загальної юридичної та інституційної конструкції протидії біологічним загрозам. Інституціонально-функціональний науковий підхід визначив актуальні аспекти організації та діяльності внутрішніх механізмів національних держав і міжнародних інститутів щодо протидії біологічним загрозам. Натомість міждисциплінарний підхід, заснований на поєднанні наукових знань про природу біологічних загроз і напрями правового впливу на поведінку людей щодо протидії таким загрозам, став необхідним для забезпечення ефективного та якісного результату дослідження. У своїй сукупності зазначені наукові підходи та відповідні методи дослідження забезпечили досягнення визначеної мети, розкриття, характеристику особливостей правового режиму біологічної безпеки, який формується та існує на національному і на міжнародному рівнях.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Основи правового режиму протидії біологічним загрозам

Особливою ознакою біологічних загроз є їхня спрямованість проти здоров'я людини та нормального функціонування біологічних систем. За певних умов біологічні загрози можуть призвести до руйнування усталених біологічних систем, унеможливити існування живих організмів і, навіть, життя людини.

Виокремлюють ризики, виклики, негативні тенденції та загрози біологічній безпеці [3], проте загальноприйняте значення цих важливих термінів залишається недостатньо опрацьованим і неузгодженим. Така ситуація на емпіричному рівні пояснюється використанням у сучасних біотехнологіях патогенних біологічних агентів (мікроорганізмів, їх штамів, токсинів тощо) як складників певного біологічного матеріалу, що дозволяє у процесі дослідницької, а у подальшому – виробничої діяльності, вносити певні зміни та удосконалювати біологічну природу не лише простих організмів, але й людського організму в цілому. У цих складних процесах виокремити та визначити конкретні ознаки або дії, що завдають шкоди біологічному середовищу, створюють умови для виникнення і поширення інфекційних станів досить непросто. Натомість, як свідчить практика, далеко не завжди біологічні технології та біологічні дослідження спрямовані на покращення структури і функцій організмів. Саме тому важко виявити та виокремити біотехнології, які не несуть потенційної загрози для людини. Важливими тут стають правові індикатори, однак без урахування фактологічної складової біологічних процесів, дія права зазнає ризику невідповідності нормативів соціальним потребам, що суттєво послаблює його можливості.

Водночас майже відсутні, навіть у умовах задекларованих заборон, реальні перешкоди для перетворення безпечних біологічних процесів, що передбачають біологічну активність патогенів і токсинів, у ті, що здатні спричинити шкоду живим організмам і, передусім, людині.

Будь-які лабораторні дослідження з біологічними агентами можуть розглядатися як небезпечні для здоров'я і життя людини, а тому ці дослідження потребу-

ють вжиття системи захисту з метою забезпечення впливу шкідливих мікроорганізмів на біологічне середовище під час досліджень та у подальшій перспективі.

Використання у лабораторних умовах біологічних агентів практично завжди створює небезпеку – спростувати це неможливо, а тому вказаний негативний фактор підлягає урахуванню для утворення відповідної правової та інституційної системи біологічного захисту. Правовий та інституційний чинники стають поєднаними настільки, що утримують систему забезпечення біобезпеки у стані функціональності та визначають її ефективність. Однак, ефективність такої системи обумовлюється відповідними якісними показниками нормативно-правового впливу на поведінку усіх зацікавлених у використанні біотехнологій суб'єктів, які мають цілком очевидні, визначені правом статуси та інституційні ознаки.

Було б великою помилкою вважати, що усі лабораторні дослідження біологічних мікроорганізмів є безпечними. Адже далеко не в усіх випадках лабораторні дослідження біологічних мікроорганізмів здійснюються з метою удосконалити наявні системи біологічного існування живих організмів та життя людини. Переконувати, що такі дослідження не створюють небезпеки є марною справою. У 1983 р. ВООЗ опублікувала перше видання Практичного керівництва з біологічної безпеки в лабораторних умовах, у 1993 р. було підготовлено друге доповнене та переглянуте видання цього Практичного керівництва, у 2004 році опубліковано його третє видання. У 1984 р. ВООЗ ввела «Міжнародну схему оцінки якості мікробіологічних досліджень», у 1991 році були розроблені «Основні методи лабораторних досліджень в клінічній бактеріології», у 1997 році ВООЗ підготувала дослідження «Безпека в медичних лабораторіях».

У Практичному керівництві з біологічної безпеки в лабораторних умовах ВООЗ 2004 року регламентуються питання особистої відповідальності, оцінки ризиків, безпечного використання технології рекомбінантної ДНК і транспортування інфекційних матеріалів. Практичне керівництво з біологічної безпеки в лабораторних умовах ВООЗ 2004 року містить положення щодо концепцій біобезпеки і захисту мікробіологічних фондів від розкрадання, втрати або диверсій. У цьому керівництві також наведена класифікація інфекційних мікроорганізмів за групами ризику, вказується взаємозв'язок груп ризику і рівнів біобезпеки та необхідною/відповідною практикою/діяльністю і обладнанням.

Без публічного визначення мети подібних досліджень і нормативно-правового встановлення безпекових умов процесу дослідження неможливо декларувати біологічні лабораторні дослідження, безпечні для людини і суспільства. Закритість біологічних технологій у більшості випадків є невиправданою, а тому проблема біологічних загроз продовжує існувати, у тому числі в ході проведення лабораторних досліджень, які лише на перший погляд можуть вважатися безпечними. Відкритість біологічних досліджень має забезпечувати певний формат нормативно-правового впливу, а доступність інформації про біологічні технології знімає цілу низку питань і підозр, які на сьогодні все ще продовжують існувати. Адже

добросесна поведінка відповідно до існуючих нормативних правил і правових практик у використанні патогенних мікроорганізмів стає очевидною лише тоді, коли виробництво і наступна діяльність не зазнають ознак прихованості від контролю громадянського суспільства, відповідних державних органів і громадських організацій, а також коли така поведінка стає предметом обговорення в суспільстві, має вихід за межі національних держав та узгоджується з існуючими міжнародними публічними відносинами, нормами і правилами.

Отже, біологічні загрози формуються на початку використання біологічних агентів людиною, антропогенність таких загроз є очевидною [4], а тому очевидними та необхідними стають нормативно-правові та інституційні засоби впливу й контролю за використанням біологічних агентів, упровадженням і поширенням біотехнологій в соціальних комунікаціях різного рівня.

Інша складова цієї проблеми – занадто спеціальна, звужена сфера діяльності, якою є біологічні дослідження наукового чи науково-виробничого призначення. Але така особливість біотехнологій не повинна позначатися на вирішенні більш важливих питань, що стосуються національної та міжнародної безпеки.

Національний нормативно-правовий механізм впливу на організацію та проведення біологічних досліджень, винахід та упровадження біотехнологій має формувати правовий режим отримання інформації про стан і наслідки таких досліджень та використання біотехнологій.

Водночас, має існувати та ефективно діяти визначене у нормативно-правових актах правило підзвітності громадянському суспільству про стан і результати виробництва із застосуванням біотехнологій за умови захищеності від довільного використання іншими виробниками всередині та за межами держави відповідних технологій і результатів біорозробок.

Водночас, немає підстав для виключення суто природних змін біологічного середовища з переліку біологічних загроз, а також залишення поза увагою фактів втручання у первинний стан біологічних систем не лише людини з її свідомим чи підсвідомим ставленням до результатів такого втручання, а – власне самих природних явищ. Тут нормативно-правовий механізм постає ще більш жорстким та має бути дієвим, що забезпечує, окрім якісних нормативних правил, достатньо жорсткий інституційний контроль, підпорядкований правовим вимогам.

Зміна екосистем, біологічних систем у процесі біологічного існування, природні катаклізми та катастрофи можуть з усією непередбачуваністю створити такі біологічні агенти, які стануть вразливими для рослин, складних організмів тварин, а потім і людини, що має ураховувати адаптований до відповідних умов правовий режим взаємодії людини з екосистемами.

Зрештою історія людства залишає все ще сучасними біологічні загрози, які породжували пандемії у перші тисячоліття людської історії. Інша річ, що такі загрози наразі людина здатна долати внаслідок застосування створених наукою та відповідними технологіями вакцин, препаратів, що загалом успішно використовує медицина.

Наведене дає підстави для висновку, що біологічні загрози можуть мати природне або штучне походження, а тому в залежності від джерела походження формуються явища біологічної небезпеки, яким має протидіяти відповідний нормативно-правовий та інституційний механізм забезпечення біологічної безпеки.

Природне походження біологічних загроз є первинним, прогнозованим і таким, що дає можливість моделювати ситуації біологічної небезпеки, формувати активну та ефективну протидію цьому [5], у тому числі шляхом правового моделювання та унормування відповідних поведінкових актів.

Штучне конструювання біологічних загроз є вторинним за часом і способом виникнення, проте достатньо активним і не прогнозованим щодо поширення та дії, а тому характеризується підвищеною небезпекою. Протидія таким біологічним загрозам, як правило, не має швидкого успіху, а потрачені інтелектуальні, матеріальні, технічні та фізичні зусилля часто стають програшними ще на початковому етапі. Адже штучне конструювання біологічних загроз є нічим іншим як створенням біологічної зброї [6] з метою її застосування для поодиноких і масових уражень людини чи людських спільнот.

Все це дає підстави для досить ґрунтовної гіпотези – *усі штучно створені, сконструйовані людиною біологічні агенти є небезпечними*, оскільки одним із ймовірних шляхів їхнього використання є ураження людини та спричинення шкоди соціетальним системам з її центром – людиною. Відсутність ефективної протидії таким загрозам виявляється, насамперед, у відсутності інформації про характер та особливості патогенних мікроорганізмів, в відтак – у відсутності відповідних вакцин, лікарських засобів, які б могли убезпечити людину. Для створення вакцин і відповідних лікарських засобів проти біологічних патогенів потрібен час і якраз час працює на стороні тих, хто конструює біологічні загрози чи запроваджує нові зразки біологічної зброї, маючи на меті ураження та знищення людей. Саме тому виявлення усіх шкідливих для людини біологічних технологій, що досліджуються або є предметом виробництва – вкрай важливе завдання в контексті попередження та знищення усіх можливих зразків біологічної зброї.

Відтак, належний нормативно-правовий механізм, підкріплений інституційними можливостями, має запровадити заборону лабораторних досліджень з використанням патогенних мікроорганізмів, а також заборону відповідного біовиробництва без створення та публічної пропозиції вакцин, лікарських засобів від можливого ураження шкідливими патогенами, що можуть бути використані як результат лабораторних досліджень або відповідного біовиробництва. Такий правовий режим – заборона лабораторних досліджень без створення та публічної пропозиції відповідних ефективних вакцин та лікарських засобів варто розглядати найбільш продуктивним.

Також необхідно зважити, що науковці та виробники, які працюють з біотехнологіями, продукують значний обсяг інформації та не менш значний арсенал

вироблених такими технологіями засобів, які використовуються у цілях залякування людських спільнот, а також для досягнення у подібний спосіб певної соціально значущої мети. Передусім це стосується тероризму, однією із найнебезпечніших форм якого є *біологічний тероризм* – застосування для досягнення певної соціально-обумовленої мети шляхом залякування, привнесення страху або інфікування людей, біологічної зброї чи її елементів у тісному зв'язку з природними інфекційними агентами та хворобами, що потребує іншої парадигми, ніж застосування традиційної зброї, нападів та ударів [7].

Реальна протидія біотероризму стає неможливою у разі закритого, прихованого виробництва або закритих наукових розробок новітніх біотехнологій з використанням шкідливих патогенів, або ж – із втручанням без необхідного превентивного нормативно-правового й інституційного контролю під час наукових досліджень у біологічне середовище у природному, безпечному його стані існування.

Закритість та прихованість будь-якої діяльності з біологічними матеріалами стає першим кроком на шляху до створення і застосування біологічної зброї, яку використовують терористи. Саме на цій обставині необхідно акцентувати увагу, звертаючись до правового механізму протидії біотероризму.

Біотероризм може мати різні форми виявлення, що визначається як характером біологічного матеріалу, шкідливого для людини, так і способом його поширення і сферою застосування.

Проте межа між національними та міжнародними біозагрозами для біотероризму є достатньо умовною. Сучасний біологічний тероризм не має певної національної межі, а будь-які обмеження національними кордонами для нього не існують [8]. І в цьому вбачається слабкість національних правових та інституційних механізмів. Адже у протилежному випадку належний інституційний механізм держави має здатність за умови визначеного законодавством інституційного механізму контролю успішно виявити, розкрити біологічну небезпеку, спрогнозувати можливості застосування біологічної зброї, встановити джерела біологічної небезпеки, модераторів біологічних загроз і ефективно їм протидіяти.

Законодавчо закріплена та цілеспрямована антитерористична діяльність на національному рівні дозволяє визначити та нейтралізувати осіб, які несуть у соціальній спільноті шкідливі біологічні мікроорганізми, патогени, тобто активують біологічні загрози. Подібні біологічні загрози досить швидко позбавляються умовностей, характерних для стану потенційних загроз, і відразу ж перетворюються внаслідок терористичних дій у реальні загрози [7], яким необхідно ефективно протидіяти за рахунок правових практик відповідних соціальних інститутів.

Водночас держави, закриваючи інформацію про біологічні розробки й наукові дослідження чи утаємничують відомості про інституційну діяльність з патогенними мікроорганізмами, не лише втрачають здатність протистояти біотероризму, але й заслуговують на їх визнання такими, що сприяють біологічному теро-

ризму та навіть – терористичними з відповідними такому визначенню наслідками (якщо сприяння біологічному тероризму набуває цілеспрямованого характеру і становить один із компонентів державної політики співіснування з іншими державами або міжнародним співтовариством).

Проте звернемося до національних можливостей протидії біологічному тероризму, адже вказані можливості є різними, що визначається соціально-економічним та політичним рівнем розвитку держав та їх внутрішньою політикою, особливостями системи правового забезпечення національної безпеки та участі у системах міжнародної безпеки. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (1972 р.) містить обов'язок держав не розробляти, не виробляти, не накопичувати, не купувати, не зберігати будь-яким чином мікробіологічні або інші біологічні агенти чи токсини, яким би не було їх походження або метод виробництва, таких їх видів і в таких кількостях, які не мають призначення для профілактичних, захисних або інших мирних цілей. Також Конвенція 1972 р. забороняє використання бактеріологічної (біологічної) зброї під час збройного конфлікту. Рада Безпеки ООН неодноразово звертала увагу в своїх резолюціях 1373 (2001), 1540 (2004) і 2325 (2016), що розповсюдження бактеріологічної (біологічної) зброї становить загрозу для міжнародного миру та безпеки. Розробка та використання бактеріологічної (біологічної) зброї є порушенням міжнародного права.

Глобальна контртерористична стратегія Організації Об'єднаних Націй містить наступні заходи з боротьби проти тероризму, включаючи і **біотероризм** [20]:

- 1) вести боротьбу з контрабандним перевезенням хімічних, біологічних, радіологічних та ядерних матеріалів;
- 2) забезпечити, щоб досягнення у сфері біотехнологій не використовувалися в терористичних цілях;
- 3) удосконалювати прикордонний і митний контроль з метою запобігання і виявлення незаконного обігу хімічної, біологічної, радіологічної і ядерної зброї і матеріалів;
- 4) покращувати координацію при плануванні заходів реагування на терористичний напад з використанням хімічної, біологічної, радіологічної та ядерної зброї або матеріалів.

Задля протидії біотероризму ІНТЕРПОЛ розробив Керівництво «Завчасне планування заходів готовності і реагування на випадки біотероризму» та проводить робочі зустрічі з державами-учасницями з метою вироблення алгоритму протидії біотероризму.

Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш вказує, що сучасна пандемія оголила небезпеку біотерористичних нападів та продемонструвала як складно впоратися з вірусом у разі його навмисного поширення в кількох місцях одно-

часно. Ця теза Генерального секретаря ООН підтверджує масштабність та неконтрольованість даної загрози. Також слід звернути увагу на його висновки, що «... коли ми думаємо над тим, як запобігти загрози таких хвороб в майбутньому, ми повинні приділяти серйозну увагу також і небезпеці навмисного використання хвороб як зброї» [19].

Саме з цієї причини **біологічній безпеці** необхідно приділяти особливу увагу на національному та міжнародному рівнях, включаючи належне правове регулювання, укладання міжнародного договору та створення системи моніторингу і контролю у цій сфері.

2.2. Національні системи біологічної безпеки

Національні системи біологічної безпеки є складовою систем національної безпеки та формуються на основі єдності загальних положень, що стосуються охорони здоров'я населення, безпечних умов існування та розвитку біосистем, де вирішальними є безпечні умови взаємодії людини з біологічним середовищем, забезпечення безпечних умов сільськогосподарського виробництва, рослинництва, існування і розведення свійських тварин, співіснування у біологічних системах диких тварин, птахів тощо [9]. Проте вирішальне значення у національних системах біобезпеки має сукупність способів та засобів виявлення, попередження та припинення поширення патогенів, що є збудниками інфекційних захворювань.

З цих міркувань найбільш гостро постає питання безпеки біотехнологій, а також – усі аспекти людського втручання у біологічне середовище, зміни та використання людиною біологічних мікроорганізмів, що має бути предметом нормативно-правового регулювання та надійного інституційного контролю.

На національному рівні, як правило, застосовується секторальний підхід до забезпечення біологічної безпеки, який характеризується комплексністю та має враховувати усі можливі фактори негативного впливу на біологічне середовище загалом та на людину зокрема. Такий підхід реалізується у нормативно-правовому регулюванні та у побудові інститутів управління біологічним захистом і контролю стану біобезпеки.

Виокремлюють такі **секторальні групи ризику біологічних загроз**, відповідно до яких формуються заходи забезпечення біологічної безпеки: 1) харчові продукти; 2) рослинництво, аграрний сектор; 3) тваринництво, тваринний світ, зоонози.

Проте сучасний стан оцінки біологічних загроз на національному рівні потребує виокремлення **сектора біологічних технологій**, який може мати певні внутрішні секторальні утворення, зокрема, лабораторні дослідження, у тому числі генетичні; виробнича діяльність на основі біотехнологій.

За будь-яких обставин окрему **секторальну групу** біологічних загроз утворює розробка і застосування біологічної зброї та біотероризм, що вимагає особли-

вого підходу стосовно забезпечення біологічної безпеки, відповідного нормативно-правового та інституційного впливу.

Отже, система біологічної безпеки на національному рівні має на меті виявлення біологічних загроз, їх ідентифікацію, попередження поширення, інфікування людей з подальшим знищенням шкідливих біологічних патогенів. Вказані цілі досягаються у процесі біологічного захисту та є більш, ніж конкретними для здійснення правового, інституційного забезпечення.

Водночас, особливої уваги потребує зосередження інституційних зусиль щодо досягнення загальної мети – біологічної безпеки. Адже недосягнення вказаної мети має наслідком поширення інфекцій, а тому попередня мета системи біологічної безпеки трансформується у діяльність щодо протидії інфекційним захворюванням, де крім заходів біологічного захисту мають сповна застосовуватися активні та ефективні медичні заходи охорони здоров'я.

Однак заходи біологічного захисту продовжують діяти поряд з системною протидією захворюванням національної системи охорони здоров'я, оскільки стан біологічної безпеки стає досяжним виключно за рахунок системних, комплексних заходів, де поєднуються відповідні нормативно-правові приписи та належно організована інституційна діяльність.

Національні системи біологічної безпеки (*розпорядження Каб. Міністрів України від 27.11.2019 № 1416-р. «Про схвалення Стратегії забезпечення біологічної безпеки та біологічного захисту за принципом «єдине здоров'я» на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації»*) засновуються на визначених правом інституційних складових, оскільки мета системної протидії біологічним загрозам вимагає наявності потужних та ефективних інститутів. Такі інститути переважно утворюють епідеміологічні служби. Призначенням епідеміологічних служб у подоланні біологічних ризиків є забезпечення громадського здоров'я через реалізацію завдань профілактики та протидії збудникам інфекційних захворювань, забезпечення реалізації медичних заходів щодо лікування інфекційних захворювань, забезпечення постінфекційних заходів, які по суті утворюють другий рівень профілактичної діяльності.

Національні епідеміологічні служби здійснюють діяльність не лише стосовно біологічного захисту населення, але забезпечують однаковість підходів до профілактики поширення інфекцій, локалізації епідемій або ж пандемій – у випадку масового та тривалого періоду захворювань дозволяють робити висновок про достатність таких інституційних утворень, про їхню спеціалізацію та виключну необхідність для протидії біологічним загрозам. Більш того, альтернативи діяльності щодо протидії застосуванню біологічної зброї та наслідкам дії біологічної зброї, протидії біологічному тероризму та наслідкам біологічного тероризму, ніж, власне, діяльність спеціалізованих за ознакою біологічного захисту епідеміологічних служб фактично не існує.

Такий висновок можна зробити на *негативному прикладі знищення системи епідеміологічного контролю та інститутів епідеміологічної служби в Україні* [10]. Викриті факти корумпованості та втручання у діяльність бізнесу, пов'язану з необхідністю отримання певних дозволів, стали підставою невважливого та швидше емоційного рішення про ліквідацію системи епідеміологічної служби, що вкрай негативно позначилось на протидії поширенню COVID-19 на початковому етапі пандемії, на забезпеченні проведення належних медичних заходів, відповідної підготовки медичних працівників та локалізації пандемії. Усе це є підставою для *відновлення ефективної національної системи епідеміологічного контролю, відповідного державного органу та законодавчого регулювання у цій сфері*.

Важливим для забезпечення біологічної безпеки також є формування ефективної національної системи охорони здоров'я, спроможної до лікування масових захворювань, адаптивної до нових викликів, які у кожному випадку є різними через особливості біологічних патогенів, що стають збудниками інфекційних захворювань.

Система охорони здоров'я, як засвідчила практика, має орієнтуватися на надання якісної медичної допомоги пацієнтам не лише у звичайних умовах, але й у умовах мобілізації сил і засобів для подолання епідемій, пандемій. У цьому випадку вирішальне значення має діяльність органів державного управління системою охорони здоров'я, правильний вибір тактики проведення протиепідемічних заходів, можливість зосереджувати медичну допомогу інфікованим хворим без шкоди для хворих від інших захворювань, можливість локалізації поширення захворювання. Не менш важливим у цих випадках є матеріальне, ресурсне, фінансове забезпечення усіх заходів щодо протидії біологічним загрозам, пов'язаних з поширенням патогенних мікроорганізмів, інфікуванням людей.

Отже, забезпечене правом ефективне поєднання приватної медичної практики з діяльністю державних медичних закладів, діяльністю інститутів держави утворює необхідний інституційний механізм біологічної безпеки.

Іншим, але не менш важливим, є фактор інституційного впливу на попередження та протидію біологічним загрозам, які мають характер зброї та засобів терористичної діяльності. В даному випадку пріоритет надається діяльності спеціальних служб та інших суб'єктів сектора безпеки і оборони. Вказані питання досить ефективно вирішуються в США [11] у двох напрямках – органи федеральної безпеки виконують повноваження виявлення та попередження можливих випадків застосування біологічної зброї, зокрема, терористами, а спеціальні підрозділи оборонного відомства реалізують практичні заходи щодо протидії застосуванню біологічної зброї, у тому числі при використанні біологічної зброї у терористичній діяльності. Такий підхід до боротьби з біологічними загрозами видається найбільш ефективним. З цих міркувань, зокрема, заслуговує на увагу система протидії біологічним загрозам в Ізраїлі [12] та РФ [13].

В Акті Комісії від 02.06.2003 до Ради та Європейського парламенту про співпрацю в Європейському Союзі щодо готовності та реагування на атаки біологічних і хімічних агентів (безпека охорони здоров'я) встановлюється необхідність раннього виявлення біологічних та хімічних агентів і розпізнавання випадків уражених. Саме органи і установи охорони здоров'я повинні своєчасно виявляти біологічні і хімічні агенти, які можуть використовуватися з метою біотероризму через встановлення ефективного нагляду, ознайомлення клініцистів із синдромами, на які слід звертати увагу, розповсюдження інструкції з ведення справ, запровадження ефективних заходів для оперативного сповіщення органів, що відповідають за збір та оцінку епідеміологічної інформації, координування заходів громадського здоров'я [21]. Задля протидії біотероризму у жовтні 2001 року Європейським Союзом був створений Комітет з безпеки охорони здоров'я, до складу якого входили представники міністрів охорони здоров'я. Адже епідеміологічна безпека держави залежить від стану розвитку національної системи охорони здоров'я та її спроможності реагувати та бути стійкою до кризових ситуацій.

Саме для посилення систем охорони здоров'я в державах-членах ЄС Комітет з безпеки охорони здоров'я узгодив *програму співпраці з питань готовності та реагування на атаки біологічними та хімічними агентами* під назвою «BICHAT», яка базується на чотирьох цілях [21]:

- 1) створення механізму оповіщення та обміну інформацією;
- 2) створення можливостей для виявлення та ідентифікації біологічних та хімічних агентів, які можуть бути використані при атаках¹;
- 3) створення бази даних про запаси ліків та медичні послуги та резервної бази для надання ліків та спеціалістів охорони здоров'я у разі нападу;
- 4) розроблення правил та поширення рекомендації щодо реагування на напади з точки зору охорони здоров'я і координації реагування ЄС та зв'язків із третіми державами та міжнародними організаціями.

Також, у 2001 року в Європейському Союзі було створено спільну робочу групу Комісії фармацевтичної промисловості для вирішення питань наявності, виробничих можливостей, потужностей для зберігання та розподілу ліків, які можуть бути використані у разі біотерористичної атаки та самостійну групу експертів з питань протидії біологічному та хімічному тероризму. У ЄС створено механізм оповіщення та обміну інформацією щодо протидії біологічному та хімічному тероризму. Цей механізм складається з Комітету з охорони здоров'я та системи швидкого оповіщення. Комітет з охорони здоров'я відповідає за обмін

---

¹ Виявлення навмисних викидів біологічних агентів покладається насамперед на системи нагляду за виникненням інфекційних захворювань. Координація цих систем нагляду на рівні ЄС здійснюється відповідно до Рішення від вересня 1998 року про нагляд і контроль за інфекційними хворобами. Біологічні агенти, які можуть використовуватися в біотероризмі визначені пріоритетами на основі різних критеріїв, а Регламент Ради (№ 1334/2000) встановлює різні переліки біологічних і хімічних агентів, на які поширюються положення, пов'язані з угодами щодо експортного контролю.

інформацією про загрози, пов'язані зі здоров'ям, про плани готовності та реагування та стратегії кризового управління. Система швидкого оповіщення під назвою «RAS-BICHAT» функціонує з червня 2002 року для аналізу повідомлень про інциденти, котрі пов'язані з навмисним викидом біологічних та хімічних агентів з метою заподіяння шкоди, а також для створення можливостей для виявлення та ідентифікації біологічних та хімічних агентів, які можуть бути використані при атаках [22].

У Європейському Союзі комплексно підходять до боротьби з біотероризмом, зазначаючи, що це комплексна загроза і необхідно застосовувати багатосекторальний підхід, включаючи безпеку харчових продуктів, безпеку тварин, безпеку рослин та безпеку води [21]. Важливу роль в управлінні надзвичайними ситуаціями у разі біотероризму відіграє *підготовка та надання наукових порад*, що охоплюють два елементи: 1) створення на усіх рівнях та в усіх сферах таких структур, як експертні групи чи комітети; 2) швидкі консультації щодо науково-технічної бази для оцінки та дослідження ризиків, щоб прояснити варіанти реагування [23]. У ЄС механізми та структури для надання наукових консультацій були створені в різних секторах (Європейський центр контролю захворювань, Європейське агентство з оцінки лікарських засобів, Спільний науково-дослідний центр, Європейський орган з безпеки харчових продуктів, Європейське агентство з навколишнього середовища, Європейський центр моніторингу наркотиків та наркозалежності й Європейське агентство з безпеки та гігієни праці).

Залишається завжди відкритим питання взаємодії у системі національної безпеки інститутів сил безпеки і сил оборони у подоланні біологічних загроз, які можуть виходити від застосування біологічної зброї у збройних конфліктах та як засіб терористичної діяльності.

Проте з урахуванням існуючих міжнародних актів, імplementованих більшістю держав у національне законодавство, заборона використання біологічної зброї є підставою для кваліфікації застосування біологічної зброї як акт тероризму, не лише у терористичній діяльності, але й під час збройного конфлікту, навіть незважаючи на особливий правовий режим, встановлений для таких випадків міжнародним правом. Ось чому національні системи забезпечення біологічної безпеки, їх нормативно-правова та інституційна складові, можуть бути ефективними виключно за рахунок міжнародного визнання та входження до систем міжнародної колективної безпеки, де протидії біологічним загрозам надається пріоритет.

2.3. Міжнародно-правовий потенціал забезпечення біологічної безпеки

Міжнародна система правопорядку передбачає виключні заходи, які забороняють виробництво, зберігання та використання біологічної зброї, що закріплено у Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення, яка підписана 10.04.1972 (далі – Конвенція 1972 р.).

Конвенція 1972 р. ураховує положення Женевського Протоколу про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів, підписаного 17.06.1925. Конвенція 1972 р. виходить з обов'язків держав відмовитися від розробки, виробництва та накопичення біологічної зброї, що міститься у ст. 1 Конвенції, де визначено, що: кожна держава-учасниця Конвенції зобов'язується ніколи, ні за яких обставин не розробляти, не виробляти, не накопичувати, не придбавати будь-яким іншим чином і не зберігати мікробіологічні або інші біологічні агенти, токсини, яким би не було їх походження або метод виробництва, таких видів і в таких кількостях, які не мають призначення для профілактичних, захисних або інших мирних цілей; зброєю, обладнанням або засоби доставки, призначені для використання таких агентів або токсинів у ворожих цілях або в збройних конфліктах.

Міжнародний правопорядок і міжнародна законність засновуються на безумовному виконанні міжнародних принципів і правил, проте таке виконання передбачає насамперед усвідомлену добровільність держав, а також застосування складного механізму контролю, забезпечення виконання узгоджених правил, затверджених принципів у разі їх порушення державами.

Розуміння першоджерел виникнення біологічних загроз, якими є, як застосування біологічних технологій, так і втручання в умови існування біологічного різноманіття, обумовили прийняття Конвенції про охорону біологічного різноманіття та Картахенського протоколу про біобезпеку до цієї Конвенції. Важливість Конвенції про охорону біологічного різноманіття не лише у тому, що цей міжнародний акт визначає біологічне різноманіття об'єктом міжнародної охорони, але й у тому, що підтверджується суверенне право національних держав розробляти свої власні ресурси відповідно до своєї політики в галузі навколишнього середовища з визначенням відповідальності за забезпечення такої діяльності в рамках юрисдикції або під контролем без шкоди навколишньому середовищу інших країн або районів за межами дії національної юрисдикції.

Міжнародним принципом біологічної безпеки, визначеним Конвенцією про охорону біологічного різноманіття 1992 р., є принцип суверенності національних держав у діяльності, яка стосується усіх аспектів біологічного різноманіття, але з імперативною вимогою не спричиняти такою діяльністю шкоди іншим суверенним державам, що охоплюється міжнародною юрисдикцією.

Вказаний принцип знайшов свій розвиток та конкретизацію у принципах, які містить Декларація Ріо-де-Жанейро 1992 р. щодо навколишнього середовища і розвитку, де визначено зокрема, що турбота про людей займає центральне місце усіх зусиль стосовно забезпечення сталого розвитку, люди мають право на здорове та повноцінне життя в гармонії з природою, а держави з метою захисту навколишнього середовища відповідно до своїх можливостей широко застосовують принцип вжиття застережних заходів для попередження погіршення стану навколишнього середовища.

Зазначені та інші положення Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища і розвитку 1992 р. спонукали міжнародне співтовариство розробити спільні, узгоджені заходи стосовно забезпечення біологічної безпеки, які знайшли свою реалізацію у Картахенському протоколі про біобезпеку до Конвенції про охорону біологічного різноманіття 2000 р.

Картахенський протокол про біобезпеку (далі – Картахенський протокол 2000 р.) встановив зобов'язальні норми для держав, які є Сторонами Конвенції про охорону біологічного різноманіття, стосовно забезпечення біологічної безпеки за умов одержання будь-яких живих змінених організмів, їхньої обробки, транспортування, використання, передачі і вивільнення, що має здійснюватися таким чином, щоб не допустити або зменшити ризики для біологічного різноманіття, з урахуванням також ризиків для здоров'я людини. Картахенський протокол 2000 р. окрім процедурних питань, які визначають поведження з будь-якими зміненими живими організмами у міждержавних комунікаціях передбачає певний інституційний механізм контролю та орієнтує на створення такого інституційного механізму державами-учасницями Конвенції. Імперативність положень Картахенського протоколу 2000 р. є зрозумілою і достатньою для добровільного та послідовного виконання його вимог. Міжнародне посередництво з безпеки, Конференція Сторін, додаткові інституційні механізми є доволі м'якими в аспекті імперативності приписів та зорієнтовані на позитивну діяльність держав-учасниць Конвенції.

Водночас більш жорсткий та ефективний механізм забезпечення виконання прийнятих, узгоджених міжнародних норм з питань забезпечення біологічної безпеки відсутній. За таких обставин виникають та не усуваються проблемні аспекти діяльності держав стосовно біорізноманіття, упровадження біотехнологій, які залишаються поза увагою та поза реагуванням міжнародних інститутів. Зазначена проблема суттєво загострюється у випадках, які стосуються виявлення та попередження виробництва біологічної зброї, попередження актів біологічного тероризму. Адже і в тому, і в іншому випадках суб'єкти міжнародно-правових порушень повинні зазнавати активного міжнародного впливу, а їхня протиправна діяльність – активної міжнародної протидії. Однак вказане залишається скоріше намірами. Проте такий стан має місце не через небажання зацікавлених у цьому держав та міжнародного співтовариства загалом, а через відсутність відповідної інформації та чіткого механізму, який забезпечував би виявлення фактів міжнародних правопорушень, пов'язаних з біологічними загрозами, та протидію би таким фактам.

Отже, встановлення інституційного механізму виявлення біологічних загроз, ефективне реагування на такі загрози аж до їх знищення, подолання, попередження спричинення шкоди біологічному різноманіттю та людині є першочерговими на шляху до забезпечення біологічної безпеки, що наразі залишається невирішеною проблемою у міжнародному праві. Невирішеність вказаної важливої

проблеми негативно позначається на ефективності усіх дій стосовно подолання біологічних загроз як на міжнародному, так і на національному рівнях.

Відсутність визнаного міжнародним співтовариством чіткого та ефективного інституційного механізму протидії біологічним загрозам, насамперед, найбільш небезпечним з них, якими є виробництво і використання біологічної зброї, біотероризм, виявляється суттєвою перешкодою для попередження масових втрат людства від епідемій, пандемій.

У резолюції Генеральної Асамблеї ООН 60/288 «Глобальна контртерористична стратегія Організації Об'єднаних Націй» від 8 вересня 2006 року зазначається, що тероризм у всіх його формах та проявах [включаючи біотероризм] є однією з найсерйозніших загроз міжнародному миру та безпеці [24]. Отже якщо стверджувати про глобальну загрозу, що містить інфікування патогенними мікроорганізмами сотень мільйонів людей, а для цього існують усі підстави, то неможливо погодитися з достатністю міжнародних засобів і ресурсів боротьби з такою загрозою.

Можемо звернутися за прикладом до іншої глобальної проблеми безпеки. Міжнародному співтовариству вдалося вийти на високий рівень протидії ядерним загрозам, підтримувати такий рівень, контролювати процеси, що відбуваються в ядерній енергетиці, у використанні радіоактивних матеріалів, здійснювати контроль за виробництвом та стримувати використання ядерної зброї. Міжнародне агентство з атомної енергії з метою запобігання розповсюдженню ядерної зброї використовує систему угод про гарантії. Більшість угод про гарантії укладено з державами-учасницями Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Гарантії – це комплекс технічних заходів, які МАГАТЕ застосовує щодо ядерного матеріалу та діяльності пов'язаної з ядерними матеріалами з метою перевірки використання їх у мирних цілях. Натомість на сьогодні такий рівень міжнародного реагування все ще залишається недосяжним для протидії біологічним загрозам, для забезпечення біологічної безпеки.

Останній за часом прийняття у сфері забезпечення біобезпеки, є міжнародно-правовий акт, що стосується використання генетичних ресурсів, – Нагойський протокол до Конвенції про охорону біологічного різноманіття (далі – Нагойський протокол 2010 р.). Важливий для біологічної безпеки міжнародно-правовий акт визначив правила щодо діяльності з генетичними ресурсами, які є необхідними для забезпечення людства продовольством, для розвитку сільського господарства тощо, і які мають бути застосовними у відносинах між державами за умов дотримання таких правил самими національними державами. Загальний контекст Нагойського протоколу засвідчує про його ефективну дію за умов добросовісності та доброї волі держав у виконанні вимог, що є прийнятним для переважної більшості випадків. Проте порушення прийнятих та узгоджених міжнародно-правових норм стосовно використання генетичних ресурсів, які створюють реальну біологічну загрозу, не знаходять необхідної оцінки та реагування. Однак необхідно

зазначити, що відповідно до заяви¹, яка подана 22.06.2021 до Міжнародного кримінального суду, Римський Статут може бути доповнений п'ятим злочином, а саме екоцидом².

Міжнародно-правова система, розкриваючи усі аспекти діяльності із застосуванням патогенів, генетичних ресурсів тощо, здійснюючи міжнародно-правовий вплив на ці процеси, дає національним державам важливі аргументи для визначення власних ефективних правових та інституційних механізмів забезпечення біологічної безпеки, однак не визначає жорсткого та послідовного механізму міжнародного контролю, що мав би передбачати відповідні санкційні наслідки для держав, де відбуваються порушення, які стають причиною глобальних біологічних загроз.

Системним міжнародним інститутом, який реалізує своє міжнародно-правове призначення з контролю та протидії масовим захворюванням, до яких належать інфекційні захворювання під час епідемій та пандемій, залишається Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). ООН у резолюції Генеральної Асамблеї 60/288 «Глобальна контртерористична стратегія Організації Об'єднаних Націй» від 08.09.2006 покладає обов'язок на ВООЗ активізувати надання технічної допомоги державам з метою вдосконалення їх систем охорони здоров'я для запобігання терористичним нападам з використанням біологічної зброї та підготовки до таких нападів [24]. Спеціальним міжнародно-правовим актом, що визначає процедуру профілактики та протидії негативним епідемічним явищам, забезпечення громадського здоров'я є Міжнародні медико-санітарні правила (далі – Правила 2005 р.). Мета застосування Правил 2005 р. полягає, зокрема, у попередженні міжнародного поширення хвороб, у захисті від них, у боротьбі з такими хворобами і вжитті відповідних заходів на рівні громадської охорони здоров'я, які співмірні з ризиками для здоров'я людини та, які обмежені ними.

Міжнародні медико-санітарні правила зобов'язують держави формувати відповідні інститути, які мають здійснювати постійний контроль за санітарно-епідеміологічною ситуацією в межах національної юрисдикції, попереджати поширення інфекцій, здійснювати постійну взаємодію з цих питань між державами та з ВООЗ. Правила встановлюють відповідні медико-санітарні заходи, тобто процедури, що застосовуються з метою попередження поширень хвороби або контамінації. Однак такі заходи не включають і не можуть включати необхідні правоохоронні заходи чи заходи щодо забезпечення безпеки.

Відтак стає зрозумілим, що Міжнародні медико-санітарні правила діють там і настільки, де і наскільки є можливим застосування виключно протиепідемічних

¹ Підготовлена незалежною експертною групою з правового визначення екоциду, яка організована фондом «Стоп екоцид».

² «Екоцид» означає незаконні або зловмисні дії, вчинені з усвідомленням того, що існує значна ймовірність серйозної та широкої чи довгострокової шкоди навколишньому середовищу, завданого цими діями [25].

заходів для протидії біологічним загрозам. В інших випадках, тобто за умови вчинення кримінальних правопорушень, підготовки і вчинення терористичних актів з використанням патогенних мікроорганізмів, застосування біологічної зброї – протиепідемічні заходи є хоча й вкрай необхідним, але недостатнім засобом для протидії біологічним загрозам.

У цих випадках мають діяти правоохоронні інститути держави, спеціальні державні інститути протидії загрозам національній безпеці, які спеціалізуються на боротьбі з біологічними загрозами, протидіють застосуванню біологічної зброї, біологічному тероризму, але мають бути утвореними відповідні ефективні міжнародно-правові інститути контролю.

В останньому випадку сучасні міжнародно-правові акти недостатньо конкретизують інституційні механізми боротьби із застосуванням біологічної зброї, протидії біологічному тероризму, що необхідно визнати. Визнання вказаного факту стає підставою для подальших узгоджених міжнародним співтовариством дій та рішень щодо забезпечення біологічної безпеки, як важливої складової міжнародної та національної безпеки.

ВИСНОВКИ

1. Біологічні загрози в сучасному світі актуалізують проблему правового режиму біологічної безпеки, вирішення якої стає можливим завдяки удосконаленню нормативно-правового регулювання та підвищення ефективності інституційної діяльності національних та міжнародної систем забезпечення біологічної безпеки.

2. Правовий режим біологічної безпеки в сучасних умовах передбачає укладення міжнародного багатостороннього договору, утворення міжнародних інститутів контролю та проведення розслідувань у цій сфері, застосування превентивної сили для припинення актів біотероризму, прийняття та застосування санкційного механізму стосовно держав, де мають місце порушення, а також стосовно юридичних та фізичних осіб, причетних до діяльності щодо виробництва біологічної зброї, сприяння біотероризму, участі у відповідних терористичних організаціях. Важливою у цьому контексті є зміна парадигми узгоджених міжнародним співтовариством рішень у напрямку формування дієвого інституційного контролю за виробництвом та використанням патогенних мікроорганізмів, генетичних ресурсів, втручання у біологічне різноманіття. Метою такого контролю є попередження виникнення інфекційних захворювань, поширення інфекцій, використання біологічних патогенів як засобів біологічної зброї та терористичної діяльності. Подолання біологічних загроз у сучасному світі заслуговує на застосування такого правового режиму, який існує у сфері ядерної енергетики, у сфері контролю за обмеженнями у виробництві та застосуванні ядерної зброї.

3. Підвищення рівня та ефективності міжнародно-правової протидії біологічним загрозам є винятковим для посилення потенціалу правового режиму націо-

нальних систем забезпечення біологічної безпеки, його нормативно-правових та інституційних складових, де вкрай важливим є відновлення і правове забезпечення єдиної загальнодержавної системи епідеміологічної служби України.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Практична цінність дослідження полягає у визначенні нормативно-правових та інституційних механізмів протидії біологічним загрозам; такі нормативно-правові та інституційні механізми утворюють у своїй єдності правовий режим забезпечення біологічної безпеки, що існує у системі національної та міжнародної безпеки, підтримуючи їхню цілісність і ефективність. На національному рівні правовий режим біологічної безпеки передбачає утворення та діяльність на постійній основі системи санітарно-епідеміологічної служби. Така система в Україні потребує відновлення, що є безальтернативним для забезпечення громадського здоров'я, профілактики та протидії збудникам інфекційних захворювань, забезпечення реалізації медичних заходів щодо лікування інфекційних захворювань, забезпечення постінфекційних заходів, а також для ефективної протидії застосуванню біологічної зброї та біологічному тероризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Biological Threats and Terrorism: Assessing the Science and Response Capabilities. Workshop Summary. Institute of Medicine. Washington, DC: The National Academies Press, 2002. URL: <https://doi.org/10.17226/10290>.
- [2] Lentzos F. Biological Threats in the 21st Century. The Politics, People, Science and Historical Roots. 2016. 500 p. URL: <https://doi.org/10.1142/p1081>.
- [3] Завриев С., Колесников А. Риски и угрозы в сфере биобезопасности: анализ проблем и поиск решений в современных условиях. *Мировая экономика и международные отношения*. 2015. №9. С. 57–68.
- [4] Биобезопасность: стратегические аспекты : доклад / пер. с англ. яз. Москва : ИМЭМО РАН, 2007. 46 с.
- [5] Biological Threat Reduction Strategy. Strengthening Global Biological Security. URL: https://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/Our_scientific_expertise/docs/pdf/A_Biological_Threat_Reduction_Strategy_jan2012.pdf
- [6] Schneider B. R. «Biological weapon». *Encyclopedia Britannica*, 27 Nov. 2017. URL: <https://www.britannica.com/technology/biological-weapon>. Accessed 15 February 2021
- [7] Hamburg M. A. Bioterrorism: responding to an emerging threat. *Trends Biotechnol.* 2002 Jul. 20(7). P. 296–298. doi: 10.1016/s0167-7799(02)01989–3. PMID: 12062974.
- [8] Franz D. R., Zajchuk R. Biological terrorism: understanding the threat, preparation, and medical response. *Dis Mon.* 2002 Aug. 48(8). P. 493–564. doi: 10.1067/mda.2002.129453. PMID: 12429949.
- [9] Сердюк А. М., Скалецький Ю. М. Біологічна безпека України: реалії та проблеми. *Україна. Здоров'я нації*. 2016. №4/1(41). С. 7–12.
- [10] Беззуб І. Реанімація санітарно-епідеміологічної служби: думки фахівців та експертів. *Громадська думка про правотворення*. 2020. №8 (193). С. 4–11. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/8.pdf>.

- [11] Biological Threats to US National Security. Testimony of Tom Inglesby, MD Director, Center for Health Security Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health. November 20, 2019. URL: <https://www.centerforhealthsecurity.org/our-work/publications/biological-threats-to-us-national-security>
- [12] Cohe A. Israel and chemical/biological weapons: History, deterrence, and arms control. *The Nonproliferation Review*. 8:3. 2001. P. 27–53. DOI: 10.1080/10736700108436862
- [13] Онищенко Г. Г., Смоленский В. Ю., Ежлова Е. Б., Демина Ю. В., Топорков В. П., Ляпин М. Н., Кутырев В. В. Актуальные проблемы биологической безопасности в современных условиях. Часть 2. Понятийная, терминологическая и определительная база биологической безопасности. *Вестник РАМН*. 2013. № 11. С. 4–11.
- [14] Plague. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/plague>.
- [15] Cholera. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cholera>.
- [16] Influenza – estimating burden of disease. URL: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/communicable-diseases/influenza/seasonal-influenza/burden-of-influenza>.
- [17] Global HIV & AIDS statistics. URL: <https://www.unaids.org/en/resources/fact-sheet>
- [18] WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. URL: <https://covid19.who.int>
- [19] Remarks to Security Council Open Video-Teleconference on the Maintenance of International Peace and Security: Implications of COVID-19. URL: <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2020-07-02/remarks-security-council-maintenance-of-international-peace-and-security-implications-of-covid-19>
- [20] Chemical, biological, radiological and nuclear terrorism. URL: <https://www.un.org/counterterrorism/chemical-biological-radiological-nuclear-terrorism>
- [21] The fight against bioterrorism (communication). URL: <https://eur-lex.europa.eu/summary/LT/URISERV:c11576>
- [22] Communication from the Commission of 2 June 2003 to the Council and the European Parliament on cooperation in the European Union on preparedness and response to Biological and Chemical agent attacks (Health security). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=LEGISSUM%3Ac11576>
- [23] Preparing for an influenza pandemic and other health threats. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:c11541a>
- [24] Resolution 60/288 adopted by the General Assembly on 8 September 2006, «The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy». URL: <https://undocs.org/en/A/RES/60/288>
- [25] Legal definition of ecocide completed. URL: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition>
- [26] Білл Гейтс назвав наступну загрозу, яка прийде після COVID-19. URL: <https://internetua.com/bill-geits-nazvav-nastupnu-zagrozu-yaka-priide-pislya-covid-19>

REFERENCES

- [1] *Biological Threats and Terrorism: Assessing the Science and Response Capabilities*. Workshop Summary. (2002). Institute of Medicine. Washington, DC: The National Academies Press. Retrieved from <https://doi.org/10.17226/10290>.
- [2] Lentzos, F. (2016). *Biological Threats in the 21st Century. The Politics, People, Science and Historical Roots*. 500 p. Retrieved from <https://doi.org/10.1142/p1081>.
- [3] Zavriev, S., Kolesnikov, A. (2015). Risks and threats in the field of biosafety: analysis of problems and search for solutions in modern conditions. *World Economy and International Relations*, 9, 57–68.

- [4] *Biosecurity: strategic aspects*. Report. 2007, 46.
- [5] *Biological Threat Reduction Strategy*. Strengthening Global Biological Security. Retrieved from https://www.oie.int/fileadmin/Home/eng/Our_scientific_expertise/docs/pdf/A_Biological_Threat_Reduction_Strategy_jan2012.pdf
- [6] Schneider, B. R. «Biological weapon». *Encyclopedia Britannica*. (27 Nov. 2017). Retrieved from <https://www.britannica.com/technology/biological-weapon>. Accessed 15 February 2021
- [7] Hamburg, M. A. (2002) Bioterrorism: responding to an emerging threat. *Trends Biotechnol*, 20(7), 296–298.
- [8] Franz, D. R., Zajtchuk, R. (2002). *Biological terrorism: understanding the threat, preparation, and medical response*. *Dis Mon*, 48(8), 493–564.
- [9] Serdyuk, A. M., Skaletskyy, Yu.M. (2016). Biosecurity of Ukraine: realities and challenges. *Ukraine. Nation's Health*, 4/1(41), 7–12.
- [10] Bezzub, I. (2020). Resuscitation of the sanitary-epidemiological service: opinions of specialists and experts. *Public opinion on lawmaking*. 8 (193), 4–11. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/dumka/2020/8.pdf>.
- [11] *Biological Threats to US National Security*. Testimony of Tom Inglesby, MD Director, Center for Health Security Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health, (November 20, 2019). Retrieved from <https://www.centerforhealthsecurity.org/our-work/publications/biological-threats-to-us-national-security>
- [12] Cohe, A. (2001). Israel and chemical/biological weapons: History, deterrence, and arms control. *The Nonproliferation Review*, 8:3, 27–53.
- [13] Onishchenko, G. G., Smolenskiy, V. Yu., Ezhlova, E. B., Demina, Yu.V., Toporkov, V. P., Lyapin, M. N., Kutylev, V. V. (2013). Actual problems of biological safety in modern conditions Part 2. Conceptual, terminological and definitional base of biological safety. *Bulletin of the Russian Academy of Medical Sciences*, 11, 4–11.
- [14] Plague. Retrieved from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/plague>.
- [15] Cholera. Retrieved from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/cholera>.
- [16] Influenza – estimating burden of disease. Retrieved from <https://www.euro.who.int/en/health-topics/communicable-diseases/influenza/seasonal-influenza/burden-of-influenza>.
- [17] Global HIV & AIDS statistics. Retrieved from <https://www.unaids.org/en/resources/fact-sheet>
- [18] WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. Retrieved from <https://covid19.who.int>
- [19] Remarks to Security Council Open Video-Teleconference on the Maintenance of International Peace and Security: Implications of COVID-19. Retrieved from <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2020-07-02/remarks-security-council-maintenance-of-international-peace-and-security-implications-of-covid-19>
- [20] Chemical, biological, radiological and nuclear terrorism. Retrieved from <https://www.un.org/counterterrorism/chemical-biological-radiological-nuclear-terrorism>
- [21] he fight against bioterrorism (communication). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/summary/LT/URISERV:c11576>
- [22] Communication from the Commission of 2 June 2003 to the Council and the European Parliament on cooperation in the European Union on preparedness and response to Biological and Chemical agent attacks (Health security). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=LEGISSUM%3Ac11576>

- [23] Preparing for an influenza pandemic and other health threats. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:c11541a>
- [24] Resolution 60/288 adopted by the General Assembly «The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy» (20066 September). Retrieved from <https://undocs.org/en/A/RES/60/288>
- [25] Legal definition of ecocide completed. Retrieved from <https://www.stopecocide.earth/legal-definition>
- [26] Bill Gates named the next threat that will come after COVID-19. Retrieved from <https://internetua.com/bill-geits-nazvav-nastupnu-zagrozu-yaka-priide-pislya-covid-19>

Володимир Григорович Пилипчук

Доктор юридичних наук, професор

Дійсний член (академік) Національної академії правових наук України

Директор Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»

01024, вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, Україна

Павло Петрович Богущкий

Доктор юридичних наук, доцент

Завідувач Наукової лабораторії регіональної безпеки та військового права

Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права

Національної академії правових наук України»

01024, вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, Україна

Хендель Наталія Володимирівна

Кандидат юридичних наук, доцент

Професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства

Міжнародний гуманітарний університет

65000, вул. Фонтанська дорога, 33, Одеса, Україна

Volodymyr G. Pylypchuk

Doctor of Law, Professor

Academician of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

Director of the State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»

01024, 3, Pylyp Orlyk Str., Kyiv, Ukraine

Pavlo P. Bohutskyi

Doctor of Law, Associate Professor

Head of the Scientific Laboratory of Regional Security and Military Law

State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»

01024, 3, Pylyp Orlyk Str., Kyiv, Ukraine

Nataliia V. Hendel

Associate Professor

Professor of the Department of International Law and Comparative Law

International Humanitarian University

65000, 33, Fontans'ka doroga, Odesa, Ukraine

Рекомендоване цитування: Пилипчук В. Г., Богуцький П. П., Хендель Н. В. Правовий режим біологічної безпеки у системі забезпечення національної безпеки: національний та міжнародно-правовий аспекти. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 109–134.

Suggested Citation: Pylypchuk, V. G. Bohutskyi, P. P., & Hendel, N. V. (2023). Legal regime of biological security in the system of national security: national and international legal aspects. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 109–134.

Стаття надійшла / Submitted: 11/01/2023

Доопрацьовано / Revised: 11/02/2023

Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

КЛАСИФІКАЦІЯ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проводиться дослідження, спрямоване на спробу формування загальної класифікації віртуальних активів у розумінні Закону України «Про віртуальні активи», на основі характерних рис, які притаманні продуктам новітньої фінансової цифрової технології розподіленого реєстру (блокчейн) та які мають поширене загальновідоме найменування, – криптовалюта. Поряд із цим досліджено порядок емісії віртуальних активів у контексті суб'єктного складу (резидент, не резидент). Формування принципово нового технологічного середовища на базі сучасних цифрових технологій впливає на різні сфери життя, а у більшій частині має широке впровадження у фінансових операціях і транскордонних платежах. І однією з таких прогресивних технологій вважається «blockchain», – це технологія розподіленого реєстру, паралельне рішення для транзакцій та управління даними, добре відоме тим, що є основою функціонування криптовалюти, зокрема найвідомішою, Bitcoin. Таким чином проникаючи в найрізноманітніші області людської діяльності сучасні цифрові технології створили основу для формування принципово нового середовища правового регулювання. Вплив сучасної «цифрової революції» поступово почав експансію й на формування відповідних норм національного права в Україні. Верховна Рада України прийняла 17.02.2022 Закон України «Про віртуальні активи» № 2074-IX, який був 15.03.2022 підписаний Президентом України. У результаті дослідження було сформовано класифікацію віртуальних активів та представлено результати у графічному вигляді (Рисунок 1). Проведено зіставлення, класифікованих автором віртуальних активів у розумінні Закону 2074, з загальновідомими термінами та визначеннями, що прийняті суспільством як цифрова фінансова категорія, – криптовалюта та інших елементів екосистеми їх цифрового існування. Також виявлено ряд недоліків, зокрема відсутня повнота поділу «забезпеченого віртуального активу» у статті 4 Закону 2074 поряд з «фінансовий віртуальний актив». Наявній правовій дефініції «фінансовий віртуальний актив» не надано визначення, зокрема й у статті 1 «Визначення термінів» розділу I «Загальні положення» Закону 2074. За результатами дослідження запропоновано власне бачення на формування, відсутнього у Законі 2074, визначення підвидів «забезпеченого віртуального активу», а саме правових дефініцій «фінансовий віртуальний актив» та «товарний віртуальний актив». Дослідженням встановлено, що Закон 2074 у підпункті 7 пункту 1 статті 1 розуміє серед усіх відносин з віртуальними активами і емісію, а вже у підпункті 8 пункту 1 статті 1 не зазначає під видом діяльності постачальників послуг, що регламентується – діяльність з емісії. Це можна назвати як дисонанс положень у Законі 2074, який потрібно привести у відповідність одна до одної.

Ключові слова: класифікація, криптовалюта, біткоїн, стейблкоїн, цифрова валюта, електронні гроші

Serhii O. Hrytsai

Department of Sectoral Law and General Legal Disciplines
Institute of Law and Social Relations of the Open
International University of Human Development «Ukraine»
Kyiv, Ukraine

CLASSIFICATION OF VIRTUAL ASSETS IN UKRAINE

Abstract. *The article conducts research aimed at an attempt to form a general classification of virtual assets, in the understanding of the Law of Ukraine «On Virtual Assets», based on the characteristic features inherent in the products of the latest financial digital technology of distributed registry (blockchain), and having a common well-known name – cryptocurrency. At the same time, to study the procedure of virtual assets issue in the context of subject composition (resident, non-resident). The formation of a fundamentally new technological environment based on modern digital technologies affects various spheres of life, and for the most part, a wide implementation in financial transactions and cross-border payments. And one of these progressive technologies is considered «blockchain», is a distributed ledger technology, a parallel solution for transactions and data management, well known for being the basis for the functioning of cryptocurrency, including the most famous, Bitcoin. Thus, penetrating into a wide variety of human activities, modern digital technologies have created the basis for the formation of a fundamentally new environment of legal regulation. The influence of the modern «digital revolution» gradually began to expand on the formation of the relevant norms of national law in Ukraine. The Supreme Rada of Ukraine adopted on 17.02.2022 the Law of Ukraine «On Virtual Assets» № 2074-IX (hereinafter – the Law 2074), which was signed by the President of Ukraine on 15.03.2022. As a result of the study, a classification of virtual assets was formed, and the results are presented graphically (Figure 1). A comparison of our classified virtual assets, as understood by the Law 2074, with the commonly known terms and definitions accepted by society as a digital financial category – cryptocurrency and other elements of the ecosystem of their digital existence was carried out. A number of shortcomings are also identified. There is a lack of completeness in the section «secured virtual asset» in Article 4 of Law 2074, along with «financial virtual asset». The existing legal definition of «financial virtual asset» is not defined, including in Article 1 «Definition of Terms» of Section I «General Provisions» of the Law 2074. According to the results of the study, our own vision on the formation of the definition of «secured virtual asset» that is absent in the Law 2074, namely the legal definitions of «financial virtual asset» and «commodity virtual asset» is proposed. The study found that the Law 2074, in Article 1, paragraph 1, sub-paragraph 7 understands among all relationships with virtual assets the issuance, but already in Article 1, paragraph 1, sub-paragraph 8, does not mention under the service providers activity, which is regulated – the issuance activity. This can be called a dissonance of provisions in Law 2074, which should be brought in line with each other.*

Keywords: *classification, cryptocurrency, bitcoin, stablecoin, digital currency, electronic money.*

INTRODUCTION

The formation of a fundamentally new technological environment on the basis of modern digital technologies affects various spheres of life, and for the most part is widely implemented in financial transactions and transboundary payments [23]. And one of such progressive technologies is considered «blockchain» – the technology of a distributed registry, a parallel solution for transactions and data management, well known for being the basis for the functioning of cryptocurrencies, including the most famous one, Bitcoin [29]. The essence of this technology – blockchain is the creation of a decentralized environment without third-party control over transactions and data bases [31]. Of course, the world's view on the new innovative technology has turned to Bitcoin, but at this time there are many other areas where it is used or at least is in promising development. And these areas of use are no longer only the financial sector of the economy, they range from logistics and supply chain management [16; 24], to the development of highly effective decentralized solutions for economic, environmental, social and innovative problems of energy, health care [18; 25; 28; 30]. Gartner forecasts the value of blockchain technology as a value of innovation to be \$176 billion by 2025, and then it will exceed \$3.1 trillion by 2030 [9].

Thus, by penetrating into the most varied areas of human activity, modern digital technologies have created the basis for the formation of a fundamentally new environment of legal regulation. The influence of the current «digital revolution» on the formation of the corresponding norms of national law in Ukraine also began to expand.

As a rule, these digital technologies have a different nature of origin, which creates their heterogeneity and generates specificity of legal relations, in which they find coverage, through their features. That is why it is important and relevant to formulate the classification of existing new digital technologies of the financial environment, depending on the nature of their origin and their inherent characteristics, including those in current legal acts or draft laws or recommendations of central regulators and international organizations in the field.

Identification includes a description of something in sufficient detail so that it can be recognized in this context. Classification is a sequential approach that involves sorting objects or events into groups or categories. Classification and identification are important because they allow us to understand better the relations and connections between the words. They also help scientists to communicate clearly with one another. Classification and identification involves sorting objects or events into groups or categories. Clear systems (criteria) must be developed and used. Keys are often used as criteria for the classification process [19]. There are many advantages of classification, both in science and «behind it». Classification allows us to see the interrelationships between words, which may not be obvious when looking at them as a whole [21].

1. LITERATURE REVIEW AND INITIAL PRE-CONDITIONS

The Supreme Council of Ukraine adopted on 17.02.2022 the Law of Ukraine «On Virtual Assets» No. 2074-IX (hereinafter – the Law 2074) [10], which was signed

by the President of Ukraine on 15.03.2022. According to Clause 1, Section VI «Final and Transitional Provisions» of the Law 2074, the Law itself will enter into force: a) from the date of entry into force of the Law of Ukraine on Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding peculiarities of taxation of operations with virtual assets; b) implementation of the State Register of Virtual Asset Circulation Service Providers, which is additionally mentioned in Clause 2, Section VI «Final and Transitional Provisions», as limitations to sanctions provided for by Article 23 of the Law 2074. In order to meet the requirements of Clause 1 of Section VI of the Law 2074 and for the purpose of its enactment, on March 13, 2022 the Parliament of Ukraine registered a Draft Law No. 7150 «On Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the taxation of transactions with virtual assets» (hereinafter – the Draft Law 7150) [13] [4].

It should be noted at once that the author could not find such studies with their full-fledged presentation in the information space. The reason may be that this phenomenon itself appeared in the legal field of Ukraine not so long ago, and the bulk of studies had a different research vector.

2. MATERIALS AND METHODS

This work sets the task of conducting research aimed at trying to form a general classification of virtual assets, in the understanding of the legislation of Ukraine, based on the characteristic features that are inherent in the products of the latest financial digital technology of the distributed ledger (blockchain), and which have a common well-known name, – cryptocurrency.

The research is based on the analysis of the Law of Ukraine «On Virtual Assets» dated 17.02.2022 No. 2074-IX and other international reports and reviews of international organizations, in particular the Group for the development of financial measures to combat money laundering (FATF).

The study is conditionally divided into two directions: 1) classification of virtual assets and their comparison with cryptocurrency; 2) the procedure for issuing virtual assets, in the context of the subject composition (resident, non-resident).

Object and subject of research 1. The object of research is virtual assets, within the meaning of law 2074 and cryptocurrency in the understanding of FATF. The subject of the study is social relations associated with the circulation of virtual assets (cryptocurrencies).

Object and subject of research 2. The object of research is the issuance of virtual assets, within the meaning of law 2074. The subject of the study are issuers, in terms of: resident and non-resident.

The existing type of virtual assets in the Law 2074, as well as the procedure for their emission in the context of subjects, require in-depth study, which is divided into a number of stages in order to form the necessary sequence of conclusions. The chosen research methodology corresponds to the tasks and contributes to the creation of the optimal structure of the conclusions obtained

During the study, a system of methods of scientific cognition was used: general scientific – deduction and induction, synthesis and analysis, scientific abstraction, analogy, analytical and dialectical, systematic approach; specifically – legal methods of cognition – formally legal; legal forecasting, retrospective and comparative legal method, comparison method, system-structural; methodological substantiation of the essence, nature and structure of terminology that is the object of research – virtual assets and their emission.

The general philosophical (universal) method of cognition was applied at all stages of the cognitive process. The Aristotle method was useful in analyzing the content of the current legislation of Ukraine regarding virtual assets and their emission (in the context of subjects), explaining the problems of its legislative equipment in the relevant regulations.

The dialectical method was used to analyze doctrinal approaches to the definition of the term: «financial virtual asset», «commodity virtual asset / non-financial virtual asset».

Using the analysis method, the study covered integral features and determined the individual characteristics of virtual assets and the order of their emission (in the context of subjects). The method of analysis also contributed to the identification of integral features of research objects.

The deduction method allowed, based on the opinions of researchers on the topic of cryptocurrency, to draw a general conclusion about the integral features of virtual assets and cryptocurrencies in their comparison, and the grounds for their classification.

The inductive method of cognition made it possible to obtain a general conclusion that in Law 2074 the dissonance of the provisions of its norms, in particular, sub-paragraph 7 of paragraph 1 of Article 1 understands among all relations with virtual assets and emission, and already in sub-paragraph 8 of paragraph 1 of Article 1 does not indicate under the type of activity of service providers regulated – emission activities.

Using the synthesis method, the author of the study came to the drafts of the formation of the concept of legal definitions in the Law 2074: «financial virtual asset» (based on the existing disparate definitions given in sub-paragraph 3 of paragraph 1 of Article 1, paragraph 3 of Article 4, paragraph 6 of Article 4 of the Law 2074) and «non-financial virtual asset (commodity virtual asset)» (on the basis of the existing disparate definitions given in sub-paragraph 3 of paragraph 1 of Article 1 and sub-paragraph 3, paragraph 5, paragraph 6 of Article 4 of the Law 2074).

The chosen methodology in the context of the issues submitted for consideration seems optimal for conducting research in the chosen direction.

The methodology is based on a combination of quantitative and qualitative approaches used: to classify virtual assets and compare them with cryptocurrencies as a generally accepted term; to the study of the issue of virtual assets in the context of entities (resident and non-resident). In the process of qualitative analysis of materials taken for research, in particular the Law 2074, the necessary structure of future

conclusions is prepared and the main, necessary elements on which these conclusions are subsequently based are determined – the classification of virtual currencies.

The comparative legal method contributed to comparative analysis and allowed, together with the general scientific method of comparison and analogy, to compare virtual assets with cryptocurrencies, taking into account the characteristics available to them.

Special legal methods are also applied, in particular, formal legal and system-structural methods used in the development and research of the terminology of this article.

The study of the materials underlying the study with the formation of final conclusions based on its results corresponds to the nature of the task and contributes to its qualitative and objective solution. An overview of available literary sources covering various aspects of cryptocurrencies and revealing the breadth of valuations and their diversity.

3. RESULTS AND DISCUSSION

Let us note from the outset that in determining the classification of the latest technologies in the financial sphere, it is necessary to take into account that they can be divided into groups and classes, each of which may already have its own classification for individual areas, and the author does not claim to a complete classification to a probably lower level .

1. Let's carry out research on the Law of Ukraine «On Virtual Assets», to form an idea of the proposed section of virtual assets, at the level of the main law of Ukraine in the field of the newest digital technologies, having a generalized and widely known notion – cryptocurrency, which mostly refer to the monetary sphere of public relations.

In the first paragraph of the first Article «Definitions of Terms», Section I «General Provisions» of the Law 2074, there is a concept of virtual asset, collateralized virtual asset and unsecured virtual asset. And already Article 4 «Legal Status of Virtual Assets» of Law 2074 directly proposes the division of virtual assets into a secured virtual asset and an unsecured virtual asset:

- virtual asset – an intangible asset that is subject to civil rights, has value and is expressed in a set of data in electronic form. The existence and turnover of a virtual asset is ensured by the system of ensuring the turnover of virtual assets. A virtual asset may certify property rights, in particular the right of claim on other objects of civil rights (Subparagraph 1 of Paragraph 1 of Article 1 of Law 2074);

Virtual assets are intangible assets, the peculiarities of which are determined by the Civil Code of Ukraine and this Law. Virtual assets can be unsecured or secured. (Paragraph 1 of Article 4 of Law 2074);

- secured virtual asset – a virtual asset that certifies property rights, in particular the right of claim on other objects of civil rights (sub-paragraph 3 of paragraph 1 of Article 1 of Law 2074); secured virtual assets certify property rights, in particular claims to other objects of civil rights (paragraph 3 of Article 4 of Law 2074);

• unsecured virtual asset – a virtual asset that does not certify any property or non-property rights (sub-paragraph 6 of paragraph 1 of Article 1 of Law 2074); unsecured virtual assets do not certify property rights. (Paragraph 2 of Article 4 of Law 2074).

The secured virtual asset, in turn, based on paragraph 6 of Article 4 of Law 2074, forms separate, two areas of its internal classification (distribution): financial virtual asset and others.

The financial virtual asset, in turn, forms two separate directions of its internal classification (distribution). Secured by currency values and secured by securities or derivative financial instrument (paragraph 6 of Article 4 of Law 2074):

• issued by a resident of Ukraine secured virtual asset secured by currency values (hereinafter – SVA(CV));

• a virtual asset issued by a resident of Ukraine is secured by a security or a derivative financial instrument (hereinafter – SVA(FI)).

Note that in the structure of Law 2074, paragraph 1 of Article 1 of Section I, as a place to define and group all available legal definitions of Law 2074 – and there, among others, there is no concept – a virtual financial asset.

We offer our own vision, which we mentioned as missing, but necessary to add, in order to eliminate the existing gap of the Law 2074, through changes, the legal definition of «financial virtual asset» in paragraph 1 of Article 1 «Definitions» of Section I «General Provisions «Law 2074. The formation of the definition was based on the existing disparate definitions given in sub-paragraph 3 of paragraph 1 of Article 1, paragraph 3 of Article 4, paragraph 6 of Article 4 of Law 2074, and in our opinion may be as follows: «Financial virtual asset is a secured virtual asset, which is divided into two types, depending on the type of collateral, secured by currency values and secured by securities or derivative financial instrument.»

Above, when forming the classification (distribution) of a secured virtual asset, we used the name «other», because in Law 2074 there is no clear reference, but based on the logical architecture of paragraph 6 of Article 4 of Law 2074, it should be. We believe that the legislator has made a gap in the legal indication and, accordingly, the provision of a definition of such an element. Based on the provisions of paragraph 5 of Article 4 of Law 2074, we can assume the name as appropriate, which harmoniously and logically corresponds to the general content of Law 2074, in contrast to the existing financial virtual asset – *not a virtual financial asset*; or characterized as provided with a commodity mass-*commodity virtual asset*.

We offer our own vision for the formation of the definition of the identified element of the classification – not a financial virtual asset (commodity virtual asset). Which, as well as the «financial virtual asset» is necessary to add, in order to eliminate the existing gap of Law 2074, by amending the list of legal definitions in paragraph 1 of Article 1 «Definitions» of Section I «General Provisions» of Law 2074.

The formation of the definition of «Non-financial virtual asset (*commodity virtual asset*)» was based on the existing disparate definitions given in sub-paragraph 3

of paragraph 1 of Article 1 and sub-paragraph 3, paragraph 5, paragraph 6 of Article 4 of Law 2074, and on our opinion may be as follows: «*A non-financial virtual asset (commodity virtual asset) is a secured virtual asset that has other collateral than a financial virtual asset.*»

2. In the future we will conduct a study of the legislative requirements of Law 2074, aimed at regulating the issue of: unsecured virtual assets (sub-paragraph 2 of paragraph 1 of Article 1 of Law 2074); non-financial virtual assets / commodity virtual assets (paragraph 5 of Article 4 of Law 2074); financial virtual assets (sub-paragraph 6 of Article 4 of Law 2074), in particular SVA (CV) and SVA (FI), in terms of their subject composition (residents, non-residents), as Law 2074 does not have a clear definition.

2.1. Issuance of financial virtual assets. Only a financial institution can be a provider of SVA (CV) turnover services (paragraph 7 of Article 9 of Law 2074).

Financial institution – a legal entity that provides one or more financial services in accordance with the law, as well as other services (operations) related to the provision of financial services, in cases directly specified by law, and entered in the register in the manner prescribed by law. Financial institutions include banks, credit unions, pawnshops, leasing companies, trust companies, insurance companies, funded pension institutions, investment funds and companies and other legal entities whose exclusive activity is the provision of financial services, and in cases expressly provided by law, – other services (operations) related to the provision of financial services. Independent financial intermediaries that provide financial guarantee services in the manner and under the conditions specified by the Customs Code of Ukraine (item 1 of item 1 of Article 1 of the Law of Ukraine «On Financial Services» are not financial institutions). and state regulation of financial services markets “) [12].

According to Art. 80 of the Civil Code of Ukraine, a legal entity is an organization created and registered and entered into the «Unified State Register of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Associations», which is endowed with civil capacity and can be a plaintiff and defendant in court [15] [11].

The provisions on SVA (CV) in Law 2074 set out everything clearly and logically, which cannot be said about the rationing of the treatment of SVA (FI).

Thus, with regard to SVA (CV), it is established that: a). and issue (paragraph 6 of Article 4 of Law 2074) – as a fact of «issued / issued»; b). and most importantly, turnover (paragraph 7 of Article 9 of the Law 2074) as a process of «issue / issue» – regulated by law and possible only by residents of Ukraine.

Regarding SVA (FI), in addition to the definition (paragraph 6 of Article 4 of Law 2074), it is only noted that its circulation is regulated by the National Commission on Securities and Stock Market (sub-paragraphs 18, 19, 20, paragraph 3 of Article 16 of the Law). 2074).

Based on the fact that the constitutional principle is the principle of the rule of law which is enshrined in Art. 8 of the Constitution of Ukraine, citizens exercise their rights on the principle of «everything is allowed that is not expressly prohibited by law», and

state bodies and their officials – on the principle of «allowed only what is expressly permitted by law.» It can be stated that before SVA (FI) there is no regulation on the prohibition of the possibility of their issuance, not by residents.

Substantiation of our position on the incomplete certainty in the regulation of the issuance procedure by subject composition, SVA (FI), we begin with the concept of «turnover of virtual assets» and «business entities» within the meaning of Law 2074:

- turnover of virtual assets – all legal relations relating to virtual assets that arise between participants in the market of virtual assets, as well as between them and the state (sub-paragraph 7 of paragraph 1 of Article 1 of Law 2074).
- providers of services related to the circulation of virtual assets – exclusively business entities – legal entities that carry out in the interests of third parties one or more of the following activities: storage or administration of virtual assets or keys of virtual assets; exchange of virtual assets; transfer of virtual assets; provision of intermediary services related to virtual assets; (sub-paragraph 8 of paragraph 1 of Article 1 of Law 2074).

Firstly. As we see, based on the meaning of the concept of «turnover», it includes «all legal relations», and issue (issue).

Second. Among the «activities», there is no definition of «issue / issue» related to service providers, which, in particular, have yet to obtain a permit for these «activities».

Thus, with regard to SVA (FI) there is no direct prohibition that «resident» or «non-resident» cannot conduct their issuance (issue), there are only reservations in paragraph 6 of Article 4 of Law 2074, which have already been issued (ie, stated fact in the past, regarding the issue) by residents of Ukraine – are called SVA (FI). That is, it can be assumed that virtual assets issued or still in the process of issuance by «non-residents» may have a different name of virtual assets and be secured by a security or derivative financial instrument – because Law 2074 does not prohibit.

We emphasize that it is not possible to state the same with regard to SVA (CV), which clearly states that «turnover» which includes the issue, can be carried out only by financial institutions (paragraph 7 of Article 9 of Law 2074).

An indirect confirmation of our study on the possibility of participating in the turnover of virtual assets (type SVA (FI)) in Ukraine and non-resident (legal entity) is the content of paragraph 6 of Article 9 of Law 2074: «Service provider may be a foreign legal entity virtual assets, under the law of a foreign state conducts activities as a service provider in the manner and under the conditions specified by the National Commission on Securities and Stock Market, taking into account the requirements and restrictions set forth in this Law “.

2.2. Regarding the regulation of the issue of «unsecured virtual assets» (sub-paragraph 1 of paragraph 1 of Article 1 of Law 2074) and «non-financial virtual assets» / «commodity virtual asset» (paragraph 5 of Article 4 of Law 2074), direct prohibition as well as permission to hold it in terms of the subject composition is missing. We can be guided by the previously considered regulations, where the constitutional principle

allows everything that is not prohibited (Article 8 of the Constitution) and the law states the possibility of being a service provider and a foreign legal entity (paragraph 6 of Article 9 of Law 2074).

However, it should be noted that in sub-paragraph 7 of paragraph 1 of Article 1 of Law 2074, the turnover of virtual assets means all legal relations relating to virtual assets that arise between participants in the market of virtual assets, as well as between them and the state. assume that «everyone» understands the issue. But in sub-paragraph 8 of paragraph 1 of Article 1 of Law 2074 it is determined that providers of services related to the turnover of virtual assets – only business entities – legal entities that conduct in the interests of third parties one or more of these types’ activities: storage or administration of virtual assets or keys of virtual assets; exchange of virtual assets; transfer of virtual assets; providing intermediary services related to virtual assets. That is, Law 2074 in sub-paragraph 7 of paragraph 1 of Article 1 understands among all the relationship and the issue, and in sub-paragraph 8 of paragraph 1 of Article 1 does not specify the type of activity of service providers – the activity of the issue.

3. Let’s compare our virtual assets, within the meaning of Law 2074, with well-known terms and definitions adopted by society as a digital financial category – cryptocurrency and other elements of the ecosystem of their digital existence.

In the direction of this study we will start from paragraph 7 of Article 4 «Legal status of virtual assets» of Chapter II «Legal regime of virtual assets»: virtual assets are not a means of payment in Ukraine and can not be exchanged for property (goods), works (services). That is, we reject their affiliation to the legal tender, in digital form, which has a common name in the literature, as the central currency of central banks (central bank digital currency – CBDC), given their concept in the literature.

The Central Bank’s digital currency (CBDC), or national digital currency, is simply a digital form of the country’s fiat currency. Instead of printing paper notes and minting coins, the central bank issues electronic tokens, the value of which is backed by full faith and government credit. However, deposits stored in commercial banks today are already digital and can be moved electronically using credit and debit cards and mobile payment applications. However, this form of digital money is the responsibility of private banks, which must maintain reserves and deposits. The CBDC is the responsibility of the government (as is cash today), which means that the central bank will have to support them [27].

3.1. Virtual assets, the definition of which in sub-paragraph 1 of paragraph 1 of Article 1 of Law 2074, contains a reference to the fact that they are intangible assets and expressed in a set of data in electronic form.

Let’s analyze the opinion of researchers who give various definitions of well-known terms that have taken a stable position in the latest financial technologies, and which in their characteristics may be close or even directly similar to the concept of virtual assets, which exists in Law 2074.

The Financial Anti-Money Laundering Unit (FATF) reports on the cryptocurrency: Cryptocurrencies use public and private keys to transfer currency from one (individual or legal entity) to another, and cryptocurrency signatures are always required to transfer cryptocurrencies. persons (in the case of Bitcoin called «miners») who protect the network in exchange for the possibility of receiving commissions that are freely distributed. (In the case of Bitcoin – a small number of newly created bitcoins, called «block reward»), and in some cases also com for transactions paid by users as a material incentive to «miners» to include their operations in the next block). Hundreds of variations of cryptocurrencies have been identified, most of which are related to Bitcoin, which uses the principle of «proof-of-work» – a system based on the fact that any transaction requires a certain number of calculations – approx. translation) to verify and confirm the correctness of operations and chain management. Although Bitcoin is the first working cryptocurrency cryptographic protocol, there is growing interest in developing alternative, more efficient methods of verifying and verifying transactions, such as proof-of-stake systems, a system in which new coins are not generated. due to the use of computing resources, and due to the duration of storage of older coins. [8]

The Internet portal Currency.com described the position of cryptocurrency – a type of virtual currency created using cryptographic methods and mathematical calculations, mainly based on blockchain. It is both a digital and a virtual currency – because it exists on the Internet and is created using cryptographic algorithms. [1]

Given the characteristics of the term cryptocurrency, they can be compared with the definition of virtual assets given in Law 2074, so it can include, in addition to cryptocurrency: Bitcoin (BTC), and its components, such as altcoin, stablecoin; tokens. [1; 2; 7; 9; 20]

3.2. Unsecured virtual assets (sub-paragraph 2 paragraph 1 of Article 1 of Law 2074). It should be noted that the lack of collateral causes strong volatility of the cryptocurrency rate, which is determined not by its purchasing power, but by supply and demand for it [3]. In this case, demand is mainly speculative [17]. For example, in the period from April 2021 to May 2021, the rate of one bitcoin coin ranged from 33 thousand to 63 thousand dollars. USA, which was generally determined by psychological attitudes under the influence of information noise. The value of this type of cryptocurrency is based on economic expectations, not on the availability of real assets, but there is no such institution that could alone affect their main characteristics: the rate of issue and exchange rate [5].

V. Usoskyi, it is believed that modern «cryptocurrencies are just digital goods that can not perform the functions of credit money, and unlike gold, they are low liquidity and highly volatile... Bitcoin has no business process, but there is a game bubble...» [14]. At this time, the process of creating a cryptocurrency is a game in which its units are obtained, and the cryptocurrency itself is a virtual «product» that a group of people collects and can then sell or exchange for another product or service, provided the party

agree to perform such an operation. The cryptocurrency market in the modern performance is a long Ponzi scheme [26].

Thus, unsecured virtual assets (sub-paragraph 2, paragraph 1, Article 1 of Law 2074) are a classic representation of a wide range of cryptocurrencies, including the most famous of all Bitcoins [29], which have no collateral, neither from the state (as example, fiat money), nor by private corporations (or even private individuals). [1; 2; 7; 9; 20]

3.3. A virtual asset is provided (sub-paragraph 3 paragraph 1 of Article 1 of Law 2074). Based on the compound name, stablecoin is a type of altcoin that is stable and has low volatility. But from a technical point of view, stablecoin is a type of token [2]. This is the difficulty of positioning stablecoin in the structure of cryptocurrencies.

Their value is tied to physical assets (such as gold, oil) or secured by foreign exchange reserves (such as the dollar). Stablecoins are needed in order not to withdraw fiat (traditional) money when trading on the stock exchange, as exchanges charge a commission and because of all this profit from trade can go to the exchange commission. The most popular of the USDT or Tether solutions. There is also a token from the Binance exchange called BUSD. [7]

According to E. Diudykova approach to collateral is implemented in stablecoin, which assumes that, unlike traditional money, the monetary value of which is established by law, the monetary value of stablecoin is represented by their collateral. The exchange of digital financial assets for legal money is the only condition for obtaining their monetary value outside the digital system. Prepaid nature automatically excludes stablecoin from the economic category of «money» and combines them into one group with tools used in non-cash payments: they are informative, providing information on the availability and transfer of rights to legal money, which serves as their security [6].

On the other hand, we can say that stablecoins are altcoins, the exchange rate of which is secured by something: either powerful fiat currencies (dollars, euros, etc.), or commodity values (such as gold), or other cryptocurrencies to dramatically reduce volatility prices. Tether, Dai, USD Coin and Paxos can be called the top stablecoins at the end of 2020. But sometimes stablecoins are not provided with anything – for example, the exchange rate of Carbon and Havven coins is regulated by additional issuance or burning of assets. [1]

Thus, a secured virtual asset (sub-paragraph 3, paragraph 1 of Article 1 of Law 2074), which according to its properties can be attributed (compared) to the category of stablecoin, This category also includes subspecies of secured virtual asset, according to our classification, namely: non-financial virtual asset (paragraph 5 of Article 4 of Law 2074) and financial virtual asset (paragraph 6 of Article 4 of Law 2074), and also together with its subspecies: ZVA (VC) and ZVA (FI).

The summary of our study on the classification of virtual assets and their issuance (by entities) is presented graphically in *Figure 1*.

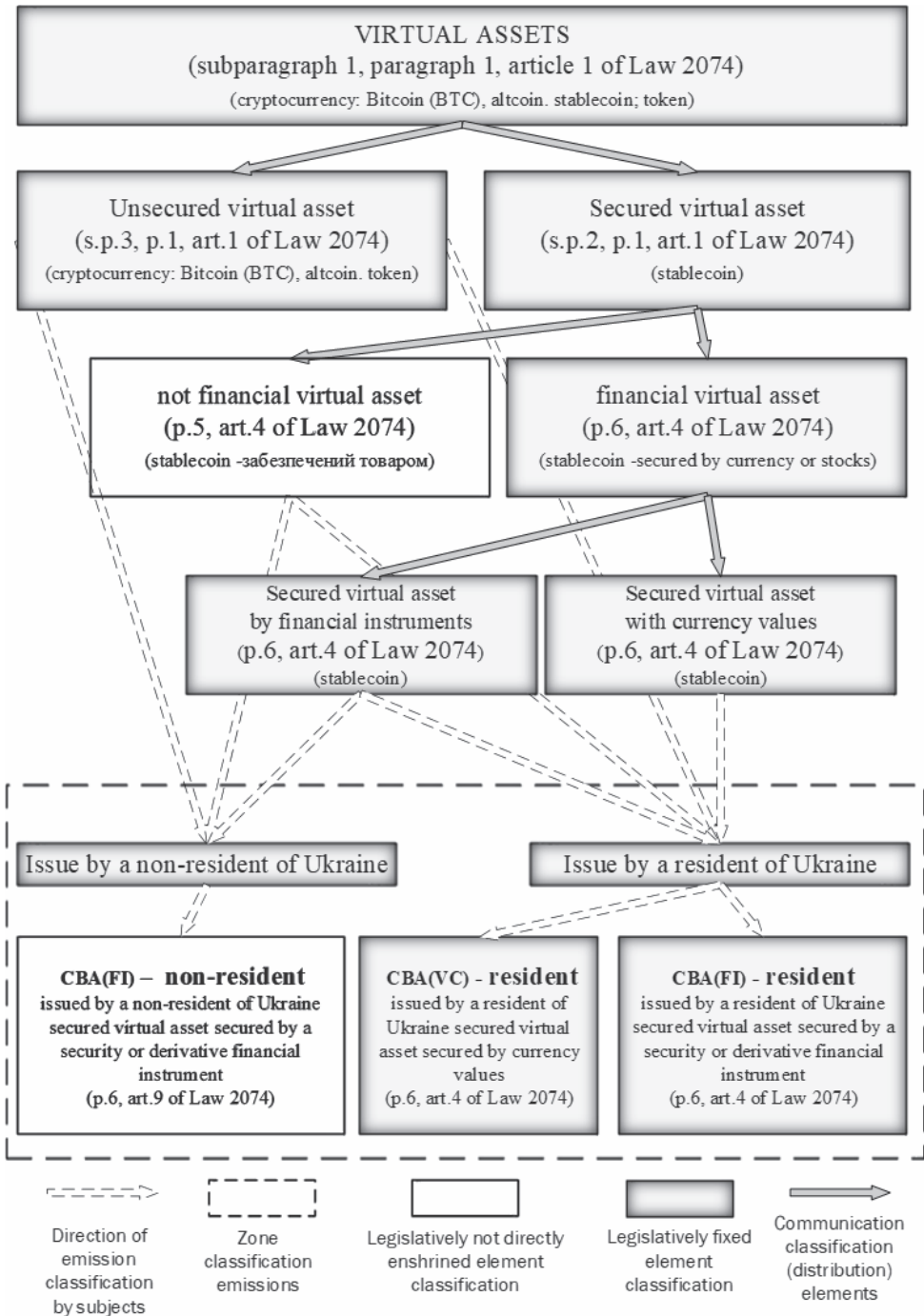

Figure 1. Classification of virtual assets and their issue (by entities) in Ukraine

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

The study regarding the classification of virtual assets in the context of the Law of Ukraine «On Virtual Assets» as a result revealed existing shortcomings, both in coverage of completeness of such classification (illustrated in Figure 1), and in availability of proper legal definitions in relation to classification in paragraph 1 of Article 1 of the Law 2074.

1. Paragraph 6 of Art. 4 of Law 2074 contains a new definition of «financial virtual asset», which is not defined in Law 2074, and in particular in the first paragraph, the first article «Definition of Terms», Section I «General Provisions» of Law 2074 defines all legal definitions of Law 2074.

We would like to propose our own vision of the mentioned as missing, but necessary to summarize, in order to close the existing gap in Law 2074, by amending the legal definition of «financial virtual asset» in p.1 art.1 «Definitions of terms», Section I «General provisions» of Law 2074. Formation of the definition was based on the existing scattered definitions, given in sub – paragraph 3, p.1 of art. 1; p.3 of art. 4; p.6 of art. 4 of the Law 2074, and in our opinion, it could look as follows: «A financial virtual asset is a collateralized virtual asset, which has a division depending on the type of collateral into collateralized by currency values (hereinafter – CBA(VC)) and collateralized by securities or derivative financial instrument (hereinafter – CBA(FI)).

2. Article 4 of Law 2074, not interpretive, on the division of a collateralized virtual asset into «financial virtual asset» and «other-from-financial virtual asset.» Based on the logical-architecture of the statement of paragraph 6 of Article 4 of Law 2074, it should have.

We believe that the legislator allowed a gap in the legal indication and accordingly the definition of such an element. Proceeding from the prescriptions of paragraph 5 of Art.4 of the Law 2074, one may allow the name, as proper, which harmoniously and logically corresponds to the general content of the Law 2074, in contrast to the existing financial virtual asset – «*not financial virtual asset*»; or described as secured by the commodity mass – «*commodity virtual asset*»;

3. Let's offer our own vision on the formation of the definition with respect to the identified by us element of the classification – not financial virtual asset (commodity virtual asset). Which, as well as the «financial virtual asset» is necessary to add, in order to close the existing gap in Law 2074, by amending the list of legal definitions in paragraph 1 art. 1 «Definitions of terms» of Title I «General provisions» of Law 2074.

Formation of the definition of «*non-financial virtual asset (virtual commodity asset)*» was based on existing scattered definitions, given in sub-paragraph 3 of paragraph 1 of art. 1 and paragraph. 3, 5, 6 of art. 4 of the Law 2074, and in our opinion, it would look as follows «*A non-financial virtual asset (commodity virtual asset), is a collateralized virtual asset having a different collateral than the financial virtual asset.*»

4. Everything is clear and logical in the Law 2074 with the regulations on the issue of SVA(CV), which cannot be said about the regulation of the SVA(FI). So, regarding

SVA(CV) it is established that: a). and the emission (paragraph 6 of Article 4 of Law 2074) – as an accomplished «emitted/issued»; b). and what is the most important, the circulation (paragraph 7 of Article 9 of Law 2074) as the process «emission/issue» – is legally regulated and possible only for residents of Ukraine. As to issue/issue of SVA(FI) there is no direct prohibition on the fact that «resident» or «non-resident» cannot realize their issue/issue», there are only reservations in paragraph 6 of article 4 of Law 2074, which have already been emitted (i.e., the fact of issue is stated in the past) by the residents of Ukraine – they are called SVA(FI). That is, we can suppose that the issued virtual assets or those which are still in the process of issue by «non-residents» can exist and be secured by a security or derivative financial instrument, because Law 2074 does not prohibit this.

5. Regarding the regulation of the issue of «unsecured virtual assets» (sub-paragraph 1 of paragraph 1 of Article 1 of Law 2074) and «*non-financial virtual assets*» / «*commodity virtual asset*» (paragraph 5 of Article 4 of Law 2074), there is no direct prohibition in terms of its subject composition. We can be guided by the previously discussed regulations, where the constitutional principle of everything that is not prohibited, is allowed (Article 8 of the Constitution) and the law specifies the possibility to be a service provider and a foreign legal entity (paragraph 6 of Article 9 of Law 2074).

6. However, we emphasize that in sub-paragraph 7 of paragraph 1 Article 1 of the Law 2074, by circulation of virtual assets is meant all legal relations pertaining to virtual assets arising between participants of the virtual assets market, as well as between them and the state – we may assume that the word «all» means emission as well. But sub-paragraph 8 of paragraph 1 of Article 1 of the Law 2074 stipulates that provider of services related to circulation of virtual assets are exclusively business entities – legal entities, carrying out one or more of such activities for the benefit of third parties: holding or administration of virtual assets or keys of virtual assets; exchange of virtual assets; transfer of virtual assets; provision of intermediary services related to virtual assets. That is, the Law 2074, in sub-paragraph 7 of paragraph 1 of Article 1, understands among all relationships and emission, but already in sub-paragraph 8 of paragraph 1 of Article 1, does not mention under the type of activity of service providers – emission activity. This can be called a dissonance of the provisions in Law 2074, which should be brought in line with each other.

7. We have made a comparison of our classification of virtual assets, in the sense of Law 2074, with generalized terms and definitions accepted by the public as a digital financial category – cryptocurrency and other elements of their digital existence ecosystem.

REFERENCES

- [1] Akopian, A., & Makei, T. (2021, December 17). Types of cryptocurrencies: Overview of bitcoin, altcoins and tokens. Retrieved from <https://currency.com/ru/vidy-kriptoalyut-obzor-bitkoina-altkoinov-tokenov>

- [2] Types of Cryptocurrencies-What are they and how they differ Binance Blog. (2021, October 22). Retrieved from <https://www.binance.com/ru/blog/all/%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D1%8B-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82--%D0%BA%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%B5-%D1%81%D1%83%D1%89%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D1%83%D1%8E%D1%82-%D0%B8-%D1%87%D0%B5%D0%BC-%D0%BE%D1%82%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%81%D1%8F-421499824684902939>
- [3] Henkyn, A., & Mykheev, A. (2018). *Blockchain: How It Works and What Happens Tomorrow*. Moscow: Alpina Publisher.
- [4] *To the Draft Law of Ukraine «On Amendments to the Tax Code of Ukraine concerning the taxation of transactions with virtual assets*. (2022). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245233>
- [5] Dostov, V. L., & Shust, P. M. (2013). Virtual Currencies and Cryptocurrencies: New Opportunities or New Risks? *Financial Security*, (3), 61–64.
- [6] Diudykova, E. (2021). *Methodology and tools for the formation of a single payment space and the integration of digital financial assets in international settlement systems* (D. thesis for the degree of Doctor of Economic Sciences). Federal State Educational Institution of Higher Professional Education «North Caucasian Federal University», Stavropol.
- [7] What types of cryptocurrencies there are? (2020, May 8). Retrieved from <https://vc.ru/crypto/125924-kakie-vidy-kriptovalyut-byvayut>
- [8] Popov, V. What is cryptocurrency? Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/details/28742278.html>
- [9] *About virtual assets*. Pub. L. No. 2074– IX (2022).
- [10] *On state registration of legal entities, physical persons – entrepreneurs and public formations*. Pub. L. No. 755-IV (2003).
- [11] *On financial services and state regulation of financial services markets*. Pub. L. No. 2664-III (2001).
- [12] *Draft Law On Amendments to the Tax Code of Ukraine on the taxation of transactions with virtual assets*. Pub. L. No. 7150 (2022).
- [13] Usoskyi, V. N. (2019). Cryptocurrency as a technogenic myth. *Banking Bulletin*, (№4 (669)), 35–48.
- [14] FATF. (2014). *Report of FATF. Virtual currencies. Key determinations and potential AML/CFT risks* (Issue. June). France. Paris. Retrieved from https://eurasiangroup.org/files/FATF_docs/Virtualnye_valyuty_FATF_2014.pdf
- [15] *Civil Code of Ukraine*. Pub. L. No. 435-IV (2003).
- [16] Ahmed, S., & Broek, N. (2017). Blockchain could boost food security. *Nature*, 550(7674), 43–43. doi: 10.1038/550043e
- [17] Bouoiyour, J., & Selmi, R. (2014, August 26). What Does Crypto-currency Look Like? Gaining Insight into Bitcoin Phenomenon. Retrieved from <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/58133/>
- [18] Carlini, F., Carlini, R., Dalla Palma, S., Pareschi, R., & Zappone, F. (2020). The Genesy Model for a Blockchain-Based Fair Ecosystem of Genomic Data. *Frontiers in Blockchain*, 3, 483227. doi: 10.3389/fbloc.2020.483227
- [19] Classifying and identifying. (2021, June 4). Retrieved from <https://www.sciencelearn.org.nz/videos/2065-classifying-and-identifying>

- [20] Differences Between Tokens, Coins and Virtual Currencies, Explained. (2019, Juli 29). Retrieved from <https://cointelegraph.com/explained/differences-between-tokens-coins-and-virtual-currencies-explained>
- [21] Ford, J. (2021, February 25). What is the importance of classification of objects? Retrieved from <https://answerstoall.com/language/what-is-the-importance-of-classification-of-objects/>
- [22] Forecast: Blockchain Business Value, Worldwide, 2017–2030. (2017, March 2). Retrieved from <https://www.gartner.com/en/documents/3627117>
- [23] Hileman, G., & Rauchs, M. (2017). *Global Cryptocurrency Benchmarking Study* (p. 33–133). Cambridge: Cambridge Centre for Alternative Finance. Retrieved from <https://www.crowdfundinsider.com/wp-content/uploads/2017/04/Global-Cryptocurrency-Benchmarking-Study.pdf>
- [24] Kersten, W., Blecker, T., & Ringle, C. M. (2017). *Digitalization in supply chain management and logistics: Smart and digital solutions for an industry 4.0 environment* (1st edition). Presented at Hamburg International Conference of Logistics, Berlin.
- [25] Kewell, B., Adams, R., & Parry, G. (2017). Blockchain for good? *Strategic Change*, 26(5), 429–437. doi: 10.1002/jsc.2143
- [26] Krugman, P. (2021, May 20). Opinion Technobabble, Libertarian Derp and Bitcoin. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2021/05/20/opinion/cryptocurrency-bitcoin.html>
- [27] Kumar, A., Ney, J., Lee, E., & Ji, V. (2020). National Digital Currencies: The Future of Money? Retrieved from <https://www.belfercenter.org/publication/national-digital-currencies-future-money>
- [28] Mengelkamp, E., Notheisen, B., Beer, C., Dauer, D., & Weinhardt, C. (2018). A blockchain-based smart grid: Towards sustainable local energy markets. *Computer Science – Research and Development*, 33(1-2), 207–214. doi: 10.1007/s00450-017-0360-9
- [29] Nakamoto, S. (2009). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. 9.
- [30] Ribitzky, R., St. Clair, J., Houlding, D. I., McFarlane, C. T., Ahier, B., Gould, M., & Clauson, K. A. (2018). Pragmatic, Interdisciplinary Perspectives on Blockchain and Distributed Ledger Technology: Paving the Future for Healthcare. *Blockchain in Healthcare Today*. doi: 10.30953/bhty.v1.24
- [31] Yli-Huumo, J., Ko, D., Choi, S., Park, S., Smolander, K., & Song, H. (2016). Where Is Current Research on Blockchain Technology? – A Systematic Review. *PLOS ONE*, 11(10). doi: 10.1371/journal.pone.0163477

Serhii O. Hrytsai

Ph.S. in Law, Associate Professor

Associate Professor at the Department of Sectoral

Law and General Legal Disciplines

Institute of Law and Social Relations of the Open International

University of Human Development «Ukraine»

04071, 23 Lvivs'ka Street, Kyiv, Ukraine

Suggested Citation: Hrytsai, S. O. (2023) Classification of virtual assets in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 135–152.

Стаття надійшла / Submitted: 18/01/2023

Доопрацьовано / Revised: 18/02/2023

Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 346.21

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-1-153

Олена Павлівна Орлюк

*Національна академія правових наук України
Харків, Україна*

Юрій Михайлович Бисага

*Кафедра конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородський національний університет
Ужгород, Україна*

Олександр Васильович Гарагонич

*Кафедра господарського права та господарського процесу
Інститут права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна*

ОСНОВНІ ВЕКТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Анотація. *Нееволюційний шлях формування корпоративного сектора економіки України та постійне ускладнення законодавства обумовили низку недоліків сучасного нормативно-правового регулювання відносин за участю корпорацій. У таких умовах особливої актуальності набувають дослідження питань осучаснення законодавства у сфері корпоративних відносин. Метою дослідження є пошук оптимальних підходів до модернізації корпоративного законодавства з урахуванням поточних умов розвитку держави. Приділяється увага актуальному на сьогодні питанню відокремленості господарських-правових положень відносно системи цивільного законодавства. В той же час, запропоновано компромісний підхід до вирішення вказаної наукової дилеми шляхом узгодження представниками господарсько-правового та цивільно-правового підходів закритого переліку організаційно-правових форм господарських організацій. Авторами розглядаються ключові законодавчі та урядові ініціативи у відповідній сфері. За допомогою формально-юридичного, порівняльно-правового та інших методів наукового пізнання були досліджені питання: визначення ключових термінів (корпорація, корпоративне управління тощо); імплементація нових інструментів корпоративного управління; визначення структури і повноважень окремих органів корпорації, її посадових осіб, змісту установчих документів корпорації тощо. Авторами порівнюються підходи щодо однорівневої і дворівневої структури виконавчого органу корпорації на основі досвіду зарубіжних країн. Проаналізовано питання запровадження відповідальності посадових осіб корпорації та механізму відшкодування завданих ними збитків. При цьому, авторами обґрунтовується місце*

корпоративної культури і комплаєнсу в системі корпоративного управління, вказано на необхідність розробки кодексів корпоративного управління з метою поширення і впровадження найкращих міжнародних практик корпоративного управління. У статті також виокремлено вектори розвитку корпоративної реформи у державному секторі і забезпечення цифровізації корпоративного права.

Ключові слова: корпоративне законодавство, корпоративне управління, корпорація, модернізація, комплаєнс.

Olena P. Orlyk

*National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

Yurii M. Bysaha

*Department of Constitutional Law and Comparative Legislation
Uzhhorod National University
Uzhhorod, Ukraine*

Oleksandr V. Harahonych

*Department of Economic Law and Procedure
Law Institute
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine*

MAIN VECTORS OF MODERNIZATION OF CORPORATE LEGISLATION OF UKRAINE

Abstract. *Non-evolutionary path of the formation of the corporate sector of Ukraine's economy and constant complication of legislation have led to a number of shortcomings of modern legal regulation of relations with the participation of corporations. In such conditions a research on the modernization of legislation in the field of corporate relations is especially relevant. The purpose of the study is to find optimal approaches to the modernization of corporate legislation considering the current conditions of state development. Attention is paid to the current issue of the isolation of economy law provisions relative to the system of civil law. At the same time, a compromise approach to solving this scientific dilemma is proposed by agreeing on a closed list of organizational legal forms of economic organizations by representatives of economic and civil law approaches. The authors consider key legislative and governmental initiatives in this area. With the help of formal legal, comparative legal and other methods of scientific knowledge the following issues are investigated: definition of key terms (corporation, corporate governance, etc.); implementation of new corporate governance tools; determination of the structure and powers of individual bodies of the corporation, its officials, the content of the constituent documents of the corporation, etc. The authors compare the approaches to the one-tier and two-tier structure of the executive body of the corporation based on the experience of foreign countries. The issue of introduction of liability of corporation officials and the mechanism of compensation*

for damages is analyzed. At the same time, the authors substantiate the place of corporate culture in the system of corporate governance, point out the need to develop codes of corporate governance in order to spread and implement the best international practices of corporate governance. The article also highlights the vectors for the development of a corporate reform in the public sector and ensuring the digitization of corporate law.

Keywords: *corporate legislation, corporate governance, corporation, modernization, compliance.*

ВСТУП

Сфера корпоративних відносин в Україні тривалий час перебуває в центрі уваги законодавця. Зміна соціально-економічних умов, динамічне зближення корпоративного законодавства з правом Європейського Союзу (далі – ЄС) [1], потреба корпоративного сектора економіки в нових інструментах корпоративного управління [2], неухильна цифровізація економік держав [3], застарілість законодавчих норм, що безпосередньо впливають на правовий режим корпоративних відносин [4], – це те, з чим стикається бізнес в Україні та закордоном в сучасних умовах. При цьому, у зв'язку із відсутністю значних поліпшень в економічній ситуації в Україні, низькою ефективністю багатьох норм корпоративного законодавства поряд із повільним реагуванням на потреби бізнесу в забезпеченні прийняття новітніх засобів і кращих міжнародних практик корпоративного управління [5], постає нагальне питання щодо проведення системних та ефективних реформ, спрямованих на вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин в Україні.

В останні роки в Україні приймається значна кількість різноманітних нормативно-правових актів корпоративного законодавства, які до того ж постійно змінюються. Однак кількість законів і підзаконних актів тільки зрідка переходить у якість. Відсутність єдиних доктринальних підходів до правового регулювання корпоративних відносин і механізму їх практичної реалізації обумовлює безсистемність прийняття нормативно-правових актів. Негативною тенденцією стало зниження юридико-технічного рівня актів корпоративного законодавства, про що свідчить: множинність нормативно-правових актів, суперечливість норм Господарського кодексу України (далі – ГК України) [6] та Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [7], втручання органів виконавчої влади у сферу виключно законодавчого регулювання корпоративних відносин, і навпаки, прийняття законодавчих актів з проблем, які мали б бути вирішені на рівні підзаконного або локального їх урегулювання, дублювання норм корпоративного права тощо. Усе це позначається на якості правового регулювання корпоративних відносин. У результаті в Україні досі так і не завершене формування законодавчої основи функціонування корпоративного сектора економіки.

Важливою складовою правової інтеграції вітчизняного корпоративного законодавства з правом ЄС відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС

(далі – Угода з ЄС) [8] виступають питання наближення правової термінології, яка виступає основою праворозуміння. Аналіз таких базових термінів науки корпоративного права, як «корпорація», «система корпоративного управління» тощо крізь призму європейського право розуміння сприяє регулюванню корпоративних відносин на засадах загальноновизнаних цінностей, стандартів і принципів. У свою чергу, з т. з. забезпечення реалізації принципу законності у сфері корпоративних відносин необхідним є уніфікація термінологічного інструментарію, який використовується в актах корпоративного законодавства України.

У таких умовах перед правовою наукою і законодавцями постає завдання з виявлення основних тенденцій динаміки корпоративних відносин з огляду на появу нових та загострення старих загроз у корпоративному секторі, оцінки стану правового регулювання зазначених відносин та виявлення проблем, пов'язаних зі змінами в суспільстві, розробки нових оптимальних моделей, які забезпечать їх ефективне регулювання з урахуванням не лише поточного стану цих відносин, але й перспектив їх розвитку. Усі ці чинники зумовлюють необхідність поглибленого дослідження існуючих у корпоративному секторі економіки проблем, переосмислення усталених підходів до інструментарію вітчизняного законодавства та визначення нових векторів подальшого розвитку правового регулювання корпоративних відносин.

На сучасному етапі дослідження питань модернізації корпоративного законодавства України в тих чи інших аспектах привертає увагу багатьох представників правової та економічної наук. На різних етапах розвитку корпоративного законодавства України, окремі питання його модернізації досліджувались у працях багатьох вітчизняних вчених. Так, наукові праці В. С. Щербини з цієї тематики стосувались природи корпоративних відносин і правового статусу їх суб'єктів. Удосконалення правового режиму корпоративних прав стало предметом досліджень А. В. Смітюха та М. В. Оприско. В центрі уваги А. В. Коршун були проблеми комплаєнсу. Питання припинення корпорацій докладно аналізувалися В. М. Кравчуком та Л. М. Дорошенко. Перспективи діджиталізації корпоративного сектора досліджувалися О. М. Вінник та О. Р. Кібенко.

Більшість досліджень вищеназваними авторами проводилася до істотного оновлення законодавства з окреслених питань. Крім того, хоча деякі правові проблеми модернізації корпоративного законодавства досліджувалися юридичною наукою, багато теоретичних і практичних питань, з огляду на зміну соціально-економічних умов, залишаються нерозробленими або недостатньо розробленими в науковій літературі. У результаті теоретичні розробки зазначених авторів не охоплюють усіх аспектів перспектив подальшого розвитку правового регулювання корпоративних відносин, що вимагає проведення додаткових досліджень.

Метою цього дослідження було формування цілісного бачення основних векторів модернізації корпоративного законодавства України з урахуванням поточних умов розвитку держави.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для досягнення мети дослідження використані методи комплексного дослідження, техніко-юридичного аналізу, синтезу, аналогії, моделювання, а також діалектичний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий, спеціально-юридичний (формально-догматичний) та інші методи наукового пізнання.

Діалектичний метод наукового дослідження дозволив розширити можливості соціального передбачення та прогнозування, віднайти найбільш глибокі причини і зв'язки подій, що відбуваються у корпоративному секторі економіки України, визначити їх внутрішні закономірності, і внаслідок цього, позначити тенденції, що в них зароджуються. Використання філософської діалектики, складовими якої є принципи, призначені вести пізнання до розкриття суперечностей у визначенні шляхів подальшого розвитку правового регулювання корпоративних відносин, обумовило вибір даного методу при дослідженні ідей, закладених у Концепції оновлення ЦК України та Концепції модернізації господарського законодавства України. Цей метод дозволив виявити суперечності в положеннях Концепції оновлення ЦК України. Так, орієнтуючись на створення привабливого інвестиційного клімату в державі, розробники концепції пропонують зміну організаційно-правової форми сотень тисяч підприємств шляхом їх припинення. У результаті плутанина в організаційно-правових формах здійснення господарської діяльності, навпаки зроби́ть підприємства менш привабливими для інвесторів у зв'язку з невизначеністю їх подальшої долі. Завдяки використанню діалектичного методу категорія «корпоративне законодавство» досліджувалась крізь призму не лише приватного, а й публічного права.

Корпоративне законодавство тісно пов'язане з господарським та господарсько-процесуальним законодавством, а корпоративні відносини безпосередньо пов'язані з такими проблемами, як визначення суб'єктного складу, забезпечення ефективності корпоративного управління, виконання посадовими особами товариства фідуціарних обов'язків тощо, вирішити які можна лише шляхом проведення комплексного дослідження. За таких обставин *метод комплексного дослідження* дозволив використати напрацювання не тільки науки господарського, господарсько-процесуального, цивільного права, але й інших галузевих наук.

Використання *прогностичного методу* спільно з *методами аналогії* та *моделювання* при дослідженні Концепції оновлення ЦК України в частині положень про уніфікацію організаційно-правових форм юридичних осіб шляхом припинення підприємств дозволило спрогнозувати можливі наслідки такого процесу.

Використанням *структурно-функціонального методу* дозволило виходячи зі структури системи корпоративного управління встановити функціональні особливості окремих складових цієї системи. Цей же метод застосовувався і при дослідженні окремих законопроектів та нормативно-правових актів та дозволив виокремити окремі рівні корпоративного законодавства, що регулюють корпоративні відносини.

Застосування компаративного інструментарію *порівняльно-правового методу*, який використовує синхронічний і діахронічний методи, дозволило не тільки окреслити проблему визначення основних векторів модернізації корпоративного законодавства України, але й сформувавши раціональну систему координат подальшого розвитку правового регулювання корпоративних відносин. У процесі компаративістського дослідження було розглянуто низку запропонованих законодавцем і правовою наукою варіантів подальшого розвитку вітчизняного корпоративного законодавства та обрано з них ті, які найкраще відповідають стану соціально-економічного розвитку держави і потребам корпоративного сектора економіки.

Використання прийомів *спеціально-юридичного (формально-догматичного) методу* – класифікації та систематизації – дозволило дослідити сукупність правових норм, які регулюють корпоративні відносини, і проекти нормативно-правових актів, якими передбачено модернізацію окремих актів корпоративного законодавства. При застосуванні спеціально-юридичного методу правові норми розглядалися у трьох аспектах: якою нормою є в законі (законопроекті); чи застосовна вона в такому вигляді у певних практичних ситуаціях; якою вона має бути в ідеалі. Використання даного методу сприяло з'ясуванню текстового значення нормативних приписів, положень законопроектів та виявленню їх сутності. Спеціально-юридичний метод дозволив тлумачити значення окремих термінів та правових категорій, таких як корпорація, однорівневу систему корпоративного управління та ін.

Метод *техніко-юридичного аналізу та загальнотеоретичний* дозволили виявити численні недоліки у проектах Законів, зумовлені неналежним використанням тих чи інших засобів нормопроектної техніки, використати та розвинути загальнопоняттєвого апарату з теми дослідження, внаслідок чого такі поняття, як «корпорація», «система корпоративного управління», «обов'язки посадової особи товариства» набули оновленого змістовного навантаження.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Оприлюднення Концепції оновлення ЦК України [9] та Концепції модернізації господарського законодавства України [10] актуалізували питання вибору напрямів подальшого розвитку правового регулювання корпоративних відносин. Оскільки розробники концепцій по-різному бачать нагальні проблеми правового регулювання відносин, пов'язаних зі створенням, діяльністю та припиненням корпорацій, перед правовою наукою постає завдання пошуку оптимальних шляхів вирішення зазначених проблем.

У ГК України законодавець через закріплення основних категорій корпоративного права («корпоративні відносини», «корпоративні права», «корпоративне підприємство») в кодифікованому акті господарського законодавства зафіксував пріоритетність господарсько-правового підходу до визначення природи корпоративних відносин. Натомість прихильники цивільно-правового підходу щодо при-

роди таких відносин обстоюють ідею скасування ГК України з відповідним перенесенням корпоративно-правових норм до ЦК України. Ця ідею було зафіксована в Концепції оновлення ЦК України [9, с. 7].

Вбачається виваженишим і таким, що відповідає сучасним реаліям, є запропонований розробниками Концепції модернізації господарського законодавства України комплексний перегляд наявного масиву законів, які регулюють відносини щодо організації та безпосереднього здійснення господарської (економічної) діяльності, у т.ч. корпоративні відносини, з подальшою підготовкою та прийняттям нової редакції кодифікованого акту господарського законодавства [10, с. 18]. Обґрунтованість такого підходу пояснюється тим, що корпоративні відносини в усьому світі регулюються спеціальним корпоративним законодавством, яке передбачає задоволення не лише приватних, але і публічних інтересів. У корпоративних відносинах здебільшого перевагу отримує особа, що володіє більшим обсягом капіталу. Тому корпоративним відносинам не притаманне регулювання актом, що покликаний регулювати приватні відносини на засадах рівності, [11, с. 51]. Як слушно зазначає В. С. Щербина, штучно створене представниками цивільно-правової науки правило, яке в їхньому баченні має стати ледь не аксіомою нормотворення, щодо неможливості поєднання в одному нормативно-правовому акті, зокрема, в кодексі, норм як приватноправового, так і публічно-правового характеру, є нічим іншим, як суб'єктивним, жодним чином необґрунтованим твердженням, і спростовується об'єктивною практикою нормотворчої діяльності не лише в нашій державі, але і в інших державах світу [12, с. 152].

При підготовці нової редакції ГК України, нормами якого варто врегулювати корпоративні відносини, необхідно врахувати такі фактори як: внутрішня систематизація корпоративно-правових норм; відповідність принципу юридичної визначеності, складовими елементами якого є чіткість, зрозумілість, однозначність норм права [13]; узгодженість норм кодексу з положеннями інших нормативно-правових актів; дієвість механізму захисту прав учасників корпоративних відносин; визначення загальних вимог до змісту та форми установчих документів корпорацій, а також використання у сфері корпоративних відносин модельних актів (статутів, засновницьких договорів, положень про органи корпорації, кодексу корпоративного управління, інших внутрішніх документів).

2.1. Організаційно-правові форми корпорацій

Дискусійними при виборі шляхів реформування корпоративного законодавства є питання суб'єктного складу корпоративних відносин. Насамперед, це стосується центральної фігури у сфері корпоративних відносин – корпорації.

Наразі і розробники Концепції оновлення ЦК України і розробники Концепції модернізації господарського законодавства України єдині в тому, що необхідно закріпити на законодавчому рівні вичерпний (закритий) перелік організаційно-правових форм юридичних осіб (господарських організацій) відповідно до євро-

пейських підходів [9, с. 9; 7 с. 19]. Однак щодо конкретних організаційно-правових форм, які планується включити до цього переліку, підходи в концепціях знову різняться.

Так ідея уніфікації організаційно-правових форм корпорацій шляхом припинення підприємств у законопроекті № 6013 від 09.09.2021, яким серед іншого пропонується також скасування ГК України.

Апелюючи цивілістам, автори Концепції модернізації господарського законодавства України зауважують, що реалізація ідеї відмови від підприємств матиме прямим наслідком порушення Угоди з ЄС, в якій понад 60 разів згадується такий суб'єкт господарювання, як «підприємства», погіршить стан оцінки економіки України як ринкової відповідно до правил Світової організації торгівлі [11, с. 14]. Кількість юридичних осіб, яких торкнеться процес примусової зміни організаційно-правових форм, вражає. Станом на 01.09.2021 таких підприємств нараховувалося 283129 [14]. У разі, якщо підприємства не виконають вимоги щодо зміни організаційно-правової форми, вони підлягатимуть ліквідації. Відтак варто зважено підходити до питання уніфікації організаційно-правових форм юридичних осіб. Компромісним має стати спільне узгодження представниками господарсько-правового та цивільно-правового підходів закритого переліку організаційно-правових форм юридичних осіб, а також законодавче закріплення спрощеного порядку реорганізації юридичних осіб.

Разом із закріпленням у законодавстві вичерпного переліку організаційно-правових форм юридичних осіб необхідно буде вирішити, щодо яких із них в учасників правовідносин зможуть виникати корпоративні права. Збірним поняттям, що позначає організаційно-правові форми утворень, щодо яких виникають корпоративні права, у юридичній літературі є термін «корпорація».

Незважаючи на те місце, яке корпорації займають у сфері корпоративних відносин, представники правової науки досі не дійшли згоди ні щодо правової природи корпорацій, ні щодо кола суб'єктів, які можуть позначатися таким терміном. Найчастіше у юридичній літературі, корпораціями пропонується називати:

1) АТ, ТОВ, товариства з додатковою відповідальністю (далі – ТДВ) (В. С. Щербина [15, с. 242]);

2) господарські товариства (М. В. Оприско [16, с. 5]);

3) господарські товариства, виробничі кооперативи, фермерські господарства двох або більше засновників (А. В. Смітюх [17, с. 54]);

4) корпоративні підприємства (О. В. Гарагонич, Ю. М. Бисага [18, с. 23]);

5) юридичні особи, створені з метою одержання прибутку (В. А. Васильєва [19, с. 221]);

6) усі юридичні особи (В. М. Кравчук [20, с. 112]).

Наведені розходження у трактуванні поняття «корпорація» може створювати проблеми як у нормотворчій, так і в правозастосовній діяльності.

Виникненню таких проблем можна запобігти шляхом закріплення на законодавчому рівні узагальнюючої категорії «корпорація», навколо якої вибудовуватиметься система корпоративних відносин.

Нормативне визначення поняття «корпорація» варто здійснювати разом з розробкою правових критеріїв, за якими такі суб'єкти корпоративних відносин відмежовуватимуться від інших юридичних осіб. На нашу думку, система таких критеріїв має розроблятися з урахуванням ознак, притаманних корпорації.

Ознаками корпорації як суб'єкта корпоративних відносин є такі:

- корпорація – це об'єднання осіб, яке організаційно і майново діє ззовні як єдине ціле від свого імені;
- корпорація – це об'єднання капіталів;
- корпорація створюється для здійснення певної суспільно-корисної діяльності, насамперед, підприємницької;
- об'єднання осіб стає корпорацією за умови набуття статусу господарської організації;
- сформований у корпорації статутний (складений) капітал чи пайовий фонд поділяється на певні частини, які можуть бути виражені частками, акціями чи паями.

Отже, модернізація корпоративного законодавства має здійснюватися не тільки у напрямі встановлення вичерпного переліку організаційно-правових форм, в яких можуть створюватись і діяти корпорації, але і нормативного закріплення поняття «корпорації» та правових критеріїв, за якими такі суб'єкти корпоративних відносин, відмежовуватимуться від інших юридичних осіб.

2.2. Корпоративне управління

Важливим вектором модернізації корпоративного законодавства України має стати сфера корпоративного управління. В юридичній літературі корпоративне управління визначається як спосіб, відповідно до якого організація (державна чи приватна) керується та контролюється з метою досягнення результатів/успішного виконання своїх обов'язків та створення додаткової вартості, а також ефективного використання фінансових, людських, матеріальних цінностей та інформаційних ресурсів, при цьому поважаючи права та обов'язки всіх залучених сторін (акціонерів/інвесторів, правління, менеджерів, працівників, держави, постачальників, споживачів та інших осіб, які мають прямий інтерес) [21, с. 497].

Належна система корпоративного управління дозволяє учасникам (членам) бути впевненими у тому, що керівництво підприємства розумно використовує їх інвестиції для фінансово-господарської діяльності і таким чином збільшується вартість частки участі учасника (члена) в капіталі підприємства. Крім того корпоративне управління передбачає урахування законних інтересів та активну співпрацю із заінтересованими особами, які мають легітимний інтерес у діяль-

ності корпоративного підприємства (працівниками, споживачами, кредиторями, державою, громадськістю тощо) [18, с. 155].

Для забезпечення взаємовигідного існування корпорації і її стейкхолдерів, система корпоративного управління зазнає змін в контексті виокремлення нових її складових. Так, все частіше поряд із цим поняттям використовуються поняття ризику та комплаєнсу (Governance, Risk and Compliance, далі – GRC), що означає синергію цих трьох складових (систем) для забезпечення стабільного функціонування підприємства і відповідно інтересів засновників, споживачів, найманих працівників, держави тощо [22, с. 5].

Крім того, останнім часом в Україні активізувалася діяльність з оновлення законодавства про корпоративне управління. Так, нещодавно було прийнято Закон, який на законодавчому рівні ввів поняття комплаєнсу як елементу корпоративного управління в банках [23]. На розгляді у парламенті знаходяться: проект Закону України «Про акціонерні товариства» № 2493 від 25.11.2019 (далі – Проект № 2493 або проект Закону про АТ) [24]; проект Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо виконавчих органів юридичних осіб та покращення інвестиційної політики» № 3496 від 18.05.2020 (далі – Проект № 3496) [25]; проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава» № 5593-д від 06.07.2021 (далі – Проект № 5593-д) [26] та ін. Така кількість законопроектів свідчить про важливість сфери корпоративного управління для забезпечення подальшого розвитку економіки і її корпоративного сектора зокрема.

Зазначені вище законопроекти передбачають запровадження у системі корпоративного управління як нових інструментів, так і розширення можливостей використання вже існуючих. Для системного уявлення про основні напрями реформування законодавства про корпоративне управління вбачається доцільним дослідити законодавчі ініціативи у контексті їх застосування до функціонування окремих органів корпорацій та їх посадових осіб.

2.3. Вищий орган корпорації

Своє право на участь в управлінні справами корпоративного підприємства власники корпоративних прав можуть реалізовувати насамперед через вищий орган. Вищим органом управління корпоративного підприємства є загальні збори, якщо інше не передбачено законом або статутом підприємства. Значну увагу розширенню можливостей власників корпоративних прав брати участь у роботі вищого органу приділено у Проекті № 2493.

Зазначеним законопроектом передбачено удосконалення питання функціонування загальних зборів АТ шляхом запровадження на рівні закону механізму проведення загальних зборів із застосуванням електронного голосування. Такі зміни запропоновані на виконання зобов'язань з адаптації вітчизняного законо-

давства із правом ЄС. У даному випадку мова йде, зокрема, про норми Директиви (ЄС) 2019/1151 Європейського Парламенту та Ради від 20.06.2019 про внесення змін до Директиви (ЄС) 2017/1132 щодо використання цифрових інструментів та процесів у праві компаній [27], а також Директиви 2007/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11.06.2007 про використання певних прав акціонерів у лістингованих компаніях [28]. На нашу думку, норми Проекту №2493, якими запроваджується у системі корпоративного управління інститут електронних загальних зборів, потребують доопрацювання в частині конкретизації засобів електронного голосування, уточнення особливостей представництва на таких зборах. За умови прийняття законопроекту, ці питання мають бути деталізовані у рішеннях Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР).

Не зважаючи на те, що Проект №2493 передбачає прийняття нового Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – новий Закон про АТ), у ньому йдеться про деякі зміни, які не стосуються діяльності АТ, а впливають на правове регулювання діяльності вищого ТОВ та ТДВ. Так, зазначеним законопроектом (п. 9 Розділу ХІХ «Прикінцеві та перехідні положення») передбачається:

- запровадження облікової системи часток ТОВ та ТДВ, яка вплине на порядок визначення кворуму загальних зборів учасників;
- зміни процедури формування порядку денного вищого органу ТОВ та ТДВ.

Запровадження облікової системи часток ТОВ та ТДВ містить приховане лобіювання інтересів НКЦПФР та Центрального депозитарію. Для НКЦПФР такі зміни означають розширення кола суб'єктів господарювання, на яких поширюватиметься компетенція з державного регулювання, а для Центрального депозитарію – істотне збільшення клієнтської бази.

2.4. Виконавчий орган корпорації

Ключовою ланкою системи корпоративного управління є виконавчий орган, на який покладається поточне керівництво діяльністю підприємства, що передбачає реалізацію господарських цілей, стратегії, політики підприємства, забезпечення корпоративної культури, комплаєнсу [29]. Саме через нього підприємство реалізує правосуб'єктність, набуває і здійснює суб'єктивні права та обов'язки як учасник відповідних відносин. Щодо виконавчого органу законодавцем пропонується низка радикальних нововведень.

Так, Проектом №3496 пропонується впровадження механізму передачі за договором повноважень виконавчих органів підприємств сторонній організації. Попри прогресивний характер Проекту №3496, він ще потребує доопрацювання. Зокрема, законопроект міг би значно виграти, якщо б у ньому одночасно були врегульовані питання юрисдикції спорів, які виникатимуть між керуючим і керованим підприємством. При цьому законодавцю слід буде вирішити низку питань: уточнити правова природа таких спорів (корпоративна чи інша); визначити те-

риторіальну юрисдикцію спорів; забезпечити інформаційну безпеку керованого підприємства, яке при передачі повноважень виконавчого органу керуючому підприємству надає йому доступ до інформації щодо своєї діяльності.

Доволі прогресивним є передбачене Проектом № 2493 запровадження поряд з існуючою зараз в Україні дворівневою системою корпоративного управління однорівневою системою, яка передбачає поєднання функцій контролю та управління діяльністю АТ у єдиному колегіальному органі – раді директорів. За своєю суттю рада директорів одночасно виконуватиме функції виконавчого органу і наглядової ради. Отже при однорівневій системі органами управління АТ стануть загальні збори та рада директорів. До складу ради директорів пропонується включати виконавчих членів (виконавчі директори, або так звані «executive directors») та невиконавчих членів (невиконавчі директори, або так звані «non-executive directors»), частина з яких може бути незалежними членами ради директорів. Функції, що стосуються керівництва поточною діяльністю АТ здійснюватиметься виконавчими директорами. Невиконавчі директори здійснюватимуть функції щодо управління ризиками та контролю за діяльністю виконавчих директорів та товариства в цілому (ч. 2 ст. 4). Описана структура ради директорів у міжнародній практиці є доволі поширеною і має назву one-tier board system. При цьому, в зарубіжній науковій літературі не надається однозначної переваги на користь якоїсь із зазначених систем, оскільки обидві структури управління компанією як такі не запобігають на 100% зосередженню управління в одних руках. Натомість, для уникнення ситуації відсутності балансу інтересів у виконавчому органі рекомендується приділити достатньо уваги визначенню статусу невиконавчих директорів, у яких повинні бути відсутні жодні зв'язки з компанією, окрім як їх членство в раді директорів, та зв'язки з керівництвом або власниками контрольних пакетів акцій [30, с. 898–899]. Деякі автори відзначають позитивний вплив однорівневої системи, зокрема, невиконавчих директорів на розвиток таких внутрішньогосподарських явищ, як наприклад, корпоративну соціальну відповідальність в компанії [31, с. 8].

На відміну від однорівневої системи корпоративного управління при дворівневій системі виконавчий орган відокремлений від органу, наділеного наглядовими (контрольними) повноваженнями. Дворівнева система використовується у корпоративному секторі України уже кілька десятків років. Як показала практика, така система є доволі громіздкою і витратною для малих АТ з невеликою кількістю акціонерів. Запроваджуючи однорівневу та дворівневу систему корпоративного управління, законодавець передбачив можливість вибору такої системи при створенні АТ, а також право зміни однієї на іншу у процесі діяльності товариства, крім випадків передбачених законом.

2.5. Наглядовий і контрольний органи корпорації

Оскільки вищий орган не може засідати постійно, а підприємству потрібно здійснювати повсякденну господарську діяльність, виникають ризики зловжи-

вань з боку виконавчого органу. У зв'язку з цим до системи корпоративного управління багатьох підприємств може включатися наглядовий орган, який контролює і регулює діяльність виконавчого органу, а також здійснює стратегічне управління підприємством. Залежно від організаційно-правової форми підприємства наглядовий орган може називатися наглядова рада або спостережна рада, якщо інше не передбачено законом. Основні зміни щодо наглядового органу пропонуються Проектом № 2493. Зокрема, передбачається, що у зв'язку з впровадженням однорівневої системи корпоративного управління наглядова рада може утворюватися тільки в АТ, яке обрало дворівневу систему управління. Відповідно, при обранні АТ однорівневої системи корпоративного управління виконання функцій наглядової ради АТ передається раді директорів. Аналогічні зміни пропонуються і для ТОВ та ТДВ.

Подальший розвиток правового регулювання питань функціонування наглядових рад вбачаємо у розширенні сфери застосування концепції корпоративного управління із залученням незалежних директорів. Насамперед це стосуватиметься ТОВ/ТДВ, корпорацій державного та комунального секторів економіки.

Контрольним органом у корпоративних підприємства є ревізійна комісія (ревізор). Щодо контрольного органу підприємств у Проекті № 2493 пропонуються радикальні зміни у системі корпоративного управління. Зокрема, ініціаторами законопроекту пропонується виключення норм, які вимагають існування в підприємствах ревізійної комісії (ревізора).

Вважаємо таку пропозицію обґрунтованою, оскільки включення ревізійної комісії (ревізора) до системи органів на сучасному етапі не виправдане. На практиці ревізійна комісія (ревізор) зазвичай виконує вказівки наглядової ради та виконавчого органу і не забезпечує об'єктивності результатів перевірки фінансово-господарської діяльності АТ.

2.6. Посадові особи корпорації

У системі корпоративного управління особливе місце належить посадовим особам корпорації. В юридичній літературі посадовими особами корпорації визнаються фізичні особи, обрані (призначені) до органів підприємства, які вчиняють дії з виконання функцій таких органів у межах їх компетенції [18, с. 158].

Корпоративний сектор уже давно очікує від законодавця врегулювання проблем, пов'язаних з діяльністю посадових осіб корпорацій. І це природно, адже призначення менеджменту завжди було одним з найважливіших питань для власників бізнесу. Власник бізнесу прагне довірити його ведення чесним та добросовісним посадовим особам, які діятимуть в інтересах корпорації з належною обачністю, розумністю.

Про актуальність питань належного виконання посадовими особами своїх обов'язків свідчить і практика розгляду судами корпоративних спорів за участю таких осіб. Так, судова практика систематично вдається до використання таких

оціночних суджень як «добросовісність», «розумність», «обачність» (постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.06.2018 у справі № 668/13907/13-ц [32], постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.10.2019 у справі № 911/2129/17 [33], постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.05.2021 у справі № 910/11027/18 [34]). Оскільки дані правові категорії є тільки оціночними, при правозастосуванні виникають проблеми з їх однаковим застосуванням. Спростити вирішення судом подібних справ могло б закріплення переліку типових правопорушень, які допускаються посадовими особами у сфері корпоративного управління.

Основні зміни, які планують внести до корпоративного законодавства з питань правового статусу посадових осіб, передбачені Проектом № 2493. Основний акцент щодо вдосконалення правового статусу посадових осіб законодавцем зроблено на конкретизації критеріїв належного виконання ними своїх обов'язків, а також закріпленні запобіжників від зловживань такими особами на шкоду АТ та акціонерам.

Так, пропонується ввести нові критерії належного виконання посадовими особами своїх повноважень. Для цього передбачається розширення і доповнення на законодавчому рівні переліку фидуціарних обов'язків посадових осіб, порушення яких може бути підставою для притягнення їх до відповідальності, а також врегулювання питання відповідальності посадових осіб та механізму відшкодування завданих ними збитків. Подібний перелік обов'язків законодавець планує закріпити для посадових осіб усіх суб'єктів зі статусом юридичної особи, у т.ч. господарських організацій, які можуть бути кваліфіковані як корпорації. Це може стати позитивним кроком з модернізації корпоративного законодавства, який сприятиме підвищенню рівня корпоративного управління, а також формуванню єдиної судової практики з вирішення спорів між корпораціями і їх посадовими особами.

Разом з тим, вбачається, що для забезпечення ефективності норм Проектів № 2493 та № 5593-д про відповідальність посадових осіб, необхідна і загальна культура учасників корпоративних відносин.

У разі впровадження відповідальності за дії, що призвели до значного зменшення розміру статутного капіталу, посадову особу корпорації потенційно можна буде притягнути до відповідальності за шкоду, завдану працівниками чи контрагентами корпорації, до прикладу, у разі появи корупційних ризиків чи вчинення ними корупційних діянь, які призвели до репутаційних чи фінансових втрат і у підсумку – зменшення статутного капіталу. Наприклад, за кордоном головний виконавчий директор (chief executive officer, CEO), зазвичай, приймає на себе основний репутаційний удар і в деяких юрисдикціях є відповідальним за замовчуванням, у разі появи підозри щодо здійснення в інтересах корпорації корупційного акту. Відтак, щоб запобігти корупційному ризику, керівники компаній мають сприяти впровадженню стратегічної архітектури підприємства, яка забезпечить

утвердження правильної корпоративної культури і запровадить дієві механізми запобігання будь-якій протиправній поведінці [35, с. 2–3, 11].

Досить суттєвим інструментом зі сторони держави і корпоративного сектора у контексті сприяння забезпеченню корпоративної культури підприємств є прийняття кодексів корпоративного управління (*corporate governance codes*). Кодекси корпоративного управління можуть бути розроблені на національному рівні, на рівні окремої компанії та на міжнародному рівні. У міжнародній практиці такі документи відносять до категорії «м'якого» права» (*soft law*). Такі кодекси зазвичай мають рекомендаційний характер, на відміну від регуляторних нормативно-правових актів (*hard law*) [36, с. 58]. Втім, зустрічаються і в зарубіжних країнах такі кодекси, певні положення-рекомендації яких ставали у перспективі загальнообов'язковими (наприклад, наявність у складі ради директорів компанії не менш як 25% незалежних членів – директорів тощо) [37, с. 79]. Донедавна на світовому рівні налічувалось 409 розроблених кодексів корпоративного управління, затвердженими різними регуляторами [21, с. 496]. Їх суттєвою особливістю і перевагою, на нашу думку, є саме можливість направити компанії у питанні врегулювання системи корпоративного управління підприємства з урахуванням найкращих міжнародних практик і в досить деталізованій формі.

Деякі науковці доходять висновку, що відповідність корпорації вимогам кодексу корпоративного управління, зокрема, у контексті незалежності виконавчого органу, призводить до позитивних реакцій ринку шляхом збільшення її ринкової вартості [38, с. 93; 39, с. 22] та покращення ділової репутації компанії, втім деякі науковці все ж стверджують, що для дослідження впливу таких актів на ймовірність фінансових негараздів компанії слід вивчати конкретні рекомендації окремо взятого кодексу корпоративного управління [40; 41]. У цьому контексті завданням держави є підібрати оптимальний для внутрішнього ринку механізм корпоративного управління. В Україні є наразі прийнятим один такий документ – Кодекс корпоративного управління, затверджений рішенням НКЦПФР від 12.03.2020 № 118 [42], що покликаний забезпечити прозорість діяльності корпорацій, стимулювати їх корпоративну соціальну відповідальність, популяризувати знання про найкращі практики у сфері корпоративних відносин. Втім вплив саме цього акту на стан корпоративного управління в компаніях важко дослідити через відсутність зворотнього зв'язку (звітності) від компаній щодо практики використання документу у діяльності відповідного суб'єкта.

Похідними документами, які можуть сприяти забезпеченню загальної культури учасників корпоративних відносин, зокрема, керівництва, виконавчого органу корпорації тощо, є внутрішні кодекси, політики і процедури. Такі локальні нормативні акти підприємства зазвичай відображають корпоративні цінності підприємства, зокрема, ставлення компанії до провідних стейкхолдерів [43, с. 558], засади організації функції комплаєнсу, забезпечують реалізацію корпоративної культури, що базується на етичній поведінці, визначають межі загальної відпо-

відальності (accountability) керівництва корпорації тощо. Позитивно оцінюючи новели Проекту № 2493, спрямовані на вдосконалення правового статусу посадових осіб АТ, слід звернути увагу на необхідність відповідних змін і в законодавстві, яке регулює діяльність інших, крім АТ, видах корпорацій. Таку прогалину, вбачається доцільним усувати не внесенням змін до спеціальних законодавчих актів, а шляхом включення відповідних норм до ГК України.

У зв'язку з цим, вважаємо, що у процесі реформування корпоративного законодавства в частині правового статусу посадових осіб корпорацій особливий акцент варто зробити на встановленні у новому ГК України уніфікованих вимог до посадових осіб корпорацій, принципів їх діяльності у системі корпоративних відносин, визначенні чіткого переліку прав та обов'язків, у т.ч. фидуціарних, встановленні зрозумілого та прозорого механізму притягнення таких осіб до відповідальності. Також у кодексі варто закріпити право деталізувати положення про відповідальність посадових осіб у статуті та інших внутрішніх документах корпорації.

2.7. Корпоративна реформа у державному секторі економіки

В якості окремого вектора модернізації корпоративного законодавства України слід виділити корпоративну реформу у державному секторі економіки. Виокремлення такого вектора в якості окремого обумовлене тим, що регулювання корпоративних відносин за участю держави в сучасних умовах вимагає дещо спеціального підходу. Однак, не дивлячись на вкрай низький рівень ефективності діяльності підприємств, власником корпоративних прав яких є держава, законодавство, що регулює корпоративні відносини у цій сфері, тривалий час майже не змінювалося. Тому не дивно, що на проведення корпоративної реформи у державному секторі економіки давно очікують, як вітчизняний бізнес, так і країни партнери нашої держави.

За таких умов назріла потреба масштабної модернізації корпоративного законодавства у тій частині, яка стосується регулювання відносин у державному секторі економіки. Основні ідеї модернізації зазначеного законодавства у короткостроковій перспективі сформульовані законодавцем у Проекті № 5593-д і стосуються питань вдосконалення корпоративного управління господарських організацій, акціонером (засновником, учасником) яких є держава. Прийняття цього законопроекту покликане наблизити законодавство України до міжнародних стандартів корпоративного управління юридичних осіб в частині спрощення та модернізації процесів фінансового планування, розширення повноважень наглядових рад, врегулювання проблемних питань управління [44].

Якщо ж вести мову про корпоративну реформу у державному секторі економіки в довгостроковій перспективі, то вона, на наше глибоке переконання, має бути інтегрована у процеси модернізації господарського законодавства на базі оновленого ГК України. При цьому необхідною передумовою її продовження

є розробка правового інструментарію, здатного забезпечити баланс публічних і приватних інтересів у сфері корпоративних відносин, зрозумілі і передбачувані «правила гри» для всіх її учасників. До того ж така модернізація має проводитися не тільки у короткостроковій, але й у довгостроковій перспективі.

2.8. Діджиталізація корпоративного сектора

Окрім проаналізованих вище векторів модернізації корпоративного законодавства вважаємо, що в якості такого має бути виділено також діджиталізацію (цифровізацію). Питання використання цифрових технологій при правовому регулюванні корпоративних відносин уже тривалий час обговорюються науковою спільнотою [45; 46] і бізнесом. Серед переваг діджиталізації корпоративного законодавства виділяють підвищення рівня залученості власників корпоративних прав до участі у діяльності корпорацій, економію коштів і часу на проведення засідань органів корпоративного управління, надійність зберігання документів та інформації, оперативність обміну інформацією та документами, спрощення корпоративних процедур та ін. Не зважаючи на величезний потенціал використання технологічних досягнень корпоративним сектором, консервативність державного апарату з питань цифровізації правового регулювання корпоративних відносин неодноразово ставала на перешкоді у діджиталізації цієї сфери.

Необхідність оновлення корпоративного законодавства України у цьому напрямі актуалізувалася з початком пандемії. З поширенням коронавірусної хвороби COVID-19 і запровадженням державою обмежувальних заходів корпоративному сектору довелося змінювати внутрішні організаційні процедури провадження господарської діяльності. У сфері корпоративних відносин це проявилось у запровадженні дистанційної роботи органів корпоративного управління з використанням цифрових технологій.

Так, навесні 2020 року НКЦПФР затвердила акти, які дозволили проводити дистанційно загальні збори акціонерів [47] і загальні збори учасників [48]. Однак, прийняті регулятором документи є тимчасовими і діятимуть лише на період запровадженого Кабінетом Міністрів України карантину і ще протягом трьох місяців після дати його завершення. Щодо запровадження цифрових технологій на рівні закону ситуація у корпоративному секторі майже не змінилася. У зв'язку з цим, слід констатувати, що, не зважаючи на запити бізнесу, у напрямі діджиталізації корпоративне законодавство розвивається вкрай повільно.

Отже, враховуючи стан розвитку цифрових технологій і потреби корпоративного сектора економіки, вбачається необхідність модернізації законодавства у напрямі діджиталізації корпоративного права. Така модернізація має відбуватися на базі ГК України і спеціального корпоративного законодавства за участю державних органів (насамперед, НКЦПФР та Міністерства цифрової трансформації України), представників ІТ-бізнесу, суб'єктів корпоративних відносин і науковців.

ВИСНОВКИ

Для забезпечення ефективного правового регулювання корпоративних відносин у короткостроковій та довгостроковій перспективі чинне законодавство України потребує модернізації. Аналіз розроблених в Україні концепцій та законопроектів засвідчив, що запропоновані законодавцем новації спрямовані на пристосування правового регулювання корпоративних відносин до нових соціально-економічних умов шляхом адаптації корпоративного законодавства України до кращих європейських та міжнародних стандартів, розширення правового інструментарію, запровадження нових правових інструментів, у т.ч. з використанням цифрових технологій. Комплекс цих заходів має на меті покращення інвестиційного клімату в Україні та підвищення довіри інвесторів до корпоративного сектора вітчизняної економіки.

Разом з тим з метою уникнення колізій та заповнення прогалів в існуючому регулюванні корпоративних відносин проекти законів, якими передбачено внесення змін до корпоративного законодавства, слід доопрацювати як з точки зору законодавчої техніки, так і за змістом. Важливо, щоб таке доопрацювання відбувалося за результатами публічних дискусій, із залученням представників бізнесу, професійної та наукової спільноти.

При оновленні ГК України, нормами якого варто врегулювати корпоративні відносини, має бути забезпечено: внутрішню систематизацію норм, присвячених правовому регулюванню корпоративних відносин; розробку положень корпоративного законодавства відповідно до принципу юридичної визначеності; чітке визначення та узгодження основних категорій корпоративного права; вирішення проблеми суперечності норм кодексу положенням інших нормативно-правових актів законодавства; визначення загальних вимог до змісту та форми установчих документів корпорацій, а також використання у сфері корпоративних відносин модельних актів (статутів, засновницьких договорів, положень про органи корпорації, кодексу корпоративного управління, інших внутрішніх документів); закріплення дієвого механізму захисту прав учасників корпоративних відносин.

З урахуванням тенденцій динаміки корпоративних відносин основними векторами модернізації корпоративного законодавства України мають бути: узгодження Концепції модернізації господарського законодавства України та Концепції оновлення ЦК України з урахуванням необхідності правового врегулювання корпоративних відносин на базі оновленого ГК України; вдосконалення системи корпоративного управління в частині забезпечення діяльності вищого, виконавчого, наглядового та контрольного органів, а також посадових осіб підприємств; корпоративна реформа у державному секторі економіки; діджиталізації корпоративного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Гарагонич О. В. Адаптація корпоративного законодавства України до права ЄС. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. Вип. 2(23). С. 53–62.

- [2] Ananchotikul S., Eichengreen B. Corporate governance reform in emerging markets: How much, why, and with what effects? *Journal of the Japanese and International Economies*. 2009. Vol. 23. P. 149–176. doi: 10.1016/j.jjie.2009.01.005.
- [3] Smith G. S. Emergency business management and internet connectivity. *Business Horizons*. 2017. Vol. 60, No. 3. P. 353–361. doi: 10.1016/j.bushor.2017.01.007.
- [4] Щербина Є. М., Топчій Н. Ю. Модернізація господарського законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 5. С. 180–185.
- [5] Коршун А. В. Комплаєнс у сфері господарювання: історичний аспект становлення та тенденції розвитку. *Право і суспільство*. 2020. Вип. 6. С. 62–70. doi: 10.32842/2078–3736/2020.6.1.10.
- [6] Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436–15> (дата звернення: 14.02.2022).
- [7] Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15> (дата звернення: 10.02.2022).
- [8] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 10.02.2022).
- [9] Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Вид. дім «АртЕк», 2020. 128 с.
- [10] Концепція модернізації господарського законодавства України. *Юридичний вісник України*. 2021. № 13–15. С. 18–19.
- [11] Науково-експертний висновок до Концепції оновлення Цивільного кодексу України : брошура / під заг. ред. В. А. Устименка. Київ : НАН України, ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України», 2021. 112 с.
- [12] Щербина В. С. Приватне і публічне право крізь призму регулювання господарських відносин. *Другі наукові читання пам'яті академіка Макутова В. К.* / наук. ред. В. А. Устименко (м. Київ, 3 лип. 2020 р.). Київ : НАН України; ДУ «ІЕПД ім. Макутова В. К. НАН України», 2020. С. 152–156.
- [13] Рішення Конституційного Суду України від 23.01.2020 № 1-р/2020 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 02.03.2015 № 213-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text> (дата звернення: 11.02.2022).
- [14] Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoу/ukr/EDRPU_2021/ks_opfg/arh_ks_opfg_21.htm (дата звернення: 14.02.2022).
- [15] Щербина В. С. Суб'єкти господарського права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 264 с.
- [16] Оприско М. В. Договори про відчуження корпоративних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 19 с.
- [17] Смітнюх А. В. Корпоративні права та корпоративні паї (частки): теоретико-правові засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2018. 561 с.
- [18] Корпоративне право : навч. посібн. / за заг. ред. О. В. Гарагонича, С. М. Грудницької, Л. М. Дорошенко. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Вид. дім «АртЕк», 2018. 400 с.
- [19] Корпоративне право Польщі та України : монографія / за заг. ред. В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. 377 с.

- [20] Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ : Істина, 2005. 720 с.
- [21] Matei A., Drumas C. Corporate governance and public sector entities. *Procedia Economics and Finance*, 2015. Vol. 26. P. 495–504. doi: 10.1016/s2212-5671(15)00879–5.
- [22] Bognár F., Benedek P. Case study on a potential application of failure mode and effects analysis in assessing compliance risks. *Risks*. 2021. Vol. 9. N 164. doi: 10.3390/risks9090164.
- [23] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення питань організації корпоративного управління в банках та інших питань функціонування банківської системи : Закон України від 30.06.2021 № 1587-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1587-IX> (дата звернення: 15.02.2022).
- [24] Проект Закону України «Про акціонерні товариства» від 25.11.2019 № 2493 URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67468 (дата звернення: 15.02.2022).
- [25] Проект Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо виконавчих органів юридичних осіб та покращення інвестиційної політики» від 18.05.2020 № 3496. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=68858 (дата звернення: 15.02.2022)
- [26] Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава» від 06.07.2021 № 5593-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72440 (дата звернення: 15.02.2022)
- [27] Directive (EU) 2019/1151 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 amending Directive (EU) 2017/1132 as regards the use of digital tools and processes in company law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1151/oj> (дата звернення: 15.02.2022)
- [28] Directive 2007/36/EC of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the exercise of certain rights of shareholders in listed companies. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32007L0036> (дата звернення: 15.02.2022)
- [29] Lombardi R., Cano-Rubio M., Trequattrini R., Fuentes-Lombardo G. Exploratory evidence on anticorruption activities in the Spanish context: A sustainable governance approach. *Journal of Cleaner Production*. 2019. 29 p. doi: 10.1016/j.jclepro.2019.119424.
- [30] Becht M., Bolton P., Röell A. Corporate law and governance. *Handbook of Law and Economics*. 2007. Vol. 2. P. 829–943. doi: 10.1016/S1574-0730(07)02012–9.
- [31] Bolourian S., Angus A., Alinaghian L. The impact of corporate governance on corporate social responsibility. *Journal of Cleaner Production*. 2021. Vol. 291. Article number 125752. doi: 10.1016/j.jclepro.2020.125752.
- [32] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.06.2018 у справі № 668/13907/13-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78977588> (дата звернення: 15.02.2022)
- [33] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.10.2019 у справі № 911/2129/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85743713> (дата звернення: 15.02.2022)
- [34] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.05.2021 у справі № 910/11027/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235845> (дата звернення: 15.02.2022)
- [35] La Rosa F., Bernini F., Terzani S. Does corporate and country corruption risk affect CEO performance? A study of the best-performing CEOs worldwide. *European Management Journal*. 2021. doi: 10.1016/j.emj.2021.05.002.

- [36] Duh M. Corporate governance codes and their role in improving corporate governance practice. *Corporate Governance and Strategic Decision Making* / Ed. by O. L. Emeagwali. IntechOpen, 2017. doi: 10.5772/intechopen.69707.
- [37] Price R., Román F., Rountree B. The impact of governance reform on performance and transparency. *Journal of Financial Economics*. 2011. Vol. 99. P. 76–96. doi: 10.1016/j.jfineco.2010.08.005.
- [38] Black B., Hasung J., Woochan K. Does corporate governance affect firm value? Evidence from Korea. *Journal of Law Economics and Organization*. 2006. Vol. 22, No. 2. P. 366–413. doi: 10.1093/jleo/ewj018.
- [39] Balachandran B., Faff R. Corporate governance, firm value and risk: past, present, and future. *Pacific-Basin Finance Journal*. 2015. Vol. 35, P. 1–12. doi: 10.1016/j.pacfin.2015.07.002.
- [40] Bravo F., Moreno E. Does compliance with corporate governance codes help to mitigate financial distress? *Research in International Business and Finance*. 2020. Vol. 55. Article number 101344 doi: 10.1016/j.ribaf.2020.101344.
- [41] Ahmad S., Akbar S., Halari A., Shah S. Z. Organizational non-compliance with principles-based governance provisions and corporate risk-taking. *International Review of Financial Analysis*. 2021. Vol. 78. Article number 101884. doi: 10.1016/j.irfa.2021.101884.
- [42] Кодекс корпоративного управління, затверджений рішенням НКЦПФР від 13.03.2020 № 118 URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10687172> (дата звернення: 15.02.2022).
- [43] Campbell D., Craig T. Organisations and the business environment. *Corporate governance and business ethics*. Abingdon: Taylor & Francis, 2005. P. 546–560. doi: 10.1016/b978-0-7506-5829-4.50028-2.
- [44] Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава» від 06.07.2021 № 5593-д. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=72440&pf35401=550788> (дата звернення: 15.02.2022)
- [45] Кібенко О. Р. Діджиталізація як нова ера розвитку корпоративного права. *Судово-юридична газета*. 2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/145948-didzhitalizatsiya-yak-nova-era-rozvitku-korporativnogo-prava> (дата звернення: 15.02.2022)
- [46] Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2018. 212 с.
- [47] Про затвердження Тимчасового порядку скликання та дистанційного проведення загальних зборів акціонерів та загальних зборів учасників корпоративного інвестиційного фонду : рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 16.04.2020 № 196. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10667037> (дата звернення: 15.02.2022).
- [48] Про затвердження Тимчасового порядку скликання та дистанційного проведення загальних зборів учасників товариств, які є емітентами цінних паперів : рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 21.05.2020 № 263. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/pro-zatverdzhennia-tymchasovoho-poriadku-sklykannia-ta-dystantsiinoho-provedennia-zahalnykh-zboriv-uchasnykiv-tovarystv-iakie-emitentamy-tsinnnykh-paperiv/> (дата звернення: 15.02.2022).

REFERENCES

- [1] Harahonych, O. V. (2015). Adaptation of Ukrainian corporate legislation to EU law. *Journal of Civil and Criminal Procedure*, 2(23), 53–62.
- [2] Ananchotikul, S. & Eichengreen, B. (2009). Corporate governance reform in emerging markets: How much, why, and with what effects? *Journal of the Japanese and International Economies*, 23, 149–176.
- [3] Smith, G. S. (2017) Emergency business management and Internet connectivity. *Business Horizons*, 60(3), 353–361. doi: 10.1016/j.bushor.2017.01.007.
- [4] Shcherbyna, Ye.M. & Topchii, N. Yu. (2016). Modernization of Economic Legislation. *Actual problems of domestic jurisprudence*, 5, 180–185.
- [5] Korshun, A. V. (2020) Compliance in the field of management: the historical aspect of formation and development trends. *Law and society*, 6, 62–70. doi: 10.32842/2078–3736/2020.6.1.10.
- [6] Economic Code of Ukraine: Law of Ukraine. (2003, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436–15>
- [7] Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine. (2003, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15>
- [8] Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. (2014, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
- [9] Dovhert, A. S., Kuznietsova, N. S., Khomenko, M. M., Buiadzhy, H. V., Zakhvataiev, V. M., Kalakura, V. Ya. & Stefanchuk, R. O. (2020). *The conception of updating of the Civil Code of Ukraine*. Kyiv: ArtEk.
- [10] The concept of modernization of Economic Legislation of Ukraine. (2021). *Legal Bulletin of Ukraine*. 13–15, 18–19.
- [11] Ustyenko, V. A. (Ed.). (2021). Scientific and expert opinion on the Concept of updating the Civil Code of Ukraine. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, State Institution «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine».
- [12] Shcherbyna, V. S. (2020). Private and Public Law through the prism of regulating economic relations. *The second scientific readings in memory of Academician V. K. Mamutov*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, State Institution «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine».
- [13] Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-p/2020 (2020, January) in the case of the constitutional petition of 49 People’s Deputies of Ukraine on the constitutionality of certain provisions of Section I, paragraph 2 of Section III «Final Provisions» of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Pension Provision». (2015, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-20#Text>
- [14] Number of legal entities by organizational and legal forms of management. (2021). Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2021/ks_opfg/arh_ks_opfg_21.htm.
- [15] Shcherbyna, V. S. (2008). *Subjects of economic law*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [16] Oprysko, M. V. (2014). *Agreements on the alienation of corporate rights*. (Candidate’s thesis, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine).
- [17] Smitiukh, A. V. (2019). *Corporate rights and corporate shares (shares): theoretical and legal principles*. (Doctoral thesis, V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine).

- [18] Harahonych, O. V., Hrudnytska, S. M. & Doroshenko, L. M. (Ed.). (2018). *Corporate Law: training manual*. Kyiv: ArtEk.
- [19] Vasylieva, V. A. (Ed.). (2016). *Corporate law of Poland and Ukraine*. Ivano-Frankivsk: Pravo.
- [20] Kravchuk, V. M. (2005). *Corporate law. Scientific and practical commentary on legislation and case law*. Kyiv: Istyna.
- [21] Matei, A. & Drumasu, C. (2015). Corporate governance and public sector entities. *Procedia Economics and Finance*, 26, 495–504.
- [22] Bognár, F. & Benedek, P. (2021). Case study on a potential application of failure mode and effects analysis in assessing compliance risks. *Risks*, 9, 16.
- [23] On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Organization of Corporate Governance in Banks and Other Issues of the Functioning of the Banking System: Law of Ukraine. (2021, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1587-IX>
- [24] The draft Law of Ukraine No. 2493 «On Joint Stock Companies» (2019, November). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67468
- [25] The draft Law of Ukraine No. 3496 «On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Executive Bodies of Legal Entities and Improvement of Investment Policy» (2020, May). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=68858
- [26] The draft Law of Ukraine No. 5593-д «On amendments to some legislative acts of Ukraine to improve the corporate governance of legal entities, the shareholder (founder, participant) of which is the state». (2021, July). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72440
- [27] Directive (EU) 2019/1151 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 amending Directive (EU) 2017/1132 as regards the use of digital tools and processes in company law. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1151/oj>
- [28] Directive 2007/36/EC of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the exercise of certain rights of shareholders in listed companies. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32007L0036>.
- [29] Lombardi, R., Cano-Rubio, M, Trequatrini, R. & Fuentes-Lombardo, G. (2020). Exploratory evidence on anticorruption activities in the Spanish context: A sustainable governance approach. *Journal of Cleaner Production*, 249, 119424.
- [30] Becht, M., Bolton, P., & Röell, A. (2007). Corporate law and governance. In S. S. A. M. Polinsky, & S. S. A. Mitchell Polinsky (Eds.), *Handbook of law and economics*. (pp.829–943). Amsterdam: Elsevier
- [31] Bolourian, S., Angus, A., & Alinaghian, L. (2021). The impact of corporate governance on corporate social responsibility. *Journal of Cleaner Production*, 291, 125752. doi: 10.1016/j.jclepro.2020.125752.
- [32] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court No. 668/13907/13-ц. (2018, June). Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78977588>
- [33] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court No. 911/2129/17. (2019, October). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85743713>
- [34] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court No. 910/11027/18. (2021, May). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235845>
- [35] La Rosa, F., Bernini, F. & Terzani, S. (2021). Does corporate and country corruption risk affect CEO performance? A study of the best-performing CEOs worldwide. *European Management Journal*. doi: 10.1016/j.emj.2021.05.002.

- [36] Duh, M. (2017). Corporate governance codes and their role in improving corporate governance practice. In O. L. Emeagwali (Ed.), *Corporate governance and strategic decision making*. London: IntechOpen, doi: 10.5772/intechopen.69707.
- [37] Richard, P., Francisco, J. R. & Brian, R. (2011). The impact of governance reform on performance and transparency. *Journal of Financial Economics*, 99, 76–96.
- [38] Black, B., Hasung, J. & Woochan, K. (2006). Does corporate governance affect firm value? Evidence from Korea. *Journal of Law Economics and Organization*, 22(2), 366–413.
- [39] Balachandran, B. & Faff, R. (2015). Corporate governance, firm value and risk: past, present, and future. *Pacific-Basin Finance Journal*. 35. 1–12. Vol. 35, P. 1–12
- [40] Bravo, F. & Moreno, E. (2020). Does compliance with corporate governance codes help to mitigate financial distress? *Research in International Business and Finance*, 55, 101344
- [41] Ahmad, S., Akbar, S., Halari, A. & Shah, S. Z. (2021). Organizational non-compliance with principles-based governance provisions and corporate risk-taking. *International Review of Financial Analysis*, 78, 101884. doi: 10.1016/j.irfa.2021.101884.
- [42] Code of Corporate Governance, approved by the decision of the NSSMC No. 118. (2020, March). Retrieved from <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10687172>
- [43] Campbell, D. & Craig, T. (2005). Organisations and the business environment. *Corporate Governance and Business Ethics*, 25, 546–560.
- [44] Explanatory note to the draft Law of Ukraine No. 5593-d «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving Corporate Governance of Legal Entities, the shareholder (founder, participant) of which is the state» (2021, July). Retrieved from <http://w1.l.c.l.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=72440&pf35401=550788>
- [45] Kibenko, O. R. (2019). Digitalization as a new era of corporate law development. *Judicial-Legal Newspaper*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/blog/145948-didzhitalizatsiya-yak-nova-era-rozvitku-korporativnogo-prava>
- [46] Vinnyk, O. M. (2018). *Legal support of digital economy and e-business*. Kyiv: Academician F. G. Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.
- [47] Decision of the National Commission on Securities and Stock Market No. 196 «On approval of the Provisional Procedure for convening and remote holding of general meetings of shareholders and general meetings of corporate investment fund participants». (2020, April). Retrieved from <https://www.nssmc.gov.ua/document/?id=10667037>
- [48] Decision of the National Commission on Securities and Stock Market No. 263 «On approval of the Temporary Procedure for convening and remote holding of the general meeting of participants of companies that are issuers of securities». Retrieved from <https://www.nssmc.gov.ua/documents/pro-zatverdzhennia-tymchasovoho-poriadku-sklykannia-ta-dystantsiinoho-provedennia-zahalnykh-zboriv-uchasnykiv-tovarystv-iaki-ie-emitentamy-tsinnykh-paperiv/>

Олена Павлівна Орлюк

Доктор юридичних наук, професор

Дійсний член (академік) Національної академії правових наук України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна

Юрій Михайлович Бисага

Доктор юридичних наук, професор
Завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету
88000, вул. Університетська, 14, Ужгород, Україна

Олександр Васильович Гарагонич

Доктор юридичних наук, доцент
Доцент кафедри господарського права та господарського процесу Інституту
права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
01033, вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

Olena P. Orlyk

Doctor of Law, Professor
Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Yurii M. Bysaha

Doctor of Law, Professor
Head of Department of Constitutional Law and Comparative Legislature
Uzhhorod National University
88000, 14 Unversytetska Str., Uzhhorod, Ukraine

Oleksandr V. Harahonych

Doctor of Law, Associate Professor
Docent of Department of Economic Law and Procedure
Law Institute, Taras Shevchenko National University of Kyiv
01033, 60 Volodymyrska Str., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Орлюк О. П., Бисага Ю. М., Гарагонич О. В. Основні вектори модернізації корпоративного законодавства України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 153–177

Suggested Citation: Orlyk, O. P., Bysaha, Yu.M., & Harahonych, O. V. (2023). Main vectors of modernization of corporate legislation of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 153–177.

Стаття надійшла / Submitted: 14/02/2023
Доопрацьовано / Revised: 14/03/2023
Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

Костянтин Володимирович Гусаров
Національна академія правових наук України
Україна, Харків

Кафедра цивільної юстиції та адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Україна, м. Харків

Артур Олександрович Булгаков
Кафедра історії держави і права України та зарубіжних країн
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Україна, м. Харків

НЕПОВНОЛІТНІ ОСОБИ ЯК МОЖЛИВІ СТОРОНИ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ

Анотація. Статтю присвячено особливостям участі неповнолітньої особи у правовідносинах договору про надання юридичних послуг. На підставі аналізу матеріалів судової практики визначається можливість вступу у вказані правовідносини адвоката із зазначеною фізичною особою. Відмічається, що ігнорування вирішення даної проблеми може привести до порушення права на отримання професійної правничої допомоги суб'єктом матеріальних правовідносин. При цьому звертається увага на можливі колізії норм національного права та на необхідність забезпечення неповнолітніх осіб правом звернення до суду в порядку окремого провадження із заявою про видачу обмежувального припису з урахуванням міжнародно-правових актів, учасником яких є Україна. Вищевказані колізії носять дискусійний характер та вбачаються між нормативними актами, що регламентують галузеву правосуб'єктність неповнолітньої особи. Робиться висновок, що право на користування правничою допомогою адвоката можна віднести до процесуальних, а не до матеріальних прав. При захисті власних прав та інтересів в суді неповнолітньою особою користування правничою допомогою адвоката не тягне, на думку автора, обов'язковості укладання з адвокатом неповнолітньою особою договору про надання юридичних послуг. Це не суперечуватиме, як наслідок, нормам цивільного права (статтям 31 та 32 ЦК України), що регулюють зміст дієздатності неповнолітніх осіб у цивільно-матеріальному, а не процесуальному, праві. Робиться висновок про автономність правових режимів договору про надання юридичних послуг та ордера, в тому числі і при представництві інтересів неповнолітньої особи. Виходячи з цього суд не вправі при перевірці повноважень адвоката на представництво, включаючи запобігання зловживанню правом, зажадати від нього договір про надання юридичних послуг з неповнолітньою особою з метою з'ясування дотримання вимог закону та суб'єктного кола цього цивільно-правового договору.

Ключові слова: правова допомога; цивільне судочинство; захист прав неповнолітніх; договір про надання юридичних послуг; обмежувальний припис; окреме провадження; судовий захист.

Kostiantyn V. Gusarov

*National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

*Department of Civil Justice and Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University
Ukraine, Kharkiv*

Artur O. Bulgakov

*Department of Legal History of Ukraine and foreign countries
Yaroslav Mudryi National Law University
Ukraine, Kharkiv*

MINORS AS POSSIBLE PARTIES TO AN AGREEMENT ON PROVIDING LEGAL SERVICES

Abstract. *The article is devoted to the peculiarities of the participation of a minor in the legal relationship in the agreement on providing legal services. On the basis of the analysis of court practice materials, the possibility of entering into the specified legal relationship of the lawyer with the specified physical person is determined. It is noted that ignoring the solution of this problem may lead to the violation of the right to receive professional legal assistance by the subject of substantive legal relations. At the same time, attention is drawn to possible collisions of norms of national law and the need to provide minors with the right to apply to the court in a separate proceeding with an application for the issuance of a restraining order, taking into account international legal acts to which Ukraine is a party. The above-mentioned collisions are of a debatable nature and can be seen between normative acts regulating the sectoral legal personality of a minor. It is concluded that the right to use the legal assistance of a lawyer can be attributed to procedural and not to substantive rights. When protecting one's own rights and interests in court by a minor, the use of a lawyer's legal assistance does not entail, in the author's opinion, the obligation to conclude an agreement with the lawyer on the provision of legal services. This will not contradict, as a result, the norms of civil law (Articles 31 and 32 of the Civil Code of Ukraine), which regulate the content of legal capacity of minors in civil substantive, not procedural, law. A conclusion is made about the autonomy of the legal regimes of the agreement on providing legal services and the warrant, including when representing the interests of a minor. Based on this, the court is not entitled, when checking the lawyer's powers of representation, including the prevention of abuse of right, to demand from him or her an agreement on providing legal services with a minor in order to clarify compliance with the requirements of the law and the subject circle of this civil law agreement.*

Keywords: *legal assistance; civil proceedings; protection of the rights of minors; agreement on providing legal services; restraining order; separate proceeding, judicial protection.*

ВСТУП

Проголошуючи Україну на конституційному рівні соціальною та правовою державою, вітчизняний законодавець закріпив гарантування охорони дитинства

з боку держави. В нормі Конституції також передбачено заохочення і підтримка благодійницької діяльності щодо дітей (ч. 3 ст. 51, ч. 3 ст. 52 Конституції України). З цим пов'язана основна ідея даної наукової роботи – дослідити правове закріплення можливості надання адвокатом правової допомоги неповнолітній особі у цивільному судочинстві та процесуальне закріплення повноважень адвоката при цьому. У даному випадку особа, що надає правову допомогу у вказаній формі, реалізує один з різновидів благодійної допомоги дитині, оскільки здійснює це на безоплатній основі та з метою запобігання домашньому насильству відносно дитини, застосовуючи боротьбу із цим явищем.

Наприкінці 2022 року для України набула чинність Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Проте національне цивільне процесуальне законодавство у 2017 році було доповнено нормами стосовно розгляду судом справ про видачу і продовження обмежувального припису, а наступного, 2018 року, було прийнято Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Ці три нормативних акти стали правовою основою забезпечення захисту від домашнього насильства вразливих верств суспільства, зокрема жінок та дітей. Останні, в свою чергу, поділяються на малолітніх (віком до 14 років та мають часткову цивільну дієздатність) та неповнолітніх (від 14 до 18 років, мають неповну дієздатність) осіб. «Домашнє насильство», за правилами п. б ст. 3 вищевказаної Конвенції, означає використання актів фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства, котрі відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання, незалежно від того, проживає чи ні правопорушник у тому ж самому місці, що і жертва, чи ні або незалежно від проживання правопорушника у тому самому місці, що й жертва, чи ні. Крім того, за правилами ст. 18 Конвенції, сторони зобов'язуються вживати необхідні законодавчі або інші заходи для захисту всіх жертв від яких-небудь подальших актів насильства. Сторони вживатимуть необхідні законодавчі або інші заходи відповідно до національного законодавства з метою забезпечення існування механізмів здійснення ефективного співробітництва між усіма відповідними державними органами, включаючи судові органи, прокуратуру, правоохоронні органи, місцеві та регіональні органи тощо.

Національне законодавство України передбачає судовий порядок встановлення обмежувальних заходів відповідно до зазначених вимог. Їх реалізація потребує дотримання процедури звернення до суду цивільної юрисдикції та правил судового розгляду справи. Однак у випадку необхідності захисту прав неповнолітньої особи, пов'язаних із протидією домашньому насильству в судовому порядку, виникатиме ситуація про необхідність користування правовою допомогою з боку адвоката. З цього приводу в судовій практиці виникає питання стосовно належної правової оцінки документа, що підтверджує повноваження особи, котра надає правову допомогу.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Наведене вище дозволяє дійти висновку про значне розширення предмету цивільного процесуального права як самостійної галузі права. Нажаль, військова агресія Російської Федерації проти України стала підставою для законодавчого регулювання окремих правовідносин, пов'язаних із наслідками такої агресії. Автор цієї статті присвятив одну з наукових розробок такому напрямку дослідження [1]. Повертаючись до предмету цивільного процесуального права варто зазначити, що по мірі розвитку соціальних відносин зростає і необхідність їх правового регулювання. Не виключенням є і правовідносини, пов'язані із захистом постраждалих від домашнього насильства, що стало наслідком законодавчого закріплення міжнародно-правових зобов'язань України. Таким чином, впродовж останніх декількох років спостерігається значне розширення категорій справ, котрі розглядаються в порядку цивільного судочинства. В свою чергу це зумовлює, за вірним твердженням В. В. Комарова та Т. А. Цувіної, необхідність переосмислення окремих класичних положень доктрини цивільного процесуального права з метою їх відповідності сучасним реаліям [2, с. 197].

Доцільно також відмітити науковий інтерес до дослідження діяльності адвоката як особи, що надає правову допомогу, зокрема неповнолітнім, та особливостей дисциплінарного провадження щодо його діяльності [3]. Також звертає на себе увагу оприлюднення публікацій відносно особливостей реалізації неповнолітніми прав, передусім четвертого покоління [4]. Звертає також на себе позитивну увагу наукове джерело, в якому досліджуються особливості надання судового захисту маргінальним верствам населення, яких також можна віднести, вважаємо, до соціально-незахищених верств населення [5]. Не можна не відмітити, крім зазначеного, роботи О. І. Попова та М. В. Шпака, в яких досліджується реалізація адвокатської діяльності саме при наданні правової допомоги по цивільним справам [6; 7].

З огляду на викладене *метою статті* є дослідження національного матеріального та цивільного процесуального законодавства відносно законодавчого закріплення можливості неповнолітньої особи вступати у договірні правовідносини з адвокатом для користування гарантованого Конституцією України та галузевим законодавством правом на професійну правничу допомогу.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Публікації наукових досліджень вимагають оперування методами наукового пізнання. Це будує роботу у логічну структуру згідно з її метою та завданням. При характеристиці методів наукового пізнання при їх використанні у підготовці статті вважаємо за доцільне процитувати наступну характеристику важливості застосування того чи іншого методу або принципу наукової діяльності. Так, в одній із робіт її автори показали приклад застосовування належного інструментарію взаємопов'язаних та взаємодоповнюючих загальнонаукових

та окремих методів, притаманних тематиці дослідження. Методологія їх дослідження спирається на систему та принципи структурно-функціонального аналізу. У наукових дослідженнях має використовуватись весь набір необхідних взаємопов'язаних та доповнюючих один одного універсальних наукових та специфічних методів, притаманних дослідженню. При цьому не віддається пріоритет жодному з методів. Універсальні наукові підходи мають поєднуватись з методами сучасних наукових процесів. До них відносяться емпіричні методи та аналітико-синтетичний метод. Використовується також порівняльний метод [8, с. 24, 25]. В той же час аналіз сучасного правового регулювання викладених у статті питань не викликав необхідності використання історичного методу наукового пізнання.

Незважаючи на практичну спрямованість статті, автором не використовувався також метод експерименту, оскільки при висвітленні матеріалу не було змоги активного та цілеспрямованого втручання у перебіг процесів, що досліджувалися. Мова йтиме лише про погляд на правову оцінку з боку суду певних обставин справи та висловлення пропозицій щодо застосування належної норми цивільного процесуального права у конкретному випадку. Проте при підготовці статті застосовувались основи спостереження з причини характеристики питань, що розглядаються у статті, за допомогою спостереження, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень, за розглядом спірних матеріальних правовідносин та наданням правової характеристики певним цивільним процесуальним правовідносинам.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Із напрямку дослідження, котрому присвячена стаття, автором опублікована робота, результати якої доповідались на науковому заході [9]. Проте актуальність даної тематики викликала необхідність підійти до розгляду викладеного з новим методологічним підходом та з використанням додаткового матеріалу з метою більш детального обґрунтування результатів дослідження.

Надання правничої допомоги є реалізацією однієї з конституційних гарантій. При розгляді справ, що витікають з різних правовідносин, виникає низка питань відносно забезпечення виконання цієї гарантії. Не є виключенням і цивільний процес, зокрема розгляд справ окремого провадження про видачу і продовження обмежувального припису. Важливість цієї категорії цивільних справ полягає в охороні у безспірному порядку осіб, що постраждали від домашнього насильства, яких можна віднести, на нашу думку, до соціально-вразливих верств населення.

Незважаючи на виникнення такого спірного питання при розгляді цивільної справи судом цивільної юрисдикції, її не вирішення може призвести до порушення права на отримання професійної правничої допомоги суб'єктом матеріальних правовідносин. Разом з цим, мова іде про доступ до суду неповнолітніх осіб

в контексті звернення до суду із заявою про видачу обмежувального припису, враховуючи норми міжнародних нормативно-правових актів, учасником яких є Україна. У цьому аспекті вважаємо за доцільне розглянути матеріали цивільної справи № 369/13467/20, що була предметом розгляду судів декількох інстанцій, та матеріали якої містяться у відкритому доступі Єдиного державного реєстру судових рішень.

Суд першої інстанції залишив заяву про видачу обмежувального припису без розгляду. Приводом для цього стало клопотання представника заінтересованої особи про залишення заяви без розгляду, оскільки дитина не вправі самостійно звертатися до суду із заявою вказаного змісту стосовно кривдника при вчиненні домашнього насильства відносно неї [10].

Цивільні справи про видачу і продовження обмежувального припису розглядаються за правилами окремого провадження цивільного судочинства. Наскільки можна зробити висновки із змісту матеріалів вищевказаної цивільної справи, до суду із заявою про видачу обмежувального припису звернулася неповнолітня особа. В якості її представника діяв адвокат, підтвердивши свої повноваження ордером. Представник заінтересованої особи, в свою чергу, подав клопотання про залишення заяви без розгляду, оскільки дитина не вправі самостійно звертатись до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника при вчиненні домашнього насильства відносно дитини.

Ухвала суду першої інстанції про залишення заяви без розгляду була оскаржена адвокатом заявника. Суд апеляційної залишив апеляційну скаргу без руху та надав строк для надання додаткових матеріалів. В ухвалі апеляційного суду вказувалось, що представник неповнолітньої особи – адвокат Д. Я. Незвиський подав апеляційну скаргу, а на підтвердження своїх повноважень надав ордер на надання правової допомоги від 17.10.2020 серії АІ № 1061345. Зі змісту останнього вбачається, що він виданий на підставі договору про надання правової допомоги № 35 від 17.10.2020. На думку суду, поряд із ордером, правовому аналізу повинен підлягати також зазначений договір, на підставі якого був виданий ордер. Проте адвокат Д. Я. Незвиський у визначений термін не надав копії договору, а просив суд відкрити апеляційне провадження. Проте суд апеляційної інстанції повернув апеляційну скаргу адвокату та вважав її неподаною.

Без руху з тих саме підстав була залишена і касаційна скарга зазначеного адвоката. Проте 28.01.2021 касаційне провадження було відкрите та згодом призначене до судового розгляду. 16.06.2021 касаційну скаргу представника неповнолітньої особи було задоволено, про що ухвалено постанову.

При повторному розгляді справи суд апеляційної інстанції скасував ухвалу місцевого суду, що стала приводом для оскарження її в апеляційному порядку. У доповнення до позиції Верховного Суду, викладеної в Постанові від 27.07.2021 по вказаній вище справі стосовно права на подачу заяви про видачу обмежувального припису, вважаємо за доцільне висловити наступні міркування.

Перше проблемне питання з цього «кейсу» зводиться до можливого існування колізії між нормами ч. 1 ст. 18 СК України, ч. 2 ст. 47, ст. 350–2 ЦПК України і ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» відносно можливості особистого звернення до суду неповнолітньої особи, яка досягла 14-річного віку, із заявою про видачу обмежувального припису. В даному контексті вважаємо за необхідне зазначити наступне. Частина 1 ст. 18 СК України передбачає право кожного учасника сімейних відносин, котрий досяг чотирнадцяти років, безпосереднього звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Із вказаною нормою, уявляється, не спостерігається колізій. Обґрунтовується такий висновок тим, що норми національного цивільного процесуального законодавства кореспондують та доповнюють можливість реалізації закріпленого у ч. 1 ст. 18 СК України права. Так, відповідно до ч. 2 ст. 47 ЦПК України, яка передбачає обсяг цивільної процесуальної дієздатності неповнолітніх осіб (від 14 до 18 років), закріплена можливість особистого здійснення в суді цивільних процесуальних прав та виконання обов'язків в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь. При цьому зазначеною нормою не обмежується коло цих відносин. У даному випадку мова іде про сімейні матеріальні правовідносини, учасником яких є дитина, врегулювання яких стало підставою звернення до суду. Деталізуючи дані процесуальні правовідносини у ст. 350–2 ЦПК України, п. 1 ч. 1 вказаної норми передбачає можливість подати до суду заяву про видачу обмежувального припису особою, яка постраждала від домашнього насильства. Така особа є постраждалою особою в розумінні п. 8 ч. 1 ст. 1 та п. 1 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

На підставі викладеного вважаємо за доцільне відмітити відсутність колізій між положеннями вищевказаних правових норм щодо можливості самостійного звернення до суду неповнолітньої особи із заявою про видачу обмежувального припису в порядку цивільного судочинства.

Виникає питання і про те, чи унеможливлене наявність п. 3 ч. 1 ст. 350–2 ЦПК України та наявність п. 2 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» особистому зверненню до суду неповнолітньої особи на підставі п. 1 ч. 1 ст. 350–2 ЦПК України та п. 1 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» з огляду на ч. 1 ст. 18 СК України та на ч. 2 ст. 47 ЦПК України.

Уявляється, що відсутність колізій у правових нормах, про які мова іде вище, не свідчить про заборону звернення до суду осіб, про які мова іде у змісті інших норм. Законодавство України, таким чином, передбачає декілька груп суб'єктів звернення до суду із заявою про видачу обмежувального припису. Особи, про яких іде мова у п. 3 ч. 1 ст. 350–2 ЦПК України, п. 2 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», можуть звернутись до суду в інтересах дитини у випадку відсутності конфлікту інтересів. Більше того, в указаних нормах мова іде про звернення в інтересах дітей.

Відповідь на питання про те, чи може неповнолітня особа, яка досягла 14-річного віку, з огляду на ч. 1 ст. 18 СК України та ч. 2 ст. 47 ЦПК України, особисто (поза участі законних представників, інших родичів, органів опіки та піклування) укласти угоду з адвокатом на представництво (наприклад, договір про надання юридичних послуг) своїх інтересів та чи не суперечить це статтям 31, 32 ЦК України, зводиться до наступного.

Указані норми ЦК України передбачають можливість неповнолітньому укласти угоди цивільно-правового характеру. Проте зі змісту зазначених судових ухвал вбачається, що адвокатом не було надано суду копію договору про надання юридичних послуг, а наданий лише ордер для підтвердження повноважень представника. З огляду на вказану обставину вважаємо, що право на користування правничою допомогою адвоката можна віднести до процесуальних, а не до матеріальних прав (ст. 15, п. 6 ч. 1 ст. 43 ЦПК України). Тому нормативне регулювання правового статусу неповнолітньої особи у цивільному матеріальному та у цивільному процесуальному праві не є ідентичним, враховуючи різні предмети правового регулювання правовідносин у вказаних галузях права.

Виходячи з викладеного, користування неповнолітньою особою правничою допомогою адвоката при укладанні договору про надання юридичних послуг при захисті власних прав та інтересів в суді не тягне, на думку авторів, обов'язковості укладання з адвокатом письмової угоди на представництво своїх інтересів. Як наслідок, це не суперечить ст.ст. 31 та 32 ЦК України, що регулюють зміст дієздатності неповнолітніх осіб у цивільному матеріальному, а не процесуальному, праві.

Цим, у тому числі, забезпечується виконання вимог преамбули Конвенції ООН про права дитини, де передбачається потреба спеціальної охорони дитини, включаючи належний їй правовий захист. Крім того, ст. 9 Європейської конвенції про здійснення прав дитини 1996 р. передбачає повноваження суду на призначення представника дитині за умови наявності конфлікту інтересів її із законними представниками. Проте правовідносини, що виникли у справі, яка описується, виникли між адвокатом та дитиною до того етапу розгляду справи, коли суд уповноважений призначити дитині представника. З огляду на це доцільні до уваги положення ст. 5 зазначеної Конвенції, які передбачають в якості можливих процесуальних прав дитини право призначати свого представника; право самостійно клопотати про призначення окремого представника, а у окремих випадках – адвоката.

З огляду на вказане вище виникає питання про визначення переліку документів, які повинен надати суду адвокат у випадку представництва неповнолітньої особи для підтвердження повноважень. У зв'язку з цим слід звернути увагу на зміст ч. 4 ст. 62 ЦПК України. Повноваження адвоката як представника у цивільному процесі підтверджується довіреністю або ордером. Стаття 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачає ордер як документ, що посвідчує повноваження адвоката на надання правової допомоги. Окре-

мим (автономним) таким документом виступає, крім ордеру, договір про надання правової допомоги. Згідно із ч. 2 ст. 26 вказаного Закону, ордером є письмовий документ, що у випадках, встановлених цим Законом та іншими законами України, посвідчує повноваження адвоката на надання правової допомоги. Ордер видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням та повинен містити підпис адвоката.

Вважаємо, що враховуючи автономність правових режимів документів, що посвідчують повноваження адвоката, в тому числі і при представництві інтересів неповнолітньої особи, суд не вправі при перевірці повноважень на представництво, включаючи запобігання зловживанню правом, зажадати від адвоката договір про надання юридичних послуг з неповнолітньою особою з метою з'ясування дотримання вимог закону та суб'єктного кола цього договору.

Зміст перелічених вище норм національного права щодо прав неповнолітньої дитини навряд чи можна визнати таким, що обмежують доступ до суду з урахуванням вищезазначених міжнародних договорів та норм права, учасником яких є Україна. Їх дослідження в сукупності та з урахуванням обставин справи дає можливість стверджувати наступне. Неповнолітня особа, що досягла 14-річного віку, зокрема у правовідносинах, пов'язаних із зверненням до суду із заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника в порядку цивільного судочинства, вправі самостійно звернутись до суду. Разом з цим, вона може при цьому реалізувати право на користування професійною правничою допомогою адвоката, не укладаючи при цьому із вказаною особою договору про надання правової допомоги. При цьому повноваження адвоката в суді можуть посвідчуватись ордером, а при наявності останнього суд не вправі вимагати для додаткового посвідчення повноважень адвоката договору про надання правової допомоги (договору про надання юридичних послуг). У даному випадку користування професійною правничою допомогою адвоката з боку неповнолітньої особи слід розглядати як користування цивільним процесуальним правом, оскільки дані правовідносини регулюються нормами відповідної процесуальної галузі права.

ВИСНОВКИ

Питання, що розглянуті в даній статті, не вирішують усіх питань, пов'язаних із розглядом справ про видачу обмежувального припису. Пропозиції авторів даної статті не претендують на остаточність викладених міркувань. Разом з цим приділення уваги цивільній процесуальній правосуб'єктності неповнолітньої особи при можливому укладанні договору про надання юридичних послуг сприятиме, на нашу думку, подальшим науковим пошукам у вищевказаному напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Гусаров К. В., Попов О. І. Визнання факту смерті або народження на тимчасово окупованій території за правилами окремого провадження. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. Vol. 27. No. 4. P. 161–171.

- [2] Komarov V., Tsvivina T. International standard of access to justice and subject of civil procedural law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28. No. 3. P. 197–208.
- [3] Nazarov I. V., Ovcharenko O. M., Kovalyova Y. A., Remeskova Y. O. Independence of an advocate in disciplinary proceedings: Comparative approach with a focus on Ukrainian experience. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10, Iss. 2. P. 603–615.
- [4]. Ballesté I. R. Gender Identity Law and children under 14 years old: history of a misunderstanding. *Cuhsó-Cultura-Hombre-Sociedad*. 2022. 32(1). P. 75–91.
- [5] Wijayanti Asri, Hidayat Nur Azizah, Unggul Satria, Hariri Achmad. Legal aid for marginal communities. *Man in India*. 2017. Vol. 97. Issue 18. P. 251–262.
- [6] Попов О. І. Роль адвоката у забезпеченні єдності судової практики при розгляді цивільних справ. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 127–137.
- [7] Шпак М. В. Професійне представництво адвоката у цивільному процесі : монографія. Харків : Право, 2020. 224 с.
- [8] Danilyan O. G., Dzeban A. P., Kalinovsky Y. Y., Kalnytskyi E. A., Zhdanenko S. B. Personal information rights and freedoms within the modern society. *Informatologia*. 2018. № 51 (1-2). P. 24–33.
- [9] Гусаров К. В. Особливості надання правничої допомоги неповнолітнім при розгляді цивільних справ судами. *Альтернативні способи вирішення цивільних спорів : матеріали круглого столу (Одеса, 29 берез. 2021 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2021. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14491> С. 13–18 (дата звернення: 26.11.2022).*
- [10] Ухвала Києво-Святошинського районного суду Київської області по справі № 369/13467/20 від 30.10.2020. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92538153> (дата звернення: 26.11.2022).

REFERENCES

- [1] Gusarov, K. V., & Popov, O. I. (2020). Recognition of the Fact of Birth or Death in the Temporarily Occupied Territory under the Rules of Special Proceedings. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(4), 161–171.
- [2] Komarov, V., & Tsvivina, T. (2021). International Standard of Access to Justice and Subject of Civil Procedural Law. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(3), 197–208.
- [3] Nazarov, I. V., Ovcharenko, O. M., Kovalyova, Y. A., & Remeskova, Y. O. (2019). Independence of an Advocate in Disciplinary Proceedings: Comparative approach with a focus on Ukrainian experience. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(2), 603–615.
- [4] Ballesté, I. R. (2022). Gender Identity Law and Children under 14 years old: History of a Misunderstanding. *Cuhsó-Cultura-Hombre-Sociedad*, 32(1), 75–91.
- [5] Wijayanti, Asri, Hidayat, Nur Azizah, Unggul, Satria, & Hariri, Achmad. (2017). Legal aid for marginal communities. *Man in India*, 97(18), 251–262.
- [6] Popov, O. I. (2021). The Role of the Lawyer in Ensuring the Unity of Judicial Practice in the Consideration of Civil Cases. *Problems of legality*, 154, 127–137.
- [7] Shpak, M. V. (2020). Professional Representation of a Lawyer in Civil Proceedings. Kharkiv: Pravo.

- [8] Danilyan, O. G., Dzeban, A. P., Kalinovsky, Y. Y., Kalnytskyi, E. A., & Zhdanenko, S. B. (2018). Personal Information Rights and Freedoms Within the Modern Society. *Informatologia*, 51(1-2), 24–33.
- [9] Gusarov, K. V. (2021, March). Peculiarities of Providing Legal aid to Minors During Consideration of Civil Cases by Courts. Materials of the round table «Alternative Ways of Resolving Civil Disputes». In N. Yu. Holubieva (Ed.). Odesa: Feniks. Retrieved from <https://hdl.handle.net/11300/14491>
- [10] Decision of the Kyiv-Svyatoshinsky District Court of the Kyiv Region in case No. 369/13467/20 (2020, October). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92538153>.

Костянтин Володимирович Гусаров

Доктор юридичних наук, професор

Член-кореспондент Національної академії правових наук України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна

В.о. завідувача кафедри цивільної юстиції та адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

Артур Олександрович Булгаков

Кандидат юридичних наук

Доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

Kostiantyn V. Gusarov

Doctor of Legal Science, Professor

Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Acting Head of the Department of Civil Justice and Advocacy

Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Artur O. Bulgakov

PhD

Associate Professor of the Department of Legal History of Ukraine and foreign countries

Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Гусаров К. В., Булгаков А. О. Неповнолітні особи як можливі сторони договору про надання юридичних послуг. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 178–189.

Suggested Citation: Gusarov, K. V., & Bulgakov, A. O. (2023). Minors as possible parties to an agreement on providing legal services. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 178–189.

Стаття надійшла / Submitted: 08/02/2023

Доопрацьовано / Revised: 09/03/2023

Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

Марина Миколаївна Великанова

*Відділ дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС
Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії правових наук України
Київ, Україна*

*Кафедра цивільного та господарського права
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Київ, Україна*

Наталія Іванівна Атаманчук

*Відділ дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС
Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії правових наук України
Київ, Україна*

Олена Олексіївна Томкіна

*Відділ дослідження проблем правотворчості
та адаптації законодавства України до права ЄС
Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії правових наук України
Київ, Україна*

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ З ПРАВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ

Анотація. *Європейський курс України, який реалізується, зокрема, шляхом гармонізації національного законодавства з правом ЄС, є конституційним напрямом державної політики. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів. Одним із пріоритетів європейського курсу України є прийняття, удосконалення та впровадження правових актів у сфері захисту прав споживачів, розроблених з урахуванням актів права ЄС, з метою реалізації конституційного обов'язку держави і приведення законодавства України у відповідність до єдиних підходів системи захисту прав споживачів. Розвиток діджиталізації та електронної комерції, окрім переваг і можливостей для бізнесу та споживачів, несе в собі загрози та виклики, на які необхідно своєчасно реагувати засобами права. Законодавство ЄС в цій сфері доводить свою ефективність. Тому мета статті на підставі системного аналізу з використанням порів-*

няльно-правового, статистичного та інших методів проаналізувати новітні законодавчі ініціативи у сфері захисту прав споживачів в Україні відповідно до права ЄС та надати пропозиції щодо удосконалення законодавства України. У статті обґрунтовано необхідність посилення гарантій споживачів при поверненні неякісного товару; встановлення пропорційних та розумних строків виконання гарантійних зобов'язань, повернення споживачеві коштів у разі розірвання договору з продавцем; імплементацію стандартів ЄС в частині забезпечення доступності онлайн-процедури з альтернативного, позасудового розв'язання спорів; впровадження спеціальних підрозділів із захисту прав споживачів; створення державного бюро комунікацій, яке координуватиме діяльність стейкхолдерів із захисту прав споживачів у країні.

Ключові слова: гармонізація, захист прав споживачів, Угода про асоціацію України з ЄС, законодавство ЄС.

Maryna M. Velykanova

*Department of research of problem
law-making and adaptation of Ukrainian legislation to EU law
Scientific Research Institute of Law-Making and
Scientific-Legal Expertise of National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

*Department of of Civil and Economic Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Natalia I. Atamanchuk

*Department of research of problem
law-making and adaptation of Ukrainian legislation to EU law
Scientific Research Institute of Law-Making and
Scientific-Legal Expertise of National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Olena O. Tomkina

*Department of research of problem
law-making and adaptation of Ukrainian legislation to EU law
Scientific Research Institute of Law-Making and
Scientific-Legal Expertise of National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

HARMONIZATION OF THE LEGISLATION OF UKRAINE ON THE PROTECTION OF CONSUMER RIGHTS WITH THE LAW OF THE EUROPEAN UNION: ANALYSIS OF LEGISLATIVE INITIATIVES

Abstract. *The European course of Ukraine, which is implemented, in particular, by harmonizing national legislation with EU law, is a constitutional direction of state policy. The state protects*

the rights of consumers, controls the quality and safety of products and all types of services and works, and promotes the activities of consumer public organizations. One of the priorities of the European course of Ukraine is the adoption, improvement and implementation of legal acts in the field of consumer rights protection, developed taking into account the acts of EU law, with the aim of implementing the constitutional obligation of the state and bringing the legislation of Ukraine in line with the unified approaches of the consumer rights protection system. The development of digitization and e-commerce, in addition to the advantages and opportunities for businesses and consumers, carries threats and challenges that must be responded to in a timely manner by legal means. EU legislation in this area is proving its effectiveness. Therefore, the purpose of the article, based on a systematic analysis using comparative legal, statistical and other methods, is to analyze the latest legislative initiatives in the field of consumer rights protection in Ukraine in accordance with EU law and to provide proposals for improving the legislation of Ukraine. The article is substantiated the need to strengthen consumer guarantees when returning low-quality goods; establishment of proportional and reasonable terms for the fulfillment of warranty obligations, return of funds to the consumer in case of termination of the contract with the seller; implementation of EU standards in terms of ensuring the availability of online procedures for alternative, out-of-court dispute resolution; introduction of special divisions for the protection of consumer rights; creation of a state communications bureau that will coordinate the activities of stakeholders in the protection of consumer rights in the country.

Key words: *harmonization, consumer rights protection, Association Agreement of Ukraine with the EU, EU legislation.*

ВСТУП

Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу (далі – ЄС) та його адаптація до ключових вимог побудови спільного європейського правового простору охоплює різні сфери правового регулювання. Підписавши Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифіковану Верховною Радою України у вересні 2014 року (далі – Угода про асоціацію) [1], а також отримавши статус кандидата на членство в ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання забезпечити високий рівень захисту прав споживачів та досягти сумісності між системами захисту прав споживачів України та ЄС.

Додатком XXXIX до Глави 20 Угоди про асоціацію визначено законодавчі акти ЄС, які необхідно імплементувати в національне законодавство. Зокрема, йдеться про акти ЄС, що спрямовані на врегулювання питань, пов'язаних з гарантіями для споживачів, досудовим захистом прав споживачів, забороною несправедливих торговельних практик, договорами із споживачами, електронною комерцією, позначенням цін. Тому особливого значення набуває питання наближення національного законодавства України про захист прав споживачів до законодавства ЄС та гармонізації системи захисту прав споживачів в Україні з принципами, підходами та практиками ЄС.

Законодавство України надає споживачам широке коло правових можливостей щодо захисту своїх законних прав та інтересів. Фундаментальні правові засади

захисту прав споживачів закладає Конституція України [2]. Стаття 42 Основного Закону України встановлює, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів. Розвиваючи і деталізуючи конституційні положення, в Україні діють Закон України «Про захист прав споживачів» [3], Цивільний кодекс України [4], Господарський кодекс України¹ [5] та інші нормативно-правові акти, що містять положення про захист прав споживачів.

Попри це, реалізація «споживчих прав» в Україні ускладнюється низкою проблем у цій сфері. Їх стан демонструють статистичні показники. Відповідно до Звіту щодо підсумків роботи Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів із опрацювання звернень громадян за 2022 рік, до Держпродспоживслужби протягом 2022 року надійшло 4148 звернень громадян. Заявники скаржилися на неякісне надання послуг та обслуговування суб'єктами господарювання, відмову в обміні товарів або повернення сплачених за товар коштів, порушення прав споживачів при поверненні суб'єкту господарювання якісного непродовольчого товару, невиконання договірних зобов'язань, затримки у доставці поштових відправлень, продаж неякісних товарів, переважно побутової техніки та харчових продуктів тощо. Проте найбільша кількість звернень стосувалася саме проблем захисту прав споживачів (67%) [6]. Аналіз інших статистичних даних [7] показав, що така тенденція зберігалася протягом останніх років (таблиця 1).

Таблиця 1. Кількість звернень громадян до Держпродспоживслужби щодо питань про захист прав споживачів протягом 2016–2022 років

Рік	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Загальна кількість звернень	5819	5292	6564	6272	6646	8385	4148
Звернення з питань захисту прав споживачів	3535 60,6%	3538 66,9%	4028 61,5%	3771 60,1%	4373 65,8%	4622 55%	2827 67%

Станом на сьогодні недостатньо врегульованими залишаються також питання захисту споживчих прав у сфері електронної торгівлі. Відсутність дієвих механізмів захисту від нечесної торговельної діяльності, неефективність захисту прав

¹ Варто зауважити, що що з 12 травня 1991 року відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності регулюються Законом України «Про захист прав споживачів» № 1023-ХІІ. На момент прийняття Господарського кодексу України його приписи, якими врегульовувалися питання захисту прав споживачів, по суті дублювали положення чинної на той час редакції Закону України «Про захист прав споживачів». На сьогодні положення Господарського кодексу України у частині захисту прав споживачів залишилися без змін.

споживачів при гарантійному обслуговуванні продукції зумовлюють необхідність подальшого врегулювання забезпечення прав споживачів у нашій державі. Доводиться констатувати, що купівля товарів через Інтернет пов'язана з багатьма ризиками через недосконалість законодавства, і, як наслідок, відсутність чіткого та прозорого механізму захисту прав споживачів.

Отже, гармонізація законодавства України з правом ЄС у сфері захисту прав споживачів виступає актуальною проблемою сучасного права.

Метою статті є аналіз новітніх законодавчих ініціатив у сфері захисту прав споживачів в Україні відповідно до права ЄС та надання пропозицій щодо удосконалення відповідного законодавства України.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Окремим питанням захисту прав споживачів в Україні приділялася увага у працях українських науковців, зокрема: О. Бурлаки щодо захисту прав споживачів в умовах воєнного стану в Україні [8]; Н. Д'ячкової щодо проблем захисту прав споживачів у разі придбання неякісної продукції [9; 10]; М. Микієвич та І. Яворської щодо правових форм та механізмів захисту прав споживачів в рамках Європейського Союзу [11]; І. Станкової щодо захисту прав споживачів у цифрову епоху: досвід Китаю [12].

Захисту споживчих прав у сфері електронної торгівлі присвячені праці таких учених як: М. Бондарчук щодо особливостей захисту прав споживачів в інтернет-торгівлі [13]; М. Хоменко та Н. Коробцова щодо основних гарантій і механізмів захисту прав споживачів під час придбання продукції через мережу Інтернет [14]; Л. Траченко щодо важливих аспектів захисту прав споживачів у сфері Інтернет-торгівлі [15]; Д. Семенда та О. Семенда стосовно проблем захисту прав споживачів при здійсненні електронної комерції в Україні [16]; О. Димінська щодо сучасних тенденцій посилення захисту прав споживачів у сфері електронної торгівлі в ЄС [17]; О. Вінник щодо правових засад захисту прав споживачів у сфері електронної торгівлі [18]; Н. Ільченко та О. Фреюк щодо захисту прав споживачів в інтернет-магазинах України [19]; В. Кепко, В. Новікова, Л. Стаднік стосовно захисту прав споживачів непродовольчих товарів у сфері електронної торгівлі: Європейський досвід [20]; А. Падалка, А. Грибінча, І. Лесік, О. Семенда та О. Барабаш щодо захисту прав споживачів при купівлі товарів через Інтернет [21]; І. Пучковська, О. Біляєв, В. Янишен, Г. Уразова щодо ефективності системи захисту прав споживачів при купівлі товарів в Інтернет-магазин [22].

Серед зарубіжних учених, які досліджували особливості захисту прав споживачів, можна виділити праці: «Some issues of information security in the protection of consumer rights in e-commerce» (N. Normatov) щодо деяких питань інформаційної безпеки при захисті прав споживачів в електронній торгівлі [23]; «Protection of consumer rights and interests» (Karolina Kondrackaitė та Ugnė Kastanauskaitė) щодо захисту прав та інтересів споживачів у договірних відносинах між продавцем і споживачем [24]; Consumer Rights between Regulation and Exercise (Mihaela

Gabriela Belu) щодо регулювання і реалізацію прав споживачів, а також про необхідність проведення інформаційних кампаній для споживачів щодо їхніх прав, спрямованих на підвищення обізнаності щодо їхніх споживчих прав [25] та ін.

Не зменшуючи вагомості наукових напрацювань учених, зауважимо, що окремі питання захисту прав споживачів залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює необхідність поглиблення та розширення дослідження в умовах реформування українського законодавства та гармонізації з нормами ЄС. Зокрема, необхідним є аналіз міжнародно-правових зобов'язань, взятих Україною відповідно до Угоди про асоціацію, а також відповідності норм українського законодавства положенням актів ЄС із питань захисту прав споживачів.

Грунтовнішого вивчення потребує питання захисту споживчих прав у сфері електронної торгівлі, вивчення практики ЄС з метою удосконалення законодавства про захист прав споживачів та гармонізації його з європейським законодавством.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

У процесі дослідження було використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, а саме: діалектичний, порівняльно-правовий, статистичний і метод графічного зображення результатів.

Діалектичний метод, що базується на засадах єдності систем при вивченні їхніх окремих взаємозумовлених складових, застосовано під час аналізу елементів у складі цілісної структури механізму правового регулювання відносин у сфері захисту прав споживачів. Порівняльно-правовий метод використано з метою розгляду норм чинного законодавства України, а також положень директив Ради ЄС щодо захисту прав споживачів. Це дало змогу окреслити спільні та відмінні риси системи захисту прав споживачів і запропонувати до впровадження в Україні позитивного європейського досвіду. Застосування статистичного методу дозволило виявити великий відсоток звернень, отриманих Держпродспоживслужбою стосовно питань захисту порушених прав споживачів протягом 2016–2022 років.

Стаття ґрунтується на положеннях законодавства ЄС та України у сфері захисту прав споживачів, зокрема: Регламенті (ЄС) №2017/2394 від 12 грудня 2017 р. [26]; Директиві №98/6/ЄС від 16 лютого 1998 р. [27]; Директиві №2005/29/ЄС від 11 травня 2005 р. [28]; Директиві №2019/771 від 20 травня 2019 р. [29]; Директиві №93/13/ЄС від 05 квітня 1993 р. [30]; Директиві №2011/83/ЄС від 25 жовтня 2011 р. [31]; Директиві №2013/11/ЄС від 21 травня 2013 р. [32]; Директиві №2009/22/ЄС від 23 квітня 2009 р. [33] та інших.

Авторами статті використовується наукова, навчальна, довідкова література, офіційні статистичні матеріали з питань, дотичних до предмету дослідження.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Право ЄС у сфері захисту прав споживачів

Як зазначають Karolina Kondrackaitė та Ugnė Kastanauskaitė, право Європейського Союзу не тільки розвиває та забезпечує вільний рух товарів, послуг, капіталу

та осіб на єдиному ринку Європейського Союзу, але також прагне знайти баланс між конкурентоспроможністю різних компаній у різних державах-членах та високим рівнем споживачів захисту [24].

Отож, захист прав споживачів є однією з пріоритетних сфер у Європейському Союзі, правовідносини в якій регулюються правом Європейського Союзу (acquis ЄС), а саме:

– Регламентом Європейського Парламенту та Ради № 2017/2394 від 12 грудня 2017 року про співробітництво між національними органами, відповідальними за виконання законів про захист прав споживачів та який скасовує Регламент (ЄС) № 2006/2004 (далі – Регламент 2017/2394) [26];

– Директивою Європейського Парламенту та Ради № 98/6/ЄС від 16 лютого 1998 року про захист споживачів при зазначенні цін на товари, що пропонуються споживачам (далі – Директива 98/6) [27];

– Директивою Європейського Парламенту та Ради № 2005/29/ЄС від 11 травня 2005 року про недобросовісні торгівельні методи підприємств до споживачів на внутрішньому ринку, що вносить зміни до Директиви Ради № 84/450/ЄЕС, Директив № 97/7/ЄС, № 98/27/ЄС та № 2002/65/ЄС Європейського Парламенту та Ради, а також до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 Європейського Парламенту та Ради (далі – Директива 2005/29) [28];

– Директивою Європейського Парламенту та Ради № 2019/771 від 20 травня 2019 року про деякі аспекти, що стосуються договорів на продаж товарів, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 2017/2394 та Директиви № 2009/22/ЄС та скасовує Директиву № 1999/44/ЄС (далі – Директива 2019/771) [29];

– Директивою Європейського Парламенту та Ради № 93/13/ЄС від 05 квітня 1993 року про недобросовісні умови у споживчих контрактах (далі – Директива 93/13) [30];

– Директивою Європейського Парламенту та Ради № 2011/83/ЄС від 25 жовтня 2011 року про права споживачів, що вносить зміни до Директиви Ради № 93/13/ЄЕС та Директиви № 1999/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради та скасовує Директиву Ради № 85/577/ЄЕС та Директиву № 97/7/ЄС Європейського Парламенту та Ради (далі – Директива 2011/83) [31];

– Директивою Європейського Парламенту та Ради № 2013/11/ЄС від 21 травня 2013 року про альтернативне вирішення споживчих спорів та про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 та Директиви № 2009/22/ЄС (далі – Директива 2013/11) [32];

– Директивою Європейського Парламенту та Ради № 2009/22/ЄС від 23 квітня 2009 року про заборони, що встановлюються уповноваженими органами з метою припинення порушень у сфері захисту інтересів споживачів (далі – Директива 2009/22) [33];

– Директивою Європейського Парламенту та Ради № 2000/31/ЄС від 08 червня 2000 року про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку (далі – Директива 2000/31) [34];

– Директивою Європейського Парламенту та Ради №2016/2102 від 26 жовтня 2016 року про доступність веб-сайтів та мобільних додатків органів публічного сектору (далі – Директива 2016/2102) [35].

2. Удосконалення законодавства України щодо захисту прав споживачів

Сучасне законодавство України у сфері захисту прав споживачів становить полігалузевий нормативно-правовий комплекс, що складається з норм конституційного, адміністративного, цивільного, господарського, кримінального та інших галузей права. Чинна правова база України у цій сфері ввібрала в себе найкращі нормативні стандарти, що визнані у цивілізованих країнах та на міжнародному рівні.

В Україні відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлення прав споживачів, а також визначення механізмів їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів урегульовує, передовсім, Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року № 1023-ХІІ [3].

Водночас, розвиток та осучаснення національного законодавства є перманентним процесом його прогресу, який відбувається під впливом різноманітних чинників. Гармонізація правового регулювання – один із способів удосконалення національного законодавства, що забезпечує модернізацію спільних правових основ політики держав, що прагнуть до об'єднання і співробітництва, у відповідній сфері. Отже, поділяємо у зв'язку з цим думку, що формування інституту захисту прав споживачів в українському законодавстві має виходити із сучасного розвитку ринкових умов, основних міжнародних тенденцій у цій сфері, врахувати європейський досвід та узгоджуватися із Директивами ЄС [9, с. 40].

Так, на виконання пункту 124 Плану пріоритетних дій Уряду, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 березня 2021 року № 276-р [36], з метою наближення національного законодавства про захист прав споживачів до законодавства Європейського Союзу та гармонізації системи захисту прав споживачів в Україні з принципами, підходами та практиками ЄС розроблено проект Закону «Про захист прав споживачів» від 05 жовтня 2021 року № 6134 (далі – Законопроект) [37]. Адже створена у 1991 році система захисту прав споживачів зазнала певних деструктивних змін, що призвело до її суттєвої невідповідності аналогічній системі країн ЄС та невідповідності кращим європейським практикам. Наміри синхронізувати національну систему захисту прав споживачів із відповідною системою ЄС без зміни базового Закону України «Про захист прав споживачів» [3] носили не системний, а ситуативний характер.

Отож, Законопроектом визначаються принципи здійснення захисту прав споживачів; особливості захисту прав споживачів у разі укладання договорів поза торговельним чи офісним приміщенням або дистанційних договорів, у тому

числі в електронній торгівлі; система захисту прав споживачів; врегульовуються споживчі спори та відповідальність за порушення законодавства про захист прав споживачів. Такий підхід узгоджується із взятими Україною зобов'язаннями щодо наближення свого законодавства до *acquis* ЄС, зокрема в контексті забезпечення високого рівня захисту прав споживачів та досягнення сумісності між українською та європейською системами захисту прав споживачів.

Зокрема, Законопроектом пропонується:

визначити принципи, на яких ґрунтується захист прав споживачів відповідно до принципів ЄС;

поширити дію Закону України «Про захист прав споживачів» на сферу харчової продукції в частині економічних прав споживача (у разі порушення умов договору купівлі-продажу (доставки) харчової продукції в інтернет-магазинах, при позначенні ціни продажу харчової продукції);

визначити сфери, на які не поширюється дія цього Закону, для уникнення дублювання контрольних функцій органів державного нагляду (контролю);

визначити права та обов'язки споживачів в електронній торгівлі;

визначити перелік інформації про продукцію та суб'єкта господарювання, яку він повинен надавати при здійсненні електронної торгівлі та відповідальність за відсутність такої інформації, крім того, відповідальність суб'єкта господарювання, що надає послуги торговельного електронного майданчику (маркетплейса) для розміщення товарів для продажу інших суб'єктів господарювання;

надати Держпродспоживслужбі право звертатися до провайдера інтернет-послуг щодо обмеження доступу до веб-сайтів (частини веб-сайту, програмного забезпечення) суб'єктів господарювання, які використовують нечесну підприємницьку практику та порушують законодавство про захист прав споживачів;

звільнити суб'єктів господарювання від обов'язку створювати обмінний фонд товарів;

впровадити надання суб'єктами господарювання документів, що підтверджують гарантійні зобов'язання, в електронній формі;

надати споживачеві право на заміну товару на такий самий або аналогічний, наявний у суб'єкта господарювання, у разі, якщо ремонт товару, придбаного споживачем, потребує більше чотирнадцяти календарних днів;

надати споживачеві право на зниження ціни або повернення коштів, якщо недолік товару з'являється після ремонту тощо [37].

Законопроект загалом відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу, зокрема Директиві №2019/771 від 20 травня 2019 року, Директиві №98/6/ЄС від 16 лютого 1998 року, Директиві №2011/83/ЄС від 25 жовтня 2011 року, Директиві №2005/29/ЄС від 11 травня 2005 року, Директиві №93/13/ЄС від 05 квітня 1993 року, Директиві №2013/11/ЄС від 21 травня 2013 року, Директиві №2009/22/ЄС від 23 квітня 2009 року, Регламенту (ЄС) №2017/2394 від 12 грудня 2017 року.

Так, правила Розділу V «Система захисту прав споживачів» (стаття 31) Законопроекту узгоджуються зі статтею 9 *Регламенту про співробітництво щодо захисту споживачів* з приводу закріплення у чинному законодавстві мінімальних повноважень компетентного органу (центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про захист прав споживачів). Відтак, є можливою ефективна співпраця компетентного органу з іншими державними органами України та держав-членів ЄС з метою належного застосування цього Регламенту.

У частині сприяння належному функціонуванню внутрішнього ринку із одночасним забезпеченням високого рівня захисту прав споживачів шляхом встановлення спільних норм, що стосуються деяких вимог до договорів купівлі-продажу, укладених між продавцями та споживачами, зокрема норм щодо відповідності товарів договору, засобів правового захисту у разі їхньої невідповідності, методів використання таких засобів правового захисту та комерційних гарантій Законопроект відповідає положенням *Директиви 2019/771 від 20 травня 2019 року*. Зокрема, визначення таких понять як: «договір», «споживач», «продавець», «виробник», «товар», «цифровий вміст», «цифрова послуга», «сумісність цифрового вмісту», «функціональність товару», «комерційна гарантія», «довговічність товару» (стаття 1); сфери правовідносин, що підпадають під регулювання Законопроектом (стаття 2); прав споживача на безпеку товару та його належну якість (стаття 5); прав споживача у разі придбання товару з недоліком (стаття 7); гарантійних зобов'язань на товар (стаття 6); прав споживача на споживчу освіту (стаття 12); визначення повноважень компетентного органу (стаття 31); громадських об'єднань споживачів, саморегулювальних організацій (статті 35, 36) – узгоджується з відповідними положеннями *Директиви 2019/771*.

Водночас, частиною десятою статті 7 Законопроекту визначено, що «споживач не має права вимагати розірвання договору, якщо виявлений ним недолік є незначним та таким, що може бути легко усунути і дає змогу споживачу використувати товар за призначенням». В той же час, формулювання «незначний недолік» у Законопроекті не містить чітких критеріїв та дефініції, що може зумовлювати зловживання з боку суб'єктів господарювання.

У частині зазначення ціни продажу та ціни за одиницю виміру товарів, запропонованих продавцями споживачам, для поліпшення інформування споживача та полегшення порівняння цін Законопроект відповідає положенням *Директиви 98/6/ЄС від 16 лютого 1998 року* про захист споживачів при зазначенні цін на товари, що пропонуються споживачам. Так, положення Законопроекту щодо визначення понять «ціна продажу продукції», «ціна за одиницю продукції», «товари або харчові продукти, що продаються на вагу», «продавець», «споживач» (стаття 1); вимог до позначення ціни продукції (стаття 11); відповідальності за порушення законодавства про захист прав споживачів (стаття 42) – не суперечить *Директиві 98/6*. В той же час, у Законопроекті відсутні умови щодо звільнення від

обов'язку зазначення ціни за одиницю продукції. Для прикладу, статтею 6 Директиви 98/6 передбачено передумови щодо звільнення якщо обов'язок щодо зазначення ціни за одиницю становить надмірний тягар для певних малих підприємств роздрібною торгівлі через кількість продуктів у продажу, торговельну площу, характер місця продажу, специфічні умови продажу, за яких споживач не має безпосереднього доступу до продукту, чи певні форми комерційної діяльності, наприклад, у випадку деяких видів вуличної торгівлі тощо.

У частині сприяння належному функціонуванню внутрішнього ринку завдяки досягненню високого рівня захисту прав споживачів шляхом наближення певних аспектів законів, підзаконних нормативно-правових актів та адміністративних положень держав-членів стосовно договорів між споживачами та торговцями Законопроект відповідає положенням *Директиви 2011/83/ЄС від 25 жовтня 2011 року*. Так, визначення таких понять як «споживач», «продавець», «продукція», «договір», «послуга», «комерційна гарантія» (стаття 1); прав споживача на інформацію про продукцію (статті 13, 16); прав споживача під час придбання продукції шляхом електронної торгівлі (стаття 17); обов'язків споживачів в електронній торгівлі (стаття 21) – не суперечать Директиві 2011/83. Разом з цим, частиною першою статті 13 цієї Директиви встановлено граничний строк повернення коштів споживачу у 14 днів, а частиною сьомою статті 5 Законопроекту пропонується строк – не пізніше ніж протягом 7 днів.

У частині сприяння належному функціонуванню внутрішнього ринку та досягненню високого рівня захисту споживачів шляхом апроксимації законів, постанов та адміністративних положень держав-членів щодо несправедливих торговельних практик, які ущемляють економічні інтереси споживачів Законопроект відповідає положенням *Директиви 2005/29/ЄС від 11 травня 2005 року*. Зокрема, визначення поняття «електронний торговельний майданчик» (стаття 1); права споживача на інформацію про продукцію (стаття 13); заборони нечесної комерційної практики (стаття 23); вимог щодо вразливих категорій споживачів (стаття 24); переліку видів комерційної практики, що вводить в оману (стаття 26); визначення агресивної комерційної практики (статті 27–28); повноважень компетентного органу (стаття 31); відповідальності за порушення законодавства про захист прав споживачів (стаття 42) – узгоджується з відповідними положеннями Директиви 2005/29.

Законопроект у частині сприяння наближення законів, підзаконних нормативно-правових актів та адміністративних положень держав-членів стосовно позовів щодо винесення судових приписів, відповідає положенням *Директиви 2009/22/ЄС від 23 квітня 2009 року* про судові приписи, спрямовані на захист інтересів споживачів.

Завданням *Директиви №93/13/ЄС від 05 квітня 1993* є наближення законодавства держав-членів ЄС, що регулює несправедливі умови договорів між споживачами та продавцями, виробниками товарів і послуг (споживчих контрактів),

шляхом прийняття більш-менш уніфікованих правил щодо таких умов. Директива містить мінімальний характер регулювання і надає державам-членам ЄС гнучкість у виборі методів реалізації своїх внутрішніх відповідних положень або, навпаки, у запровадженні більш суворих норм юридичного захисту прав споживачів.

Водночас, Директива 93/13/ЄС містить положення про те, які умови доцільно вважати «несправедливими умовами» (стаття 3). Для цілей Директиви 93/13/ЄС до неї доданий список попередніх несправедливих умов, які можуть підлягати розширенню або обмеженню в національних законодавствах держав-членів ЄС. Директива 93/13/ЄС містить положення про те, що договори мають бути викладені простою та зрозумілою мовою, з тим щоб споживач мав реальну можливість ознайомитися зі всіма його умовами. У разі сумніву, ці умови мають інтерпретуватися найбільш сприятливо для споживача. А враховуючи незбалансованість у відносинах постачальника та споживача, Директива запроваджує вимогу про те, що несправедливі умови контрактів не зобов'язують споживача. Це положення є умовою дійсності договору.

Проаналізувавши Законопроект на предмет імплементації у ньому положень Директиви 93/13/ЄС, необхідно зазначити, що його положення загалом узгоджуються з Директивою 93/13/ЄС. Водночас, звертаємо увагу на те, що Директива 93/13/ЄС не тільки у своїй назві підкреслює важливість захисту прав споживачів від несправедливих умов договорів, а й повсюдно закріплює це в своєму змісті. Так, згідно з цією Директивою держави-члени ЄС є відповідальними за гарантування того, щоби договори, укладені із споживачами, не містили **несправедливих умов**, та мають встановити в загальних рисах критерії для оцінювання **несправедливого** характеру договірних умов.

Окрім того, ні сучасна цивілістична доктрина, ні цивільне законодавство України не відмовилися від категорії «справедливість». Так, відповідно до частини третьої статті 509 Цивільного кодексу України [4] зобов'язання мають ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості. Згідно зі статтею 627 Цивільного кодексу України [4] сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості.

Щодо кваліфікації несправедливих умов споживчого договору в Україні склалися і релевантна судова практика, відповідно до якої несправедливими є умови договору, що порушують принцип добросовісності, призводять до істотного дисбалансу договірних прав та обов'язків сторін та завдають шкоди споживачеві.

Отож, було би доцільно залишити у Законопроекті поняття «несправедливі умови», в загальних рисах визначити критерії для оцінювання несправедливого характеру договірних умов, вказавши при цьому на невичерпність такого переліку. Такий підхід узгоджується з положеннями частини третьої статті 3 Дирек-

тиви 93/13/ЄС, відповідно до якої Додаток має містити вказівний та невичерпний перелік умов, що можуть бути розглянуті як несправедливі.

У частині визначення умов договору, які вважаються нікчемними (стаття 15) Законопроект не суперечить Директиві 93/13/ЄС.

Директива 2009/22/ЄС від 23 квітня 2009 року про судові заборони на захист інтересів споживачів прийнята з метою адаптації законів, підзаконних актів та адміністративних положень держав-членів, що стосуються позовів щодо судової заборони, мета яких полягає у захисті колективних інтересів споживачів.

Відповідно до статті 2 Директиви 2009/22/ЄС держави-члени призначають суди або адміністративні органи, які отримують право на ухвалення рішень у судових провадженнях, розпочатих за ініціативою компетентних органів, з метою:

1) своєчасного, а у відповідних випадках – шляхом спрощеної процедури – впровадження порядку припинення або заборони будь-якого порушення;

2) у відповідних випадках – вжиття таких заходів, як публікації рішення, у повному обсязі або частково або у повному обсязі, у такій формі, яка вважається адекватною, та/або публікація декларації про коригування з метою усунення наслідків порушення, що тривають;

3) у тій мірі, в якій це дозволяється правовою системою держави-члена, зобов'язання відповідача, що програв судовий процес, у випадку нездатності дотриматися рішення протягом встановленого судом або адміністративним органом строку, сплачувати пеню до державного казначейства або на рахунок будь-якого призначеного на підставі національного законодавства або згідно з ним бенефіціара, у розмірі фіксованої суми або будь-якої іншої суми, передбаченої національним законодавством, за кожен день прострочення, з метою забезпечення дотримання рішень.

Стаття 5 Директиви 2009/22/ЄС також передбачає, що держави-члени можуть запровадити та залишати чинними положення, за якими сторона, яка має намір звернутися до суду щодо заборони, може запустити цю процедуру тільки після того, як вона спробувала досягнути припинення порушення шляхом консультації або з відповідачем, або як з відповідачем, так й уповноваженою установою, в якій подається судова скарга. Вирішення питання чи сторона, яка має намір звернутися до суду щодо заборони, повинна консультиватися з уповноваженою установою, залежить від держави-члена. Якщо припинення порушення не було досягнуто протягом двох тижнів після отримання запиту на консультацію, зазначена сторона може, не гаючи більше часу, звернутися до суду щодо заборони.

Згідно з Пояснювальною запискою до Законопроекту, практика ЄС у сфері захисту прав споживачів свідчить, що споживачі краще захищені, коли до процесу їх захисту залучено громадські об'єднання споживачів, які можуть провести консультації для споживачів та надати їм практичну допомогу. Громадські об'єднання споживачів можуть проводити дослідження рівня якості та безпеки товарів, робіт і послуг на споживчому ринку, разом з тим, допомагаючи і бізнесу.

Тому Законопроектом закладається підґрунтя для участі громадських об'єднань споживачів в захисті прав споживачів та їх залучення до досудового вирішення споживчих спорів. Крім того, запропоновано звільнити громадські об'єднання споживачів від сплати судового збору в усіх судових інстанціях у справах щодо захисту прав споживачів, у тому числі щодо невизначеного кола споживачів.

Законопроект містить аналогічні положення Директиви 2009/22/ЄС. Так, Законопроект визначає широке коло повноважень суб'єктів системи захисту прав споживачів, а саме: центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері захисту прав споживачів; центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про захист прав споживачів (компетентний орган); інших державних органів, які здійснюють захист прав споживачів у відповідних сферах; органів місцевого самоврядування; органів позасудового розв'язання спорів; судів; громадські об'єднання споживачів; саморегульвні організації.

Стаття 41 Законопроекту спеціально присвячена судовому захисту прав споживачів; стаття 35 визначає права громадських об'єднань споживачів, включаючи право подавати до суду позови щодо захисту прав споживачів, у тому числі щодо невизначеного кола споживачів; стаття 36 закладає законодавчий фундамент захисту прав споживачів через саморегульвні організації, тощо. Отже, можна констатувати, що Законопроект загалом узгоджується з положеннями Директиви 2009/22/ЄС та може бути в цій частині підтриманий.

Директива 2013/11/ЄС від 21 травня 2013 року щодо альтернативного вирішення споживчих спорів забезпечує правове регулювання організації та функціонування системи альтернативного вирішення спорів у ЄС. Об'єктами правового регулювання цієї Директиви є суспільні відносини, що виникають між споживачем-громадянином ЄС і підприємцем-резидентом ЄС на національному та транскордонному рівнях. Директива 2013/11/ЄС містить положення, що альтернативне вирішення спорів – це просте, швидке та малозатратне позасудове вирішення спорів між споживачем і продавцем.

Мета цієї Директиви полягає в досягненні високого рівня захищеності споживачів, належного функціонування внутрішнього ринку, забезпечення споживачам можливості добровільно направляти скарги на продавців до установ, які забезпечують незалежні, об'єктивні, прозорі, ефективні, швидкі та справедливі альтернативні процедури вирішення спорів. У Директиві 2013/11/ЄС підкреслено, що ЄС з повагою ставиться до національного законодавства держав, яке закріплює обов'язковість участі в альтернативних процедурах, якщо це не перешкоджає сторонам звернутися за захистом до суду.

Відповідно до Директиви 2013/11/ЄС Законопроект у статті 39 передбачає, що захист прав споживачів може здійснюватися органами позасудового розв'язання спорів між споживачем та суб'єктом господарювання, порядок створення, статус

та умови функціонування яких визначаються окремим законодавством. Рішення, винесені органами позасудового розв'язання спорів відповідно до їх компетенції, є обов'язковими для виконання суб'єктами господарювання. У разі незгоди однієї із сторін з рішенням органу позасудового розв'язання спорів, така сторона звертається з відповідним позовом до суду, до якого додається винесене по справі рішення органу позасудового розв'язання спорів. Суб'єкт господарювання повинен повідомити компетентному органу про виконання рішення органу позасудового розв'язання спорів із відповідним документальним підтвердженням його виконання.

Водночас, Законопроект не містить гармонізованих з Директивою вимог до якості діяльності органів позасудового вирішення споживчих спорів та до самих альтернативних процедур. Так, у статті 5 Директиви 2013/11/ЄС передбачено, що держави-члени мають забезпечити, щоб установи (органи) позасудового вирішення споживчих спорів підтримували в актуальному стані свої веб-сайти (що постійно оновлюються) для легкого доступу споживачів до інформації про відповідні процедури, і які дозволять направити скаргу он-лайн; надавали сторонам споживчого спору інформацію на довговічному носії інформації. Статті 6–11 Директиви 2013/11/ЄС визначають основні принципи процедури альтернативного вирішення споживчих спорів, докладно розписуючи їх зміст: професіоналізм, незалежність та неупередженість, прозорість, ефективність, свобода, законність.

Не виключно, що правове регулювання статусних і процедурних питань щодо альтернативного вирішення споживчих спорів є доцільним в окремому законодавчому акті. Разом із цим видається необхідною імплементація стандартів ЄС в частині забезпечення для споживачів доступності онлайн-процедури з альтернативного, позасудового розв'язання спорів; впровадження спеціальних підрозділів із захисту прав споживачів у структурі міністерств, а також – у місцевих органах влади; створення державного бюро комунікацій, яке координуватиме діяльність всіх стейкхолдерів із захисту прав споживачів у країні.

Зокрема, О. Бурлака вважає, що в Україні має бути розроблена, закріплена на нормативному рівні та упроваджена Комплексна програма реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг на період 2023–2027 рр. як документ, який визначатиме пріоритетні напрямки та завдання здійснення реформ у споживчій сфері з урахуванням наслідків війни на території України та проявів світової фінансової кризи в національній економіці. Зміст програми повинен координувати загальнодержавні дії в галузі забезпечення споживчої безпеки у сфері фінансових послуг на рівні окремих громадян, господарюючих суб'єктів, галузей, секторів економіки, а також на національному, регіональному та глобальному рівнях [8, с. 32].

ВИСНОВКИ

Перед Україною як державою, що уклала з ЄС Угоду про асоціацію, а також отримала статус кандидата на членство в Європейському Союзі, стоїть завдання

якнайшвидшої гармонізації національного законодавства з правом ЄС. Особливого значення у цьому контексті набувають норми щодо захисту прав споживачів та приведення їх у відповідність до Директив Ради ЄС з метою встановлення єдиного підходу до системи захисту споживчих прав.

Шляхами наближення законодавства України до законодавства ЄС у сфері захисту прав споживачів є удосконалення законодавства про захист прав споживачів та гармонізації його з європейським законодавством, враховуючи виклики сучасності.

Забезпечення дієвих механізмів захисту прав споживачів в країнах ЄС здійснюється різними способами та методами. Їх урахування під час нормотворчої діяльності, приведення законодавства України у відповідність до права ЄС стане можливим на основі здійснення ґрунтовного аналізу директив ЄС у цій сфері та закріплення відповідних нормативних та інституційних гарантій у законодавство України.

Проект Закону України «Про захист прав споживачів» від 05 жовтня 2021 року № 6134 відповідає загальновизнаним міжнародним нормам, принципам та правилам і спрямований на наближення національного законодавства про захист прав споживачів до законодавства Європейського Союзу та гармонізації системи захисту прав споживачів в Україні з принципами, підходами та практиками ЄС. Разом з тим для усунення невідповідностей зі стандартами Європейського Союзу у сфері захисту прав споживачів Законопроект доцільно було б доповнити положеннями про:

а) посилення гарантій споживача в контексті можливостей повернення неякісного товару, коли споживачі матимуть право на повернення продавцеві продукції навіть з найменшими недоліками і отримання назад своїх коштів;

б) встановлення пропорційних та розумних строків виконання гарантійних зобов'язань, повернення споживачеві коштів у разі розірвання договору з продавцем, доставки товару до клієнта;

в) імплементацію стандартів Європейського Союзу в частині забезпечення для споживачів доступності онлайн-процедури з альтернативного, позасудового розв'язання спорів; впровадження спеціальних підрозділів із захисту прав споживачів у структурі більшості міністерств, а також – в місцевих органах влади; створення державного бюро комунікацій, яке координуватиме діяльність всіх стейкхолдерів із захисту прав споживачів у країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30.11.2015 № 984_011. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 20.02.2023).
- [2] Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4387> (дата звернення: 20.02.2023).

- [3] Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 20.02.2023).
- [4] Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.02.2023).
- [5] Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 20.02.2023).
- [6] Звіт щодо підсумків роботи Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів із опрацювання звернень громадян за 2022 рік. Офіційний веб-сайт Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. URL: <https://dpss.gov.ua/zvyazkizgromadskistyuzvernennya-gromadyan/zviti>. (дата звернення: 20.02.2023).
- [7] Звіти. Звернення громадян. Зв'язки з громадськістю. Офіційний веб-сайт Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів URL: <https://dpss.gov.ua/zvyazkizgromadskistyuzvernennya-gromadyan/zviti> (дата звернення: 20.02.2023).
- [8] Бурлака О. С. Захист прав споживачів в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 3. С. 28–33.
- [9] Д'ячкова Н. А. Проблеми захисту прав споживачів у разі придбання неякісної продукції. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 35–40.
- [10] Д'ячкова Н. А. Захист прав споживачів у разі придбання неякісної продукції. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2022. Вип. 35. С. 69–75.
- [11] Микієвич М. М., Яворська І. М. Правові форми та механізми захисту прав споживачів в рамках Європейського Союзу. *ScienceRise. Juridical Science*. 2017. № 1. С. 42–46.
- [12] Станкова І. М. Захист прав споживачів у цифрову епоху: досвід Китаю. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 25 / голов. ред. Ю. В. Цуркан-Сайфуліна; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Гельветика, 2019. С. 66–71.
- [13] Бондарчук М. Є. Особливості захисту прав споживачів в Інтернет-торгівлі. *Підприємництво і торгівля*. 2022. № 33. С. 26–33.
- [14] Хоменко М., Коробцова Н. Основні гарантії і механізми захисту прав споживачів під час придбання продукції через мережу Інтернет. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 74–79.
- [15] Траченко Л. А. Важливі аспекти захисту прав споживачів у сфері Інтернет-торгівлі. *The III International Scientific and Practical Conference «Modern challenges to science and practice»*, January 24–26, Varna, Bulgaria. 2022. С. 193–195.
- [16] Семенда Д. К., Семенда О. В. Проблеми захисту прав споживачів при здійсненні електронної комерції в Україні. *The 5th International scientific and practical conference «World science: problems, prospects and innovations»* (January 27–29, 2021) Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2021. С. 1032–1037.
- [17] Димінська О. Ю. Сучасні тенденції посилення захисту прав споживачів у сфері електронної торгівлі в ЄС. *Університетські наукові записки*. 2018. № 1. С. 113–122.
- [18] Вінник О. Правові засади захисту прав споживачів у сфері електронної торгівлі. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2017. № 5. С. 24–30.
- [19] Ільченко Н., Фреюк О. Захист прав споживачів в Інтернет-магазинах України. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2018. № 4. С. 5–14.

- [20] Кепко В. М., Новікова В. В., Стаднік Л. І. Захист прав споживачів непродовольчих товарів у сфері електронної торгівлі: Європейський досвід. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2021. №1 (71). С. 23–28.
- [21] Padalka A. M., Gribincea A., Lesik I. M., Semenda O. V., & Barabash O. O. Consumer protection when purchasing goods on the Internet. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. №28 (2). P. 189–197.
- [22] Puchkovska I. Y., Biliaiev O. O., Yanyshen V. P., & Urazova H. O. Effectiveness of the consumer protection system upon purchasing goods in online stores. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. №28 (1). P. 137–146.
- [23] Normatov N. Some issues of information security in the protection of consumer rights in e-commerce. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*. 2022. №4(02). P. 52–56. <https://doi.org/10.37547/tajpslc/Volume04Issue02-09>
- [24] Kondrackaitė K., Kastanauskaitė U. Protection of consumer rights and interests. *Vilnius University Open Series*. 2020. №4. P. 29–45. doi: 10.15388/OS.TMP.2020.2.
- [25] Mihaela Gabriela Belu. Consumer Rights between Regulation and Exercise. *Romanian Economic Journal* (Mar 2017). Vol. XX, No. 63. P. 19–28.
- [26] Регламент Європейського Парламенту та Ради №2017/2394 про співробітництво між національними органами, відповідальними за виконання законів про захист прав споживачів та який скасовує Регламент (ЄС) №2006/2004 від 12.12.2017. *Official Journal*. L 345, 27.12.2017. P. 1–26.
- [27] Директива Європейського Парламенту та Ради №98/6/ЄС про захист споживачів при зазначенні цін на товари, що пропонуються споживачам від 16.02.1998. *Official Journal*. L 80, 18.3.1998. P. 27–31.
- [28] Директива Європейського Парламенту та Ради №2005/29/ЄС про недобросовісні торгівельні методи підприємств до споживачів на внутрішньому ринку, що вносить зміни до Директиви Ради №84/450/ЄЕС, Директив №97/7/ЄС, №98/27/ЄС та №2002/65/ЄС Європейського Парламенту та Ради, а також до Регламенту (ЄС) №2006/2004 Європейського Парламенту та Ради від 11.05.2005 р. *Official Journal*. L 149, 11.6.2005. P. 22–39.
- [29] Директива Європейського Парламенту та Ради №2019/771 про деякі аспекти, що стосуються договорів на продаж товарів, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) №2017/2394 та Директиви №2009/22/ЄС та скасовує Директиву №1999/44/ЄС від 20.05.2019. *Official Journal*. L 136, 22.5.2019. P. 28–50.
- [30] Директива Європейського Парламенту та Ради №93/13/ЄС про недобросовісні умови у споживчих контрактах від 05.04.1993 р. *Official Journal*. L 95, 21.4.1993. P. 29–34.
- [31] Директива Європейського Парламенту та Ради №2011/83/ЄС про права споживачів, що вносить зміни до Директиви Ради №93/13/ЄЕС та Директиви №1999/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради та скасовує Директиву Ради №85/577/ЄЕС та Директиву №97/7/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25.10.2011. *Official Journal*. L 304, 22.11.2011. P. 64–88.
- [32] Директива Європейського Парламенту та Ради №2013/11/ЄС про альтернативне вирішення споживчих спорів та про внесення змін до Регламенту (ЄС) №2006/2004 та Директиви №2009/22/ЄС від 21.05.2013. *Official Journal*. L 165, 18.6.2013. P. 63–79.
- [33] Директива Європейського Парламенту та Ради №2009/22/ЄС про заборони, що встановлюються уповноваженими органами з метою припинення порушень у сфері захисту інтересів споживачів від 23.04.2009. *Official Journal*. L 110, 1.5.2009. P. 30–36.

- [34] Директива Європейського Парламенту та Ради №2000/31/ЄС про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку від 08.06.2000. *Official Journal*. L 178, 17.7.2000. P. 1–16.
- [35] Директива Європейського Парламенту та Ради №2016/2102 про доступність веб-сайтів та мобільних додатків органів публічного сектору від 26.10.2016. *Official Journal*. L 327, 2.12.2016. P. 1–15.
- [36] Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік : розпорядження Каб. Міністрів України від 24.03.2021 №276-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/prozatverdzhennya-planu-prioritetnih-dij-uryadu-na-2021-s240321> (дата звернення: 20.02.2023).
- [37] Проєкт Закону України «Про захист прав споживачів» від 05.10.2021 №6134. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72932 (дата звернення: 20.02.2023).

REFERENCES

- [1] Association Agreement №. 984_011 between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part. (2015, November). Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
- [2] Constitution of Ukraine. (1996, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4387>.
- [3] Law of Ukraine №. 1023-XII «On Consumer Rights Protection». (1991, May). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.
- [4] Law of Ukraine №. 435-IV «The Civil Code of Ukraine». (2003, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
- [5] Law of Ukraine №. 436-IV «ECONOMIC Code of Ukraine». (2003, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
- [6] Report on the results of the work of the State Service of Ukraine on food safety and consumer protection in processing citizens' appeals for 2022. The official website of the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection. Retrieved from <https://dpss.gov.ua/zvyazkizgromadskisty/zvernennya-gromadyan/zviti>.
- [7] Report. Appeal of citizens. Public Relations. The official website of the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection. Retrieved from <https://dpss.gov.ua/zvyazkizgromadskisty/zvernennya-gromadyan/zviti>.
- [8] Burlaka, O. S. (2022). Protection of consumer rights in the conditions of martial Law in Ukraine. *Actual problems of native jurisprudence*, 3, 28–33.
- [9] Diachkova, N. (2022). Problems of protection of consumer rights in case of purchasing defective products. *New Ukrainian Law*, 1, 35–40.
- [10] Diachkova, N. (2022). Protection of consumer rights in the event of purchase of defective products. *Zbìrnik Naukovih Prac' Harkivs'Kogo Nacional'Nogo Pedagogìchnogo Universitetu imeni G. S. Skovorodi. Pravo*, 35, 69–75.
- [11] Mykievich, M. M., & Yavorska I. M. (2017). Legal forms and mechanisms of consumer rights protection within the framework of the European Union. *ScienceRise. Juridical Science*, 1, 42–46.
- [12] Stankova, I. M. (2019). Digital consumer protection: China's experience. *Scientific works of the National University «Odesa Law Academy»*. 25, 66–71.

- [13] Bondarchuk Mariia. (2022). Features of the protection of consumer rights in Internet trade. *Entrepreneurship and Trade*, 33, 26–23.
- [14] Khomenko, M., & Korobtsova, N. (2019). Basic guarantees and mechanisms for the protection of consumer rights during the purchase of products via the Internet. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 3, 74–79.
- [15] Trachenko, L. A. (2022). Important aspects of consumer rights protection in the sphere of Internet trade. *The III International Scientific and Practical Conference «Modern challenges to science and practice»*, January 24–26, Varna, Bulgaria, 193–195.
- [16] Semenda, D. K., & Semenda O. V. (2021). Problems of consumer rights protection in the implementation of e-commerce in Ukraine. *The 5th International scientific and practical conference «World science: problems, prospects and innovations»* (January 27–29, 2021) Perfect Publishing, Toronto, Canada. 1032–1037.
- [17] Dyminska, O. Yu. (2018). Modern trends in strengthening the protection of consumer rights in the field of electronic commerce in the EU. *University scientific notes*, 1, 113–122.
- [18] Vinnyk, O. (2017). Legal principles of consumer rights protection in the field of electronic commerce. *Foreign trade: economy, finance, law*, 5, 24–30.
- [19] Ilchenko, N., & Freyuk, O. (2018). Protection of consumer rights in online stores of Ukraine. *Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economic*, 4, 5–14.
- [20] Kepko, V. M., Novikova, V. V., & Stadnik, L. I. (2021). Protection of the rights of consumer of non-food goods in the field of Electronic commerce: European experience. *Scientific View: Economics and Management*, 1 (71), 23–28.
- [21] Padalka, A. M., Gribincea, A., Lesik, I. M., Semenda, O. V., & Barabash, O. O. (2021). Consumer protection when purchasing goods on the Internet. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. №28 (2). 189–197.
- [22] Puchkovska, I. Y., Biliaiev, O. O., Yanyshen, V. P., & Urazova, H. O. (2021). Effectiveness of the consumer protection system upon purchasing goods in online stores. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28 (1), 137–146.
- [23] Normatov, N. (2022). Some issues of information security in the protection of consumer rights in e-commerce. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*, 4 (02), 52–56. Retrieved from <https://doi.org/10.37547/tajpslc/Volume04Issue02-09>
- [24] Kondrackaitė, K. & Kastanauskaitė, U. (2020) «Protection of consumer rights and interests», *Vilnius University Open Series*, (4), 29–45. doi: 10.15388/OS.TMP.2020.2.
- [25] Mihaela Gabriela Belu. Consumer Rights between Regulation and Exercise. *Romanian Economic Journal*. (Mar 2017), XX, 63, 19–28.
- [26] Regulation of the European Parliament and the Council №2017/2394 «On cooperation between national bodies responsible for the implementation of consumer protection laws and repealing Regulation (EU) №2006/2004» (2017, December). *Official Journal L 345*, p. 1–26.
- [27] Directive of the European Parliament and the Council №98/6/EC «On consumer protection when specifying prices for goods offered to consumers». (1998, February). *Official Journal L 80*, p. 27–31.
- [28] Directive of the European Parliament and the Council №2005/29/EC «On Unfair Trade Practices of Enterprises to Consumers in the Domestic Market, Amending Council Directive No. 84/450/EEC, Directive №97/7/EC, №98/27/EC and №2002/65/EC of the European Parliament and of the Council, as well as to Regulation (EC) №2006/2004 of the

- European Parliament and the Council». (2005, May). *Official Journal* L 149, 11.6.2005, p. 22–39.
- [29] Directive of the European Parliament and the Council №2019/771 «On certain aspects relating to contracts for the sale of goods, amending Regulation (EU) №2017/2394 and Directive №2009/22/EC and repealing Directive №. 1999/44/EC. (2019, May). *Official Journal* L 136, 22.5.2019, p. 28–50.
- [30] Directive of the European Parliament and the Council №93/13/EU. «On unfair terms in consumer contracts». (1993, April). *Official Journal* L 95, 21.4.1993, p. 29–34.
- [31] Directive of the European Parliament and the Council №2011/83/ EU. «On consumer rights, amending Council Directive №93/13/EEC and Directive №1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive №85/577/EEC and Directive №97/7/EC of the European Parliament and of the Council» (2011, October). *Official Journal*. L 304, 22.11.2011, p. 64–88.
- [32] Directive of the European Parliament and the Council №2013/11/EU. «On alternative resolution of consumer disputes and on amendments to Regulation (EC) №2006/2004 and Directive №2009/22/EC». (2013, May). *Official Journal*. L 165, 18.6.2013, p. 63–79.
- [33] Directive of the European Parliament and the Council №2009/22/EU «On prohibitions established by authorized bodies in order to stop violations in the field of consumer protection». (2009, April). *Official Journal*. L 110, 1.5.2009, p. 30–36.
- [34] Directive of the European Parliament and the Council №2000/31/EU «On some legal aspects of information services, in particular, electronic commerce, in the domestic market». (2000, June). *Official Journal*. L 178, 17.7.2000, p. 1–16.
- [35] Directive of the European Parliament and the Council №2016/2102 «On the accessibility of websites and mobile applications of public sector bodies». (2016, October). *Official Journal*. L 327, 2.12.2016, p. 1–15.
- [36] Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine №276 «On the approval of the Government's priority action plan for 2021». (2021, March). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-prioritetnih-dij-uryadu-na-2021-s240321>.
- [37] Draft Law on the Protection of Consumer Rights №6134. (2021, October). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72932

Марина Миколаївна Великанова

Доктор юридичних наук, доцент

Головний науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС

Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національна академія правових наук України

01024, вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, Україна

Професор кафедри цивільного та господарського права

Національний університет біоресурсів і природокористування України

03041, вул. Героїв Оборони, 15, Київ, Україна

Наталія Іванівна Атаманчук

Доктор юридичних наук, доцент

Провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем

правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС

Науково-дослідного інституту правотворчості та

науково-правових експертиз

Національна академія правових наук України

01024, вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, Україна

Олена Олексіївна Томкіна

Кандидат юридичних наук

Провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем

правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС

Науково-дослідного інституту правотворчості та

науково-правових експертиз

Національна академія правових наук України

01024, вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, Україна

Maryna M. Velykanova

Doctor of Law, Associate Professor

Chief Researcher of the Department of research of problem

law-making and adaptation of Ukrainian legislation to EU law

Scientific Research Institute of Law-Making and Scientific-Legal

Expertise of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

01024, 3 Pylyp Orlyk Str., Kyiv, Ukraine

Professor of the Department of Civil and Economic Law

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

03041, Heroiv Oborony Str.15 building 3, of. 207, Kyiv, Ukraine

Natalia I. Atamanchuk

Doctor of Law, Associate Professor

Leading researcher of the of the Department of research of problem

law-making and adaptation of Ukrainian legislation to EU law

Scientific Research Institute of Law-Making and

Scientific-Legal Expertise of National Academy of Legal Sciences of Ukraine

01024, 3 Pylyp Orlyk Str., Kyiv, Ukraine

Olena O. Tomkina

PhD in Law, Leading Researcher

Leading researcher of the of the Department of research of problem

law-making and adaptation of Ukrainian legislation to EU law
Scientific Research Institute of Law-Making and
Scientific-Legal Expertise of National Academy of Legal Sciences of Ukraine
01024, 3 Pylp Orlyk Str., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Великанова М. М., Атаманчук Н. І., Томкіна О. О. Гармонізація законодавства України про захист прав споживачів з правом Європейського Союзу: аналіз законодавчих ініціатив. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 190–212.

Suggested Citation: Velykanova, M. M., Atamanchuk, N. I. & Tomkina, O. O. (2023). Harmonization of the legislation of Ukraine on the protection of consumer rights with the European Union Law: analysis of Legislative Initiatives. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30 (1), 190–212.

Стаття надійшла / Submitted: 19/02/2023
Доопрацьовано / Revised: 19/03/2023
Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВИХ СПОРІВ ОНЛАЙН: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ, СТАН ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Глобальні процеси цифрової трансформації призвели до широкого використання мережевої комунікації для врегулювання правових конфліктів. Це обумовлює необхідність удосконалення українського законодавства в частині регламентації відповідної онлайн-діяльності. Метою дослідження є вироблення узагальненого наукового бачення сутності врегулювання правових спорів онлайн. Для досягнення вищевказаної мети використовувалися методи системного та порівняльно-правового аналізу та ін. У статті розглянуто проблематику врегулювання правових конфліктів за допомогою диджитал-ресурсів (інформаційно-цифрових технологій, мережевої комунікації). На підставі аналізу чинного вітчизняного законодавства, міжнародних нормативно-правових актів, думок дослідників висвітлено існуючі в доктрині та практиці підходи до розуміння сутності такого явища як онлайн-врегулювання спорів. Особлива увага приділяється огляду зарубіжного в т.ч. міжнародного досвіду впровадження ОВС як перспективного напрямку цифрової трансформації сучасного суспільства. З'ясовано, що зміст категорії «онлайн врегулювання спорів» не отримав правового визначення, ані у вітчизняному, ані у зарубіжному законодавстві, хоча саме поняття широко застосовується теоретиками та практиками. На підставі порівняння особливостей самих юрисдикційних та неюрисдикційних примірних процедур, обґрунтовано висновок про те, що ОВС – це своєрідний *modus operandi* класичних способів альтернативного врегулювання спорів та інформаційно-цифрових технологій, мережевої комунікації. *Modus operandi* судового процесу та відповідних диджитал-ресурсів – це електронне судочинство або як його ще називають «кібер-правосуддя», «диджитал-правосуддя», «віртуальний суд» тощо. Зроблено висновки і практичні рекомендації щодо подальшого розвитку ОВС в Україні. Зокрема зазначено, що для успішного впровадження способів урегулювання правових спорів за допомогою диджитал-ресурсів велике значення має розроблення належного понятійно-категоріального апарату, який би став науковим підґрунтям для подальшої розробки та прийняття відповідних нормативно-правових актів, а також упровадження відповідних практик.

Ключові слова: диджиталізація, е-суд, віртуальний простір, інтернет, онлайн, альтернативне врегулювання спорів

Nadiia L. Bondarenko-Zelinska

Department of Civil Law and Procedure
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
Khmelnyskyi, Ukraine

ONLINE DISPUTE RESOLUTION: THE CONCEPT, SIGNS AND STATE OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Abstract. *Global processes of digital transformation have led to the widespread use of network communication for the settlement of legal conflicts. This necessitates the improvement of Ukrainian legislation in terms of regulation of relevant online activities. The purpose of the article is to develop a generalized scientific vision of the essence of the settlement of legal disputes online. To achieve the above goal, methods of systematic and comparative legal analysis and others were used. The article deals with the issues of legal conflict resolution using digital resources (information and digital technologies, network communication). On the basis of the analysis of the current domestic legislation, international legal acts, and the opinions of researchers, the approaches to understanding the essence of such a phenomenon as online dispute resolution are highlighted in doctrine and practice. Special attention is paid to the review of foreign, including international experience of the implementation of ODR as a promising direction of digital transformation of modern society. It was found that the content of the category «online dispute resolution» has not received a legal definition, neither in domestic nor in foreign legislation, although the concept itself is widely used by theoreticians and practitioners. On the basis of a comparison of the peculiarities of jurisdictional and non-jurisdictional conciliation procedures, the conclusion that ODR – is the modus operandi of alternative disputes resolution and information and digital technologies, network communication. The modus operandi of the judicial process and the corresponding digital resources is e-court procedure or as it is also called «cyber-justice», «digital justice», virtual court etc. Conclusions and practical recommendations have been made regarding the further development of ODR in Ukraine. In particular, it is stated that for the successful implementation of dispute resolution with the help of digital resources, it is of great importance to develop an appropriate conceptual and categorical apparatus, which would become a scientific basis for the further development and adoption of relevant normative legal acts, as well as the implementation of relevant practices.*

Keywords: *digitalization, e-court, virtual space, Internet, online, Alternative Dispute Resolution*

ВСТУП

Стрімкий розвиток інформаційно-цифрових технологій, що спостерігається в останні десятиліття, спричинив глобальну диджиталізацію суспільства та економіки, а карантинно-обмежувальні заходи, обумовлені світовою пандемією COVID-19, надали додаткового імпульсу цим перетворенням, стимулюючи широке застосування мережевого спілкування, інтерактивного навчання, електронної комерції та інших форм цифрової трансформації різних сфер життєді-

ральності суспільства. Ці та інші фактори привернули увагу дослідників у різних сферах до мережевої комунікації¹.

Щодо альтернативного врегулювання спорів (далі – АВС), то ще на початку 90-х років ХХ ст. фахівці побачили точки дотику між технологіями й АВС та почали практикувати онлайн [1; 2; 3, с. 24–25; 4]. Сьогодні ж практика врегулювання спорів онлайн достатньо поширена як у світі, так і в Україні². Хоча слід визнати, що в нашій державі ці тенденції проявилися порівняно нещодавно [5–9].

Способи альтернативного врегулювання правових спорів, у тому числі за допомогою цифрових технологій були складовою наукової уваги різних фахівців, серед яких: А. Ахалт (Arthur M. Ahalt), Ю. Білоусов, О. Брижинський, Н. Василина, Б. Дерев'яно, Г. Єрбоменко, В. Заросило І. Ізарова, О. Капля, І. Катш (Ethan Katsh), М. Кінах, П. Клос (Paweł Kłos), Л. Лещинський (Leszek Leszczyński), Н. Мазаракі, К. Манія (Karolina Mania), Д. Минюк, О. Минюк, М. Мислинська (Marzena Myślińska), К. Муравйов, В. Нагнибіда, О. Носирева, Є. Приймак, Є. Приймак, Ю. Притика, Д. Проценко, В. Рекун, Д. Ріфкін (Janet Rifkin), Л. Романадзе, А. Свінціцький, О. Скворцов, Ю. Сліпченко, О. Сушинський, О. Теличко, О. Угриновська, А. Якуб'як-Мирончук та ін. Утім аналіз відповідних праць свідчить про те, що окреслена проблематика розглядається переважно через призму диджиталізації судочинства або в контексті використання окремих віртуальних ресурсів для потреб АВС.

Привертає увагу й відсутність у доктрині єдиного підходу до розуміння сутності досліджуваних альтернативних способів урегулювання спорів. Окремі фахівці говорять про врегулювання спорів онлайн як інструмент юрисдикційної процедури – правосуддя [6; 7]. Інші, вказуючи на позасудовий характер онлайн урегулювання спорів, розглядають його як складову «гібридної форми» судочинства [5, с. 115]. Та навіть ті дослідники, які переконані в позасудовій природі способів, які застосовуються для врегулювання спорів онлайн, не можуть визначитися з єдиною термінологією з цього приводу, оскільки за роки існування АВС сформувалося багато примирних практик, що різняться за своєю сутністю, суб'єктивним складом та змістом дій, спрямованих на вирішення спору [10]. Тому стан теоретичного осмислення питання альтернативного врегулювання спорів за допомогою інформаційно-цифрових технологій не тільки в Україні, а й за кордоном не можна назвати достатнім.

З огляду на вищевказане, *метою даної статті* є вироблення узагальненого наукового бачення сутності врегулювання правових спорів за допомогою інформаційно-цифрових технологій.

¹ У першу чергу в глобальних мережах.

² Так, наприклад, урегулювати спір онлайн можна за допомогою таких ресурсів як: ADR ODR International (<https://www.adrodrinternational.com>), Resourceful Internet Solutions, Inc. (<http://www.mediate.com>), The European Online Dispute Resolution (<https://ec.europa.eu/consumers/odr/main/?event=main.home2.show>), Центр «Онлайн-медіації» (<https://lawmediation.weebly.com>) та ін.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для досягнення вищевказаної *мети дослідження*, результати якого оприлюднюються у представленій роботі використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи. Так, з використанням методів системного та порівняльно-правового аналізу було проаналізовано матеріали наукових праць та практики вітчизняних і зарубіжних фахівців, джерела права, серед яких особливий акцент зроблено на актах ЄС. Унаслідок цього було виявлено проблему відсутності єдиного підходу до розуміння сутності способів урегулювання спорів за допомогою інформаційно-цифрових технологій, місця таких процедур у механізмі захисту прав особи. Поряд із використанням гіпотетико-дедуктивного методу це дозволило виявити особливості неюрисдикційних способів урегулювання спорів, з огляду на які можна розмежовувати їх з юрисдикційними способами, в першу чергу з судовим. Аксиоматичний метод дозволив оперувати аксиоматичною ідеєю про те, що метою судочинства є нормативно закріплений загально-визнаний кінцевий результат здійснення правосуддя, на досягнення якого зорієнтована процесуальна діяльність учасників процесу. Засобом досягнення є й виконання комплексу специфічних завдань, які окреслюють основні напрямки діяльності учасників процесу на тому чи іншому етапі розгляду та вирішення цивільної справи. Завдання тісно взаємозв'язані, тому що те, що потребує виконання, одночасно є тим, чого прагнуть, що потрібно здійснити, а виконанню завдань завжди передують уявлення про бажаний результат діяльності, і цей результат є мотивом відповідної процесуальної діяльності.

Суд, як і будь-який інший державний орган, повинен виконувати свою функцію – правосуддя. І судочинство повинно тривати доти, доки не буде досягнуто його мети, інакше процесуальна діяльність буде лише ілюзією правосуддя. Відповідно до Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість як держави в цілому, так і правосуддя як виду державної діяльності щодо розгляду та вирішення судових справ. Ця мета не змінилася за час реформ. Утім способи її досягнення вдосконалилися, зокрема в умовах сьогодення способи досягнення мети правосуддя можна доповнити сприянням урегулюванню спорів шляхом примирення сторін. Тому критично сприймається популярна у вузьких колах точка зору про те, що мета судочинства в Україні та світі в процесі трансформацій, що відбуваються з ним за останні десятиріччя, стала такою ж як у способів альтернативного врегулювання спорів. З огляду на це в процесі дослідження проблематики врегулювання спорів онлайн у роботі способи альтернативного врегулювання спорів відмежовуються від судочинства і за ознакою розбіжностей їх цілей.

Піднімаючи питання єдиної термінології для формулювання дефініцій «онлайн врегулювання спорів» та «електронне судочинство» поряд з вищевказаними, було використано методи правового прогнозування та планування.

Предметом дослідження стали підходи до альтернативного врегулювання спорів та судочинства за допомогою диджитал-ресурсів, які використовуються теоретиками та практиками як в Україні, так і в різних країнах світу, а також досвід проведення відповідних процедур.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Як було вказано вище в доктрині відсутній єдиний підхід до розуміння сутності досліджуваних альтернативних способів врегулювання спорів. Для позначення позасудових способів урегулювання спорів онлайн застосовуються різні формулювання: *Online Dispute Resolution* – ODR; *Electronic Dispute Resolution* – eDR; *Electronic Online Dispute Resolution* – eODR; *Internet Dispute Resolution* – iDR; *Electronic ADR* – eADR; *Online ADR* – oADR [5, с. 116; 9, с. 30; 11; 12, с. 66].

Водночас в останні роки найбільш поширеним для позначення відповідних способів став термін «онлайн-врегулювання спорів (ОВС)» (*Online Dispute Resolution* (ODR)). Багато в чому цьому сприяли такі акти ЄС, як Регламенти (ЄС) №2006/2004 (ЄС), 524/2013 та Директиви 2009/22/ЄС, 2013/11/ЄС [13–16], а також створення в 2016 р. однойменної платформи для онлайн-врегулювання спорів за участі споживачів [17]. Утім досі відсутнє єдине його визначення та бачення ролі інтернету та онлайн-технологій у процесі врегулювання спорів.

Так, зі змісту Регламенту (ЄС) №2006/2004 вбачається, що ОВС охоплює способи позасудового врегулювання спорів, що виникають у процесі онлайн-взаємодії різних людей та організацій [16]. Натомість більшість дослідників вважають ОВС сукупністю методів урегулювання спорів (конфліктів) із застосуванням інтернет-технологій [9, с. 29; 18, р. 5848; 19, с. 82]. Існує погляд, що ОВС у широкому розумінні охоплює як онлайн АВС, так і онлайн-суди [12, с. 66], у той час як у п. f ч. 2 ст. 2 Директиви 2013/11/ЄС зазначається про непоширення ОВС на випадки врегулювання спору суддею в ході судового провадження щодо цього спору.

На нашу думку, для формулювання найбільш коректного визначення онлайн-врегулювання спорів слід у першу чергу розмежовувати такі категорії як віртуальний простір та віртуальні інструменти [3, с. 35], використання яких к зарубіжній практиці позначаються однаково – ODR. Віртуальний простір¹ – це новий тип простору, який дозволяє нам створити інтернет, він не має фізичного втілення, але існує онлайн у віртуальній формі [3, с. 31–32]. Так, вищезгадана платформа «Online Dispute Resolution» є віртуальним простором для застосування примирних процедур. Посередник, який примирну процедуру проводить за допомогою zoom-відеоконференції, використовує віртуальний простір – платформу «Zoom». Натомість, якщо учасники фасилітації обмінюються інформацією онлайн шляхом пересилки листів на електронну пошту, вони застосовують окремий інструмент

¹ У розумінні – глобальне комунікативне середовище, в основі якого – виробництво, упорядкування, збереження та обмін інформацією завдяки електронним мережам [20].

мережевої комунікації. Так само суд, який оприлюднює свої акти, використовує платформу Єдиний державний реєстр судових рішень (далі – ЄДРСР), натомість коли він відповідно до вимог ст. 7 ЦПК України [21] транслює в мережі інтернет перебіг судового засідання, що проводилося в режимі відеоконференції, то лише оперує віртуальним інструментарієм.

Процеси вирішення спорів із застосуванням віртуального простору та віртуальних інструментів різняться і за витратністю. Створення відповідної інтернет-платформи, хмарного сховища чи сервісу, порталу, локальної мережі тощо потребує значних початкових витрат. Адже, як вірно вказують дослідники, щоб забезпечити безпеку системи необхідно запровадити засоби захисту від втрати даних та її злому, що значно збільшує стартові витрати [4]. Натомість просте використання окремих інструментів мережевої комунікації, як наприклад месенджера соціальної мережі чи онлайн-зв'язку, як правило обмежується витратами на оплату інтернет-трафіку.

По-друге, як відомо альтернативні й судові способи суттєво різняться і за ступенем добровільності та конфіденційності¹, так і за іншими ознаками [23; 24, с. 236], тому об'єднувати їх в одну категорію тільки за ознакою використання для їх застосування інформаційно-цифрових технологій вбачається безпідставним. Зокрема, навіть, коли суддя проводить для сторін таку примирну процедуру, як урегулювання спору за участю судді, він залишається суб'єктом владних повноважень, обмеженим вимогами процесуальної форми на відміну від приватних посередників. Так само розміщення судових актів у ЄДРСР у мережі інтернет не змінює імперативності процедури прийняття та оприлюднення відповідних юридичних документів. Тому всі способи врегулювання спорів некоректно охоплювати єдиним терміном – ОВС (ODR).

У цьому контексті більш доречною вбачається пропозиція зарубіжних колег щодо створення для судочинства окремого віртуального простору на кшталт платформи *Virtual Courthouse Dispute Resolution Engine* (DRE) [1; 25] – Віртуальної судової системи вирішення спорів. У принципі саме цим шляхом і пішла Україна. В останні роки з метою реалізації ідеї диджиталізації правосуддя було запроваджено низку елементів е-судочинства: згаданий вище ЄДРСР (<https://reustr.court.gov.ua>), веб-портал «Судова влада України» (<https://court.gov.ua>), підсистему Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) «Електронний суд» (<https://id.court.gov.ua>), низку експериментальних платформ тощо [26; 27, с. 16–18]. Але не всі новації доведено до логічного завершення, втім сам факт їх запровадження свідчить про прагнення створити для правосуддя окремий віртуальний простір.

По-третє, при здійсненні судового провадження або АВС за допомогою інформаційно-цифрових технологій та мережевої комунікації зміст самих процедур

¹ Попри існуючі проблеми конфіденційності медіації та інших примирних процедур (див. напр.: [22]), можемо констатувати, що офіційне судочинство точно не є конфіденційним.

не змінюється. Метою судочинства є не врегулювання спорів¹, а ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Такий захист забезпечується справедливим, неупередженим та своєчасним розглядом і вирішенням судових справ. Суди можуть лише сприяти примиренню сторін і таким чином також ліквідувати конфлікти. Власне врегулювання спорів є основною метою способів АВС [28, с. 13]. Тому перелік ролей суддів та суб'єктів проведення примирних процедур у процесі врегулювання конфліктів різняться й останні, як вірно відмічають дослідники, виконують функції не властиві суддям – консультаційну, психологічну, каталітичну тощо [29, с. 86].

Тому застосування терміну «онлайн-врегулювання спору» щодо судової процедури вбачається не зовсім коректним. У даному випадку найкраще сутність процесуальної діяльності із застосуванням інформаційно-цифрових технологій відображає термін «електронне судочинство», який уже отримав достатнє поширення [30; 31, с. 8–10]. Зауважимо, що поряд із згаданим, застосовуються й такі дефініції, як «електронне правосуддя», «кібер-правосуддя», «диджитал-правосуддя», «віртуальний суд» тощо, які використовуються як синоніми [12, с. 64; 32; 33, с. 8].

По-четверте, не можна ігнорувати того факту, що врегулювання спору онлайн має свою специфіку: техніка обмежує застосування деяких прийомів та методик примирення (зокрема, таких як емпатичне слухання, рефлексивна вербалізація тощо). Цифрові технології, принаймні ті, що застосовуються при врегулюванні спорів на даному етапі розвитку суспільства, не здатні компенсувати всі складові безпосередньої «офлайн» – комунікації. Більше того, мережеве спілкування по своїй суті не є приватним, оскільки допускає доступ до неї сторонніх осіб (наприклад тих, які здійснюють технічне обслуговування мережі чи адміністрування відповідного ресурсу). Також в інтернеті в разі складніше мінімізувати ризики несанкціонованого втручання, збереження та поширення інформації тощо². При чому характер вищевказаних ризиків однаковий абсолютно для всіх способів урегулювання спорів, якщо в них має місце мережева комунікація.

По-п'яте, попри те, що більшість віртуальних просторів у сфері врегулювання спорів створювалися з орієнтиром на конфлікти, що виникають власне в інтернеті (у сфері електронної комерції, інтелектуальної власності, онлайн-освіти, телемедицини тощо), предметом їх урегулювання може бути більшість приватно-правових спорів.

Тобто термін «онлайн» у назві способів урегулювання спорів указує не на існування якоїсь нової примирної процедури для специфічних, у нашому випадку

¹ Хоча б тому, що не всі судові справи містять спір про право.

² Як правило, учасники примирної процедури при мережевій комунікації не можуть проконтролювати присутність третіх осіб «з іншого боку екрану» чи завадити недобросовісному запису змісту розмови. Більше того мережевий зв'язок буквально може пропасти у «самий відповідальний момент».

онлайн-спорів, а про застосування для врегулювання відповідного конфлікту в тій чи іншій мірі інформаційно-цифрових технологій та мережевої комунікації.

З огляду на це, критично сприймається висловлена в доктрині пропозиція щодо можливості виведення онлайн-урегулювання спорів у самостійну форму захисту прав [5, с. 116].

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна констатувати, що *онлайн-врегулювання спорів* – це не особлива процедура, а своєрідний *modus operandi* класичних способів АВС та інформаційно-цифрових технологій, мережевої комунікації.

Кожен з елементів цього модусу може існувати та застосовуватися в юридичній дійсності самостійно, але коли виникає потреба в урегулюванні спору дистанційно, в т.ч. онлайн, учасники конкретної примирної процедури можуть використовувати ту чи іншу примирну процедуру в поєднанні з тим набором диджитал-ресурсів, який потрібен або можливий у кожній конкретній конфліктній ситуації.

Так, за допомогою такого віртуального простору як портал Modria.com, який співпрацює в тому числі з eBay, зацікавлені у врегулюванні спору особи можуть, наприклад, провести процедуру посередництва та арбітражу [4]. Інформаційно-ресурсний центр медіації Mediate.com поряд з цим дозволяє приєднатися до дискусійних форумів, читати статті, знайти навчальні програми на додаток до інших ресурсів [34, с. 2]. За допомогою ресурсів згаданої вище платформи «*Online Dispute Resolution*» зацікавлені особи також можуть застосовувати різні способи врегулювання спорів онлайн.

На противагу цьому в межах окремо взятого способу АВС, його учасники можуть використовувати кілька віртуальних інструментів. Так, наприклад учасники переговорів можуть узгоджувати питання підготовки проведення примирної процедури шляхом переписки в месенджері або чаті, проводити переговори в режимі онлайн-відеоконференції, оформляти результати переговорного процесу шляхом відправлення документів, засвідчених електронним підписом на електронну адресу одне одного тощо.

Так само *електронне судочинство* – це *modus operandi* судового процесу та згаданих вище інформаційно-цифрових технологій, а де потрібно – мережевої комунікації.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Підсумовуючи слід констатувати, що виклики сьогодення стимулюють процес диджиталізації як суспільства в цілому, так і способів урегулювання конфліктів, що у ньому виникають. Важливим кроком на шляху запровадження ефективних способів урегулювання спорів та їх застосування за допомогою інформаційно-

цифрових технологій та мережевої комунікації повинно стати створення наукового підґрунтя для майбутніх змін. Тому юридична спільнота, як академічна, так і практикуюча повинна активізувати свою діяльність не тільки щодо фактичного впровадження відповідних практик, а й стосовно формування правильного понятійно-категоріального апарату, що дозволить уникнути в перспективі плутанини в способах АВС та пов'язаних з цим проблем їх застосування, запровадження

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Monty Ahalt, Arthur M. What You Should Know about Online Dispute Resolution. *MontyAhalt.com*. URL: <https://montyahalt.com/know-about-online-dispute-resolution>. (дата звернення: 13.01.2023)
- [2] Wahab Mohamed S. Abdel, Katsh Ethan & Rainey Daniel (Eds.) Online Dispute Resolution: Theory and Practice. A Treatise on Technology and Dispute Resolution. 2021 URL: http://www.ombuds.org/odrbook/Table_of_Contents.htm. (дата звернення: 13.01.2023).
- [3] Katsh Ethan, Rifkin Janet. Online Dispute Resolution: Resolving Conflicts in Cyberspace. *Jossey-Bass*. 2001. 240 p.
- [4] Mania Karolina. Online dispute resolution: The future of justice. *International Comparative Jurisprudence*. 2015. Vol. 1, Issue 1. P. 76–86. URL: <https://doi.org/10.1016/j.icj.2015.10.006>. (дата звернення: 13.01.2023)
- [5] Василина Н. В. Перспективи впровадження онлайн-урегулювання спорів в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 55. Т.1. С. 114–117.
- [6] Virishennya sporiv u rezhimi onlajn yak instrument pokrashennya dostupu do pravosudnya: mizhnarodna konferentsiya u Kyevi (25.09.2017). *Координаційний центр з надання правової допомоги*. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/vyrishennya-sporiv-u-rezhymi-onlajn-yak-instrument-pokrashennya-dostupu-do-pravosudnya-mizhnarodna-konferentsiya-u-kyuevi>. (дата звернення: 13.01.2023)
- [7] Kіnakh M. V Ukraini stane mozhlivoyu tehnologiya onlajn virishennya sporiv. *Юридична газета*. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-stane-mozhlivoyu-tehnologiya-onlajn-virishennya-sporiv-.html>. (дата звернення: 13.01.2023)
- [8] Prytyka Yuriy D. Online-arbitration: the concept, signs and perspectives of implementation in Ukraine. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 3. С. 187–195.
- [9] Telychko O. A., Rekun V. A. Onlajn-vreghulovannya sporiv u sferi elektronnoї komeretsії yak альтернативний спосіб досудового врегулювання конфліктів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 4 (39). С. 29–32.
- [10] Izarova I. O. Європейська ODR платформа для захисту прав споживачів: досвід для України. *Електронний архів Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13377/Izarova_Yevropejs%60ka_odr_platforma.pdf.
- [11] Ishido Norihide. The Role of Dispute Resolution on Cyberspace. *The Japanese Journal of Law and Political Science*. 2003. Vol. 40, Issue 1. P. 29–41.
- [12] Cuvina T. A. Onlajn sudi ta onlajn virishennya sporiv u kontekstі mizhnarodnogo standartu dostupnosti pravosudnya: mizhnarodnyi dosvid. *Проблеми законності*. 2020. № 149. С. 62–79.

- [13] Directive 2009/22/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on injunctions for the protection of consumers' interests. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009L0022>. (дата звернення: 13.01.2023)
- [14] Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0011>. (дата звернення: 13.01.2023)
- [15] Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council of 27 October 2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws (the Regulation on consumer protection cooperation). *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32004R2006>. (дата звернення: 13.01.2023)
- [16] Regulation (EU) No 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0524>. (дата звернення: 13.01.2023)
- [17] Alternative dispute resolution: reports and research. *European Commission website*. URL: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/consumer-rights-and-complaints/resolve-your-consumer-complaint/alternative-dispute-resolution-reports-and-research_en. (дата звернення: 13.01.2023)
- [18] Rakhi Singh Chouhan. Streamlining Online Dispute Resolution with Alternate Dispute Resolution: Chances and Challenges. *PJAE*. 2020. 17 (7). P. 5848–5858.
- [19] Карпенко О. И. ODR как онлайн-эквивалент методов альтернативного урегулирования споров: опыт Евросоюза. *Актуальные проблемы юридического образования в контексте обучения альтернативному урегулированию споров как подходу к обеспечению прав человека* : материалы междунар. науч.-од. конф. (Минск, 29 нояб. – 3 дек. 2016 г.) / редкол.: С. А. Балашенко (отв. ред.) [и др.]. Минск : Изд. центр БГУ, 2016. С. 81–88.
- [20] Віртуальний простір. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/%D0%92%D1%96%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D1%80. (дата звернення: 13.01.2023)
- [21] Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. (дата звернення: 13.01.2023)
- [22] Kłos P. Confidentiality of Mediation in Civil Cases in Perspective of the Jerzy Lande's Analytical Theory of Legal Norm. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2018. Vol. XXVII, 3. P. 163–174.
- [23] Вступ до альтернативного вирішення спорів / під ред. У. Хельманна, Н. Л. Бондаренко-Зелінської. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2017. 234 с.
- [24] Zarosylo V. O., Kaplva O. M., Muraviov K. V., Myniuk D.i., Myniuk O. YU. Alternative ways of resolving legal disputes and their application in ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28. No. 4. P. 233–239.

- [25] Monty Ahalt, Arthur M. Virtual Courthouse. Issue 5.3. URL: <https://montyahalt.com/this-article-was-first-published-in-the-prince-georges-county-maryland-journalnewsletter>. (дата звернення: 13.01.2023)
- [26] Бойко Ю. На допомогу суддям прийде платформа вирішення спорів онлайн. *Закон і бізнес*. 2020. № 52 (1506). 26–31 грудня. URL: <https://zib.com.ua/ua/146218.html>. (дата звернення: 13.01.2023)
- [27] Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи. Харків : Право, 2016. 72 с.
- [28] Jakubiak-Mirończuk A. Effectiveness of Mediation – Between Effort and Result. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2018. Vol. XXVII, 3. P. 13–34.
- [29] Myślińska M. Mediation Functions Performed by Mediator during Mediation. Selected Problems. *Studia Iuridica Lublinensia*. 2018. Vol. XXVII, 3. P. 73–88.
- [30] Бежевець А. М. Електронне судочинство як необхідний елемент цифрової трансформації суспільства та держави. *Інформація і право*. 2020. № 4 (35). С. 142–146. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/17_14.pdf. (дата звернення: 13.01.2023)
- [31] Голубева Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід. Одеса : Фенікс, 2020. 204 с.
- [32] Bilousov Y. V., Hariievska M. B., Bondarenko-Zelinska N. L., Trach O. M., Chudyk-Bilousova N. I. Digitalization of civil justice in Ukraine. *Asia Life Sciences*. 2020. Issue 22 (1). P. 209–226.
- [33] Obrusna S., Ivanova I. Electronic court as a legal and administrative category. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 2 (29). С. 5–17.
- [34] Victorio Richard Michael. Internet Dispute Resolution (iDR): Bringing ADR into the 21st Century. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*. 2001. Vol. 1, Issue 2. P. 279–300.

REFERENCES

- [1] Monty, A., & Arthur, M. (2009). What You Should Know about Online Dispute Resolution. *MontyAhalt.com*. Retrieved from <https://montyahalt.com/know-about-online-dispute-resolution>.
- [2] Wahab, M. S. A., Katsh, E. & Rainey, D. (Eds.) (2021). Online Dispute Resolution: Theory and Practice. A Treatise on Technology and Dispute Resolution. Retrieved from http://www.ombuds.org/odrbook/Table_of_Contents.htm.
- [3] Katsh, E., & Rifkin, J. (2001). Online Dispute Resolution: Resolving Conflicts in Cyberspace. Jossey-Bass.
- [4] Mania, K. (2015). Online dispute resolution: The future of justice. *International Comparative Jurisprudence*, 1, 1, 76–86. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.icj.2015.10.006>.
- [5] Vasylyna, N. V. (2019). Prospects for implementing online dispute resolution in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 55, 1, 114–117.
- [6] Online dispute resolution as a tool for improving access to justice: an international conference in Kyiv (September 25, 2017). Coordination center for the provision of legal assistance. Retrieved from <https://legalaid.gov.ua/novyny/vyrishennya-sporiv-u-rezhymi-onlajn-yak-instrument-pokrashennya-dostupu-do-pravosuddya-mizhnarodna-konferentsiya-u-kyievi>.
- [7] Kinakh, M. (2020). Online dispute resolution technology will become possible in Ukraine. *Legal newspaper*. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-stane-mozhlyvuyu-tehnologiya-onlajn-virishennya-sporiv-.html>.

- [8] Prytyka, Yu.D. (2018). Online-arbitration: the concept, signs and perspectives of implementation in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 25, 3, 187–195.
- [9] Telychko, O. A., & Rekun, V. A. (2021). Online dispute resolution in the field of e-commerce as an alternative method of pre-trial conflict resolution. *Carpathian Legal Gazette*, 4 (39), 29–32.
- [10] Izarova, I. O. (2017). European ODR platform for consumer rights protection: experience for Ukraine. Retrieved from http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/13377/Izarova_Yevropejs%60ka_odr_platforma.pdf. (last accessed: 13.01.2023).
- [11] Ishido, N. (2003). The Role of Dispute Resolution on Cyberspace. *The Japanese Journal of Law and Political Science*, 40, 1, 29–41.
- [12] Tsvina, T. A. (2020). Online courts and online dispute resolution in the context of the international standard of access to justice: international experience. *Problems of legality*, 149, 62–79.
- [13] Directive 2009/22/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on injunctions for the protection of consumers' interests. *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009L0022>.
- [14] Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0011>.
- [15] Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council of 27 October 2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws (the Regulation on consumer protection cooperation). *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32004R2006>.
- [16] Regulation (EU) No 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Regulation on consumer ODR). *EUR-Lex*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0524>.
- [17] Alternative dispute resolution: reports and research. *European Commission website*. (2023, January). Retrieved from https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/consumer-rights-and-complaints/resolve-your-consumer-complaint/alternative-dispute-resolution-reports-and-research_en.
- [18] Rakhi, S. Ch. (2020). Streamlining Online Dispute Resolution with Alternate Dispute Resolution: Chances and Challenges. *PJAE*, 17 (7), 5848–5858.
- [19] Karpenko, O. I. (2016). ODR as an online equivalent of alternative dispute resolution methods: the experience of the European Union. *Paper presented at International scientific unit conference «Actual problems of legal education in the context of teaching alternative dispute resolution as an approach to the protection of human rights»*: Minsk, Republic of Belarus.
- [20] Virtual space. *Great Ukrainian encyclopedia*. Retrieved from https://vue.gov.ua/%D0%92%D1%96%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%D1%80.

- [21]. Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine. (2004, March). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
- [22] Kłos, P. (2018). Confidentiality of Mediation in Civil Cases in Perspective of the Jerzy Lande's Analytical Theory of Legal Norm. *Studia Iuridica Lublinensia*, XXVII, 3, 163–174.
- [23] Hellmann, U., & Bondarenko-Zelinska, N. (Eds.) (2017). *Introduction to alternative dispute resolution*. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi University of Management and Law.
- [24] Zarosylo, V. O., Kaplua, O. M., Muraviov, K. V., Myniuk, D. I., & Myniuk, O. Yu. (2021). Alternative ways of resolving legal disputes and their application in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28, 4, 233–239.
- [25] Monty, A., & Arthur, M. (2000). Virtual Courthouse, 5.3. Retrieved from <https://montyahalt.com/this-article-was-first-published-in-the-prince-georges-county-maryland-journalnewsletter>.
- [26] Boyko, Y. (2020). An online dispute resolution platform will come to the aid of judges. *Law and business*, 52 (1506). Retrieved from <https://zib.com.ua/ua/146218.html>.
- [27] Bryntsev, O. V. (2016). «Electronic court» in Ukraine. *Experience and perspectives*. Kharkiv: Pravo.
- [28] Jakubiak-Mirończuk, A. (2018). Effectiveness of Mediation – Between Effort and Result. *Studia Iuridica Lublinensia*, XXVII, 3, 13–34.
- [29] Myślińska, M. (2018). Mediation Functions Performed by Mediator during Mediation. Selected Problems. *Studia Iuridica Lublinensia*, XXVII, 3, 73–88.
- [30] Bezhevets, A. M. (2020). Electronic justice as a necessary element of digital transformation of society and the state. *Information and law*, 4(35), 142–146. Retrieved from http://ippi.org.ua/sites/default/files/17_14.pdf.
- [31] Golubeva, N. Yu. (2020). *Electronic justice: international experience*. Odesa: Phoenix.
- [32] Bilousov, Y. V., Hariievskia, M. B., Bondarenko-Zelinska, N. L., Trach, O. M., & Chudyk-Bilousova, N. I. (2020). Digitalization of civil justice in Ukraine. *Asia Life Sciences*, 22(1), 209–226.
- [33] Obrusna, S., & Ivanova, I. (2020). Electronic court as a legal and administrative category. *Administrative law and process*, 2(29), 5–17.
- [34] Victorio, R. M. (2001). Internet Dispute Resolution (iDR): Bringing ADR into the 21st Century. *Pepperdine Dispute Resolution Law Journal*, 1, 2, 279–300.

Надія Леонтіївна Бондаренко-Зелінська

Кандидатка юридичних наук, доцентка

Професорка кафедри цивільного права та процесу

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

29001, вул. Героїв Майдану, 8, Хмельницький, Україна

Nadiia L. Bondarenko-Zelinska

Candidate of Law, Ph.D., Associate Professor

Professor of the Department of Civil Law and Procedure

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

29001, 8, Heroiv Maydanu Str., Khmelnytskyi, Ukraine

Рекомендоване цитування: Бондаренко-Зелінська Н. Л. Врегулювання правових спорів онлайн: поняття та сутність, стан впровадження в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 213–226.

Suggested Citation: Bondarenko-Zelinska, N. L. (2023). Online dispute resolution: the concept, signs and state of implementation in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 213–226.

Стаття надійшла / Submitted: 13/01/2023

Доопрацьовано / Revised: 13/02/2023

Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБИГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.98

DOI: 10.31359/1993-0909-2023-30-1-227

Володимир Андрійович Журавель

Національна академія правових наук України
Харків, Україна

ЗАКОНОМІРНОСТІ, ЯКІ ВИВЧАЄ КРИМІНАЛІСТИКА

Анотація. Сучасний етап розвитку криміналістики характеризується активним формуванням її загальної теорії, визначенням об'єктно-предметної сфери дослідження цієї галузі знань. Актуальність досліджуваної в статті проблематики обумовлена необхідністю розробки сучасної наукової концепції предмета науки криміналістики, виокремлення кола закономірностей, що вивчаються. Метою дослідження є аналіз сучасних наукових підходів до розуміння закономірностей як складових елементів предмета дослідження науки криміналістики. Задля досягнення цієї мети були використані такі загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, як діалектичний, історичний, формально-логічний, системно-структурний, правового прогнозування, системного і семантичного аналізу. Зазначено, що сучасний стан криміналістики характеризується наявністю і співіснуванням низки концепцій, орієнтованих на вивчення її предмета, до числа яких можна віднести традиційно-прагматичну, теоретико-доказову, інформаційно-пізнвальну та слідознавчу. Констатовано, що наведені концепції перебувають в загальній сукупності об'єктивованого знання про криміналістику, доповнюють одна одну і створюють реальні передумови для перспективного розроблення єдиної та цілісної методологічної бази. Наголошено, що концепція визначення предмета криміналістики крізь коло закономірностей, які вивчаються на теперішній час є домінуючою в теорії криміналістики. З огляду на вказане, запропоновано предмет криміналістики розглядати як систему взаємопов'язаних закономірностей трьох рівнів: закономірності механізму кримінального правопорушення; закономірності виникнення інформації про механізм кримінального правопорушення та його відображення у відповідних джерелах інформації; закономірності одержання, дослідження, оцінки та використання інформації про механізм кримінального правопорушення та його наслідки в доказуванні. Доведено, що розширення об'єктно-предметної сфери криміналістики на сьогодні є не доцільним, а намагання «розмити» предмет криміналістики – безперспективними та хибними, такими що породжують зайві дискусії і відвертають увагу вчених від інтелектуального забезпечення реалізації основної мети і завдань науки криміналістики. Зроблено висновок, що криміналістику можна визначати як цілісну систему наукових знань, що описують і пояснюють закономірності механізму кримінального правопорушення, виникнення інформації про нього, а також одержання, дослідження, оцінку та використання цієї інформації за допомогою розроблених на основі аналізу зазначених закономірностей засобів, прийомів,

методів і рекомендацій здійснення пошуково-пізнавальної діяльності уповноважених суб'єктів щодо доказування у кримінальному провадженні.

Ключові слова: об'єкт, суб'єкт, закономірності, механізм, спосіб, знаряддя, засоби, сліди злочину, злочинна діяльність.

Volodymyr A. Zhuravel

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

REGULARITIES OF CRIMINALISTICS

Abstract. *The present stage of the development of criminalistics is characterized by an active formation of its general theory, defining the objective-subjective ground of research of this field of knowledge. The relevance of the problem that is being studied in the article is due to the necessity of elaboration the current scientific conception of the subject of criminalistics, distinguishing the range of regularity that is being studied. The purpose of the investigation is the analysis of modern scientific approaches to the understanding of regularities as constituent elements of the subject of criminalistics research. For achieving this goal, such general scientific and special research methods as dialectical, historical, formal-logical, systemic-structural, legal forecasting, systemic and semantic analysis were used. It is noted that the current state of criminalistics is characterized by the presence and co-existence of a number of concepts focused on the study of its subject, which include traditional-pragmatic, theoretical-evidential, informational-cognitive and forensic. It is established that the given concepts are a part of the general body of objectified knowledge about criminalistics, they complement each other and create real prerequisites for the prospective development of a single and integral methodological base. It is emphasized that the concept of defining the subject of criminalistics through the circle of regularities that are currently being studied is dominant in the theory of criminalistics. In view of the above, it is proposed to observe the subject of the criminalistics as a system of interrelated regularities of three levels: regularities of the crime mechanism; regularities of occurrence of information about the mechanism of crime and its representation in appropriate sources of information; regularities of reception, researching, qualifying and using information about the mechanism of the crime and its consequences in proving. It has been proven that the expansion of the object-subject field of criminalistics today is not expedient, and attempts to «blur» the subject of the criminalistics has no prospects and are false, that they generate unnecessary discussions and divert the attention of scientists from the intellectual implementation of the main goal and tasks of the criminalistics. It is concluded that criminalistics can be defined as a complete system of scientific knowledge that describes and explains the regularities of the crime mechanism, occurrence of information about it, as well as obtaining, researching, evaluating and using this information with the help of means, techniques, and methods developed on the basis of the analysis of the specified regularities and recommendations for the implementation of investigative and cognitive activities of authorized subjects regarding proving in criminal proceeding.*

Key words: *object, subject, regularities, mechanism, method, tools, means, traces of a crime, criminal activity.*

ВСТУП

Сучасний стан криміналістики характеризується наявністю і співіснуванням низки концепцій, орієнтованих на вивчення її предмета. До їх числа можна віднести такі:

а) традиційно-прагматична концепція, відповідно до якої криміналістика визначається як наука про прийоми, способи та методи розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень;

б) теоретико-доказова концепція як наслідок інтенсивного розвитку теоретичних та методологічних основ криміналістики, що дозволило розглядати предмет цієї галузі знань крізь призму закономірностей, які вона вивчає;

в) інформаційно-пізнавальна концепція, яка становить узагальнення і подальше вдосконалення теоретико-доказової концепції;

г) слідознавча концепція, згідно з якою криміналістика вивчає сліди (ідеальні та матеріально-фіксовані), механізм їх утворення, виявлення, фіксації, вилучення, дослідження та використання [1, с. 30].

Наведені концепції, перебуваючи в загальній сукупності об'єктивованого знання про криміналістику, доповнюють одна одну і створюють реальні передумови для перспективного розроблення єдиної та цілісної методологічної бази. Остання, безумовно, не може вважатися самоціллю, а є завданням, підкореним інтересам розвитку криміналістичної науки. На даний момент численність концепцій свідчить не тільки про відносну «юність» самої науки криміналістики, а й про можливість різних підходів до визначення її предмета, що відображають складну діалектику розвитку як самої науки криміналістики, так і об'єкта її пізнання.

Слід зазначити, що концепція визначення предмета криміналістики крізь коло закономірностей, які вивчаються (чи повинні вивчатися) цією наукою безпосередньо і цілеспрямовано із чітким розумінням цілей та кута зору такого вивчення [2, с. 7,8], на теперішній час є домінуючою в теорії криміналістики [3, с. 45, 46]. При цьому варіативність визначень проглядається головним чином щодо розуміння «закономірності». Так, на думку М. О. Селіванова, криміналістика це наука про «закономірності виникнення судових доказів» [4, с. 104], В. Я. Колдіна і М. П. Яблокова – про «закономірності злочинної поведінки» [5, с. 7], тоді як А. Ф. Волобуєв переконаний, що криміналістика вивчає «закономірності механізму вчинення злочинів, закономірності збирання доказів» [6, с. 19]. У свою чергу Н. І. Клименко визначає криміналістику як науку про «закономірності криміналістичного пізнання» [7, с. 13]. У розумінні В. Є. Коноухова і В. Ю. Шепітька криміналістика – це наука про «закономірності злочинної діяльності» [8, с. 18; 9, с. 6].

Вагомий внесок у визначення предмета науки криміналістики, з'ясування кола закономірностей, які вона вивчає здійснили такі науковці, як Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, Т. С. Волчецька, В. Г. Гончаренко, О. О. Ейсман, О. О. Екс-

архопуло, Г. О. Зорін, В. В. Клочков, В. Я. Колдін, В. О. Коновалова, В. Є. Корноухов, О. М. Коршунова, Ю. І. Краснобаєв, І. Ф. Крилов, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, О. Б. Серова, М. О. Селіванов, О. В. Челишева, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. При цьому намагання науковців більш чи менш чітко визначити предмет дослідження криміналістики, окреслити коло закономірностей, які вона вивчає свідчить про ступінь розвитку цієї науки і про те, що вона вже досягла певного рівня зрілості. Разом з тим дотепер не розв'язаною залишається ціла низка питань із зазначеної проблематики, а висловлені науковцями-криміналістами судження стосовно предмета цієї галузі знань, кола закономірностей, що становлять його основу є різноманітними і неузгодженими, що негативно впливає на її розвиток і формування належної методологічної бази. Зазначене зайвий раз пересвідчує про необхідність подальшого самостійного дослідження проблем, що постають у цій сфері.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Означена проблематика стосується наукознавчих проблем загальної теорії криміналістики пов'язаних із визначенням її об'єктно-предметної сфери, окресленням меж наукового пошуку в цій царині знань, формуванням концептуальних підходів до побудови окремого вчення про предмет криміналістики, виокремлення кола закономірностей, що вивчаються.

Базовими матеріалами, що стали відправними для підготовки цієї статті, виступають монографічні дослідження Р. С. Белкіна [10, 11], М. В. Даньшина [12], Г. О. Зоріна [13], Г. А. Матусовського [14], В. В. Юсупова [15]. При цьому змушені констатувати, що, на превеликий жаль, у вітчизняній криміналістичній науці бракує досліджень вищезазначених проблем.

Задля розв'язання окреслених проблем у роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема, звернення до діалектичного та історичного методів пізнання дозволило дослідити еволюцію наукових поглядів на предмет криміналістики, визначити основні напрямки наукового пошуку в цій галузі знань, виокремити чинники, що детермінують цей процес. Метод семантичного аналізу застосовано для з'ясування змісту поняття «закономірності», їх рівнів, характерних ознак, сфери реалізації. Порівняльний метод надав можливість піддати аналізу запропоновані останнім часом в криміналістичній літературі підходи до визначення об'єктно-предметної сфери дослідження цієї науки, можливості створення окремих учень про об'єкт і предмет криміналістики, з'ясування функцій цих наукових категорій, виокремлення ознак щодо їх розмежування, доцільності розширення напрямів наукового пошуку, аналізу чинників, що впливають на розвиток наукового знання.

Використання формально-логічного та системно-структурного методів дозволило дійти висновку, що закономірності, які входять до предмету дослідження криміналістики, являють собою складну, багаторівневу, динамічну систему,

що включає: закономірності механізму кримінального правопорушення; закономірності виникнення інформації про механізм кримінального правопорушення та його відображення у відповідних джерелах інформації; закономірності одержання, дослідження, оцінки та використання інформації про механізм кримінального правопорушення та його наслідки в доказуванні.

Метод системного аналізу забезпечив проведення узагальнення накопичених теоретичних знань щодо розуміння поняття «закономірності» в контексті дослідження предмета криміналістики. Метод правового прогнозування надав можливість виокремити ймовірні напрями подальшого розвитку наукових поглядів щодо виокремлення закономірностей, які входять до предмету дослідження і включені у наукове пізнання криміналістики.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Ідея розглядати криміналістику як науку про закономірності виникнення, збирання, оцінки та використання доказів і заснованих на пізнанні цих закономірностей засобах і методах судового дослідження та попередження кримінальних правопорушень належить Р. С. Белкіну і Ю. І. Краснобаєву [16, с. 90–94]. Так, Ю. І. Краснобаєв вважав предметом криміналістики «закономірності формування та функціонування способу підготовки, уточнення й приховування злочину, виникнення слідів злочинної діяльності, судового дослідження та закономірності її розвитку як науки» [17, с. 26]. Р. С. Белкін в останніх працях криміналістику розглядав як науку «про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин та його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки і використання доказів та заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних методах і засобах судового дослідження та відвернення злочинів» [18, с. 42].

Пропонування розглядати предмет криміналістики крізь призму закономірностей об'єктивної дійсності, що вивчає ця наука викликало жваву дискусію в середовищі науковців. Поряд з прибічниками, які вбачали в цій інтерпретації інноваційний підхід до визначення криміналістики, з'явилися й опоненти, які наводили протилежні аргументи. Зокрема, А. І. Вінберг вважав, що закономірності об'єктивної дійсності, що вивчаються криміналістикою, входять до змісту цієї науки, а не до визначення її предмета, оскільки в такому випадку відбувається змішування поняття предмета науки і її змісту. Крім того, закономірності виникнення доказів стосуються й змісту науки кримінального процесу, і тому не можуть бути включені тільки до предмету криміналістики [19, с. 10]. На ці заперечення Р. С. Белкін відповів у оригінальний спосіб: «Чи можна у визначенні предмета криміналістики не згадувати про закономірності об'єктивної дійсності? Думається, що на це питання необхідно відповісти негативно» [18, с. 93]. «Існування конкретної науки як самостійної галузі знань, – зазначав Р. С. Белкін, – виправдано лише в тому випадку, якщо предметом її вивчення є ті або інші об'єктивні

закономірності дійсності. Вказівка та ці закономірності як на предмет пізнання і складає суттєву частину визначення предмета будь-якої науки. Тому вважаємо, що визначення предмета криміналістики передусім має включати вказівку на вивчення цієї наукою об'єктивних закономірностей дійсності» [18, с. 82,83].

Погоджуючись в цілому, що криміналістика вивчає певне коло закономірностей об'єктивної дійсності, науковці по-різному визначають структуру предмета пізнання цієї галузі знань. Так, Р. С. Белкін складовими предмета криміналістики вважав три групи закономірностей. До першої групи він відніс закономірності, що виникають у процесі вчинення злочину і є передумовами утворення слідів: 1) повторюваність, тобто за наявності одних ознак і тих самих причин настають однакові наслідки; 2) зв'язок між дією та результатом; 3) закономірне зникнення слідів-відображень. Друга група закономірностей містить три групи зв'язків: 1) зв'язок між способом дії та слідами злочину; 2) зв'язок способу вчинення злочину з особою злочинця; 3) залежність способу від конкретних обставин. Третя група – це закономірності виникнення та перебігу явищ, пов'язаних зі злочином. Вони характеризуються суб'єктивними діями учасників злочину, насамперед злочинця, потерпілого, свідків. До них належать такі дії суб'єктів: 1) прихованість підготовки та вибору засобів учинення злочину; 2) рекогносцировка місця вчинення злочину – підготовча діяльність злочинця, яку, звісно, здійснюють потай; 3) раптовий від'їзд, зміна зовнішності, зміна місця мешкання, роботи; 4) нестандартна поведінка [18, с. 33–41].

На переконання А. М. Кустова, у предметі криміналістики співіснують три складові: 1) закономірності механізму злочину; 2) закономірності виникнення (утворення) інформації про злочину подію і її учасників; 3) закономірності діяльності правоохоронних органів з виявлення, розкриття та розслідування злочинної події [20, с. 169].

С. В. Лаврухів узагалі виділяє десять закономірностей, що вивчає криміналістика: 1) криміналістичні аспекти елементів системи «поведінка злочинця»; 2) події, процеси та явища, супутні злочину; 3) поведінка жертви в момент учинення злочину; 4) природне і соціальне середовище злочину; 5) процес та закономірності розвитку розслідуваної події; 6) процес і закономірності взаємного відображення події, яку розслідують, і навколишнього середовища; 7) закономірності детермінації середовищем механізму розслідуваної події; 8) процес і закономірності зміни слідів події у навколишньому середовищі; 9) процес та закономірності застосування засобів, прийомів і методів криміналістики під час виявлення, розкриття й попередження злочинів; 10) процес та закономірності збирання, дослідження, оцінки й використання інформації про подію, яку розслідують, у доказуванні юридично значущих обставин у кримінальній справі [21, с. 4].

В. В. Юсупов наголошує, що структура предмета криміналістики є складною та багаторівневою. Вона охоплює вивчення двох загальних складових: закономірностей злочинної діяльності та діяльності з розкриття, розслідування, запобіган-

ня злочинам та їх судового розгляду. Закономірності злочинної діяльності відтворюють взаємозв'язок і взаємозалежність між такими її структурними елементами, як мета, об'єкт, суб'єкт, засоби, результат, механізм, що виражені в навколишньому середовищі у вигляді матеріальних та ідеальних слідів. Діяльність із розкриття, розслідування, запобігання злочинам та їх судового розгляду обумовлена механізмом слідоутворення в процесі вчинення злочинів, закономірностями пізнання цих процесів і збирання, дослідження, оцінки та використання доказової інформації [15, с. 221].

Отже, результати аналізу викладених в літературі точок зору дають підстави розглядати в найбільш загальному вигляді предмет криміналістики як систему взаємопов'язаних закономірностей трьох наступних рівнів: 1) *закономірності механізму кримінального правопорушення*; 2) *закономірності виникнення інформації про механізм кримінального правопорушення та його відображення у відповідних джерелах інформації*; 3) *закономірності одержання, дослідження, оцінки та використання інформації про механізм кримінального правопорушення та його наслідки в доказуванні*.

До першого рівня необхідно віднести закономірності формування та існування окремих складових механізму кримінального правопорушення, а також закономірності виникнення та існування зв'язків між ними. Другий рівень розкриває закономірності механізму слідоутворення, тобто де, коли, за яких обставин, унаслідок яких дій або процесів виникають сліди кримінального правопорушення (матеріальні й ідеальні), протягом якого часу зберігаються, завдяки яким обставинам і як змінюються (зникають). При цьому, необхідно враховувати, що закономірності механізму кримінального правопорушення носять внутрішньоструктурний, тоді як закономірності виникнення інформації про механізм кримінального правопорушення – зовнішньоструктурний характер. Ці закономірності відображають ті зв'язки і відносини, які поєднують механізм кримінального правопорушення (різні його елементи) з навколишнім середовищем. Якщо внутрішньоструктурні закономірності визначають передусім процес формування елементів механізму кримінального правопорушення, то зовнішньоструктурні детермінують ті зв'язки і відношення, які виникають між механізмом кримінального правопорушення та оточуючою обстановкою, саме вони обумовлюють особливості процесу виникнення інформації про кримінальне правопорушення [22, с. 31, 32]. Тому пропозиції розглядати ці дві групи закономірностей як єдиний елемент предмета криміналістики видаються спірними [23, с. 57]. Щодо третього рівня, то йдеться про закономірності пошуку і виявлення носіїв криміналістично значущої інформації про механізм кримінального правопорушення та його наслідки, вилучення джерел цієї інформації і фіксація самої інформації згідно з чинним процесуальним законодавством, дослідження джерел і самої цієї інформації, відтворення механізму розслідуваної кримінальної події через її модель тощо.

До закономірностей механізму кримінального правопорушення можна віднести:

а) зв'язки і залежності між особою злочинця та його поведінкою. Поведінка злочинця, як і будь-якого індивіда, становить собою єдність його внутрішнього і зовнішнього аспектів. Криміналістика основну увагу приділяє останньому, бо характер дій злочинця, сліди, залишені на місці події, дійсно полегшують збирання і оцінку доказової інформації, висунення версій щодо особи винного. Разом з тим опис криміналістичної характеристики кримінальної події без урахування її психологічних механізмів як свідомо-вольових регуляторів, що визначають вибір особою об'єкта посягання, способу, обстановки та інших обставин його вчинення, не можна визнати достатньо повним. Так, правильне встановлення мотиву дає змогу визначити коло зацікавлених у вчиненні кримінального правопорушення осіб, поміж яких слід шукати злочинця (виходячи із принципу «кому це вигідно»). У всіх випадках спосіб учинення кримінального правопорушення має бути проаналізований з позиції його зв'язку з мотивом (та метою) вчинення кримінального правопорушення. При цьому в окремих випадках проявляються залежності: від даних про кримінально карану подію (та її слідів) – до встановлення мотиву її вчинення, а від мотиву – до виявлення особи підозрюваного. На жаль, слід зазначити, що названі залежності ще не знаходять належного емпіричного підтвердження, що негативно відбивається на змісті методик розслідування окремих видів злочинів. У зв'язку з цим заслуговують на увагу і підтримку пропозиції щодо включення даної проблематики до сфери криміналістичних досліджень [24, с. 52–60].

Отже, у своїй сукупності дії з учинення кримінального правопорушення, поведінка винного до і після реалізації злочинного наміру утворюють криміналістично значущу систему, функціонування якої проявляється у певних, об'єктивно пов'язаних між собою реальних подіях, явищах, фактах. Елементи цієї системи виникають і приводяться у дію з волі винного. Водночас збуджувальні мотиви діяльності винної особи детерміновані певними чинниками, які, відбиваючись у свідомості суб'єкта, визначають характер його поведінки до, під час і після посягання, місце, час, спосіб, засоби досягнення своєї мети;

б) зв'язки і залежності між поведінкою злочинця та особою жертви (потерпілого) (криміналістична віктимологія). Віктимологічний підхід у розслідуванні кримінальних правопорушень полягає в тому, що вихідною точкою для збирання інформації про особу, яка може вчинити кримінальне правопорушення, є особа і поведінка жертви (потерпілого). Криміналістична віктимологія, як окрема криміналістична теорія, виходить із того, що жертва (потерпілий) – це не тільки відображуючий об'єкт, що несе на собі й у собі сліди реалізації злочинного наміру, а й об'єкт відображувальний, тобто той, що вносить певні зміни в навколишню обстановку і своїми діями утворює доказову інформацію. Така інформація має певне значення не тільки для попередження кримінальних правопору-

шень, а й для правильної побудови методики їх виявлення та розслідування, оскільки лише точне відтворення обстановки і обставин події, поведінки злочинця і жертви (потерпілого), характеру їх взаємостосунків сприяє швидкому виявленню, затриманню та викриттю винного [25, с. 25, 26; 26, с. 21];

в) *зв'язки і залежності характеру злочинної діяльності та її елементів від умов, у яких перебуває винний*. Певним цілям діяльності винних відповідають певні об'єкти посягання, певним об'єктам – певні способи кримінального правопорушення і т.ін. Так, при викраденні людини місце кримінального правопорушення включає в себе не лише місце, де було викрадено людину, а й усі ті місця, де її в подальшому утримували, і де здійснювалася передача викупу. У зв'язку з цим дана закономірність дає змогу міркувати про можливість чи неможливість учинення кримінального правопорушення певним способом, у певному місці та в певний час, полегшує побудову моделі кримінально караного діяння, створює передумови для прогнозування нових способів готування, вчинення та приховування кримінальних правопорушень злочинів, дає змогу пізнати невідомі елементи системи через відомі;

г) *зв'язки і залежності між особою злочинця та обраним ним способом кримінального правопорушення (включаючи обрані знаряддя та засоби)*. Для впливу на об'єкт і досягнення своєї мети суб'єкт кримінального правопорушення використовує різноманітні прийоми, засоби, знаряддя. При цьому, як правило, дії винного реалізуються не хаотично, а цілеспрямовано, під контролем його свідомості. Інколи вони можуть проявлятися напівавтоматично, базуючись на сформованих у особи навичках і звичках. Обрання способу дій, засобів, знарядь залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних чинників: особистісних властивостей винного (стать, вік, судимість, наявність або відсутність злочинного досвіду), об'єкта посягання (віктимність жертви, відсутність охорони майна), мотивів, місця, часу, обстановки, в якій здійснюється посягання [27]. Спосіб кримінального правопорушення як складна модель включає в себе такі елементи: готування (створення сприятливих умов, підшукування співучасників, виготовлення знарядь кримінального правопорушення, спостереження за об'єктом посягання тощо), вчинення (спричинення ушкоджень, смерті, проникнення до приміщення, порушення правил дорожнього руху, недотримання технологічного процесу на виробництві тощо), приховування (знищення, фальсифікація слідів, утворення різного роду інсценувань, розчленування жертви, підпал об'єкта посягання, підкуп або залякування потерпілого, свідків, підготовка неправдивого алібі, тиск на співробітників правоохоронного органу тощо). Реалізуються способи за рахунок здійснення серії операцій, прийомів, які під час вимагають від суб'єкта наявності у нього спеціальних знань, вмінь, організаторських здібностей. Повторюваність способів учинення кримінальних правопорушень пов'язана з повторюваністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, що їх визначають. Узагальнення слідчої практики дозволяє виокремити типові способи вчинення певних видів кримінальних правопорушень [28, с. 53–74];

д) зв'язки і залежності між обраним суб'єктом способом кримінального правопорушення та слідами його застосування. Кожне кримінально каране діяння, без відносно того, хто, коли, де, як, з яким мотивом його вчинив, неминуче знаходить вияв у навколишньому середовищі у формі конкретних слідів, які в подальшому можуть стати доказами у кримінальному провадженні. При цьому відображується як сама система кримінального правопорушення, її елементи і зв'язки, так і всі пов'язані з нею дії та вчинки винної особи, жертви (потерпілого), інших осіб, які передували кримінальному правопорушенню, супроводжували його і слідували за ним. Практичне застосування способів і знарядь обумовлене об'єктивними і суб'єктивними чинниками, й передусім обстановкою та об'єктом посягання, тому для слідів, як результату відображувального процесу, характерною ознакою є повторюваність слідоутворення, тобто характер виникнення і локалізація самих слідів кримінального правопорушення. Тому існує зв'язок між способом учинення кримінальних правопорушень і слідами застосування цього способу (закономірність виникнення слідів). Як зазначає В. Ю. Шепітько, «у процесі злочинного діяння використання злочинцем певного способу його вчинення означає залишення характерного (типового) комплексу слідів (специфічного відображення того, що сталося)» [29, с. 770, 771]. Такого роду закономірності надають можливість на підставі виявлених слідів шляхом моделювання відтворити спосіб учинення кримінального правопорушення і навпаки, знаючи можливі типові способи вчинення тих чи інших кримінально караних діянь, можливо передбачити можливі місця (локалізацію) знаходження слідів їх відображень;

е) зв'язки і залежності між особою злочинця та обраним ним предметом посягання. Предмет злочинного посягання – це речі матеріального світу, на заволодіння, знищення, погіршення стану, спричинення шкоди яким спрямований злочинний умисел. Оскільки предметом злочинного посягання виступає лише певна річ, то предмет завжди є речовою (матеріальною) ознакою злочину. У тих випадках, коли предмет злочинного посягання названий безпосередньо в самому законі, він розглядається як обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення [30, с. 643, 644]. Між предметом злочинного посягання та іншими елементами механізму кримінального правопорушення існують певні кореляційні зв'язки, зокрема із способом та особою злочинця. Так, у механізмі розкрадання можна виокремлювати дві форми зв'язків між особою розкрадача і предметом злочинного посягання: 1) безпосередня (комірник – матеріальні цінності; касир – грошові кошти); 2) опосередкована (директор – грошові кошти). Встановлення предмета злочинного посягання дозволяє у межах конкретного провадження висувати робочі версії щодо особи злочинця;

є) зв'язки і залежності між співучасниками або учасниками злочинних угруповань. У статі 28 Кримінального кодексу України передбачені такі форми співучасті: 1) учинення злочину групою осіб; 2) учинення злочину групою осіб за попередньою змовою; 3) учинення злочину організованою групою; 4) учинення

злочину злочинною організацією. Зазначені форми співучасті виділено залежно від стійкості суб'єктивних зв'язків (суб'єктивних ознак) між учасниками злочинних груп [31, с. 95]. Так, перша форма співучасті передбачає, що в злочинному діянні беруть участь два і більше виконавців без попередньої змови між собою, тоді як у другій формі вже йдеться про обов'язковість попередньої змови, тобто діяти спільно і цієї домовленості має бути досягнуто ще до початку реалізації злочинного задуму. Найбільш небезпечними є організовані групи та злочинні організації. Для цих груп характерними є стійкість, зорганізованість, рольова диференціація, ієрархічність, наявність керівних органів та ін. Завдяки розвинутій функціональній структурі ці групи можуть використовувати складні способи злочинів, пов'язані з тривалою підготовкою, застосуванням різноманітних технічних засобів, транспорту, витончених хитрощів при приховуванні слідів злочину та результатів злочинної діяльності.

Закономірності виникнення інформації про механізм кримінального правопорушення та його відображення у відповідних джерелах інформації (механізм слідоутворення) включають:

а) *закономірності відображувальності, повторюваності та усталеності елементів злочинної діяльності (поведінки) в матеріальному світі.* Дія даних закономірностей визначає структурну спільність злочинної діяльності, повторюваність та сталість форм відображення її елементів у навколишній обстановці, є об'єктивною для побудови типових моделей кримінального правопорушення і програмування розслідування, допомагає діагностувати той чи інший вид кримінального правопорушення, полегшує здійснення конструктивної функції методики розслідування, криміналістичної тактики та техніки, дає змогу слідчому прогнозувати невідомі елементи системи злочинної діяльності. Дійсно, елементи системи кримінального правопорушення пов'язані між собою таким чином, що певним цілям діяльності винного відповідають певні об'єкти реального світу, а цим об'єктам — певні способи посягання тощо. Ці елементи системи відображуються не лише в обстановці, а й один в одному, що дає можливість невідомі елементи системи пізнати через відомі. Так, відомості про предмет і спосіб розкрадання надає підстави зробити висновок про учасників розкрадання, роль кожного з них, а з відомостей про розмір посягання можна міркувати про види і джерела розкрадання;

б) *зв'язки і залежності між рівнем сприйняття обставин злочинної події злочинцем, очевидцем, жертвою та характером наданих показань.* Процес формування показань – сприйняття, запам'ятовування та відтворення – зазнає впливу різних суб'єктивних (пороги відчуття, аперцепція, спрямованість уваги, темперамент, емоційний стан, типи пам'яті, інтелект тощо) та об'єктивних (зовнішні умови та обставини сприйняття, особливості об'єкта, що спостерігається, тощо) чинників. Так, відображення у пам'яті людини (ідеальні сліди [32]) з часом поступово стираються, тобто відбувається процес забування раніше сприйнятого

і зафіксованого. Знання закономірностей процесу формування показань (ідеальних слідів) дає можливість при аналізі конкретної слідчої та судової ситуації, процесу розслідування чи судового розгляду виявити типові помилки, проводити розмежування між добросовісною помилкою та умисним повідомленням неправдивої інформації [33; 34].

Закономірності одержання, дослідження, оцінки та використання інформації про механізм кримінального правопорушення та його наслідки в доказуванні:

а) *зв'язки і залежності між змістом і обсягом доказової інформації та наявними криміналістичними засобами і методами виявлення, фіксації, вилучення та зберігання джерел цієї інформації.* Головною службовою функцією криміналістики є розроблення сучасних технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій щодо розкриття, розслідування та попередження злочинних проявів. Розробка нових та вдосконалення існуючих криміналістичних засобів, прийомів, методів та рекомендацій може продуктивно здійснюватися тільки на базі глибоких теоретичних розробок з використанням досягнень науки і техніки з різних галузей людських знань, узагальнення і аналізі судово-слідчої практики, в тому числі закордонної, щодо отримання інформації про нові способи вчинення кримінальних правопорушень, про потреби у нових засобах і методах розслідування, про ступінь надійності та перспективності тих, що були раніше рекомендовані до впровадження. Відставання засобів протидії злочинності від появи нових способів злочинних посягань має негативні соціальні, економічні і правові наслідки для суспільства, а тому розробка криміналістичних рекомендацій повинна здійснюватися з випередженням на базі побудованих криміналістичних прогнозів;

б) *зв'язки і залежності між поведінкою і діяльністю учасників кримінального судочинства (професійних і непрофесійних) та слідчими ситуаціями, що виникають.* На обрання позиції, визначення лінії поведінки професійних і непрофесійних учасників кримінального судочинства впливають слідчі ситуації, що склалися на певний етап розслідування. Йдеться про безконфліктні (сприятливі) та конфліктні (не сприятливі) ситуації. Перші сприяють нормальним, конструктивним стосункам між учасниками кримінального провадження і стимулюють ефективне збирання доказової інформації, встановлення об'єктивної істини по справі. Другі, навпаки, вносять протистояння, недовіру у міжособистісні стосунки, елемент нервозності в діяльність слідчого, що негативно позначається на якості його праці. Тому, мабуть не випадково, суб'єкти кримінального правопорушення, інші зацікавлені особи намагаються дестабілізувати стосунки між учасниками кримінального процесу, створити конфліктну ситуацію, отримуючи від цього певний сенс;

в) *зв'язки і залежності між ефективністю організації розслідування та рівнем знань, професійного досвіду та властивостей слідчого.* Обсяг зібраної до-

казової інформації, її якість напряму залежить від рівня знань, професійного досвіду, особистісних властивостей слідчого, його вмінь вирішувати пізнавальні, конструктивні, комунікативні та посвідчувальні завдання, що виникають в ході досудового розслідування. Сучасні слідчі мають вміло застосувати передові інформаційні технології, типізовані програми розслідування окремих видів злочинів, розроблені алгоритми дій у тих чи інших ситуаціях, моделювати і прогнозувати поведінку учасників кримінального провадження, правильно визначати пріоритетні напрями розслідування, спираючись на такі стратегічні формули як: «від картини кримінального правопорушення – до злочинця», «від подій, що передували вчиненню злочинного посягання – до злочинця», «від подій, що відбувалися після вчинення кримінального правопорушення – до злочинця», «від особи жертви – до особи злочинця» тощо. Безсумнівно, успіх розслідування також залежить від високого рівня працездатності слідчого, його чесності, розвинутого чуття справедливості, особистої відповідальності за прийняті рішення, здатності швидко переключатися з одного виду діяльності на інший, гнучкості мислення, вміння повертатися до вихідних даних і починати аналіз знову;

г) зв'язки і залежності між характером післякримінальної поведінки [35] та обсягом отриманої доказової інформації. На швидкість розкриття та розслідування злочинного посягання, ефективність збирання доказової інформації впливає характер післякримінальної поведінки осіб, причетних до вчинення кримінальної події. Так, позитивна та нейтральна поведінка сприяють або принаймні не перешкоджають слідчому в установленні істини в кримінальному провадженні. Побічно доказова поведінка, а саме невмотивований, раптовий від'їзд з постійного місця мешкання, проявлення підвищеного інтересу до акту розслідування і його попередніх результатів, повернення, інколи неодноразове, на місце події тощо, відволікає увагу слідчого, змушує його витратити зайвий час на перевірку обставин, що виникають. У свою чергу, негативна післякримінальна поведінка, яка реалізується у формі протидії розслідуванню (знищення слідів, знарядь, засобів, трупів, тиск на слідчого, підкуп або залякування потерпілого, свідків тощо) суттєво ускладнює, а в окремих випадках унеможлиблює збирання доказів і їх об'єктивну оцінку.

Пропонована система не є вичерпною, а лише показує специфіку виникнення та функціонування різних за спрямуванням закономірностей, а також припускає наявність зв'язків як усередині кожного з виділених рівнів, так і між закономірностями різних рівнів. У даному разі йдеться про криміналістичний детермінізм, тобто про залежність криміналістичних засобів і методів роботи з інформацією про злочинну діяльність (поведінку) від характеру кримінальної події та породжених нею наслідків. Іншими словами закономірності першого рівня розглядаються як базові щодо групи закономірностей другого та третього рівнів, а їх зв'язок носить кореляційний характер і може бути виражений кількісними показниками. Процес розширення та поглиблення рівня пізнання в першу чергу саме цих за-

закономірностей є однією з об'єктивно існуючих передумов подальшого розвитку науки криміналістики, активізації її вкладу в удосконалення судово-слідчої діяльності. У свою чергу, випереджаючий розвиток елементів злочинної діяльності порівняно з процесами розробки, уніфікації та впровадження в практику судово-слідчих органів прийомів, засобів та методів їх розкриття, розслідування та попередження необхідно розглядати як одну з ключових проблем, яку необхідно вирішувати у тому числі й засобами криміналістичного прогнозування. Саме прогнозні судження здатні дати відповідь щодо необхідності впровадження в теорію та практику боротьби зі злочинністю таких криміналістичних нововведень, які б дали змогу мінімізувати або повністю усунути існуючу диспропорцію між рівнем і характером прояву елементів злочинної діяльності та засобів протидії їм.

Крім того, названі закономірності проявляються ситуаційно залежно від конкретних кримінальних і слідчих ситуацій, індивідуальних властивостей і ознак об'єктів дослідження, неоднозначності форм взаємозв'язків між ними. При цьому ситуації, як складні та багатомірні утворення, водночас є рухомими структурами, що динамічно розвиваються. Ось чому, як стверджував Р. С. Белкін, будь яка об'єктивна закономірність виявляється як тенденція, тобто прокладає собі шлях через випадкові відступи від неї, коли в наслідок тих чи інших об'єктивних та суб'єктивних моментів докази залишаються невиявленими, незважаючи на об'єктивно існуючу можливість їх виявлення в усіх випадках [36, с. 73].

Не можливо оминати й таку обставину, що в останні роки спостерігається бажання деяких вчених «розмити» предмет криміналістики за рахунок суттєвого розширення кола закономірностей, що досліджуються. Так, Т. С. Волчецька криміналістику визначає як науку про закономірності механізму юридичного факту, виникнення інформації щодо юридично значущої ситуації та її учасників, специфіки збирання, дослідження, оцінки і використання доказів [37, с. 44]. В. Г. Гончаренко вважав, що «криміналістика є міжгалузевою юридичною прикладною наукою про закономірності виникнення доказової інформації про злочин або будь-яке явище у суспільстві, яке вимагає правового врегулювання шляхом доказування, та про систему технічних засобів, тактичних прийомів і методик збирання, дослідження і використання цієї інформації з метою найефективнішого вирішення завдань оперативно-розшукової роботи, розслідування, судового розгляду та встановлення фактів, що мають юридичне значення» [38, с. 13]. Аналогічної думки дотримувався й В. С. Кузьмічов, який також стверджував, що «криміналістика є міжгалузевою юридичною прикладною наукою про закономірності виникнення інформації про будь-яке правове явище у суспільстві, що необхідно знаходити, збирати, досліджувати і використовувати (за допомогою технічних засобів, тактичних прийомів і методик) з метою ефективного вирішення завдань, що мають юридичне значення» [39, с. 61, 62]. У розумінні А. В. Іщенка криміналістика – система знань про закономірності утворення (формування, виникнення), виявлення (встановлення),

фіксації, вилучення, дослідження, оцінки та використання інформації, придатної для перевірки чи встановлення будь-яких фактів, подій, явищ, а також про розроблення на підставі пізнаних закономірностей прийомів, способів, методів, методик, технологій, інструментів, матеріалів, приладів та їх комплексів й інших засобів оптимальної роботи з такою інформацією [40, с. 18]. А. М. Кустов констатує, що криміналістика на теперішній час набула нової якості і трансформувалася в систему універсальної науки. Вона стоїть на порозі історичного розширення меж свого предмета і збільшення кількості об'єктів наукового пізнання [41, с. 156]. Аналогічної думки дотримується й С. А. Ялишев [42, с. 52–56]. Окремі науковці взагалі запропонували «концепцію» щодо існування меганауки «судового пізнання», яка є певною надбудовою над криміналістикою, а значення останньої звели лише до забезпечувальної функції [43, с. 34–37; 44].

З огляду на висловлене слушним убачається зауваження В. Ю. Шепітька стосовно того, що «засоби, прийоми і методи криміналістики успішно використовуються в інших сферах (оперативно-розшуковій, судовій, прокурорській, експертній, адвокатській діяльності) або дозволяють встановлювати факти, що лежать поза кримінально-правових явищ (використання криміналістичних знань у цивільному, арбітражному (господарському) чи адміністративному процесах). Потреба у криміналістиці, використання її даних у різних сферах, певні процеси інтеграції та диференціації наукового знання не змогли привести до суттєвої зміни предмету криміналістики, котра як і раніше залишається наукою про закономірності злочинної діяльності і її відображення у джерелах інформації» [45, с. 43; 46, с. 27–36]. О. О. Ексархопуло також наголошує на тому, що наукові захоплення окремих учених, що виникають в силу різних причин, можуть, зрозуміло, розповсюджуватися за межі суто кримінальної сфери, але це, треба гадати, ще не привід до розширення предметної області науки криміналістики [47, с. 37]. Науковець звертає увагу, що з появою нових споживачів наукових знань предмет і межі криміналістики не змінюються – змінюється, розширюючись, лише сфера їх застосування [48, с. 32].

Дійсно, останніми роками сфера застосування криміналістичних знань значно розширилася і на цей час предметно не обмежується лише кримінальним судочинством, а поширюється й на інші види людської практики, які потребують застосування відповідних криміналістичних знань [49, с. 4–14]. Але ж сфера застосування певних криміналістичних знань (засобів, прийомів, рекомендацій) і предмет дослідження науки криміналістики – це різні речі, їх не можна ототожнювати і на підставі цього стверджувати, що криміналістика досліджує закономірності виникнення інформації про будь-яке правове явище у суспільстві. «Для кожної науки, – відмічав В. В. Косолапов, – її предмет дослідження обмежений дією тих об'єктивних закономірностей, які відображуються в змісті наукової дисципліни» [50, с. 50]. Тому важливим для розвитку будь-якої науки є перехід від вивчення явищ до вивчення сутності свого предмета, до вивчення відповідних

закономірностей [36, с. 240]. Зазначене підтверджує, що об'єкт криміналістики уточнюється і визначається її предметом.

ВИСНОВКИ

Таким чином, предмет криміналістики слід розглядати як систему взаємопов'язаних закономірностей трьох рівнів: 1) закономірності механізму кримінального правопорушення; 2) закономірності виникнення інформації про механізм кримінального правопорушення та його відображення у відповідних джерелах інформації; 3) закономірності одержання, дослідження, оцінки та використання інформації про механізм кримінального правопорушення та його наслідки в доказуванні. Розширення об'єктно-предметної сфери криміналістики [51, с. 219–224; 52, с. 4–13] на теперішній час убачається не доцільним [53, с. 15–19; 54, с. 46–49], а намагання «розмити» предмет криміналістики – безперспективними та хибними, такими що породжують зайві дискусії і відвертають увагу вчених від інтелектуального забезпечення реалізації основної мети і завдань науки криміналістики. Як наголошувалося в спеціальній літературі, предмет науки – це те, що вона вивчає в об'єкті, ті закономірності, які її інтересують, встановлюючи ті самі кордони, у межах яких досліджується об'єкт. Саме тому у криміналістиці як науці повинен бути конкретний предмет дослідження, що відповідає її об'єкту, і тільки тоді при наявності чіткої уяви про його межі, можна ставити перед криміналістикою конкретні цілі і вимагати від неї соціально значущих результатів [55, с. 327].

З огляду на викладене криміналістику можна визначати як цілісну систему наукових знань, що описують і пояснюють закономірності механізму кримінального правопорушення, виникнення інформації про нього, а також одержання, дослідження, оцінку та використання цієї інформації за допомогою розроблених на основі аналізу зазначених закономірностей засобів, прийомів, методів і рекомендацій здійснення пошуково-пізнавальної діяльності уповноважених суб'єктів щодо доказування у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. 304 с.
- [2] Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. Київ : Дакор, 2016. 492 с.
- [3] Головин А. Ю. О систематике и содержании закономерностей, изучаемых криминалистикой. *Проблемы системных исследований в криминалистике и судебной экспертизе* : материалы науч. конф. (Москва, 4–5 декабря 2006 г.). Москва : МАКС Пресс, 2006. С. 45–46.
- [4] Селиванов Н. А. К вопросу о понятии и системе криминалистики. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1977. Вып. 26. С. 100–109.
- [5] Криминалистика : учебник / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : БЕК, 1995. 708 с.
- [6] Криміналістика: підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. 665 с.

- [7] Клименко Н. И. Криминалистика как наука : монография. Киев : НВТ «Правник», 1997. 83 с.
- [8] Корноухов В. Е., Богданов В. М., Закатов А. А. Основы общей теории криминалистики : монография. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1993. 153 с.
- [9] Криміналістика : підручник : у 2 т. / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова]; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 1. 456 с.
- [10] Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Москва : Юристъ, 1997. Т. 1 : Общая теория криминалистики. 408 с.
- [11] Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 3 т. Москва : Юристъ, 1997. Т. 2: Частные криминалистические теории. 464 с.
- [12] Даньшин М. В. Криміналістика ХХІ століття: місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 480 с.
- [13] Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000. 416 с.
- [14] Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний : монография. Харьков : Высш. шк., 1976. 113 с.
- [15] Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у ХХ-ХХІ століттях : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 556 с.
- [16] Белкин Р. С., Краснобаев Ю. И. О предмете советской криминалистики. *Правоведение*. 1967. №4. С. 90–94.
- [17] Краснобаев Ю. И. Совершенствование предварительного следствия и предмет современной криминалистики : учеб. пособие. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1979. 94 с.
- [18] Криминалистика : учебник / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 990 с.
- [19] Винберг А. И. О некоторых теоретических проблемах криминалистики. *Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики* : материалы науч. конф. (Сведловск, сентяб. 1972). Свердловск : СЮИ, 1972. С. 10–14.
- [20] Кустов А. М. Криминалистическая концепции механизма преступления. *Вестник МФЮА*. 2016. №2. С. 164–169.
- [21] Лаврухин С. В. Предмет, задачи, методы и система криминалистики : лекция. Саратов : Сарат. высш. шк. МВД РФ, 1997. 29 с.
- [22] Курс криминалистики: в 3 т. Т. 1. Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой, А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2004. 683 с.
- [23] Волобуев А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.
- [24] Петелин Б. Я. Вина в структуре криминалистической характеристики преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. 1985. Вып. 43. С. 52–60.
- [25] Журавель В. А., Резнікова О. І. Аналіз віктимологічний. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 20. *Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія* / редкол. : В. Ю. Шепітько (гол.) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 952 с.

- [26] Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи в криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 21 с.
- [27] Чурпита В. В. Исследование устойчивости способа преступления и ее значение для раскрытия и расследования преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев. высш. шк. МВД СССР. Киев, 1989. 22 с.
- [28] Зуйков Г. Г. Криминалистическое понятие и значение способа совершения преступления. *Труды Высшей школы МООП СССР*. 1967. Вып. 15. С. 53–74.
- [29] Шепітько В. Ю. Спосіб злочину. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20. Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія* / редкол. : В. Ю. Шепітько (гол.) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 952 с.
- [30] Журавель В. А. Предмет злочинного посягання. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20. Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія* / редкол. : В. Ю. Шепітько (гол.) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 952 с.
- [31] Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.
- [32] Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. 160 с.
- [33] Коновалова В. Е. Правовая психология : учеб. пособие. Харьков : Основа, 1990. 198 с.
- [34] Колеснікова І. А. Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків : монографія / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2014. 184 с.
- [35] Звечаровский И. Э. Посткриминальное поведение личности: ответственность и стимулирование : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Санкт-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1993. 36 с.
- [36] Белкин Р. С. Криминалістика: проблеми, тенденції, перспективи. *Общая и частные теории*. Москва : Юрид. лит., 1987. 272 с.
- [37] Волчецкая Т. С. Криминалистические проблемы реализации принципа состязательности сторон в уголовном судопроизводстве. *Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации – проблемы практической реализации* : материалы Всерос. науч.-прак. конф. Краснодар, 2002. С. 44–48.
- [38] Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф. (Харків, 25–26 верес. 2003 р.) / ред. кол.: М. І. Панов (гол. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Харків : Гриф, 2003. С. 11–13.
- [39] Кузьмічов В. С. Головоломка криміналістики. *Криміналістика у протидії злочинності* : тези доповідей наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). Видання присвячене 45-річчю кафедри криміналістики Київ. Нац. ун-ту внутр. справ. Київ : «Хай-Тек Прес», 2009. С. 61–63.

- [40] Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с.
- [41] Кустов А. М. Российская криминалистика на пороге расширения и обновления предмета и объектов научного познания. *Вестник МФЮА*. 2017. № 1. С. 149–156.
- [42] Ялышев С. А. О необходимости изменения структуры и содержания криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2012. Вып. 3 (43). С. 52–56.
- [43] Котюк І. І. Теорія судового пізнання як методологічна основа забезпечення пізнавальних процесів у сфері судочинства. *Криміналістика XXI століття* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). Харків : Право, 2010. С. 34–37.
- [44] Котюк І. І. Теорія судового пізнання : монографія. Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2006. 435 с.
- [45] Шепитько В. Ю. Криминалистика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях. *Современное состояние и развитие криминалистики*: сб. науч. тр. / под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепитько. Харьков : Апостиль, 2012. С. 41–55.
- [46] Шепитько В. Ю. Криминалистика в системе научного знания : задачи и некоторые тенденции в современных условиях. *Библиотека криминалиста*. 2012. № 3 (4). С. 27–36.
- [47] Эскархопуло А. А. Учение о предмете криминалистики как теоретическая база для постановки ее актуальных задач. *Библиотека криминалиста*. 2012. № 3(4). С. 37–46.
- [48] Эскархопуло А. А. Предмет и пределы криминалистики. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. управ. МВД РФ, 2002. С. 29–33.
- [49] Іщенко Е. П. Российская криминалистика сегодня. *Вестник криминалистики*. 2006. Вып. 4(20). С. 4–14.
- [50] Косолапов В. В. Методология социального прогнозирования. Киев : Высш. шк., 1981. 312 с.
- [51] Степанов В. В., Хаметов Р. Б. Трансформация предмета криминалистики на современном этапе. *Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе* : материалы междунар. науч. конф., посвященной памяти проф. Л. Л. Каневского (Уфа, 23–24 январ. 2003 г.). Уфа, 2003. Ч. 1. С. 219–224.
- [52] Степанов В. В. О расширении предмета и совершенствовании системы криминалистики. *Криминалистика. Экспертиза. Розыск*. 2008. С. 4–13.
- [53] Статкус В. Ф. Криминалистика – наука о раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений. *Вестник криминалистики*. 2002. Вып. 2(4). С. 15–19.
- [54] Головин А. Ю. Требуется ли изменения предмет криминалистики? *Криминалистика: актуальные вопросы теории и практики* : сб. материалов III Всерос. круглого стола (Ростов-на-Дону, 17–18 июн. 2004 г.). Ростов н/Д, 2004. С. 46–49.
- [55] Плешаков С. М. К вопросу о предмете криминалистики. *Проблемы в российском законодательстве*. 2017. № 6. С. 326–328.

REFERENCES

- [1] Zhuravel, V. A. (1999). *Problems of theory and methodology of criminalistics forecasting: a monograph*. Kharkiv: Pravo.

- [2] Mashkov, A. D. (2016). *Theory of state and law: textbook*. Kyiv: Dakor.
- [3] Golovyn, A. Yu. (2006, December). *On the systematics and content of regularities under study criminalistics*. Scientific conference materials «Problems of systematic research in criminalistics and forensics expertise», Moscow: MAKS Press.
- [4] Selivanov, N. A. (1977). To the question of the concept and system of criminalistics. *Issues of combating crime*, 26, 100–109.
- [5] *Criminalistics: textbook*. (1995). In N. P. Yablokov (Ed.). Moscow: BEK.
- [6] *Criminalistics: textbook*. (2011). [V. D. Bernaz, V. V. Biryukov, & A. F. Volobuyev]. In A. F. Volobuyev (Ed.). Kharkiv: KHNUVS.
- [7] Klymenko, N. I. (1997). *Criminalistics as a science: monograph*. Kyiv: NVT Pravnyk.
- [8] Kornoukhov, V. E., Bogdanov, V. M., & Zakatov, A. A. (1993). *Fundamentals of the general theory of criminalistics: monograph*. Krasnoyarsk: Krasnoyarsk University Press.
- [9] *Criminalistics: textbook in 2 vol. Vol. 1*. (2019). [V. Yu. Shepitko, V. A. Zhuravel, & V. O. Konovalova]. In V. Yu. Shepitko (Ed.). Kharkiv: Pravo.
- [10] Belkin, R. S. (1997). *Course of criminalistics*. In 3 vol. Vol. 1: General theory of criminalistics. Moscow: Jurist.
- [11] Belkin, R. C. (1997). *The course of Soviet criminalistics*. In 3 vol. Vol. 2: Private forensic theories. Moscow: Jurist.
- [12] Danshin, M. V. (2013). *Forensics of the 21st century: place in the system of scientific knowledge: monograph*. Kharkiv: V. N. Karazin KhNU.
- [13] Zorin, G. A. (2000). *Theoretical foundations of criminalistics*. Minsk: Amalfi.
- [14] Matusovsky, G. A. (1976). *Forensics in the system of scientific knowledge: monograph*. Kharkiv: Higher School.
- [15] Yusupov, V. V. (2018). *Forensics in Ukraine in the 20th-21st centuries: monograph*. Kyiv: FOP Maslakov.
- [16] Belkin, R. S., & Krasnobaev, Yu.I. (1967). About the subject of Soviet forensic science. *Law*, 4, 90–94.
- [17] Krasnobaev, Yu.I. (1979). *Improvement of the preliminary investigation and the subject of modern criminalistics: textbook*. Volgograd: USSR Academy of Internal Affairs.
- [18] *Criminalistics: textbook* [T. V. Averyanova, R. S. Belkin, Yu. G. Korukhov, & E. R. Rossynskaya]. In R. S. Belkin (Ed.). (1999). Moscow: Izdatelskaya gruppa NORMA-INFRA-M.
- [19] Vynberg, A. I. (1972, September). *About some theoretical problems of criminalistics*. Materials of the scientific conference. Lenin's principle of the inevitability of punishment and the tasks of Soviet criminalistics. Sverdlovsk: SYUY.
- [20] Kustov, A. M. (2016). Forensic conception of the mechanism of crime. *Bulletin of the MFUA*, 2, 164–169.
- [21] Lavrukhin, S. V. (1997). *Subject, tasks, methods and system of criminalistics: lecture*. Saratov: Saratov Higher School of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation.
- [22] *Forensic course: in 3 vol. Vol. 1. General theoretical questions. Forensic technology. Forensic Tactics* (2004). In O. N. Korshunova, & A. A. Stepanova (Ed.). St. Petersburg: Publishing House «Legal Center Press».
- [23] Volobuev, A. F. (2019). *The mechanism of crime and its connection with the conceptual provisions of criminology: monograph*. Kryvyi Rih: Publisher R. A. Kozlov.
- [24] Petelin, B. Ya. (1985). Guilt in the structure of the forensic characteristics of the criminal. *Questions on the fight against crime*, 43, 52–60.

- [25] Zhuravel, V. A., & Reznikova, O. I. (2018). *The analysis is victimological*. The Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 vol. Vol. 20. Criminalistics, forensic examination, legal psychology. In V. Yu. Shepitko (Ed.) and oth. National Academy of Legal Sciences of Ukraine; V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine; Yaroslav Mudryi National Law University.
- [26] Reznikova, O. I. (2015). *Victimological recognition of a person in criminalistics* (Candidate's thesis, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine).
- [27] Churpita, V. V. (1989). *Investigation of the stability of the crime method and its importance for the detection and investigation of criminals* (Candidate's thesis, Kyiv Higher School of the Ministry of Internal Affairs of the USSR, Kyiv, Ukraine).
- [28] Zuikov, H. G. (1967). Forensic concept and meaning of the method of committing a crime. *Proceedings of the Higher School of the MOOP of the USSR*, 15, 53–74.
- [29] Shepitko, V. Yu. (2018). *The method of the crime*. The Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 vol. Vol. 20. Criminalistics, forensic examination, legal psychology. In V. Yu. Shepitko (Ed.) and oth. National Academy of Legal Sciences of Ukraine; V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine; Yaroslav Mudryi National Law University.
- [30] Zhuravel, V. A. (2018). *The subject of criminal trespass*. The Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 vol. Vol. 20. Criminalistics, forensic examination, legal psychology. In V. Yu. Shepitko (Ed.) and oth. National Academy of Legal Sciences of Ukraine; V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine; Yaroslav Mudryi National Law University.
- [31] *Criminal Code of Ukraine: Scientific and practical commentary*. (2003). [Yu. V. Baulin, V. I. Borisov, & S. B. Gavrish, etc.]. In V. V. Stashisa, & V. Ya. Tatsia (Ed.). Kyiv: «In Yure Publishing House».
- [32] Zatenatskyi, D. V. (2010). *Ideal traces in criminalistics (technical-criminalistics and tactical methods of their actualization)*: monograph. In V. Yu. Shepitka (Ed.). Kharkiv: Pravo.
- [33] Konovalova, V. E. (1990). *Legal psychology*: textbook. Kharkiv: Osnova.
- [34] Kolesnikova, I. A. (2014). *Tactics of identifying and neutralizing bona fide errors in witness testimony*: monograph. In V. Yu. Shepitko (Ed.). Kharkiv: «Apostil» Publishing Agency.
- [35] Zvecharovsky, I. E. (1993). *Post-criminal behavior of a person: responsibility and stimulation* (Doctoral thesis, St. Petersburg State University, St. Petersburg, Russia).
- [36] Belkin, R. S. (1987). *Criminalistics: problems, trends, prospects. General and particular theories*. Moscow: Legal literature.
- [37] Volchetskaya, T. S. (2002). *Criminalistics problems of implementing the principle of competitiveness of the parties in criminal proceedings*. Materials of the All-Russian scientific and practical conference «The Code of Criminal Procedure of the Russian Federation – problems of practical implementation». Krasnodar, Russia.
- [38] Honcharenko, V. G. (2003, September) *Methodological problems of teaching about the subject of criminalistics*. Materials of the international scientific and practical conference «Actual problems of criminalistics». In M. I. Panov, V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova (Ed.), and oth. Kharkiv, Ukraine.
- [39] Kuzmichev, V. S. (2009, October). *Criminalistics puzzle*. Abstracts of reports of the scientific and practical conference «Criminalistics in combating crime» Kyiv, Ukraine.

- [40] *Criminalistics*: textbook (2015). [V. V. Pyaskovskiy, Yu. M. Chornous, A. V. Ishchenko and oth.]. Kyiv: Center for Educational Literature.
- [41] Kustov, A. M. (2017). Russian criminology is on the verge of expansion and renewal of the subject and objects of scientific knowledge. *Bulletin of the MFUA*, 1, 149–156.
- [42] Yalyshev, S. A. (2012). On the need to change the structure and content of criminalistics. *Bulletin of Criminalistics*, 3(43), 52–56.
- [43] Kotyuk, I. I. (2010, November). *The theory of judicial cognition as a methodological basis for ensuring cognitive processes in the field of justice*. Materials of the international scientific and practical conference «Criminalistics of the 21st century», Kharkiv, Ukraine.
- [44] Kotyuk, I. I. (2006). *The theory of judicial cognition: monograph*. Kyiv: Kyiv University Publishing and Printing Center.
- [45] Shepitko, V. Yu. (2012). Criminalistics of the 21st century: the subject of knowledge, tasks and trends in new conditions. Current state and development of criminalistics science, 41–55.
- [46] Shepitko, V. Yu. (2012). Criminalistics in the system of scientific knowledge: tasks and some trends in modern conditions. *Criminalistics Library*, 3(4), 27–36.
- [47] Exarchopulo, A. A. (2012). The doctrine of the subject of criminalistics as a theoretical basis for setting its actual tasks. *Criminalistics Library*, 3(4), 37–46.
- [48] Exarchopulo, A. A. (2002). The subject and limits of criminalistics. Proceedings of the international scientific conference «The role and significance of the activities of R. S. Belkin in the development of modern criminalistics», Moscow, Russia.
- [49] Ishchenko, E. P. (2006). Russian criminalistics today. *Bulletin of Criminalistics*, 4(20), 4–14.
- [50] Kosolapov, V. V. (1981). *Methodology of social forecasting*. Kyiv: Higher School.
- [51] Stepanov, V. V., & Khametov, R. B. (2003, January). *Transformation of the subject of criminalistics at the present stage*. Proceedings of the international scientific conference dedicated to the memory of Professor L. L. Kanevsky «Actual problems of criminalistics at the present stage». Ufa, Russia.
- [52] Stepanov, V. V. (2008). On expanding the subject and improving the system of criminalistics science. *Criminalistics. Expertise. Wanted*, 4–13.
- [53] Statkus, V. F. (2002). Criminalistics is the science of detecting, investigating and preventing crimes. *Bulletin of Criminalistics*, 2(4), 15–19.
- [54] Golovin, A. Yu. (2004, June). *Does the subject of criminalistics require changes?* Third All-Russian «round table» «Criminalistics: topical issues of theory and practice», Rostov-on-Don, Russia.
- [55] Pleshakov, S. M. (2017). To the question of the subject of criminalistics. *Gaps in Russian legislation*, 6, 326–328.

Володимир Андрійович Журавель

Доктор юридичних наук, професор

Дійсний член (академік) НАПрН України

Виконуючий обов'язки президента НАПрН України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна

Volodymyr A. Zhuravel

Doctor of Juridical Science, Professor
Full Member (Academician) of NALS of Ukraine
Acting President of NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Pushkinskaya Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Журавель В. А. Закономірності, які вивчає криміналістика. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 227–249.

Suggested Citation: Zhuravel, V. A. (2023). Regularities of criminalists. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 227–249.

Стаття надійшла / Submitted: 09/01/2023

Доопрацьовано / Revised: 09/02/2023

Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

Іван Сергійович Сивоєд

Кафедра правоохоронної та антикорупційної діяльності
Інститут права ім. Князя Володимира Великого
Міжрегіональної академії управління персоналом
четвертий відділ управління процесуального керівництва
досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення
Спеціалізованої прокуратури у військовій та оборонній сфері
Офісу Генерального прокурора України
Київ, Україна

КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ТИПОВОЇ СЛІДЧОЇ СИТУАЦІЇ ДЛЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. *Правопорушення проти основ національної безпеки України є найбільш небезпечними посяганнями на суспільні відносини, які забезпечують державну безпеку, обороноздатність, незалежність країни, її конституційний лад. Це дає підставу для визнання цих правопорушень найбільш небезпечними і віднесення їх законодавцем до особливо тяжких або тяжких правопорушень. За допомогою загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, дедукції, індукції, аналогії, абстрагування) та методів формальної логіки досліджено нормативні акти, матеріали кримінальних проваджень, аналітичні матеріали, концепції, погляди авторів з окремих питань. Нормативну базу роботи склали Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон про Національну безпеку України та останні зміни до Особливої частини закону України Про кримінальну відповідальність. Емпіричну основу дослідження становлять вироки вітчизняних судів різних інстанцій, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2013–2023 років (опрацьовано 189 судових рішень). Встановлено, що типова ситуація має значення для розробки тактики окремих слідчих і оперативно-розушювих дій у залежності від сформованої обстановки на конкретний період розслідування, розробки спеціальних методик розслідування і наукових рекомендацій з найбільш реального висування загальних і спеціальних версій, їхній перевірці стосовно до конкретних слідчих ситуацій. Типова слідча ситуація на предмет встановлення осіб, які мають підвищену суспільну небезпечність, важлива для вибору комплексу і черговості слідчих і оперативно-розушювих дій, встановлення задач і характеру взаємодії членів слідчо-оперативної групи, що беруть участь у розслідуванні*

Ключові слова: *розслідування, слідча ситуація, правопорушення, основи національної безпеки України, криміналістичні провадження*

Ivan S. Syvodied

*Department of law enforcement and anti-corruption activities
Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great MAUP,
the fourth department of management of procedural management of pre-trial investigation and
maintenance of public prosecution of the Specialized Prosecutor's Office in the military and defense
sphere Office of the Prosecutor General of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

CRIMINAL ASPECTS OF DETERMINING A TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATION FOR THE INVESTIGATION OF OFFENSES AGAINST THE BASIS OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Abstract. *Offenses against the foundations of Ukraine's national security are the most dangerous encroachments on social relations that ensure state security, defense capability, independence of the country, and its constitutional system. This gives grounds for recognizing these offenses as the most dangerous and classifying them by the legislator as particularly serious or grave offences. With the help of general scientific methods (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, abstraction) and methods of formal logic, normative acts, materials of criminal proceedings, analytical materials, concepts, views of authors on individual issues were investigated. The normative basis of the work is the Constitution of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, the Law on National Security of Ukraine and the latest amendments to the Special Part of the Law of Ukraine on Criminal Responsibility. The empirical basis of the research is the judgments of domestic courts of various instances, which are placed in the Unified State Register of Court Decisions for the years 2013–2023 (189 court decisions were processed). It has been established that a typical situation is important for the development of tactics of individual investigative and investigative actions depending on the situation formed for a specific period of investigation, the development of special investigation methods and scientific recommendations for the most realistic presentation of general and special versions, their verification in relation to specific investigative situations. A typical investigative situation for the purpose of identifying persons who are of increased public danger is important for choosing the complex and sequence of investigative and operational-search actions, establishing tasks and the nature of the interaction of members of the investigative-operational group participating in the investigation.*

Keywords: *investigation, investigative situation, crime, fundamentals of national security of Ukraine, forensic proceedings.*

ВСТУП

Станом на 01.11.2022 Офісом Генерального прокурора задокументовано 36 200 воєнних злочинів та 16 015 злочинів проти національної безпеки України. За офіційними даними ювенальних прокурорів, 1155 дітей постраждало в Україні внаслідок збройного вторгнення Російської Федерації в нашу державу [1].

Правопорушенням проти основ національної безпеки та воєнним правопорушенням останнім часом вітчизняними науковцями О. Ф. Бантишевим, Ю. Р. Гавдю, І. В. Гора, О. В. Заболотним, С. В. Клименко, В. А. Колесником, В. В. Малюком, Г. В. Новицьким, М. А. Погорецьким, Д. Б. Сергєвою, М. М. Стецюк, Є. Ф. Тищенком, А. М. Черняком, приділялася певна увага [2, с. 132–167]. У 2022 році вказані науковці України підготували монографічну працю «Кваліфікація та розслідування окремих видів правопорушень проти основ національної безпеки та воєнних правопорушень», у якій розглянуто кримінально-правові, кримінальні процесуальні й криміналістичні питання кваліфікації та особливостей досудового розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, серед яких державна зрада, шпигунство, диверсія, колабораційна діяльність, порушення законів та звичаїв ведення війни [3, с. 93–143]. Одночасно з цим, типові слідчі ситуації усіх складів злочинів проти основ національної безпеки упродовж 2018–2021 років досліджувалися Чорним Р. Л. у ході написання ним відповідного дисертаційного дослідження [4, с. 25–32] та опублікування монографії «Злочини проти основ національної безпеки за кримінальним правом України» [5, с. 393–442]. Однак чимало питань як теоретичного, так і практичного плану залишилося поза увагою дослідників. З урахуванням повномасштабної агресії Російської федерації проти України починаючи з 24 лютого 2022 року по теперішній час бракує методичних та організаційно-тактичних рекомендацій щодо криміналістичних аспектів визначення типової слідчої ситуації для розслідування правопорушень проти основ національної безпеки України, наявні недоліки в організації розслідування, чим обумовлена актуальність та значущість обраної теми.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для виконання поставлених завдань застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, що надали змогу всебічно вивчити об'єкт дослідження. За допомогою загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, дедукції, індукції, аналогії, абстрагування) деталізовано зміст питань, розглянутих в статті. Методологічну основу становить комплекс заходів пізнання проблеми в єдності її змісту та юридичної форми, здійснення системного аналізу діяльності правоохоронних органів з розслідування та розкриття злочинів проти основ національної безпеки. Під час дослідження було застосовано методи формальної логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція) – для дослідження нормативних актів, матеріали кримінальних проваджень, аналітичних матеріалів, концепцій, поглядів авторів з окремих питань, що входять у предмет дослідження, історичний, порівняльний, системно-структурний та статичні методи. Нормативну базу роботи склали Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон про Національну безпеку України та останніх змін до Особливої частини закону України Про кримінальну відповідальність. Емпіричну основу

дослідження становлять вироки суду вітчизняних судів різних інстанцій, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2013–2023 років (опрацьовано 189 судових рішень).

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Засновником криміналістики як науки вважається австрійський судовий слідчий Ганс Гросс, який одним із перших загострив увагу на речових доказах у розкритті злочинів, на використанні науково-технічних засобів і методів природничих наук для їх виявлення й дослідження. Написане ним «Керівництво для судових слідчих, чинів загальної та жандармської поліції» пізніше стало називатися «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» (1892). Криміналісти Європи та України досі вважають цей підручник першим і основним, що дав відлік становленню криміналістики як наукової та практичної дисципліни [7, с. 464].

Водночас, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України, як і сама криміналістика, не визначає стадій розслідування, вчені сперечаються з приводу можливостей розділу досудового розслідування починаючи з початкового (огляд місця події та реєстрації відомостей у ЄРДР у відповідності ст. 214 КПК), закінчення досудового провадження та його спрямування до суду. Погодимось та зазначимо, що завданнями початкового етапу розслідування, як зазначає М. А. Погорецький, є швидке встановлення наявності або відсутності достатніх даних, що вказують на ознаки правопорушення, а також обставин, що виключають кримінальне провадження, у зв'язку з чим вся робота на цій стадії спрямовується на збирання фактичних даних, які в подальшому має бути визнано достатніми для прийняття процесуального рішення [8, с. 91–92].

Після визначення умовною процесуальною стадією розслідування, ми визначаємо, вона є типовою, можливо застосування комплексу слідчих та розшукових дій, чи ні. Наукові позиції в цьому напрямку ретельно досліджені, зокрема ми погоджуємося з думкою С. В. Великанова, який розуміє слідчу ситуацію як узагальнену, засновану на схожості криміналістичних характеристик учинення і розслідування правопорушень обстановку, яка при заданих інформаційних та інших характерних для неї даних об'єктивно відображає стан, хід і умови розслідування [9, с. 140–143].

Так, наприклад, змова про вчинення правопорушення, передбаченого ст. 109 (готування), розглядається як закінчений правопорушення; посягання на життя державного чи громадського діяча, відповідно до ст. 112 вважається закінченим фактично з моменту замаху на вбивство. Висока небезпека цих правопорушень виражається і в їх суб'єктивних ознаках: всі вони здійснюються умисно і, як правило, з прямим умислом, за якого особа бажає заподіяти шкоду основам національної безпеки України. Характерною є і мета – заподіяння шкоди цьому об'єкту: особа діє з метою зміни чи повалення конституційного ладу, захоплення держав-

ної влади, заподіяння шкоди суверенітету, обороноздатності України, зміни її території та ін.

Отже, можна визначити, що правопорушення проти основ національної безпеки України – це передбачені кримінальним законом умисні суспільно небезпечні дії, що посягають на конституційний лад, суверенітет і територіальну недоторканність України. До їх числа законодавець відносить дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110); державну зраду (ст. 111); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112); диверсію (ст. 113); шпигунство (ст. 114).

Але постає питання, яким чином визначити можливі типові слідчі та розшукові дії в умовах типізації слідчих ситуацій, адже відомо, що типізувати слідчі ситуації не можна лише за одним із компонентів криміналістичної характеристики, а точніше – лише за складниками її компонентів. І. О. Ієрусалімов наголошує, що об'єкт типізації вибирається один з елементів компонентів інформаційного характеру, а саме наявність інформації про подію та її учасників, у зв'язку з чим термін «типова слідча ситуація» має умовний характер [11, с. 221–225].

Аналіз кримінальних проваджень зазначеної категорії свідчить, що основою для розроблення типових слідчих ситуацій є дослідження обстановки та способів вчинення правопорушень, які скоєнні на окупованих територіях України. Не є доречною й слідова картина місця пригоди та обставини виявлення правопорушення не тільки за участю осіб, які мають громадянство України, а й громадяни інших держав. Усі ці характеристики, на наш погляд, можуть бути закладені в основу побудови системи типових слідчих ситуацій у розслідуванні правопорушень які вчинені на окупованих територіях України та які підривають основи нашої держави.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень щодо правопорушень, які вчинені на окупованих територіях України, а також думок науковців дає можливість класифікувати типові слідчі ситуації за такими критеріями:

- а) за обстановкою вчинення правопорушення;
- б) за обставиною правопорушення;
- в) за механізмом правопорушення;
- г) за підставами внесення відомостей до ЄРДР;
- д) за даними щодо виявленого правопорушення;
- є) за даними про особу потерпілого та підозрювану особу.

Характерними для правопорушень, які вчинені на окупованих територіях України можуть бути наступні ситуації, які зазначили при анкетуванні працівники слідства, прокуратури та поліції. З урахуванням проведеного аналізу анкет вказаних практичних працівників, ми дійшли до висновку, що серед них можливо виділити такі.

1. Огляд місця пригоди дає змогу зробити попередній висновок про те, що правопорушення ретельно не готувалося, мається певний обсяг слідів присутності правопорушників, сліди ідентифікації відсутні (59%).

2. У підрозділах СБУ, ДБР, національної поліції мається інформація з оперативно-розшукових джерел про планування або вчинення правопорушень які вчинені на окупованих територіях України (6%).

3. До правоохоронних органів надходить інформація заподіяння смерті потерпілому, вчинене військовими Російської Федерації під впливом наркотичних або алкогольних напоїв (19%).

4. Нанесення тяжких тілесних ушкоджень, здоров'ю, що призвело до смерті потерпілого, вчинене військовослужбовцями РФ (5%).

5. Викрадення особистого майна (біля 10% від загального числа скоєних правопорушень цієї категорії).

6. Напади та викрадення цивільних осіб з метою їх катування та вимагання інформації про розтушування військ збройних сил України (біля 5% від загального числа скоєних правопорушень цієї категорії).

7. Незаконне переміщення товарів через державний кордон (26%).

8. Торгівля людьми (6%).

9. Збут наркотиків (67%).

10. Крадіжки (71%)

11. Державна зрада (14%).

12. Колабораціонізм (23%).

13. Розголошення державної таємниці (9%).

14. Екологічні правопорушення – екоцид (2%).

15. Військові правопорушення (22%).

Важливість аналізу цих ситуацій полягає в тому, що завдяки йому можливо охарактеризувати обстановку розслідування, що у свою чергу, обумовлює прийняття рішень про напрямки розслідування, планування слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, залучення сил і засобів відповідних правоохоронних органів.

У філософському розумінні сфера наукового знання щодо встановлення абсолютно достовірних фактів, надзвичайно важлива в практичній діяльності людей, особливо в тих областях, які пов'язані з вирішенням людських доль [12, с. 277].

Говорячи про слідчу ситуацію, як одного з важливих факторів у розслідуванні правопорушень, які вчинені на окупованих територіях України, не можна не відзначити її динамічний характер, залежність від ряду суб'єктивних і об'єктивних факторів, що вже у свою чергу обумовлюють індивідуальність слідчої ситуації.

До числа об'єктивних факторів, що впливають на формування конкретної ситуації відносяться:

– наявність і характер в розпорядженні слідчого орієнтовної і доказової інформації;

– наявності у визначений момент у розпорядженні слідчого та оперативного працівника необхідної інформації, наявність необхідних сил і засобів, можливість їхнього використання в найкоротший термін і т.п.

До числа суб'єктивних факторів можливо віднести психологічний стан слідчого і оперативного працівника, рівень його знань, практичний досвід, їхня здатність швидко приймати і реалізовувати рішення в несприятливих для нього умовах і т.п.

Виходячи з принципу доцільності виділяється три найбільш важливих, взаємозалежних один з одним питань, що визначають позитивний дозвіл будь-якої слідчої і оперативної ситуації.

1. Наскільки реальна і здійсненна в конкретних умовах розкриття правопорушення поставлена мета?

2. Якими силами і засобами необхідно розташовувати, щоб реалізувати поставлену мету?

3. У яких умовах дані можливості достатні для досягнення поставленої мети (під час бою, або після його закінчення)?

Як показує аналіз кримінальних проваджень, вчинених на окупованих територіях, зазначені аспекти на початковому етапі відповідними правоохоронними органами враховуються не в повній мірі, що негативно впливає на якість розслідування названої категорії правопорушень. Це особливо важливо при постановці мети майбутньої діяльності, спрямованої на виявлення, визначення об'єкта пізнання, необхідних засобів зв'язку і пересування, науково-технічних методів, категорії слідчих, оперативних працівників, яких доцільно залучати до вирішення складних задач розслідування, рівень їхніх знань, кваліфікації, а також час, що відводиться для цих цілей.

Задля віднесення правопорушень за участю військовослужбовців Російської федерації, колаборантів, державних зрадників, можна використовувати наступні критерії:

- очевидність або демонстрація правопорушення;
- наявність слідів;
- застосування автоматичної стрілецької зброї, вибухових пристроїв і інших предметів, спеціально призначених для позбавлення життя;
- умисний характер правопорушення;
- пограбування;
- встановлення знарядь на місці правопорушення;
- велика кількість ушкоджень у життєво важливі органи (у випадків розриву вибухівки, гранати та інші, які мали смертельний характер);
- застосування комбінованих способів вбивства, кожний з яких самостійно міг би заподіяти смерть;
- відсутність приховання правопорушення;
- максимальна кількість слідів: зброя, стріляні гільзи, кулі, боеприпаси;

– ознаки вистежування, пересування потерпілого і вибір часу і місця вчинення правопорушення (притаманні дії ворожого снайпера, де є відсутність чи взагалі мінімальна кількість очевидців);

– високий статус потерпілого (популярність, службове становище).

Кожна ситуація, що складається на різних стадіях розслідування правопорушень, має комплекс тільки їй властивих специфічних особливостей, що робить її відмінною від всіх інших. Криміналістична наука, що аналізує слідчі ситуації, які виникають на конкретні моменти розслідування, визначає ефективні та оптимальні шляхи, організаційні, науково-технічні засоби і методи їхньої зміни в сприятливому для слідчого напрямку. Правильна і своєчасна оцінка слідчих ситуацій сприяє виробленню конкретних специфічних рекомендацій розслідування, максимально наближених до дійсності.

Не задаючи метою докладного аналізу існуючих точок зору вчених-криміналістів на суть основ для побудови класифікації ситуацій, відзначимо тільки, що незалежно від тієї чи іншої структури, вони можуть бути підрозділені на індивідуальні і типові. Як відзначається в криміналістичній і фаховій літературі, індивідуальні ситуації у своїй більшості носять окремих характер, тому що дають представлення про положення справ у визначений відрізок часу; типовим же ситуаціям притаманний загальний характер, адже вони є результатом узагальнення слідчої і оперативної практики. Частина з них характерна для певного виду правопорушень, інші для визначеного етапу розслідування, найчастіше для початкового.

ВИСНОВКИ

Як справедливо зазначає Журавель В. А. сучасний етап розвитку криміналістики характеризується активним пошуком новітніх пізнавальних методів та засобів [13, с. 187]. Тому саме типова ситуація має значне наукове і практичне значення для розробки, насамперед, тактики окремих слідчих і оперативно-розшукових дій у залежності від сформованої обстановки на конкретний період розслідування.

При цьому, не менш важливого значення набувають типові ситуації і для розробки спеціальних методик розслідування і наукових рекомендацій з найбільш реального висування загальних і спеціальних версій, їхній перевірці стосовно до конкретних слідчих ситуацій.

Типова слідча ситуація на предмет встановлення осіб, які мають підвищену суспільну небезпечність, важлива для вибору комплексу і черговості слідчих і оперативно-розшукових дій, встановлення задач і характеру взаємодії членів слідчо-оперативної групи, що беруть участь у розслідуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Ювенальні прокурори: 430 дітей загинуло внаслідок збройної агресії РФ в Україні. URL: <https://kapri.dn.ua/2022/11/01/juvenalni-prokurori-430-ditej-zaginulo-vnaslidok-zbrojnoi-agresii-rf-v-ukraini-2/> (дата звернення: 01.11.2022).

- [2] Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. 3-є вид. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.
- [3] Бантишев О. Ф., Гавдюк Ю. Р., Гора І. В., Заболотний О. В., Клименко С. В., Книженко О. О., Колесник В. А., Малюк В. В., Новицький Г. В., Погорецький М. А., Сергеева Д. Б., Стецюк М. М., Тищенко Є. Ф., Черняк А. М. Кваліфікація та розслідування окремих видів правопорушень проти основ національної безпеки та воєнних правопорушень : навч. посібн. ; Національна академія Служби Безпеки України. Київ, 2022. 310 с.
- [4] Чорний Р. Л. Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 42 с.
- [5] Чорний Р. Л. Злочини проти основ національної безпеки за кримінальним правом України : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2018. 525 с.
- [6] Кримінальний процесуальний кодекс України. Харків : Одісей, 2017. 360 с.
- [7] Саїнчин О. С., Барвенко В. К. Новітній розвиток сучасної юридичної науки та освіти в Україні та країнах ЄС: досвід, виклики, очікування : монографія. Рига, Латвія : Baltija Publishing, 2021. 464 с.
- [8] Погорецький М. А. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою : монографія. Київ : Алерта, 2014. 299 с.
- [9] Великанов С. В. Питання розв'язання складних слідчих ситуацій у методиці розслідування злочинів. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали конф. Харків : Гриф, 2003. С. 140–143.
- [10] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (у ред. від 01.01.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 14.10.2022).
- [11] Іерусалімов І. О., Приходько Ю. П. Поняття та завдання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3(9). Том 2. С. 221–225.
- [12] Вапнярчук В. В., Журавель В. А., Трофименко В. М., Карпенко М. О. Сутність філософської категорії «істина»: кримінально-процесуальний аспект. *Astra Salvensis*. 2020. № 1. С. 273–290.
- [13] Журавель В. А. Криміналістична діагностика: поняття, значення та сфера реалізації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. 28(1). С. 187–194.

REFERENCES

- [1] *Juvenile prosecutors: 430 children died as a result of the armed aggression of the Russian Federation in Ukraine*. Retrieved from <https://kapri.dn.ua/2022/11/01/juvenalni-prokurori-430-ditej-zaginulo-vnaslidok-zbrojnoi-agresii-rf-v-ukraini-2/>
- [2] Bantyshev, O. F., & Shamara, O. V. (2014). *Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine (problems of qualification)*. Luhansk: TOV «Virtualna realnist».

- [3] Bantyshev, O. F., Havdo, Yu.R., Hora, I. V., Zabolotnyi, O. V., Klymenko, S. V., Knyzhenko, O. O., Kolesnyk, V. A., Maliuk, V. V., Novytskyi, H. V., Pohoretskyi, M. A., Serhieieva, D. B., Stetsiuk, M. M., Tyshchenko, Ye.F., & Cherniak, A. M. (2022). *Qualification and investigation of certain types of offenses against the foundations of national security and war crimes*. Kyiv.
- [4] Chorny, R. L. (2021). *The concept, system and criminal-legal characteristics of crimes against the foundations of national security of Ukraine* (Doctoral thesis, Kharkiv, Ukraine).
- [5] Chorny, R. L. (2018). *Crimes against the foundations of national security under the criminal law of Ukraine*. Khmelnytskyi.
- [6] *Criminal Procedure Code of Ukraine* (2017). Kharkiv: Odisei.
- [7] Sainchyn, O. S., & Barvenko, V. K. (2021). *The latest development of modern legal science and education in Ukraine and EU countries: experience, challenges, expectations*. Ryha, Latvia: «Baltija Publishing».
- [8] Pohoretskyi, M. A. (2014). *Procedural and forensic principles of the initial stage of the investigation of terrorist acts committed with the use of an improvised explosive device*. Kyiv: Alerta.
- [9] Velikanov, S. V. (2003). The issue of solving complex investigative situations in the methodology of crime investigation. *Actual problems of forensic science*. Kharkiv: Hryf, 140–143.
- [10] *Criminal Code of Ukraine* (2001, April). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
- [11] Iierusalimov, I. O., & Prykhodko, Yu. P. (2015). The concept and tasks of technical and forensic support for the investigation of crimes. *Subcarpathian Law Herald*, 3(9), 2, 221–225.
- [12] Vapniarchuk, V. V., Zhuravel, V. A., Trofymenko, V. M., & Karpenko, M. O. (2020). The essence of the philosophical category «truth»: Criminal procedural aspect. *Astra Salvensis*, 1, 273–290.
- [13] Zhuravel, V. A. (2021). Forensic diagnostics: concept, meaning and scope of implementation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(1), 187–194.

Іван Сергійович Сиводєд

Кандидат юридичних наук, докторант

Доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності

Інституту права ім. Князя Володимира Великого,

Міжрегіональна академія управління персоналом

03039, Київ, вул. Фрометівська, 2

Начальник четвертого відділу

Управління процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення

Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері

Офіс Генерального прокурора України

01011, м. Київ, вул. Різницька, 13/15

Ivan S. Syvodied

Candidate of legal sciences, doctoral student

Associate professor of the department of law enforcement and anti-corruption activities

Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great,

Interregional Academy of Personnel Management

03039, Kyiv, str. Frometivska, 2

Head of the fourth department management of the procedural

Management of the pre-trial investigation and maintenance of the public prosecution

Specialized prosecutor's office in the military and defense sphere

Office of the Prosecutor General of Ukraine

01011, Kyiv, str. Riznytska, 13/15

Рекомендоване цитування: Сиводєд І. С. Криміналістичні аспекти визначення типової слідчої ситуації для розслідування правопорушень проти основ національної безпеки України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 250–260.

Suggested Citation: Syvodied, I. S. (2023). Criminal aspects of determining a typical investigative situation for the investigation of offenses against the basis of national security of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 250–260.

Стаття надійшла / Submitted: 18/01/2023

Доопрацьовано / Revised: 20/02/2023

Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

РЕЦЕНЗІЇ

Володимир Васильович Носік

*Кафедра земельного та аграрного права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна*

СУЧАСНА ПАРАДИГМА І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ТА ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Volodymyr V. Nosik

*Department of Land and Agrarian Law
Taras Shevchenko Kyiv National University
Kyiv, Ukraine*

MODERN PARADIGM AND PERSPECTIVES OF THE DEVELOPMENT OF AGRARIAN AND LAND LAW OF UKRAINE

Наприкінці 2022 року наукова доктрина аграрного та земельного права збагатилась новими науковими здобутками з дослідження актуальних проблем правового регулювання аграрних і земельних відносин, породжених викликами правового режиму воєнного стану, насамперед, необхідністю запобігання голоду і забезпечення продовольчої безпеки Українського народу та народів інших країн, збереження сільськогосподарського виробництва, відшкодування сільськогосподарським товаровиробникам та селянам шкоди, захисту земельних, майнових та інших прав власників землі і землекористувачів, суб'єктів агробізнесу тощо. Мається на увазі підготовлена й опублікована колективом кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого із залученням вчених з інших юридичних вузів України колективна монографія «Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку», (Харків, 2022 р.)¹, за редакцією доктора юридичних наук, професора Гетьмана Анатолія Павловича та докторки юридичних наук, професорки Курман Тетяни Вікторівни.

Рецензована наукова праця широко представлена науковій громадськості для обговорення, оскільки у ній авторським колективом викладені актуальні для науки аграрного і земельного права проблеми з огляду на сучасні методологічні

---

¹ Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку: колективна монографія / за ред. д.ю.н., проф. А. П. Гетьмана та д.ю.н., проф. Т. В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. 576 с.

підходи до пізнання сутності та функціонального призначення аграрного і земельного права крізь призму формування нових парадигм правового регулювання аграрних і земельних відносин в умовах асоційованого членства України у ЄС та повноправного членства у СОТ відповідно до ЦСР на період до 2030 року і на перспективу.

Із змісту монографії вбачається, що автори змогли по-науковому розкрити не лише сучасні методологічні і теоретичні аспекти аграрно- та земельно-правової доктрини, а й дослідити питання правотворчої, правозастовчої та правозахисної практики у сфері утвердження, гарантування та захисту аграрних і земельних прав в умовах воєнного стану та після перемоги на ворогом. Відтак рецензовану колективну монографію можна розцінювати як актуальну і своєчасну наукову працю, у якій викладені нові наукові погляди щодо сучасного стану і перспектив розвитку аграрного і земельного права та законодавства України.

Зазначена монографія є результатом багаторічних наукових досліджень авторського колективу, що були предметом наукових дискусій і пройшли всебічну апробацію. Тому рецензована монографія є одним із найбільш цікавих наукових видань останніх років, яке присвячене актуальній теоретико-практичній проблематиці й вирізняється інноваційними і перспективними науковими підходами до бачення сучасного аграрного та земельного права, чинників їх прогресу, шляхів подолання регресивних факторів, а також пов'язаних із ними соціально-політичних явищ в умовах глобалізації.

Рецензована колективна монографія складається зі вступу і двох самостійних розділів: «Актуальні проблеми правового регулювання аграрних відносин та напрями еволюції аграрно-правової доктрини», «Актуальні правові проблеми реформування земельних відносин й розвитку земельно-правової доктрини у сучасних умовах», які змістовно взаємопов'язаними між собою. Опублікована наукова праця вирізняється ґрунтовністю і переконливістю викладу сутності кожного з підрозділів, використанням нових наукових понять і категорій, наявністю цінних для теорії аграрного і земельного права та юридичної практики наукових висновків і рекомендацій щодо вдосконалення чинного національного аграрного і земельного законодавства України.

З точки зору методології проведення наукових пошуків у сфері права, доктринальна цінність колективної монографії полягає у тому, що у кожному з її розділів зроблено всебічний, системний і комплексний розгляд теоретичних і практичних проблем правового регулювання аграрних і земельних відносин в умовах воєнного стану та глобальних викликів економічного, екологічного, соціального, державно-правового характеру. Для прикладу можна назвати розділи монографії, присвячені синергетичним засадам й перспективам розвитку аграрного права і аграрного законодавства в умовах глобальних загроз; новим формам аграрного протекціонізму; правовим засадам кредитування аграрних товаровиробників в умовах запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення

та членства у СОТ; аграрно-правовій складовій санітарних та фітосанітарних заходів; сучасному стану правового регулювання продовольчої безпеки; правовим аспектам формування ринку земель; актуальним питанням правового забезпечення відновлення земель і відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам у сучасних умовах.

Науковий аналіз змісту цих та інших підрозділів роботи показує, що рецензована колективна монографія характеризується науковою новизною і суттєвим внеском у вирішення складних проблем аграрно- й земельно-правового регулювання, становить значний інтерес для науковців, аспірантів і студентів юридичних спеціальностей і має прикладне значення, оскільки отримані наукові результати можуть бути використані для удосконалення чинного аграрного і земельного законодавства України.

Резюмуючи викладене, можна зробити загальний висновок про те, що рецензована колективна монографія «Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку» за редакцією доктора юридичних наук, професора Гетьмана Анатолія Павловича та докторки юридичних наук, професорки Курман Тетяни Вікторівни є вагомим внеском у розвиток доктрини аграрного та земельного права, повністю відповідає запитам сьогодення, виступає самостійною завершеною колективною науковою працею, в якій досліджено актуальні методологічні, теоретичні проблеми аграрного і земельного права, проаналізовано практичні проблеми застосування аграрного і земельного законодавства, запропоновано науково-правові підходи до вирішення гострих та назрілих питань правового регулювання аграрних і земельних відносин в сучасних умовах. Відтак рецензована наукова праця, безсумнівно, буде корисною не лише для науковців, аспірантів і студентів, а й допоможе органам державної влади розробити практичні рекомендації щодо удосконалення механізму правового регулювання аграрних і земельних відносин у сучасних умовах.

Володимир Васильович Носік

Доктор юридичних наук, професор

Завідувач кафедри земельного та аграрного права

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

01033, вул. Володимирська, 60, Київ, Україна

Член-кореспондент НАПрН України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна

Volodymyr V. Nosik

Doctor of Law, Professor

Head of the Department of Land and Agrarian Law

Taras Shevchenko Kyiv National University
01033, Volodymyrska Str., 60, Kyiv, Ukraine

Corresponding Member National Academy of Legal Sciences of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Носік В. В. Сучасна парадигма і перспективи розвитку аграрного та земельного права України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 261–264.

Suggested Citation: Nosik, V. V. (2023). Modern paradigm and perspectives of the development of agrarian and land law of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 261–264.

Рецензія надійшла / Submitted: 30/01/2023
Доопрацьовано / Revised: 10/02/2023
Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

Олег Петрович Поддерковний
Кафедра господарського права і процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»,
Одеса, Україна

ДО ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНИХ КОРИДОРІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ¹

Oleg P. Podtserkovny
Department of Economic Law and Process
National University «Odesa Law Academy»
Odesa, Ukraine

TO THE PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF TRANSPORT CORRIDORS IN THE TERRITORY OF UKRAINE

Традиційно Україна – визнана в світі потужна транзитна країна, яка надзвичайно зручно розташована з точки зору географічних та геополітичних вісей. Навіть у такий складний час, період дії воєнного стану на території України, увага наших західних партнерів фокусується на розробці нових логістичних маршрутів. Так, у липні 2022 року було внесено українські логістичні шляхи до Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T). До того ж і надалі планується поглиблення співробітництва з Україною у цьому напрямкові². Особливу вагу транзитного потенціалу України для міжнародного транспортного ринку, а також перевезення водними шляхами продовольчих товарів, сировини, виробленої та експортованої з України, має зараз, з початком російсько-української війни та тимчасового припинення здійснення перевезень територією України, так і транзиту вантажів за найкоротшими шляхами.

Спираючись на вищенаведене, забезпечення ефективного функціонування як ринку транспортних послуг в цілому, так і входження Української держави до міжнародного транспортного ринку з акцентом на транзитних та змішаних перевезеннях заслуговує на особливу увагу держави. Особливо сьогодні, в умовах російсько-української війни. Передусім, мова йде про створення ефективного, науково обґрунтованого правового механізму регулювання міжнародних перевезень вантажів та долучення до основних міжнародних договорів у сфері перевезень, особливо, на європейському транспортному ринку. Основу такого меха-

---

¹ Рецензія на монографію А. В. Матвєєвої «Транспортний коридор: правова природа, зміст, види та учасники (комплексне дослідження)»: монографія. Харків: Вид-во «ФІНН», 2011. 208с.

² ЄС включив українські логістичні шляхи до Транс'європейської транспортної мережі: URL: <https://mtu.gov.ua/news/33618.html>

нізму складає детальне опрацювання понятійно-категоріального апарату, який є досить складним, враховуючи як саму сутність транспортних відносин, так і різноманітність видів транспорту, якими здійснюються перевезення. При цьому саме від наукового опрацювання основних понять, системного бачення цієї проблематики безпосередньо залежить і ефективність як правотворчої, так і право-реалізаційної політики держави, а також практичне застосування транспортних норм. Безумовно, це матиме у перспективі свій вагомий вплив на розвиток як самого транспортного господарства, так і економіки нашої держави у цілому.

Спираючись на вищенаведені міркування, проблематика рецензованої монографії Анастасії Володимирівни Матвєєвої «Транспортний коридор: правова природа, зміст, види та учасники (комплексне дослідження)» не викликає зауважень щодо своєї актуальності й сьогодні. Варто зауважити, що представлене глибоке наукове дослідження, яке базується на значній джерельній базі і великій аналітичній роботі, проведеній автором. Рецензована монографія є цікавою як з точки зору структури, так і змісту.

Щодо структури роботи, то, на нашу думку, вона виглядає оптимальною, логічною та послідовною. Зокрема, структура складається із передмови, двох розділів, як містять вісім підрозділів, висновків та переліку використаної при підготовці монографії літератури.

Аналіз змісту монографії дає змогу констатувати, що здійснивши загальну характеристику транспортних коридорів та їх елементів шляхом з'ясування історії їхнього виникнення та розвитку в Україні та світі, формування інфраструктури транспортних коридорів, їх розуміння як юридичної категорії, А. В. Матвєєва дійшла висновку щодо об'єктивної потреби розмежування національних та міжнародних транспортних коридорів, а також щодо можливості їх визначення у трьох площинах: як сегменту ринку транспортних послуг, як організаційно-правової форми спеціального режиму господарювання та як недержавну, самоврядну, неприбуткову організацію.

Така структура роботи дозволила досліднику повною мірою розкрити зміст основних проблем, пов'язаних з еволюцією концептуальних засад транспортних коридорів та їхніх складових.

Зокрема у передмові авторка підкреслила необхідність систематизації та кодифікації норм транспортного законодавства шляхом розробки та затвердження Транспортного кодексу України, доцільність розробки та прийняття спеціальних законів щодо стимулювання розвитку міжнародних транспортних коридорів на території України, які зумовлять активізацію ринку транспортних послуг та прискорять процес розбудови транспортних коридорів на території України. Також наголошено на необхідності побудови ефективної транспортної політики. Для цього авторка у своєму дослідженні використовувала переважно комплексний науковий метод дослідження – метод моделювання. Зазначене надало можливість уникнути однобічності, використати здобутки теорії господарського права у сфе-

рі формування та розвитку концепції нових типів правовідносин, а також напрацювання представників інших юридичних наук. Окрім того, це надало дослідженню всебічного та фундаментального характеру, допомогло авторці розібратися в проблематиці та обґрунтувати запропоновані наукові положення.

Варто погодитися з дослідницею, що незважаючи на фактичне входження України до системи міжнародних транспортних коридорів, їм і досі не приділено достатньої уваги та змістовного аналізу. В цілому на досить слабкому рівні є система правового регулювання змішаних перевезень, а також історичні здобутки та вдале географічне положення не знайшли свого відбиття на належному рівні в національному законодавстві. Позитивним є те, що авторка протягом усієї роботи доводить хибність підходу, відповідно до якого розвиток галузей економіки може обійтися без державної підтримки та стимулювання. Причому авторка достеменно доводить, що ця підтримка не може обмежуватися лише певними організаційними преференціями, а сміливо доводить необхідність прямої участі держави в цих відносинах, зокрема й при створенні транспортних коридорів.

Загалом надаючи високу оцінку науковим положенням рецензованої монографічної роботи, варто також розглядати її як суттєвий внесок у вирішення складних методологічних проблем, пов'язаних розвитком галузі господарського права, транспортного права, міжнародного приватного права та транспортних відносин у цілому.

Не вдаючись до детального опису запропонованих А. В. Матвєєвою положень монографії, варто, на наш погляд, акцентувати увагу на окремих дискусійних аспектах теоретичного гатунку.

Як зазначалося, авторка визначає поняття транспортного коридору у трьох площинах: як сегмент ринку транспортних послуг, як організаційно-правової форми спеціального режиму господарювання та як недержавну, самоврядну, неприбуткову організацію. Втім, дещо дискусійною виглядає запропоноване авторкою бачення значення держави як організатора ринкових відносин, зокрема, з точки зору утворення транспортних коридорів. Транспортний коридор не буде існувати там, де є лише бажання держави. Зокрема, пропонується утворити цей коридор як неприбуткову організацію. Але ж навіть гіпотетично неможливо завчасно визначити учасників діяльності в межах транспортного коридору, до того ж припинення діяльності одних членів не може означати припинення самого транспортного коридору. Отже, може виникнути ситуація, коли неприбуткова організація транспортного коридору буде лише на папері. В цьому сенсі варто говорити про те, що транспортний коридор – це певна система відносин, умови для підвищення ефективності функціонування, які має створювати держава.

Слушні наукові зауваження і пропозиції, які надані авторкою, спрямовані на вдосконалення нормативно-правових актів, що регулюють здійснення транзитних перевезень у рамках міжнародних транспортних коридорів, передусім, Господарського кодексу України, надала ряд аргументованих пропозицій щодо

узгодження чинного законодавства на основі Господарського кодексу, які можуть бути корисними в правотворчій та у правозастосовчій практиці, що є важливим на етапі становлення оновленого господарського законодавства. Однак, вважаємо, що потребує додаткової аргументації доцільність удосконалення транспортного законодавства у сфері транспортних коридорів шляхом прийняття спеціальних законів, оскільки така кількість запропонованих дисертанткою нормативно-правових актів може призвести до колізій у господарському законодавстві та в цілому негативно вплинути на розвиток господарського законодавства у цій сфері.

Змістовним виглядає також аналіз цілісної системи правових понять і категорій, положень чинного законодавства у сфері транспортних коридорів. Зокрема, запропоновані визначення таких важливих та загальнозживаних понять як: «транспортний коридор», «національна транспортна політика», «ринок транспортних послуг», «транспортні послуги», «транзитні перевезення вантажів», подана класифікація учасників транспортних коридорів, а також запропоновані основні можливі напрямки гармонізації національного законодавства із міжнародним законодавством у сфері міжнародних транспортних коридорів.

Звичайно, як у будь-якій науковій розвідці, не всі пропозиції й думки вченої є беззаперечними, деякі з них є спірними та дискусійними. Однак наукові підходи, рівень аргументації, методологія вирішення наукових завдань, форма викладу матеріалу відповідають сучасному рівню розвитку української юридичної науки. Тому варто наголосити, що більшість висновків, отриманих авторкою, заслуговують на повну підтримку і вимагає відповідного рівня узагальнюючих висновків, в тому числі щодо визначення особливостей розвитку міжнародних транспортних коридорів на території України.

Представлене дослідження також має перспективу. Йдеться насамперед про проблему уніфікації законодавства у сфері транспорту, насамперед, із законодавством ЄС, а також зміну концептуальних підходів до розуміння самої сутності транспортних коридорів та ролі України в їх розвитку.

Таким чином, завдяки вдало обраній методології дослідження А. В. Матвеевій вдалося подолати застарілі концептуальні підходи та запропонувати новий дискурс щодо місця та ролі транспортних коридорів, їхньої сутності, змісту, класифікації, учасників та перспектив подальшого розвитку і удосконалення у цій сфері. Зазначене стало можливим також завдяки обґрунтованості та переконливості аргументації, розробленого понятійно-категорійного апарату, фундаментальній джерельній базі та комплексному підходу.

Дане монографічне дослідження, безсумнівно становить науково-теоретичний і практичний інтерес, може бути корисним не тільки фахівцям з цивільного, господарського та міжнародного приватного права, але й сприятиме розвитку загальної концепції транспортного права в контексті правового забезпечення розвитку змішаних перевезень, а також допоможе розробити практичні рекомендації органам державної влади щодо удосконалення правового регулювання в Україні.

Олег Петрович Подцерковний

Доктор юридичних наук, професор

Завідувач кафедри господарського права і процесу

Національний університет «Одеська юридична академія»

65009, вул. Академічна, 2, Одеса, Україна

Член-кореспондент НАПрН України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Пушкінська, 70, Харків, Україна

Oleg P. Podtserkovny

Doctor of Law, Professor

Head of the Department of Economic Law and Process

National University «Odesa Law Academy»

65009, str. Akademichna, 2, Odesa, Ukraine

Corresponding Member National Academy of Legal Sciences of Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61024, 70 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Подцерковний О. П. До проблем розвитку транспортних коридорів на території України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 1. С. 265–269.

Suggested Citation: Podtserkovny, O. P. (2023). To the problems of the development of transport corridors in the territory of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(1), 265–269.

Рецензія надійшла / Submitted: 08/02/2023

Доопрацьовано / Revised: 18/02/2023

Схвалено до друку / Accepted: 24/03/2023

**Journal
of the National Academy
of Legal Sciences of Ukraine**

Volume 30, Issue 1
2023

Responsible for the release of *V. Zhuravel*

Articles are published in author's version

Desktop publishing *A. Grinchenko*

Signed to the print with the original layout 24.03.2023.
Format 70×100/16. Offset paper. Headset Times.
Mind. print. ark. 18,7. Acc. publ. ark. 16. Edition of 100 copies.
No. 3133

Publishing House «Pravo» of National Academy of Legal Sciences of Ukraine
and the Yaroslav Mudryi National Law University
61002, 80A Chernyshevskaya Street, Kharkiv, Ukraine
e-mail for authors: verstka@pravo-izdat.com.ua
e-mail for orders: sales@pravo-izdat.com.ua

Certificate of registration of the subject of publishing
in the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 4219 dated 01.12.2011

Produced in the printing house of «PROMART» LLC,
St. Vesnina, 12, Kharkiv, 61023, Ukraine
Tel. (057) 717-25-44

Certificate of registration of the subject of the publishing business
to the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 5748 dated 06.11.2017

**Вісник
Національної академії
правових наук України**

Том 30, № 1
2023

Відповідальний за випуск *В. А. Журавель*

Статті друкуються в авторській редакції

Комп'ютерна верстка *А. Т. Гринченка*

Підписано до друку з оригінал-макета 24.03.2023.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 18,7. Обл.-вид. арк. 16. Тираж 100 прим.
Вид. № 3133

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80, Харків, 61002, Україна
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017

Для нотаток
